HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL

Fodor Pál
TÖRÖK VÁRERŐDÍTÉSI MUNKÁK MAGYARORSZÁGON A XVI–XVII. SZÁZADBAN

Szabó Balázs
A SZOVJET CSAPATOK HADTÁPBIZTOSÍTÁSÁNAK SAJÁTOSSÁGAI A MAGYARORSZÁG FELSZABADÍTÁSÁÉRT VÍVOTT HADMŰVELETEKBEN

Ny. Sz. Gyerzsaluk
A MAGYAR ANTIFASISZTÁK RÉSZVÉTELE A FRONTPROPAGANDÁBAN 1944-BEN

3

XXVI. ÉVFOLYAM · BUDAPEST, 1979

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

3

1979

ÚJ FOLYAM · BUDAPEST · XXVI. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Benczédi László kandidátus, az MTA Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa (Budapest); *Fodor Pál* (Szentendre); *Ny. Sz. Gyerzsaluk* kandidátus, az Ukrán Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének munkatársa (Kijev); *Kováts Lajos* (Budapest); *Sugár Jenő* ny. alezredes (Budapest); *Szabó Balázs* alezredes (Budapest); *dr. Bona Gábor, dr. Csendes László* alezredes, *Farkas Márton* kandidátus, *Nádor Tibor* alezredes; *Viniczai István, Windisch Aladárné*, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársai

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK
A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum folyóirata

Szerkesztő bizottság:
Balázs József (főszerkesztő), Benda Kálmán, Farkas Márton, Godó Ágnes, Háncs Ernő, Hetés Tibor, Liptai Ervin (a szerkesztő bizottság elnöke), Mucs Sándor, Nagy Gábor, Nádor Tibor, Ölvedi Ignác, Tóth Sándor, Urbán Aladár

Szerkesztőség:
Budapest I., Kapisztrán tér 2—4. Postacím: Budapest, Pf. 7. 1250
Telefon: 360-764

Kiadja:
a Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/b. Postacím:
Budapest, Pf. 22. 1440
Telefon: 330-993
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 44,— Ft, negyedévre 11,— Ft

Terjeszti:
a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodájában (Budapest V., József nádor tér 1. Telefon: 180-850. Postacím: Posta Központi Hírlap Iroda, 1900 Budapest) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással KHI 215—96 162 pénzforgalmi jelzőszámra.

Index: 250 371 HU ISSN 0017—6540

79.2707/2-03 — Zrínyi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Bolgár Imre vezérigazgató

TANULMÁNYOK

FODOR PÁL

TÖRÖK VÁRERŐDÍTÉSI MUNKÁK MAGYARORSZÁGON A XVI—XVII. SZÁZADBAN

A XVI. század közepétől a magyarországi török hódoltságra, mint a birodalom európai határtartományára, az a kettős feladat várt, hogy védje a szultánátus értékes részének számító Ruméliát és szükség esetén a további hódítások kiindulási terepéül szolgáljon. Az itt kialakuló végvári rendszer ennélfogva különös jelentőségre tett szert, ami a benne állomásozó várőrség létszámában is kifejezésre jutott.[1] E feladatok maradéktalan betöltésének másik alapvető feltétele a várak megfelelő állapotban való fenntartása volt, s az időnkénti javítási, felújítási munkálatok ezt a célt szolgálták. A várjavítások a meghódított terület lakosságának és a török adminisztrációnak egyaránt sok gondot okoztak. A katonai vonatkozásokon túlmenően e munkálatok folyamatának vizsgálata azért is tanulságos lehet, mert lényeges társadalomtörténeti adalékokkal szolgálhat az adott korra. A következőkben tehát — a fenti okok miatt — elsősorban a török várjavítások Magyarországon kialakult gyakorlatát igyekszem megvilágítani, de — a teljességre törekedve — ezt az oszmán birodalom más területeire vonatkozó adatokkal is kiegészítem.

Várak javítására főként két tényező: a háborús pusztítások és az elhasználódás következtében kényszerültek a török hatóságok. Majdnem minden esetben sor került ilyen munkálatokra azokban az újonnan bevett várakban, amelyeket a török hadak csak erősebb rombolások árán tudtak elfoglalni. A török krónikákban, amelyek általában nem mulasztják el megemlíteni azokat az intézkedéseket, amiket egy-egy vár meghódítása után tettek, jó néhány utalást találunk arra, hogy ilyenkor többnyire gyors és elnagyolt helyreállítást is végeztek; e munkák azonban csak arra szolgáltak, hogy általuk a várat ideiglenesen használatba lehetett venni.[2] Ezeknek az első építkezéseknek mindig visszatérő mozzanata volt az, hogy az illető várban egy-egy templomot vagy e célra megfelelő épületet dzsámivá alakítottak.[3] Ezután gyakran néhány év is eltelt,

1 A budai beglerbégség területén 1560-ban 10 352 főnyi őrség tartózkodott (*Fekete Lajos—Káldy-Nagy Gyula:* Budai török számadáskönyvek. Budapest, 1962. 610. o.) Összehasonlításul érdemes megemlíteni, hogy 1525-ben a hasonló helyzetű, de területileg sokszorosan nagyobb Ruméliában csak 24 107 főnyi őrséget állomásoztattak; Egyiptomban ugyanekkor 5611, az anadoluí és a többi keleti vilájetben pedig együttesen 11 335 főnyi őrség szolgált (*Káldy-Nagy Gy.:* The First Centuries of Ottoman Military Organization. Acta Orientalia, XXXI. [2.], 170. o.), tehát az arányok a budai beglerbégség kiemelt katonai helyzetét tükrözik.

2 *Thúry József:* Török történetírók II. k. Budapest, 1896. 9., 33., 55., 363. o. stb., egyedül Dzselálzáde írt (i. m. 144. o.)arról, hogy Belgrád elfoglalása után ott rögtön sort kerítettek a nagyjavításra, valamint a törökök számára szükséges épületek létrehozására.

3 *Thúry J.:* i. m. 36., 53., 142., 245., 254. o.; ezt a gyakorlatot követték egyébként már a XV. sz.-ban is: vö. Kitab-i Cihan-nüma. Neşri tarihi (Neşri krónikája) II. k. Ankara, 1957. 737. o. A templomoknak dzsámivá való alakítására részletesebben l. *Gerő Győző:* Istolni Belgrád építészeti emlékei. Székesfehérvár Évszázadai 3. Székesfehérvár, 1977. 105—107. o.

amíg az elengedhetetlen nagyjavításra sort kerítettek. Szigetváron például, amelyet 1566 szeptemberében foglaltak el, két év múltán a belső vár falainak kijavítása még nem történt meg, s egy rendelet szerint csak a harmadik évben kezdték meg helyreállítását.[4] Hasonlóan alakult a helyzet az érsekújvári várnál is. Ez a fontos erődítmény 1663 őszén jutott a törökök kezére, s bár Szilahtár krónikája szerint rögtön hozzáláttak felújításához,[5] csak két év elmúltával, 1665 június elején rendelték el az újvári beglerbégnek a vár kijavítását.[6] Egyik, keltezetlen levelükben az egri török tisztségviselők is arról panaszkodtak a szerdárnak (fővezérnek), hogy „Eger várának magának is két tornya a bevétel (1596. október 12.) óta a teljes leomlás előtt áll, s bár ebben az áldott évben ... a romos helyek kijavításához hozzáláttunk, s bízván, hogy ez szultánunk boldogságos idejében be is fejeződik, azáltal, hogy a nevezett város szegényeinek (ti. Gyöngyös város lakosainak) Budán való szolgáltatásába kezdtek, e vár kijavítására és felújítására már nem marad remény".[7]

Egyes adatok azonban arra mutatnak, hogy alkalomadtán tudtak a török megbízottak gyorsan is cselekedni. Aden elfoglalója, Hadim Szülejmán pasa például 1538-ban, Szülejmán szultánhoz írt levelében a frissen kézre került várral kapcsolatos teendők között elsőrendű feladatként jelölte meg annak kijavítását is. Hogy azonnal teljes helyreállításra gondolt, bizonyítja az is, hogy többek közt három építész kiküldését kérte: „... ezenkívül az egyiptomi beglerbégnek parancsoltassék meg, hogy a nevezett vár kijavítása és helyreállítása, valamint néhány részének megerősítése végett küldjön ki 3 építészt, 5 építőmestert, továbbá az építkezéshez szükséges dolgok közül ásót, lapátot, kalapácsot és vágóvasat, és egyéb, az építkezésnél nélkülözhetetlen szerszámot és eszközt is elegendő mennyiségben készítsen elő; mégpedig oly módon, hogy ezeket aztán a dzsiddai eminhez küldje el, a dzsiddai emin pedig Adenbe, Behrám bég embereinek juttassa el".[8]

Az ilyen módon elfoglalt és birtokba vett várak, palánkok, párkányok javításait aztán a továbbiakban az elhasználódáson (esetleg elemi csapásokon[9]) kívül nem ritkán már az ellenfél harci cselekményei tették szükségessé. Ilyen esetek a békésebb időszakokban is bőségesen előfordultak, s nem is csupán a közvetlen határon fekvő erősségekre korlátozódtak. Az 1630-as évek közepén például a simontornyai szandzsák egyik palánkját érte ez a sors: „A simontornyai szandzsákban fekvő Hídvég palánkot a gonosz hitetlenek felgyújtották; ezért újonnan megcsináltatott, és ágyúi és egyéb kellékei kiegészítettettek ..."[10]

Az egyes várak esetenkénti javítása mellett időnként sor került több vár

4 Az 1568. szeptember 24-én kelt rendelet, melyet Musztafa budai beglerbégnek küldtek, így tájékoztat erről: „Szigetvár belső vára falainak, a mecset kiépítendő helyeinek és a külső palánk falainak kijavítása végett a szükséges deszkákat már mostantól kezdve készíttesd össze, mert rendeletet adtam, hogy a kijavítás tavasszal megtörténjék". l. *Karácson Imre:* Török—magyar oklevéltár, 1533—1789. Budapest, 1914. 93. o.

5 Silahtar tarihi (Szilahtár krónikája). Istanbul, 1928. 282. o.

6 „Rendelet Kücsük Mehmed pasa újvári beglerbégnek: Újvár várának kijavítása és helyreállítása az állam és a vallás alapkövetelményeiből és a szultánátus hírnevének és becsületének tényegéből fakadó dolog ..." — Drezda, Sächsische Landesbibliothek, Handschrift No. Eb. 387. A magyar vonatkozású iratok regesztáit l. *Fekete Lajos:* A berlini és drezdai gyűjtemények török levéltári anyaga. Levéltári Közlemények, 1928—29.

7 Gyöngyös város levéltára, 12. sz. okl. (ELTE Török Filológiai Tanszék fényképmásolata). A gyöngyösi iratok regesztáit kiadta *Fekete Lajos:* Gyöngyös város levéltárának török iratai (Levéltári Közlemények 1932—33. kny.) című munkájában. Mivel a regeszták számozása megegyezik az oklevelek számozásával, a továbbiakban külön nem hivatkozom rájuk.

8 Topkapi Sarayi Müzesi Arşivi Kilavuzu (A Topkapi Szeráj Múzeum levéltárának kalauza) Istanbul, 1938. V. 27. facsimile.

9 Mint pl. Szécsénynél, ahol 1665-ben leégett a vár. Drezda, Sächs. Landesbibl. H. No. Eb. 387.

10 Istanbul, Topkapi Sarayi Arşivi, E 895. Ilyen ügyben küldtek ki rendeletet 1662 február közepén Budára is, Iszmail pasának: „Mivel jelentetted, hogy ennek előtte a budai vilájetben néhány palánk a vallás ellensége részéről szétdúlatott ..., elrendelem, hogy azokat a palánkokat a korábbi formában ... építtesd meg és javíttasd ki ..." Drezda, Sächs. Landesbibl. H. No. Eb 387.

egyidejű kijavítására,[11] sőt a török hatóságok néha egy-egy terület várrendszerének átfogó rekonstrukcióját is megvalósították. A temesvári vilájetben például 1571 közepén indultak meg a vilájet összes váraira kiterjedő felújítási munkálatok.[12] Hasonló, de méreteiben még nagyobb építkezésekről számol be Műszá budai pasa összefoglaló jelentése, amely a következő címet viseli: „Elbeszéltetik, hol mely várak, falak, dzsámik, karavánszerájok és más fontos épületek azok, amelyeket a budai végvidékre való jövetelünk óta a magasságos Allah segítségével a szultáni várakban, bizonyos palánkokban és párkányokban, valamint Eger, Kanizsa és Boszna ejáletjeiben a magunk pénzén és jó intézkedéseink révén állíttattunk helyre."[13] E nagy vállalkozás során, amely 1630 és 1644 között zajlott le, 21 várat és 20 kisebb palánkot javítottak ki.

A várak javítási munkálatainak megszervezése és azok lebonyolítása több szakaszban történt. A következőkben ezeket vesszük sorra.

A javítások elrendelése

Az oszmán birodalomban várak javítására kizárólag arra vonatkozó szultáni rendeletek alapján kerülhetett sor. A javaslattétel a javításokról szóló döntések meghozatalára, és a legfelsőbb hozzájárulás kérvényezése viszont a helyi közigazgatás képviselőire tartozott. Forrásaink szerint a várjavítások szükségességének megállapítása során egységes eljárási módról nem beszélhetünk, mert mindenütt más és más tisztségviselők intézték ezeket az ügyeket.

A források egybehangzóan tanúsítják, hogy a magyarországi tartományokban (a budai, temesvári, majd később az egri, kanizsai és váradi ejáletekben) várfelügyelőség, vagy akár külön várfelügyelői tisztséget ellátó hivatalnok, nem volt. Az a feladatkör azonban, ami egy ilyen intézményre tartozott volna, a török közigazgatásban sem maradt betöltetlenül. Mivel a magyarországi várak a birodalom európai határait védték, s fontosságuk nyilvánvaló volt, a központi kormányzat a végvidékek beglerbégjeinek tette elsőrendű kötelességévé a várak feletti felügyeletet. Ezzel kapcsolatos teendőiket a temesvári beglerbégnek 1571. július 5-én küldött rendelet így körvonalazza: „Mivel szükséges, hogy az ottani vidékeken fekvő várak állandóan épek és gondozottak, felszerelésük és készleteik, s egyéb holmijaik pedig készek és teljesek legyenek, megparancsolom, hogy... ez ügyben mindig gondos légy, s ha lennének várak, melyek javításra és felújításra szorulnak, azok bégjeit és dizdárait (parancsnokait) erősen intsd és figyelmeztesd, hogy megfelelő módon a te tudomásoddal javítsák ki és állítsák helyre, s készleteiket és felszerelésüket mindig készen és rendben tartsák..."[14] Az ilyenfajta előírások nem pusztán elvi kötelezettséget jelentettek. Egy 1571. augusztus 19-én kelt utasítás beszámol arról, hogy a temesvári beglerbég, a fenti parancs értelmében a vilájet összes vára fölött szemlét tartva, kérte a javításokhoz szükséges összeg kiutalását.[15] Az ilyen ellenőrzése-

11 1572-ben egyszerre javították Esztergomot, Székesfehérvárt, Szigetvárt. Az 1580-as évek elején Székesfehérvár, az ottani palánkok, Esztergom, Szigetvár, Csákberény és egyéb várak javításra szorulván, az együttes felújításokhoz szükséges intézkedések megtételére utasították 1582 őszén a budai beglerbéget. L. Istanbul, Başbakanlik Arşivi, Mühimme defteri 16. k. 343. o. és 48. k. 423. sz. A mühimme defteri, a „fontos ügyek defterei" a szultán, illetőleg a szultáni tanács által kiadott fontosabb rendelkezések másolatainak jegyzőkönyve. Ezekről a — magyarországi vonatkozású — rendelkezésekről mikrofilm felvételt szerzett Káldy-Nagy Gyula.

12 Istanbul, Başbakanlik Arşivi, Mühimme defteri 14. k. 526. sz.

13 Istanbul, Topkapi Sarayi Arşivi. E 895. E keltezetlen jelentés Fekete Lajos szerint Műszá pasa budai beglerbégsége idején (az 1631—34., ill. az 1636—37. vagy az 1640—44. években) készülhetett, l. *Fekete Lajos:* Budapest a törökkorban. Budapest története 3. Budapest, 1944. 89., 105., 217. o.

14 Istanbul, Başbakanlik Arşivi, Mühimme defteri 12. k. 691. sz., vö. 14. k. 1094. sz.

15 Uo. 14. k. 526. o.

ket a beglerbég általában nem személyesen, hanem valamelyik tisztségviselője, vagy megbízható embere útján végezte, s ezekre valószínűleg a várőrségek időszakos szemléivel („joklama") egyidejűleg került sor.[16]

Egyéb rendeletekből megállapítható, hogy a gyakorlati végrehajtásban szintén számot tartottak a beglerbégek közreműködésére. A budai pasákat — épp úgy, mint az egri vagy váradi beglerbégeket — a XVI—XVII. században gyakran utasították arra, hogy személyesen — vagyis megbízottaik útján — gondoskodjanak bizonyos javítások feltételeinek (munkaerő, építőanyag, pénz stb.) biztosításáról.[17] Közvetlen részvételükre elsősorban akkor került sor, ha nagyobb és fontosabb építkezéshez fogtak. Ilyennek főleg a végvári láncba közvetlenül beletartozó, vagy ahhoz közeli várak javításai minősültek, s ezek aztán többnyire valóban a pasák közreműködésével zajlottak le.

A vilájet egészéért felelős beglerbég mellett az egyes várak vonatkozásában fontos szerepet játszottak az úgynevezett dizdárok. A dizdár szó kisebb vagy félreesőbb várakban a várparancsnokot, nagyobb központokban pedig a várnagyot jelölte, tehát a várak karbantartása, megfelelő gondozása elvileg rájuk tartozott. Azokban az erősségekben, ahol a dizdár képviselte a legfőbb hatalmat, ez mindenképpen így is volt. De nem alakult másként a helyzet azokban a fontosabb központokban sem, ahol több-kevesebb magasabb rangú tisztségviselő is tartózkodott. A székesfehérvári szandzsákbég jelentése alapján kelt 1568. július 31-i rendelet például így határozta meg az ottani dizdár egyik ezzel kapcsolatos feladatát: „Boldogságos küszöbömhöz levelet küldtél (ti. a szandzsákbég), melyben tudattad, hogy amennyiben a fehérvári vár két oldalán lévő palánkoknál valami teendő akadna, a dizdár járja körül és vizsgálja meg. Ezért elrendelem, hogy ha... a palánkokkal kapcsolatban valami fontos ügy merülne fel, a dizdár menjen ki és intézze el. De ne engedd, hogy ezzel az ürüggyel a palánkból kijárjon és nyakra-főre a várat elhagyja. Ha a palánkból kijár, jelentessék, s dizdársága másnak adassék."[18] A javítások kezdeményezése tehát helyzetüknél, feladatuknál fogva sokkal több esetben indulhatott ki a dizdároktól. Hogy ennek ellenére a rendeletekben olyan ritkán ejtenek róluk szót, annak okai éppen speciális helyzetükben keresendők. Abban ugyanis, hogy a tisztségviselők rangsorában viszonylag hátrább álltak, s így kezdeményezéseik többnyire a felettes tisztségviselők közvetítésével jutottak el az udvarhoz, amely aztán további rendelkezéseit is ezeknek adta ki. (Ami viszont annak tudható be, hogy egy-egy javítás feltételeinek megteremtéséhez a dizdár hatásköre nyilván nem volt elegendő.) Így a dizdároknak — mint a budai pénztári naplók adatai is mutatják — legtöbbször a végrehajtó szerepe jutott.[19]

Míg a XVI. században tehát a javítási kérelmek elsősorban a helyi igazgatás egyes tagjai (beglerbég, szendzsákbég, defterdár, dizdár stb.) részéről érkeztek a központba, addig a XVII. századtól megfigyelhető ilyen ügyekben a tisztségviselők kollektív fellépése. Mardin városában például, amint az ottani kádihelyettes portára küldött levele mutatja, 1636—37-ben a következőképpen

16 Evlia Cselebi említi, hogy őt egy alkalommal a budai beglerbég „padisahi tugrás levéllel három ejálet felülvizsgálásával" bízta meg. l. *Karácson Imre:* Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai II. k. (1664—66). Budapest, 1908. 211. o.

17 Istanbul, Başbakanlik Arşivi, Mühimme defteri, 7. k. 656. o. és 16. k. 343., továbbá 48. k. 423. sz.; Drezda, Sächs. Landesbibl. H. No. Eb 387.

18 Mühimme defteri 7. k. 656. o.

19 A javításokra igen gyakran ők vették fel a pénzt a kincstártól (*Fekete L.—Káldy-Nagy Gy.:* i. m. 281., 327., 339., 344., 507. o. stb.), s a várak melletti dzsámik, sőt malmok javítását is végeztették (u. o. 366., 454. o.). Feltételezhető, hogy a zsoldosztásban is szerepük volt (a kisebb várakban mindenképpen), s emellett közbiztonsággal kapcsolatos tennivalók is hárultak rájuk (*G. Elezovic:* Turski spomenici I. Beograd, 1940. 535. o. és uő.: Turski spomenici II. Beograd, 1952. 153., 317—13. o.).

határoztak a vár és város falainak javításáról: „... a vilájet előkelői, az építész, a szakértők és a tisztségviselők együttesen kivonultak, az összes tornyot és falat körbejárták, s a leomlott és elpusztult falrészeket külön-külön, hosszában és széltében felmérték és defterbe foglalták. Ez összesen háromezer rőfre jött ki. Ezenkívül, mivel a fal jelentős része szintén közel áll a pusztuláshoz, s kijavítása szükséges, pontos becsléssel felértékelték és úgy találták, hogy hatezer rijál gurus áron felépíthető és kijavítható. Ezért a boldogságos portára olyan értelmű felterjesztés történt, amely világbíró, nemes parancs kiadását kéri arra nézve, hogy a mardini kincstári bevételek (mukátaa) jövedelméből építtessék meg..."[20]. Székesfehérvárott 1663-ban a javítás szükségességét úgy döntötték el, hogy „... a nevezett kerületben (kaza) lakó mohamedán jogtudósok (ülemák) és istenfélő emberek (szülehák), szegények, ziámet- és timárbirtokosok, az agák és embereik, s mások, nagy sokaságban és tömegben a nemes ser gyűlésére vonultak", s ott tárgyalták meg a felmerülő kérdéseket; miután tisztázták, hogy mit és milyen módon kell kijavítani, az udvarhoz kérelmet terjesztettek be a munkálatok engedélyezéséért.[21] Ugyanez az eljárási mód figyelhető meg 1680-ban Temesvárott; a vilájet előkelői, jogtudósai és jelesei megjelentek a temesvári várban tartott gyűlésen, s a vár romos állapotára való hivatkozással javítási kérelem beadását indítványozták.[22]

A közös fellépés formáinak kiválasztásában több tényező játszhatott közre. Közvetlen összefüggés ugyan nem állt fenn minden esetben valamely fenyegető veszély és a javítás ilyen formában (például a ser gyűlésének határozatával) történő kérelmezése között, de néhány alkalommal tagadhatatlanul efféle helyzet motiválta az együttes fellépést. Az is hasonló lépésekhez vezethetett, ha a javítás, nagyon sürgős lévén, gyors elintézést kívánt: ilyenkor a nagyobb nyomaték érdekében történhetett csoportos kezdeményezés. A legfontosabb tényezőre azonban az a körülmény hívja fel a figyelmet, hogy több alkalommal polgári elemek is részt vettek ezekben az akciókban. Egyértelmű utalás ez a közigazgatás XVII. századi lazább állapotára, amikor az már egyre kevésbé tudott feladatának megfelelni.

Az ilyen vagy olyan módon elkészített és udvarhoz eljuttatott javítási kérelmek már egységesebb képet mutattak. Ezekben rendszerint részletesen leírták a felújításra szoruló épület egészének vagy falainak állapotát, a szükséges javítás mértékét, annak várható költségit (néha azt is, hogy mennyi és milyen építőanyagra lesz szükség), s a munka megkezdésére rendelet kiadását, valamint elegendő pénz kiutalását kérték.

A központi pénzügyigazgatásban, a defterdár hivatalában vagy a szultáni tanácsban, a kérelmekre többféle módon reagálhattak. Ha úgy ítélték meg, hogy az nem indokolt, vagy a kellő feltételek nem biztosíthatók, nem járultak hozzá.[23] Abban az esetben, ha a körülményeket nem látták át világosan, részletesebb jelentést kértek a helyzetről és a hasonló alkalmakkor szokásos gyakorlat-

20 *Nejet Göyünç:* XVI. yüzyilda Mardin sancağı (Mardin szandzsák a XVI. században). Istanbul, 1969. 96. o. A szerző ugyan az oklevelet a „Városfalak" című fejezetben közli, de az láthatólag a várra is vonatkozik. Az iratban említett rőf (zira) általánosan használt hosszmérték volt ebben az időben, s 49,875 cm-t tett ki. Az építkezéseknél azonban legtöbbször az ún. építési rőf-fel (bina zira) mértek, melynek hossza 79,8 cm. L. *W. Hinz:* Islamische Masse und Gewichte. Leiden, 1955. 59. o.

21 Drezda, Sächs. Landesbibl. H. No. Eb 387. A „medzslisz-i ser", a „vallási törvényszék", nevével ellentétben, a világi ügyek fóruma is volt; az elnevezés inkább arra utal, hogy döntéseit az iszlám jog alapján hozta. Például az ankarai ser törvényszékén a következő ügyekkel is foglalkoztak a XVI. század második felében: büntetőjogba ütköző cselekedetek, alapítványi ügyek, kezességek megerősítése, örökségi és házassági ügyek, céhek, városok felügyeleti kérdései, föld adásvétele stb., l. Ankaranin 1. numarali şeriye sicili (Ankara 1. számú seri jegyzőkönyve). Kiad. Halit Ongan, Ankara, 1958. 33—38. o.

22 Drezda, Sächs. Landesbibl. H. No. Eb 372.

23 *Káldy-Nagy Gyula:* Szulejmán. Budapest, 1974. 114. o.

ról.[24] Ha viszont mindent rendben találván a kérésnek helyt adtak, akkor a szultán nevében írt rendelkezésben több-kevesebb részletességgel a teendőket is előírták. Ezekben az utasításokban néha pontosan meghatározták a javítandó-építendő épület méreteit,[25] esetenként előírták az anyagbeszerzés módját,[26] intézkedtek a munkaerő előteremtéséről és a felügyelettel megbízott személyek kinevezéséről,[27] stb. A rendeletek eme előírásai azonban gyakorta nem jelentettek mást, mint a beterjesztések vonatkozó adatainak megismétlését, helybenhagyását (eltekintve a pénzügyi résztől, mert itt gyakran történt változtatás). A szultáni udvar tulajdonképpen egy vonatkozásban tett hozzá lényegeset a tisztségviselők indítványaihoz (hiszen az említett ügyekben azok a helyi feltételeket sokkal jobban ismerték): utasításai révén el tudta érni azt, amit a kérelmezők esetleg nem, hogy ti. akinek a javításokban való közreműködése nélkülözhetetlen volt, az valóban tudomásul vette kötelezettségét, s nehezen vonhatta ki magát alóla. Ezért nagyon gyakran több rendeletet bocsátottak ki, s a bejelentést megtévő személyen kívül mindazoknak a magasabb rangú tisztségviselőknek is írtak, akikre abban az ügyben fontosabb feladat várt.[28] A megbízottaknak általában azt is meghagyták, hogy a javítások állásáról rendszeresen tájékoztassák az udvart.

A költségek előteremtése

A rendeletek legfontosabb részét a pénzügyi kérdések képezték. Nemcsak azért, mert a javítások sikeressége vagy sikertelensége mindenekelőtt a pénzügyi fedezet megteremtésén múlott, hanem főként amiatt, hogy az udvar pénzügyi kérdésekben minden döntést magának tartott fenn. Mégpedig olyannyira, hogy bár egy-egy beglerbégnek „... pallosjoga volt, a saját elhatározásából hadat indíthatott, s katonáinak jutalmul... timárbirtokot is adhatott, de egyébként a tartományi kincstár készpénzéből egyetlen akcsét sem utalhatott ki".[29] A helyi igazgatás hatáskörének ilyen mértékű korlátozottsága, éppen a legdöntőbb területen, rettenetes lassúsághoz vezetett, s párosulva az udvar takarékoskodó magatartásával, nem egy esetben a javítások elhúzódását, vagy akár meghiúsulását eredményezte. Éppen úgy, mint a pesti vár esetében történt 1552-ben, amikor is azért maradt el a javítás, mert a szultáni tanács nem volt hajlandó kosztpénzt adni a kőműveseknek.[30]

A rendeletekben a pénz kiutalása helyett többnyire a szükséges összeg előteremtésének módját határozták meg. Általában azt lehet mondani, hogy ameddig az illető terület teherbíró képessége engedte, a pénzügyi fedezetet helyi erőforrásokból igyekeztek megteremteni. A gyakorlatban ez többnyire akként realizálódott, hogy a helyi vagy legközelebbi mukátaa (kincstári bevételek) jö-

24 Drezda, Sächs. Landesbibl. H. No. Eb 372. (1680., Temesvár javítása.)
25 A Szigetváron hadiszertár építését elrendelő parancsban például ez olvasható: „... téglaépület építtessék, és mértékére nézve a felső hosszúsága 22 rőf, szélessége 10 rőf, magassága 5 rőf legyen ...", l. *Karácson I.*: Török—magyar oklevéltár, 244—45. o.
26 Erről később bővebben lesz szó.
27 *Karácson I.*: i. m. 93., 282. o.
28 Székesfehérvár 1568-as javításával kapcsolatban például, mivel a munkaerőt a mohácsi, szekszárdi és simontornyai, valamint a fehérvári szandzsákoknak kellett adni, a fehérvári szandzsákbégen és a budai beglerbégen kívül az említett szandzsákok bégjeinek is külön parancsot küldtek, s ebben személyes részvételüket is kötelezővé tették. Istanbul, Başbakanlik Arşivi, Mühimme defteri 7. k. 308. o. 2—3., 656. o.
29 *Káldy-Nagy Gy.*: Szulejmán. 113. o.
30 Ez abból a rendeletből derül ki, amit 1552 februárban írtak a budai defterdárnak: „Tudattad, hogy a budai várat egy építőmester 8 emberével kijavította, s most a pesti vár javítására került volna a sor, de ekkor azt mondták, hogy ők csak a budai vár javítói, ezért ha a pesti város dolgoznak, mindegyiküknek napi 4 akcse kosztpénz jár. Elrendelem, hogy az építkezésre most nincs szükség, ezért ne fizess nekik." — *Káldy-Nagy Gy.*: i. m. 114. o.

vedelmét használták fel ilyen célokra.[31] Az is megesett, hogy annak a területnek, ahol a javítandó vár állt, valamelyik adóját közvetlenül fordították a költségek fedezésére.[32]

A szükséges összegeket nem minden esetben utalták ki vagy tudták beszerezni előre. Előfordult, hogy a tisztségviselők a munkák elvégzése után folyamodtak az udvarhoz a költségek megtérítése végett.[33]

Ha a munkálatok tetemesebb összeget emésztettek fel, vagy stratégiai szempontból fontosnak látszott egy vár sürgős megerősítése, akkor legnagyobb részben a központi kincstár vállalta magára a terhek viselését. Így például teljes mértékben a központ állta Özü várának javítási költségeit a XVI—XVII. század fordulóján, mert a nagyvezéri felterjesztés szerint ez „olyan vár, amely a Fekete-tenger és a Duna-vidék kulcsa lett".[34]

A pénzügyi fedezet előteremtésének további, nagyon fontos módjára hívják fel a figyelmet az ún. rendkívüli adókkal kapcsolatos adatok. A „rendkívüli adók" (török műszóval: avariz-i divanijje ve tekalif-i örfijje) elnevezés alatt többféle elemet magában foglaló adózási formát kell érteni, amelyet az oszmán birodalomban a XIV. század második felétől kezdve elsősorban azzal a céllal alkalmaztak, hogy általa a normális bevételek és a háborús kiadások között mutatkozó rést kitöltsék. A XV. század második felétől megkezdődött azonban az a folyamat, amelynek végeredményeként e rendkívüli adók a XVII. századra nagyrészt állandó adókká alakultak át. Ezzel párhuzamosan felhasználási körük is fokozatosan bővült, s már a XV. század végén sor került arra, hogy egyes várak javítási költségeit ilyen adók kivetésével fedezték.[35]

A megnövekedett igények és a pénzügyi problémák Magyarország meghódított területein is megkövetelték hasonló eszközök igénybevételét, így az ún. „tamir akcseszi", a „javítási pénz" beszedését. A török hatóságok ugyanis az 1570-es évektől kezdődően — feltehetőleg a nagyobb várjavítások idején — ahhoz a módszerhez nyúltak, hogy az előirányzott összeget „javítási pénz" címén kivetették az adózókra. Így tettek 1582-ben is, amikor Székesfehérvár, Esztergom, Szigetvár stb. együttes javításával kapcsolatban ezt írták a budai beglerbégnek: „... nemes parancsomat kérve jelentetted, hogy (az említett várak szükségleteire) sok százezer akcse kiadás lesz, s ezért — mivel a korábbi beglerbégek idejében ilyen várak javítása esetén a budai vilájet rájái minden háne (=család, adózó) után egy-egy gurust vagy filorit szoktak adni — most a régi szokás szerint a várak javításához segítségképpen minden hánétól egy gurus vagy egy filori szedessék. Ez okból elrendelem, hogy .... a szokásnak megfelelően minden hánétól egy-egy gurust hajts be, majd egy megbízott útján je-

31 Így történt ez a temesvári javításoknál 1571-ben, ahol a 600 000 akcse összeget a temesvári mukátaából biztosították (Mühimme defteri, 14. k. 526. sz.). Fehérvárott 1572-ben a pénznek több mint a fele a fehérvári mukátaa egyik biztosának befizetéséből folyt be (Bécs, Nat.-Bibl. Türk. Hss. Mxt. 553., és *Velics Antal:* Magyarországi török kincstári defterek I. Budapest, 1886. 251. o.). Mardin várát és városát 1574-ben és 1636—37-ben szintén az ottani kincstári jövedelmekből építették át (*N. Göyünç:* i. m. 93. és 96. o.). — A XVI. század derekán 1 akcse egyenlő volt 2 dénárral, mivel a törökök által filori-nak nevezett magyar forint, ugyanúgy mint a török gurus, 50 akcsét ért (*Káldy-Nagy Gy.:* Magyarországi török adóösszeírások, Budapest, 1970. 22. o. és *Fekete L.:* Die Siyāqat-Schrift in der türkischen Finanzverwaltung. Budapest, 1955. 238. o.). A pénz értéke később — mint ismeretes — romlott, például 1579-ben a török gurust 64 akcséval számolták (*Fekete L.:* i. m. 389. o.), s ugyanennyit ért ekkor a forint is.

32 *Karácson I.:* i. m. 282. o.

33 Ilyen ügyben terjesztett fel kérelmet pl. az esztergomi várparancsnok 1665-ben: „E szolgája az Esztergom kapujánál lévő zenekar dobjának megromlott felületét 350 akcse összegen kijavíttatta, azután a függőkapu kijavítása végett a főkovács által 120 akcse összegen egy ívezetet szerzett be, s kérelmezi a magas bujuruldit, hogy a pénz a defterdár által kifizettessék." A kérelemre rávezetett szultáni utasítás: „A tisztelt defterdár efendi az előterjesztett módon 470 akcsét egészen fizessen ki." l. *Karácson I.:* i. m. 246. o.

34 *Cengiz Orhonlu:* Osmanli tarihine aid belgeler — Telhisler (1597—1607) (Az oszmán történet forrásai — A nagyvezéri előterjesztések). Istanbul, 1970. 78. o.

35 *Ömer L. Barkan:* Süleymaniye cami ve imareti inşaati (1550—1557) (A Szülejmánije-dzsámi és imaretjének építkezése) I. c. Ankara, 1972. 104—105. o.

lentsd, hogy mennyi gyűlt össze."[36] A rendeletet kétségtelenül végre is hajtották, ugyanis a pécsi szandzsákban beszedett összeg elszámolása fennmaradt. Az ezt tartalmazó jegyzék a következő címet viseli: „Ez a defter az ebben a 990. évben (1582. január 26—1583. január 25.) a budai vilájet romos várainak újjáépítésére — a nevezett vilájetből — beszedendő pénz (akcse) ügyében érkezett magas szultáni parancsnak megfelelően, a pécsi szandzsákból beszedett javítási pénzről (tamir akcseszi) ad számot."[37] A kivetéskor meghatározott módon minden dzsizjefizető egy gurust fizetett. Azonban ez alól felmentést kaptak azok, akik a pécsi vár szolgálatában álltak, valamint „néhány hiányt szenvedő háne", amelyektől „bíróik közbenjárására a magas parancs szerint javítási pénz nem szedetett".[38]

Az építőanyag beszerzése

A várak javításához szükséges építőanyagokat háromféle módon szerezték be: a kincstári tulajdonban lévő bányák, erdők stb. hozamából, készpénz, vásárlás útján, vagy pedig természetbeni adó formájában, a parasztoktól. Az egyes építkezéseken mindig eltérően alakult, hogy melyik megoldáshoz folyamodtak. A székesfehérvári vár 1572-es javításánál például igen kevés készpénzt fordítottak dologi kiadásokra, tehát feltehetőleg a másik két eszközt vették igénybe az építőanyag beszerzésére.[39] Eger felújításánál viszont 1614-ben az összkiadásnak megközelítőleg 36%-át tették ki az anyagvásárlások költségei.[40] Mardin 1549-ben lezajlott javításánál még ennél is jóval nagyobb lehetett a dologi kiadásokra fordított összeg aránya, hiszen a 802 780 akcsét kitevő összköltségnek a 10%-át sem emésztették fel a bérek.[41]

Az anyagbeszerzések lebonyolításának olyan részleteiről, hogy a különböző esetekben honnan és kiktől vásároltak, forrásainkból nagyon kevés tudható meg. Mindenesetre feltételezhető, hogy az illetékes hatóságoknak ez nem kis gondot okozott. Egy alkalommal például eképpen utasították anyagbeszerzésre az egyik tisztségviselőt: „... amennyi deszka csak szükséges, azokat ahonnan csak lehet összeszereztesd, előkészíttesd..."[42]. Szokollu Musztafa pasa pedig 1578-ban egyenesen az ellenséghez, a komáromi kapitányhoz fordult azzal a kéréssel, hogy építkezéséhez cserepet és deszkát küldjön.[43] A beszerzés nehézségeire utal az a körülmény is, hogy gyakran igen messziről szállították a szükséges anyagokat. Palota várának kijavításához például 1664-ben Buda környékéről[44], Újvár helyreállításához 1665-ben pedig a budai, esztergomi és székesfehérvári szandzsákokból hozták a meszet.[45] Kanizsa javításánál szintén hasonló nehézségek léphettek fel az 1630-as években, mert a beszámolóban külön

36 Istanbul, Başbakanlik Arşivi, Mühimme defteri 48. k. 423. sz. A „hane" terminusra ebben az időben l. *Káldy-Nagy Gy.*: Baranya megye XVI. századi török adóösszeírásai. Budapest, 1960. 7. o.

37 Bécs, Nat.-Bibl. Türk. Hss. Mxt. 565.; *Káldy-Nagy Gy.*: i. m. 5. o.

38 Külön figyelmet érdemel e rendeletnek az a sora, amely a javítási pénz szedéséről mint „régi szokás"-ról emlékezik meg. E régi szokás azonban 10—15 évesnél több nem nagyon lehetett 1582-ben. Az 1570-es évektől kezdődő alkalmazását az alábbi körülmény valószínűsíti: a birodalom növekvő pénzügyi gondjainak egyik következménye az volt, hogy — legalábbis a Magyarország területén — a dzsizje-fizetés kötelezettségét már minden családfőre és önálló keresőre kiterjeszteték (l. ehhez *Káldy-Nagy Gy.*: i. m. 7. o.). A dzsizje-adóztatás kiszélesítése és a „javítási pénz" gyakorlatának kialakulása között nagyon valószínű a közvetlen összefüggés.

39 Bécs, Nat.-Bibl. Türk. Hss. Mxt. 553.; *Velics A.*: i. m. I. 251—52. o.

40 Istanbul, Başbakanlik Arşivi, Maliye 158.

41 *N. Göyünç*: i. m. 92. o.

42 *Karácson I.*: i. m. 93. o.

43 *Takáts S.—Eckhart F.—Szekfű Gy.*: A budai pasák magyar nyelvű levelezése I. 1553—1589. Budapest, 1915. 153. o.

44 Drezda, Sächs. Landesbibl. H. No. Eb 387.

45 Uo.

kiemelték, hogy „a sok ezer kocsi kő és mész a messze távolban fekvő Pécs környékéről hozatott."[46]

Bár nyilván nem egyedül ezek határozták meg, de az említett problémák is szerepet játszhattak abban, hogy a török adminisztráció az e téren fennálló szükségleteit inkább természetbeni adók által igyekezett kielégíteni. Megfigyelhető, hogy akkor vetettek ki efféle adót különböző helységekre, mikor azok közelében valamelyik vár, híd stb. javítása esedékessé vált.[47] Ezek az esetleges, s így feltétlenül súlyosabb terhet jelentő kivetések azonban nem kizárólagos formáit képviselték az adó általi anyagbeszerzésnek. Több helységre ugyanis olyan módon róttak ki ilyen terheket, hogy az építőanyag beszolgáltatását az illető hely állandó adói közé sorolták, s ezért olykor a többi adót arányosan csökkentették. Így, állandóan adóban szolgáltatott palánkfát, hídszöget az alföldi városok közül például Nagykőrös.[48] Ez az eljárás mintegy átmenetet képez ahhoz a harmadik módszerhez, amely a birodalom egészét tekintve a leginkább jellemző. Ahhoz tudniillik, hogy az időnként javításra szoruló objektumok közelében egyes helységeket bizonyos adók alól mentesítettek, s azok ennek fejében tartoztak építőanyagot beszolgáltatni. Túlnyomórészt e rendszer keretében elégítették ki a várak napi anyagszükségletét, s csak a nagyobb javítások idején folyamodtak egyéb eszközökhöz. Jellemző e tekintetben a pesti vár faanyaggal való ellátásának megszervezése a XVI. század közepén. A budai szandzsák 1546-os összeírása szerint ehhez a várhoz négy falu (Szentlőrinckáta, Sződ, Tápiószentmárton és Gubacs) volt rendelve az alábbi feltételek mellett: „A nevezett falu lakosai arra rendeltettek, hogy amikor a pesti vár hídjainak, ágyúinak és ágyúszertárának kijavításához fa kell, azt kivágják és saját kocsijaikon a nevezett várba hordják. Az új szultáni defterben úgy jegyeztetett fel, hogy amennyiben ezen a módon szolgálataikat ellátják, rendkívüli adókat (avariz-i divanijje ve tekalif-i örfijje) — legyen az várjavítás, vagy kétkezi munka, a szpáhi számára tűzifa- és szénabeszolgáltatás, vagy egyéb szolgálat —, valamint az említett szolgálaton kívül más adókat, miután a tizedet és az adókat a javadalombirtokosnak megfizették, tőlük ne követeljenek".[49] Javítása esetén a pesti várhoz hasonlóan Szultánhiszári várát is az arra kirendelt falvak látták el faanyaggal oly módon, hogy ennek ellenében „rendkívüli adóik (avariz haneleri) megszűntettettek".[50]

A munkaerő

1. Az építészek. Az oszmán birodalom nyugati végein bizonyos időszakokban alkalmaztak olyan építészeket, akik egy meghatározott terület várainak javítási, karbantartási munkálataiért építészeti szempontból felelősséggel tartoztak. Így volt ez Boszniában is, amíg a végvári vonal itt húzódott. A vilájet

46 Istanbul, Topkapi Sarayi Arşivi, E 895.

47 Az alábbi rendelet szerint ilyen szolgáltatással terhelték meg Gyöngyös városát 1669-ben a hatvani vár javítása miatt: „... Hatvan vára, amelynek javítása... e szent évben elrendeltetett, a városokra és falvakra évi illetékképpen kirótt épületfával megfelelő módon elláttatott; Gyöngyös városa is az évi illetékképpen kiszabott épületfát megadta; mivel a vár jelenleg hiányban nem szenved . . ., a parancs megérkezése után ezzel az ürüggyel a nevezett város népét ne háborgassák . . ." — Gyöngyös város levéltára, 194. sz.

48 *Szilády Áron—Szilágyi Sándor:* Okmánytár a hódoltság történetéhez Magyarországon. I—II. Pest, 1863., I. az egyes évek adózását összegző regesztrumokat.

49 *Káldy-Nagy Gy.:* Kanuni devri Budin tahrir defteri (1546—1562) (Szulejmán korának budai tahrir defterei). Ankara, 1971. 133., 194., 207., 323 o. Vö. továbbá uő.: A budai szandzsák 1559. évi összeírása. Pest Megye Múltjából 3. Budapest, 1977. 86., 96., 217., 120. o.) Ezt a rendszert egészítette ki a budai kincstár a maga részéről azzal, hogy időnként — főleg átalányfizető helységektől — pénzadó helyett építőanyag beszolgáltatását kívánta, s ezeket Budán elraktározta, majd szükség esetén onnan kiadta. L. *Feketc L.—Káldy-Nagy Gy.:* i. m. 317., 536. o.

50 Drezda, Sächs. Landesbibl. H. No. Eb 387. (Szultánhiszári = vár az aydini livában.)

1516-os törvénykönyve (kanunnáméja) ugyanis a várak javítására kötelezett nemmohamedán mesterek vezetéséről akként rendelkezik, hogy azok „annak az építésznek az irányításával" végezzék el a javításokat, „aki abban az országban az építészeti szolgálat ellenében timárt birtokol".[51] Budán szintén, már a magyarországi török uralom kezdeti időszakában is, működött építész. 1556—1560 között például egy bizonyos Mímár Gyorgye (Gyorgye építész) töltötte be ezt a tisztet.[52] Fizetését, amely nem volt túlságosan magas (15 akcse naponta), a budai kincstár folyósította, s ez általában 15 hónaponként került kifizetésre.[53] Amellett, hogy építészi munkaköre nem foglalta le különösképpen, viszonylag alacsony fizetése is hozzájárulhatott ahhoz, hogy mellette adóbeszedői munkakörben dolgozhatott.[54]

A későbbi időkből viszont mindössze négy budai építész nevét ismerjük: Mehmed és Bajram 1571—72-ben, Hüszrev 1579-ben, Haszán főépítész pedig 1628-ban teljesített ilyen szolgálatot a végvidék központjában.[55]

Annak ellenére, hogy időnként tehát munkálkodtak építészek Budán, a források szerint a vilájet egyéb várainál igen ritkán történt meg, hogy szakképzett építészek irányították a javítási munkálatokat. Például Székesfehérvárott 1572-ben, vagy Egernél 1614-ben a feljegyzések szerint nem vett részt építész a felújításokban.[56] Szentjobb várának kijavításához 1667-ben a „néhai Kodsa pasának Váradon lévő vakufját kezelő Fakrullah alajbéget" rendelték ki irányítónak.[57] Az egri vár dzsámijának újjáépítése ügyében pedig így határoztak 1672-ben: „... Ibrahim aga, a gönüllük kethüdája, az említett pénnzel a szükséges helyeken a kellő javításokat végeztesse el ..."[58].

A boszniai és budai építészek esetében fennálló helyzet (ti., hogy szolgálatuk ellenében timárt vagy rendes fizetés kaptak) miatt persze lehetséges, hogy valójában sokkal több építkezés zajlott le építészi irányítás mellett. Hiszen amennyiben ilyen építészt alkalmaztak valahol, semmi sem indokolta bejegyzésüket a kiadásokat rögzítő elszámolásokba. Azonban úgy látszik, később mégis lemondtak arról, hogy állandó építészt tartsanak, mert a továbbiakban (főleg a pusztítóbb háborúk után) többnyire a központból küldtek ki szakértőt a nagyobb javítások irányítására. A tizenötéves háború elmúltával, 1609-ben is így rendeltek ide építészt Mehmed csaus személyében,[59] s ugyancsak Isztambul-

51 Ö. L. *Barkan:* XV. ve XVI. asirlarda osmanli inparatorluğunda zirai ekonominin hukuki ve mali esaslari I. Kanunlar. (Az oszmán birodalom mezőgazdaságának jogi és pénzügyi alapjai a XV. és XVI. században I. Törvények. Istanbul, 1943. 397. o.). Kanuni i kanun-name za bosanski, hercegovački, zvornički, kliški, crnogorski i skadarski sandžak. Sarajevo, 1957. 23., 35., 60. o.

52 *Velics A.:* i. m. II. Budapest, 1890. 187., 295. o. és *Fekete L.—Káldy-Nagy Gy.:* i. m. 281., 322., 545. stb. o.

53 *Fekete L.—Káldy-Nagy Gy.:* i. m. 407., 545. o.

54 Uo. 322., 323., 329., 340. o. stb.; többek közt ő látta el a paksi és kuvin-szigeti mukátaa eminjének és a Cegléd, Kőrös és Madocsa hász-birtokok mukátaája ámiljának tisztjét. E két tisztség mibenlétére l. *Káldy-Nagy Gy.:* Magyarországi török adóösszeírások. i. m. 57—63. o.

55 *Fekete L.:* Budapest a törökkorban. i. m. 253. o. *Fekete L.:* Die Siyāqat-Schrift. i. m. 391. o. Ezen kívül az 1618—19-es szigetvári zsoldjegyzékben is szerepel egy Ali nevezetű építész (*Velics A.:* i. m. I., 408. o.).

56 Bécs, Nat.-Bibl. Türk. Hss. Mxt. 553.; Istanbul, Başbakanlik Arşivi, Maliye 158.

57 *Karácson I.:* i. m. 282. o.

58 Uo. 278. o.

59 *Ahmed Refik:* Hicri on birinci asirda Istanbul hayati (1000—1100) (Isztambul élete a mohamedán időszámítás 11. századában). Istanbul, 1931. 37—38. o. „Rendelet a Buda védelmét ellátó Ali pasának: az ottani végeken lévő várak kijavítása s felújítása szükségessé vált. Mivel ehhez egy értő és becsületes építész jelenléte a legfontosabb dolgok közül való, megparancsoltam, hogy a magas udvarom csausaihoz tartozó s a korábbi hadjáratokon a főépítész tisztjét ellátó ... Mehmed csaus ... — akinek a folytatott hadjáratokon és az elfoglalt várak kijavításában és felújításában szolgálatai tökéletesek voltak — töltse be melletted a főépítész tisztjét a budai végeken ..." Egyébiránt a XVI. sz. elején is gyakorlatban lehetett az építészek, az irányítók központból való kiküldése, mert Dzselálzáde szerint 1521-ben „Belgirád falain és bástyáin az ágyúgolyóktól lerombolt részek kijavítására bégek küldettek ki a magas udvar bégjei közül" (*Thúry J.:* Török történetírók II., 144. o.).

ból érkezett építész, Sziavus aga segítségével állították helyre Budát a korábbi nagy ostrom után 1684—85-ben.[60]

2. *A kézművesek.* A kisebb, midnennapi munkák elvégzésére néhány várnál többféle kézművest is tartottak olyan módon, hogy a várőrség katonai szervezetébe illesztve, a többi katonához hasonlóan és a végzendő munkától függetlenül számukra meghatározott összegű napi zsoldot biztosítottak. E kézművesek többnyire ácsok, kőművesek és ún. kjárok voltak. Ez utóbbi műszó kézművest jelent általában, tehát e név alatt sokféle, vagy pedig egyszerre több mesterséget tudó kézművest kell érteni. A kézművesek száma azonban elenyészőnek mondható, s amellett nagyon kevés várban találjuk meg őket. 1543-ban Székesfehérvárott 10 kovács és 11 ács húzott zsoldot, míg a budai zsoldlajstromban ugyanekkor együttesen 4 ácsot és kovácsot, valamint 9 kjárt írtak összse. Szintén ebben az időpontban a pécsi őrség között 12 ács, Esztergomban együttesen 5 kovács és kjár, Vácott 2 ács, Pesten pedig 10 kjár és 5 kovács volt alkalmazásban.[61] A nagyobb, vagy fontosabb várak zsoldjegyzékeiben az az 1560-as évek végéig találhatók néhány fős kézműves csapatok,[62] ezután már többnyire hiába keressük őket. Csak elvétve — mint pl. Lippán 1590—91-ben,[63] vagy Kanizsán és Szigetváron 1618—19-ben[64] bukkannak fel zsolddal fizetett kézművesek.

A kézműveseknek a zsoldjegyzékekből való eltűnése nyilvánvalóan összefügg a török uralom megszilárdulásával. Elég az említett időpontokra pillantani, s máris feltűnik, hogy közvetlenül az ország meghódítása után vagyunk, amikor is a lerombolt várak helyreállítása elsőrendű feladatként jelentkezett. Láthatólag ezt a feladatot kívánták ily módon, folyamatosan rendelkezésre álló mesterek alkalmazásával megoldani, s amint ennek eleget tettek, már nem látták szükségesnek fenntartani a régi rendszert.

Ez a rendszer azonban legtöbbször (főleg a birodalom egyéb területein) nem önmagában, hanem egy további rendszerrel szorosan összefonódva állt fenn. Ez utóbbi nem jelentett mást, mint a legkézenfekvőbb lehetőség kiaknázását: a helyi lakosság kézműves rétegének igénybevételét. Ennek az igénybevételnek kétféle módját kell határozottan megkülönböztetni: az egyiket nevezhetjük „szervezett"-nek, a másikat pedig „esetleges"-nek.

Az előbbi forma az oszmánok legősibb intézményei közé tartozik. Lényege röviden az, hogy a várak folyamatos javítása érdekében kellő számú kézművest felmentettek bizonyos (legtöbbször a rendkívüli) adók alól, s azok „mentes és szabad" (muaf ve müsellem) rájaként ennek fejében kötelesek voltak elvégezni az esedékes munkákat. Látható tehát, hogy az építési anyag mentesség fejében való beszolgáltatásával azonos metódus kialakításáról van szó — ami sokszor gyakorlati egybeesést is jelentett: gyakorta egyazon falu lakói közül kerültek ki az anyagbeszolgáltatásra és a kézműves munkára kötelezettek.

A mentesített kézműveseknél nagyjából kétféle munkaszervezet különíthető el. Az egyik, feltehetőleg régibb rendszerben az egyes váraknak megvoltak a „saját", csak ahhoz a várhoz szolgáló kézműveseik. Ez a forma már megfi-

60 *Fekete L.:* i. m. 48. (Ennek az építésznek fennmaradt egy levele Gyöngyös város levéltárában, l. a 236. sz. oklevelet.) Egyébként valószínűleg a helyi építészek hiányának tudható be, hogy általában még a tervrajzok is a központból érkeztek. vö. Mühimme defteri No. 3. 117. sz.

61 *Velics A.:* i. m. I. 15., 18., 24., 21., 20., 19. o.

62 1544-ben Esztergomban és Visegrádon, 1549—50-ben Budán, Pesten, Vácott és Esztergomban, 1556—57-ben Székesfehérvárott, 1558—59-ben Pesten, Tatán, Székesfehérvárott, 1568—69-ben Budán, Pesten, valamint Szigetváron voltak kézművesek. l. *Velics A.:* i. m. I—II. az illető évek zsoldjegyzékeiben.

63 *Velics A.:* i. m. I. 379. o.

64 Uo. 402., 408. o.

gyelhető az egyik legkorábbi oszmán defterben, Arvanid szandzsák 1431—32-es összeírásában.[65] Az ilyen rendszernél aztán ismét két változatot lehet megkülönböztetni, aszerint, hogy miként alakult a kézművesek és a katonai szervezet viszonya. Míg ugyanis bizonyos helyeken ez a kapcsolat csak formai (katonai jellegű szolgálat, amihez esetenként katonaira emlékeztető, de a „polgári életben" semmiféle funkcióval nem bíró szervezet járul), hiszen a mesterek továbbra is helyükön maradnak, s csupán a munkák idején keresik fel a várat, addig másutt a szolgálat lényegileg is katonaivá válik: itt a kézművesek bekerülnek a vár őrségének szervezetébe, felköltöznek a várba — egyszóval reguláris katonákká válnak.[66] A XVI. század közepén a magyarországi várakban szolgáló kézművesek szervezete tehát leginkább ehhez a formához kapcsolható, azzal a megszorítással, hogy esetükben nem látszik tisztán: mentesített rájákról, vagy már „hivatásossá lett" várjavító katonákról van-e szó; az utóbbira enged következtetni mindenesetre, hogy egy részük nem helybeli volt, hanem a birodalom belső területéről származott.[67]

A másik fajta munkaszervezet, amibe a várjavításra rendelt kézműveseket tömörítették, egészen eltérő követelményeket támasztott a besorolt kézművesekkel szemben. Itt ugyanis nem egyes várak állandó javítását kapták feladatul, hanem szükség esetén egy országrész, egy tartomány várainak helyreállítását. Az 1516-os kanun így határozza meg a Boszniában ilyen formában mentesített kézművesek tennivalóit: „Ha a végeken lévő várak közül egyiknek javítása elrendeltetne, a boszniai vilájet összes váraihoz javítóként kirendelt 70—80 mentes, hitetlen mester gyülekezzék össze, s ... a várat javítsa ki."[68]

Amikor a mentesítéses rendszer keretében rendelkezésre álló munkaerő kevésnek bizonyult, került sor a helyi kézművesek felhasználásának arra — a fentebb esetlegesnek nevezett — módjára, ami a következőket jelentette: alkalmilag toboroztak, illetve rendeltek be kézműveseket különböző (gyakran igen messze fekvő) helyekről, akiknek ezért általában meghatározott bért fizettek. Az ilyenfajta eljárás követelménye szükségszerűen adódott a mentesítéses rendszer hiányosságaiból. Mindenekelőtt abból, hogy azt nagyfokú elterjedtsége ellenére sem mindenütt vezették be, márpedig javításokat a legtöbb helyen — ha ritkán is — de végeztettek. Továbbá, ha a kisebb munkákat hiánytalanul el is tudták látni, nagyobb javítások kivitelezésére a mentesített mesterek — létszámuknál fogva — önmagukban képtelenek voltak. S végül — legalábbis a rendelkezésre álló levéltári források szerint —, a XVI. század második felétől megfigyelhető e rendszer bomlása, s ettől kezdve általános jelenség a kézművesek alkalmi összegyűjtése. Az alábbi példák is erről győznek meg: a tatai vár kijavítására 1558-ban Csepelről küldtek ki kilenc ácsot;[69] 1572-ben Esztergom, Székesfehérvár és Szigetvár felújításához Zvornik, Krusevác (Aladzsahiszár), Szendrő, Szerém, Pozsega, Bosznia és Hercegovina szandzsákokból rendeltek ácsokat és kőműveseket;[70] Nagyvárad helyreállításához 1661-ben Eger és Temesvár környékéről gyűjtöttek össze kőműveseket.[71]

65 *Halil Inalçik:* Hicri 835 tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid (Arvanid szandzsák 1431—32-es deftere). Ankara, 1954., és uő.: Stefan Duşandan Osmanli Imparatorluğuna. Fatih devri üzerine tetkikler ve vesikalar I. (Stefan Dusántól az oszmán birodalomig — Kutatások és okmányok a Fátih korára vonatkozóan). Ankara, 1954. 163. o.

66 Vö. ehhez *H. Inalçik:* Fatih devri ... i. m. 155—56. o., valamint *Velics A.:* i. m. II. 3—9. o.

67 *Velics A.:* i. m. I. 15., 18., 69. o.

68 *Ö. L. Barkan:* Kanunlar ... i. m. 396—97. o., és Kanuni i kanun-name ... i. m. 23. o. A kézműveshiány enyhítésére más eszközöket is igénybe vettek, pl. az erőszakkal való áttelepítést. Neşri szerint így jártak el II. Mehemed 1467/68-as karamániai hadjáratán is: „Azután a padisah megparancsolta, hogy Larendéből és Konjából embereket telepítsenek át Isztanbulba. Mahmud pasa a kézművesek közül sok személyt hozatott át." Vö. Neşri, Kitab-i Cihan-nüma, II. 783. o.

69 *Fekete L.—Káldy-Nagy Gy.:* i. m. 316. o.

70 Istanbul, Başbakanlik Arşivi, Mühimme defteri 16. k. 343. sz.

71 Drezda, Sächs. Landesbibl. H. No. Eb 387.

Meg kell azonban említenem, hogy a XVII. században néhány helyen — a szokás alapján — megint kezdett kialakulni valamiféle rend, s ennek megfelelően egy meghatározott vár javítására általában ugyanazon vidékekről hívták be a kézműveseket. Gyöngyös város kézművesei például a kezdeti bizonytalanságok után rendszerint Hatvan váránál szolgáltak, s vitás esetekben sikerrel hivatkoztak erre a szokásra: a XVII. században több szultáni rendelet szögezte le, hogy a gyöngyösieket Hatvan várán kívül sehol másutt ne vegyék igénybe.[72]

A kézművesek alkalmi összegyűjtése egyébként nem nélkülözte a kényszermunka bizonyos elemeit — különösen nagyobb vállalkozások idején. Az isztambuli Szülejmánije-dzsámi építkezésének nemrégiben napvilágra került anyaga azt mutatja, hogy egy ilyen nagy munka a birodalom kézműves rétegének jelentős hányadát megmozgatta.[73] Az efféle munkák adtak lehetőséget arra is, hogy a kézműveseket nyilvántartásba vegyék, ami legközelebbi igénybevételük alapjául szolgálhatott.[74] A központi hatalom azért is kényszerült ezekhez az eljárásokhoz folyamodni, mert — mint a tények világosan mutatják — nem állt rendelkezésre megfelelően nagy kézműves réteg. Nemcsak arról van szó ugyanis, hogy a nagyobb építkezésekhez szinte az egész birodalmat mozgósították, hanem arról, hogy ugyanezt megtették (kisebb méretekben) rengeteg más munka alkalmával is, amelyek pedig méreteikben össze sem vethetők például egy nagyobb dzsámi építésével.[75] A mentesítéses rendszerrel kapcsolatban láttuk, hogy a probléma igen korai eredetű, s azt is megfigyelhettük, milyen módszerekkel igyekeztek leküzdeni akkor az efféle nehézségeket. Alapjában azonban a XVI—XVII. században sem változott a helyzet. Persze annak, hogy Isztambulban időnként ácsokat nem lehetett találni, a társadalmi feltételek mellett különleges okai is voltak.[76] De általában a bajok egy része minden bizonnyal a munkabérekkel kapcsolatos problémákból fakadt.

3. Munkabérek. A XVI. század közepén a magyarországi várak őrségeihez tartozó kézművesek napi zsoldja 5 és 13 akcse között váltakozott, de az esetek többségében 6—8 akcsét tett ki. Ez az összeg megfelel a közkatonák átlagos zsoldjának, hiszen például Budán 1543-ban a müsztahfizok (janicsárok) és az azabok 6—7 akcsét, a topcsik 10 akcsét kaptak, s a gönüllük és lovasok zsoldja sem haladta meg a 10—12 akcsét.[77] Egyéb adatokkal összevetve úgy látszik, ez idő tájt a birodalomban mindenütt hasonló béreket fizettek. A Szülejmánije-dzsámi építkezésein dolgozó mesterek közül a legjobban keresők 10—12 akcsét kaptak naponta, míg a kisebb szaktudásúak bére 7—10, a segédeké pedig 4—6 akcse között mozgott.[78] Nagyjából ennek megfelelően alakult a Székesfehérvár

72 Gyöngyös város levéltára, 12., 20., 73., 131., 151. sz. Érdekes, hogy bizonyos helyeken a törökök alkalmazkodtak a magyar királyság idején kialakult szokásokhoz. Eger javításához például rendszerint ugyanazon helyekről rendelték be a jobbágyokat, mint amelyeket korábban a magyar országgyűlés erre kötelezett. *Détshy Mihály:* Adalékok a törökkori Eger történetéhez. Egri Múzeum Évkönyve IV. Eger, 1966. 159. o.

73 Ö. L. *Barkan:* Süleymaniye cami ... i. m. különösen a 93—156. o.

74 A különböző munkákra kirendelt kézműveseket ugyanis általában jegyzékbe vették. Az edirnei kádinak küldött 1564. augusztus 26-án kelt utasítás pl. így rendeli el ezt: „... a jól védett Edirnében és környékén amennyi kőművest és ácsot csak találsz, azt mind gyűjtsd össze, neveiket és személyleírásukat írd be defterbe, s felszerelésükkel együtt ... küldd el őket." *A. Refik:* Onuncu asir-i hicriyyede Istanbul hayati (961—1000) (Isztambul élete a mohamedán időszámítás 10. századában). Istanbul, 1333/1918. 26. o.

75 Például Akkermann és Kilia javításán 1490-ben Isztambul, Bursza, Edirne, Filibe, Szófia, Malkara, Szilisztre, Dimetoka, Burgasz, Vize és még sok más helység kézművesei dolgoztak. Ö. L. *Barkan:* i. m. 104. o.

76 Ezek közül az egyik leglényegesebb, hogy az itteni kézművesek gyakran kényszerültek részt venni a hadjáratokon (vö. *A. Refik:* Hicri on birinci ... i. m. 21., 24. o.), s védekezésképpen néha egyszerűen elszöktek (*A.Refik:* Onuncu asir-i hicriyyede ... i. m. 43—44. o.).

77 *Velics A.:* i. m. I. 18—19. o.

78 Ö. L. *Barkan:* Türk Yapi ve Yapi Malzemesi Için Kaynaklar (Források a török építés- és építőanyag-történethez). Iktisat Fakültesi Mecmuasi. 17. c. 1—4. 17. és uő: Sülevmanive cami ... i. m. különösen a 194. és 329. o. közötti táblázatok.

javítását végző kézművesek fizetése is 1572-ben, bár itt jóval nagyobb eltérések voltak az egyes kategóriák között. Míg a kőművesek bére megfelelt az átlagosnak az ácsokat, és főleg a kovácsokat, meglehetősen gyengén fizették: 5, ill. 3 akcsét kaptak.[79]

A kincstár tehát a megszabott bért általában megfizette. A probléma azonban nem is ezzel volt, hanem sokkal inkább a bérek színvonalával, mert az gyakran elmaradt a megélhetéshez szükséges minimumtól. Tárgyalt korszakunkban (XVI. század második fele — XVII. század) ebben két tényező játszott döntő szerepet: a pénzromlás és a központi hatalom bérszabásai. Az államhatalom és a kézművesek érdekeinek szembenállását kitűnően világítja meg az a rendelet, amelyet 1585 május hónapban küldtek az isztambuli kádinak. E parancsban arról értesülünk, hogy a kincstári építkezéseken dolgozó kézműveseket „néhány, házzal rendelkező személy" magasabb bér ígéretével átcsábította saját építkezésére, s ezért a szultán a következő utasítást adja: „... megparancsolom, hogy ... azokat, akik a kincstári építkezéseket otthagyták, s pénzért sóvárogva máshová mentek dolgozni, erősen figyelmeztesd és rendeld vissza, amaz háztulajdonosoknak pedig add tudtára, hogy Hizir napjától Kászim napjáig 12 akcsét, Kászim napjától Hizir napjáig pedig 10 akcsét fizessenek ... (Ha ezután ilyesmi megtörténik), s az építtető a városbeliek közül való, büntettessék meg, ha pedig a javadalmat élvezők közül van, annak nevét, személyleírását, csapatát, zsoldját, egyszóval bármiféle javadalmat élvez, azt mind jelentsd nekem, hogy ... kellőképpen elnyerje büntetését."[80] Két év múltán azonban, amint az a főépítésznek (mímár basi) küldött rendeletből kiderül, a kézművesek a fenti módon megállapított bért a közben tett emelésekkel együtt sem találták elegendőnek megélhetésük biztosításához: „Nemrégiben levelet küldtél, amelyben jelentetted, hogy a kőművesek, ácsok és kőfaragók napi illetéke, amely 12 akcsét tett ki, megélhetésükhöz nem elegendő, s ezért 16 akcse adassék nekik. Ezután nemes parancsot adtam ki, s abban elrendeltem, hogy a nevezettek napi illetéke 16 akcse legyen, de annál több semmiképpen. De most, hogy a boldogság küszöbénél a nemes tugra szolgálatában álló Mehmed pasa dzsámit építtet, s az ott dolgozóknak magas fermánom értelmében 16 akcse napi bért fizetnek, azok többet követelnek, s mondván: »ha többet nem adtok, nem dolgozunk«, a munkától vonakodnak és eképpen perlekednek. Azokkal, akik magas fermánomnak nem engedelmeskednek, el kell bánni..."[81] Nem változott a helyzet a XVII. század elejére sem: ugyanígy kevésnek találták bérüket az edirnei karavánszeráj építkezésén dolgozó kézművesek 1609-ben, pedig ekkor a legjobb mesterek már 25 akcsét, s a gyengébbek is 17—18 akcsét kerestek naponta.[82]

4. A segédmunkások. A javításokban résztvevő segédmunkaerő zömét a török fennhatóság alatt is a parasztság adta. A török hatóságok a várak felújításához kirendelt jobbágyokat sajátos műszóval „dzserehor"-oknak nevezték. A szó egykori jelentése „napi zsoldot húzó"[83] (yevmiye alan). A dzserehorokat a

79 Bécs, Nat.-Bibl. Türk. Hss. Mxt. 553.; *Velics A.:* i. m. I. 252—254. o. A kézművesek a számukra megállapított napi illeték mellett néha költségtérítésben vagy élelmiszerellátmányban is részesültek. Vö. *Ö. L. Barkan:* Süleymaniye cami ... i. m. 96—97. o.; *Velics A.:* uo., *Barkan:* 1070—1071 (1660—1661) Tarihli Osmanli Bütçesi ve Bir Mukayese (Egy 1660—1661-es oszmán állami elszámolás és egy összehasonlítás). Iktisat Fakültesi Mecmuasi, 17. c. 1—4. 333. o.

80 *A. Refik:* Onuncu asir-i hicriyyede ... i. m. 104. o.

81 Uo. 105—106. o. A rendelet 1587. június 21-én kelt.

82 Ez derül ki abból a parancsból, amit Edirne és Inoz kádijának küldtek 1609. június 6-án. *A. Refik:* i. m. 36. o. Erősen elgondolkoztató, hogy ha a kézműveseket ez a bér nem elégítette ki, vajon hogyan látták helyzetüket a magyarországi várakban szolgáló katonák, akiknek zsoldja a XVI. századihoz képest alig, vagy egyáltalán nem emelkedett. Kanizsa várának 1619-es zsoldjegyzékében található az a különös adat, mely szerint a raktárakra felügyelő agának és írnoknak 15, a raktár ácsának pedig 25 akcsét fizettek naponta! *(Velics A.:* i. m. I. 402. o.)

83 *M. F. Köprülüzade:* Bizans müesseselerinin osmanli müesseselerine tesiri (A bizánci intézmények hatása az oszmán intézményekre). Türk Hukuk ve Iktisat Tarihi Mecmuasi I. (1931) 246—47. o.

XV. század végétől a határvidék keresztény lakosságából toborozták, s várak javításánál, a hadsereg útvonalainak megtisztításánál, a hadianyag szállításánál alkalmazták őket.[84] A XVI. század második felétől — miután a magyarországi török végváraknál a rájákat elég nagy számban vették igénybe — a dzserehor szó már egyre inkább a „várjavításra, ill. közmunkára rendelt jobbágy" fogalmát jelentette, s a XVII. században főleg ilyen általános értelemben használták.

A parasztság munkaerejének ilyen irányú felhasználásáról történeti irodalmunkból sok minden megtudható.[85] Ezért itt csupán két dolgot említenék meg: egyrészt, ha pontosan, törvényileg meghatározott módon nem is rögzítették, a szokás alapján egy-egy vár javítására általában ugyanazon területek dzserehorjait rendelték ki;[86] másrészt úgy látszik, hogy — legalábbis a XVI. században — e „robotolókat" nem ingyenmunkában, hanem meghatározott bér fejében dolgoztatták az építkezéseken. Egy 1551. október 1-i elszámolás szerint a simontornyai, koppányi, mohácsi és székesfehérvári szandzsákok és néhány hász-birtokhoz tartozó város dzserehorjai egy meg nem nevezett építkezésen 4 akcsét kaptak naponta.[87] 1572-ben a fehérvári vár kijavításán dolgozó dzserehoroknak naponta három akcsét fizettek.[88] Bár ezek a bérek meglehetősen alacsonyak, maga a bérfizetés ténye igen figyelemreméltó, különösen ha tekintetbe vesszük, hogy a királyi Magyarországon, például Eger várjavítási munkálatainál 1551—55 között, a legnehezebb munkát végző napszámosoknak is csak 6—8 dénárt, azaz 3—4 akcsét fizettek naponta.[89]

A segédmunkaerő biztosításához, akárcsak a magyar oldalon, a törököknél is felhasználták a rabokat. Bár kevés konkrét adatot ismerünk, igénybevételük elég kíméletlenül történhetett, mert pl. egy 1568. szeptember 24-i rendeletben arra intették a budai beglerbéget, hogy „Oly módon tedd meg a készületeket Szigetvár javításához, hogy a munka könnyen elvégződjék s a költségvesztegetést és a hadifoglyok halálát ne okozd."[90]

A várjavítások kérdéseinek áttekintése során eddig jobbára azok a mozzanatok kerültek előtérbe, amelyek a XVI. és XVII. században lezajlott javítások általános, közös vonásait ragadták meg. Ezért ezek után az is tanulságos lehet, ha egy vár esetében vizsgáljuk meg, milyen gyakorisággal és körülmények között folytak ott karbantartási munkálatok. Egy ilyen áttekintéshez Székesfehérvár kínálkozik a legjobb példának, mert a rá vonatkozó adatok egyúttal arra is alkalmat adnak, hogy általuk összehasonlítást tehessünk a XVI. és XVII. századi javítások között. Mindenekelőtt áll ez a vár 1572. évi felújítási munkálatairól készült elszámolásra, amely jól kiegészíthető az egri vár 1614-es javításáról fennmaradt iratokkal, s ezek együttesen tájékoztatást adnak a beállott változásokról is.

A székesfehérvári vár javítására vonatkozó első közlések 1545—46-ból származnak: nem egészen egy év leforgása alatt (1545. szeptember 7—1546.

84 Kanuni i kanun-name ... i. m. 23., 29., 35., 60. o.; *Ö. L. Barkan:* Kanunlar, i. m. 396. o.; *Káldy-Nagy Gy.:* The First Centuries ... i. m. 179. o.

85 Erre már a török hódoltság korának múlt századi nagy monográfusa, Salamon Ferenc is hozott bőséges adatokat. Vö. *Salamon F.:* Magyarország a török hódoltság korában. Budapest, 1886.

86 Jól megfigyelhető ez pl. Székesfehérvár esetében, amelynek javításain a XVI. sz.-ban rendszerint a fehérvári, simontornyai, szekszárdi szandzsákok dzserehorjai dolgoztak.

87 Bécs, Nat.-Bibl. Türk. Hss. Mxt. 593. sz.

88 Uo. Mxt. 553. Ugyanígy rendszeresen kaptak pénzt azok a ráják is, akiket kocsijaikkal, fuvarozásra rendeltek be a török hatóságok. A fenti esetekben 4—5 ill. 8 akcsét fizettek nekik. L. még ehhez *Ö. L. Barkan:* Süleymaniye cami ... i. m. 104—105. o. és *Velics A.:* i. m. II. 58. o.

89 *Détshy Mihály:* Munkások és mesterek az egri vár építkezésein 1493 és 1596 között. Egri Múzeum Évkönyve II. (1964), 167. o.

90 *Karácson I.:* i. m. 93. o.

július 28.) a várfalak, az ágyúszertár, a várkapuk, a fegyvertár stb. kisebb javítására 8 012 akcsét fordítottak.[91] Valamikor 1546—1550 között zajlott le az a karbantartási munka, melynek során a „vár építésénél szükséges fuvarok költségeire" 62 000, a szerszámokra pedig 1 000 akcsét fizettek ki.[92]

Ezután a vár újabb kijavításáról az 1558—60-as budai pénztári naplókban találhatók adatok: három alkalommal szerepel bennük kiadási tétel a vár építése javára. Azonban egyik esetben sem nagyjavításról volt szó, hanem csupán egyes tartozékok, mint a lőporraktár, dzsámi, vagy a minaret helyreállításáról. Maga a kiadott összeg jelzi legjobban a munkák kis méretét, hiszen azok során összesen csak 5 950 akcsét használtak fel.[93] Ugyanilyen apró pótlásokra, felújításokra került sor az 1560-as évek legelején, amikor is a vár néhány kapuján, a janicsárok szállásán, a raktárakon stb. végeztek kisebb javításokat.[94] 1568-ban kétféle építkezés is lezajlott: egyrészt ekkor építették ki a fehérvári palánkok egy részét, másfelől ez évben történt a bazilika átépítése katonai célokra.[95] Az 1572. évet a fehérvári váron végzett egyik legnagyobb felújítás évszámaként tartjuk számon.[96] De még ezt is messze felülmúlta az a vállalkozás, amely — ha megvalósult — valószínűleg Székesfehérvár törökkori történetének leghatalmasabb építkezési munkálatait jelentette: 1582 végén a várban 5000 zira fal és a palánkok kijavítására adtak ki parancsot.[97]

Ezután 1596—99 között[98], majd a tizenötéves háború közepén, 1601-ben, a várható magyar támadásra előkészülve erősítették meg a várat.[99] (A még ez évben magyar kézre került várat a császári hadvezetés is felújíttatta, ill. részben átépíttette.[100]) Az 1602 augusztusában ismét törökké lett várról újabb építkezési adat 1629-ből maradt fenn, ekkor 17 460 akcse összegen néhány tornyot és a kapukat javították ki.[101] Viszonylag alaposabb felújításra került sor az 1630—40-es évek között. Ekkor helyreállították többek közt a két nagy, „egyenként 7—800 ember harcolására alkalmas" tornyot, a falat a Bécsi-kapu környékén, a kapu boltívét és fedelét, a hidat és a felvonóhidat; felújították a kincstári palota, a raktár és az ágyúszertár tetőzetét, és ezenkívül a városban fekvő kincstári dzsámi fedelét is kicserélték.[102] Ezután 1648—50-ben,[103] majd az 1660-as évek legelején javítják ismét a falakat. Az utóbbi időpontra a vár állapota meginit alaposan leromlott, mert az építkezés ügyében a fehérvári szandzsákbégnek 1663 augusztus elején küldött rendelet megállapítása szerint a „vár nyugati oldalán a Szuret kaputól a Mürteza pasatoronyig 553 rőf (zira) fal elöregedett".[104] Ebből egyébként már 250 rőfnyit részben a megelőző öt év során kijavítottak, a munkálatok ugyanis azóta, tehát körülbelül 1658 óta tartottak. Az 1663-as munkákkal kapcsolatban azok közvet-

91 *Velics A.*: i. m. II. 47. o. Székesfehérvárt 1543. szeptember 2-án foglalták el a törökök, s a város — stratégiai jelentőségénél fogva — természetes módon vált központjává az itt már 1543-ban kialakuló szandzsáknak. 1601—1602-ben átmenetileg magyar kézre került, de aztán a visszavétel után egészen a felszabadító harcok ideérkezéséig, 1688. május 19-ig a törökök birtokában maradt.

92 *Velics A.*: i. m. I. 58. o.

93 *Fekete L.—Káldy-Nagy Gy.*: i. .m 357., 378., 428. o.

94 *Velics A.*: i. m. I. 266—67. o.

95 Istanbul, Başbakanlik Arşivi, Mühimme defteri 7. k. 308. o.; *Fitz J.—Császár L.—Papp I.*: Székesfehérvár. Budapest, 1966. 18. o. és *Karácson I.*: Királyaink síremlékeinek elpusztulása. Századok, 1911. 365—366. o.

96 Bécs, Nat.-Bibl. Türk. Hss. Mxt. 553. és *Velics A.*: i. m. I. 251—264. o.

97 Istanbul, Başbakanlik Arşivi, Mühimme defteri 48. k. 423. sz.

98 *Velics A.*: i. m. I. 392. o.

99 *Velics A.*: i. m. II. 696. o. A budai vilájet elszámolásából 1601. április 16-án: „Kiadások. A fehérvári várban szükséges javításokhoz vásárolt fa ára és munkabérek 34 220 akcse".

100 *Fitz J.—Császár L.—Papp I.*: i. m. 18—19. o. és *Fitz J.*: Török erődítések Fejér megyében I. Székesfehérvár. Székesfehérvár, 1956.

101 *Velics A.*: i. m. I. 438—39. o.

102 Istanbul, Topkapi Sarayi Arşivi, E 895. sz.

103 *Fitz J.—Császár L.—Papp I.*: i. m. 27. o.; *Gerő Gy.*: i. m. 122. o.

104 Drezda, Sächs. Landesbibl. H. No. Eb 387.

len okáról is tudomásunk van. Ebben az évben újra háború robbant ki a két fél között, s az arcvonalak hullámzása miatt a várvédőknek fel kellett készülni az esetleges támadásokra. Ezért írta az itteni kádi szinte kétségbeesve a szultáni táborba, hogy „amennyiben az elmaradt 204 rőf fal romosan marad és nem épül meg, a hitetlenek támadásának és ostromának elhárítására nem leszünk képesek".[105]

A felsorolt várjavítási munkálatok közül, mint már említettem, az 1572. éviről maradt fenn a költségekről összeállított kimutatás, amely a következő címet viseli: „Az isztolni belgrádi (székesfehérvári) vár javítására fordított kiadások összesített elszámolásának jegyzéke, Szinán bégnek, a budai janicsárok jegyzőjének, szerémi ziámet-birtokosnak, mint pénzügyi biztosnak (emin), valamint Nászuh, szekszárdi timár-birtokosnak, mint pénzügyi írnoknak tollából, a 980. év szent muharrem havának elsejétől a nevezett év rebiülevvel havának hatodikáig (1572. május 13—1572. július 16.)"[106] A több mint két hónapig tartó építkezés során összesen 66 470 akcsét használtak föl, s ezt három forrásból fedezték: egyrészt a budai állami kincstárból, ahonnan 30 000 akcse érkezett, másrészt a fehérvári kincstári jövedelmek (mukátaa) egyik biztosának átutalásából, amely 50 000 akcsét tett ki, s végül régi, elhasználódott deszkák eladásából, ami által 597 akcse folyt be. Ez együttesen 80 597 akcsét tett ki, tehát az előzőleg begyűjtött összegből 14 127 akcsét megtakarítottak.

A kiadási tételek között meglepően szerény helyet foglalnak el a különböző építőanyagokra fordított összegek. Mészre, kőre, homokra és épületgerendára semmit sem költöttek, ill. azoknak csak a szállításáért fizettek. Eszerint ezeket vagy adóban, vagy más úton szerezték be; többek közt olyan módon, mint amilyent az elszámolás következő bejegyzése árul el: „Az említett követ az isztolni belgrádi szpáhik közül való Hamza, a nevezett vár agája, a városban lévő saját, régi házából ingyen adta, s ezért kéretik, hogy megtisztelvén ziámet-birtok adassék neki". A mészre vonatkozóan ez található: „A nevezett meszet előzőleg az isztolni belgrádi liva rájái... égették". Ily módon mészből összesen 746 kocsival hordtak össze, amiből felhasználtak 576 kocsival, megmaradt 170-nel. Épületgerendát 407 kocsival szereztek be, amelyből 124 db maradt raktáron, követ pedig 1160 kocsival hordtak fel, s ebből 20-at nem használtak el. Ez utóbbi tehát azt jelenti, hogy az említett szpáhi házának elbontásán kívül máshonnan is szereztek be építési követ.[107]

A vásárlások útján beszerzett anyagokra, a tétel elején álló bejegyzés szerint, 3037 akcsét fordítottak. Azonban ebből 150 akcsét ténylegesen nem erre adtak ki, hanem a „kincstári kalapácsok és vaslapátok szállításának bérére, amelyek Mehmed, a nevezett vár kethüdája által kerültek Belgrádba" (azaz Fehérvárra), s ugyancsak bérre fizettek ki további 200 akcsét.[108] A maradék összegből 2080 akcsét fizettek ki a 416 db (egyenként 5 akcse értékű) fenyőgerendáért, amelyeket főleg a vár őrházának átépítésénél használtak fel. Ezenkívül 107 akcséba került a „nevezett építkezés szükségleteire" vásárolt 107 falapát, míg 500 akcsét egyéb szerszámok vásárlására fordítottak.

Az elszámolás egyik legérdekesebb részlete talán az, amelyik az építkezést kivitelező mesterek és az egyéb munkaerő felsorolását, ill. fizetését tartalmazza. Ebből kitűnik, hogy a munkálatok során napidíjas kőműveseket, ácsokat és

105 Uo.

106 Bécs, Nat.-Bibl. Türk. Hss. Mxt. 553. Az elszámolást kiadta *Velics Antal:* i. m. I., 251—64., de közlése annyira hiányos, hogy csak az eredeti, levéltéri szöveg használható.

107 A felhasznált kő mennyiségét nem ismerjük. Az elszámolásban ugyanis egy tételben szerepelnek a kő és a homok szállításáért fizetett fuvardíjak, s így egyiket sem lehet pontosan meghatározni.

108 Mégpedig Nászuh agának, az építkezés előkészítése során végzett munka díjaként.

kovácsokat alkalmaztak, továbbá két főt a mész kezelésére, s több száz dzserehort a tömegmunka végzésére. A kőműveseket — nem tudni milyen okból — két kategóriába sorolták, melyek közül az első csoport élelmiszerellátmányban is részesült, a másik viszont nem. Az első csoport, amely 14 kőművesből állt, kezdetben az ellátmány mellett napi öt akcse fizetést húzott, s ilyen bérrel összesen 1170 akcsét fizettek ki nekik.[109] Az építkezés közben azonban Isztambulból parancs érkezett, melynek értelmében a következőket jegyezték be az elszámolásba: „A nevezett kőművesek, akik ellátmányban részesülnek, eddig a korábban kiadott nemes okirat (berát) értelmében 5—5 akcse napi illetéket kaptak; most ismét nemes feljegyzés (tezkere) érkezett, amiben elrendelték, hogy 8—8 akcse adassék nekik; így a nemes feljegyzésnek megfelelően 8—8 akcse adatott". A továbbiakban e 8 akcse napi bér mellett 2624 akcsét fizettek ki az említett, közben 13 főre olvadt kőműves csoportnak (egy fő valami okból hiányzik a második bérjegyzékből). Az élelmiszerellátmányban nem részesülő kőművesek bére — a „nemes okirat" szerint — „magasan, közepesen és alacsonyabban állapíttatott meg". Az e csoportba tartozó 21 ember közül tízen kaptak napi 10 akcsét, öten napi 7-et, ketten 6-ot, négyen pedig 5 akcsét, s a 21 főnek összesen 6999 akcsét fizettek ki.[110] Hogy a differenciálás oka ez esetben mi lehetett, arra nem történt utalás. Mindenesetre nem egyedülálló tényről van szó, mert az építkezéseken általános szokás volt a kézművesek differenciált bérezése.

A 34 főt kitevő ácsok csoportjának egységesen 5—5 akcsét biztosítottak naponta, s együttvéve 1905 akcsét fizettek ki nekik.[111] A kovácsok, akik 14-en voltak, 5 akcse napi bér mellett együtt 537 akcsét kaptak (átlagosan 14—15 napot dolgoztak), a két mészoltó pedig — napi 5 akcséval, egyenként 30 napra — összesen 300 akcsét keresett az építkezés ideje alatt.

Az elszámolásban több esetben feltüntették a kézművesek lakóhelyét, „polgári foglalkozását" is. Így tettek például az élelemmel ellátott kőművesekkel kapcsolatban, s a rájuk vonatkozó bejegyzésekből megtudható, hogy a 14 személy mindegyike a fehérvári vár zsoldot húzó katonája volt. Találunk köztük janicsárokat, topcsikat (tüzéreket), azabokat és délszláv martalócokat is.[112] A kézművesek másik csoportjában viszont, ahol nem jelölték meg a foglalkozást, már nem csupán törökökre, ill. délszlávokra bukkanunk, hanem magyar mesteremberekre is, akik több, mint a felét tették ki e csoportnak. A kovácsok kettő kivételével szintén törökök és délszlávok, egyedül az ácsok részlege állt döntő többségében magyar mesterekből.[113]

Mi lehetett az oka annak, hogy a szakmunka tetemesebb részét zsoldban álló, az illető munkát feltehetőleg nem mindig mesterfokon elvégző várőrző katonákra bízták? Afelől ugyanis nem lehet kétség, hogy a török nevek csaknem kizárólag katonát takarnak, hiszen az ottani török polgári népesség aligha lett volna képes ilyen számban kézműveseket kiállítani. A választ közvetve az a rendelet adja meg, amit 1572. május 7-én a budai beglerbégnek küldtek Székesfehérvár, Esztergom és Szigetvár javítása ügyében. E korábban már idézett utasításból kiderül, hogy a felújításokhoz szükséges ácsokat és kőműveseket eredetileg a zvorniki, kruseváci, szendrői, szerémi, pozsegai, boszniai és

109 E kőműveseknél a teljesített napok száma elég változatos, 7-től 22 napig terjed.

110 Ledolgozott napjaik száma 29 és 46 között váltakozott, de a többség 41—45 napot teljesített.

111 A ledolgozott napok számában itt még nagyobb a szóródás: pl. 3 fő akadt, aki 47 napot dolgozott, míg a többség 5—10 nappal részesedik (*Velics A.*: i. m. 254. o. — az ácsokra vonatkozó tételt félreértette; nem vette észre, hogy a török ácsok után következő nevek szintén ácsok, csak magyarok).

112 Pl. „Iljász bin Abdullah, az isztolni belgrádi vár janicsárja (merdje)", „Musztafa, a nevezett vár azabja", „Gyurkó, a nevezet vár martalóca".

113 Mindössze 8 török és szláv nevű ácsra bukkanunk a 34 fő között. A 26 magyar ács Polgárdi, Kajár, Füle, Lepsény és Kenese falvakból érkezett és egymást váltva dolgozott.

hercegovinai szandzsákokból rendelték ide.[114] Mivel azonban az elszámolásban nem szerepelnek, e kézművesek nyilván nem érkeztek meg, s ezért kényszerültek bevonni a helyi katonaságot.

A kiadások legnagyobb tételét a következő cím alatt jegyezték fel: „A nevezett livák dzserehorjainak illetékei". Összesen 1020 fő teljesített ilyen szolgálatot, három szandzsákból: a székesfehérvári (ahonnan 418-an érkeztek), a simontornyaiból (361 fő jött) és a szekszárdiból (innen 241-en voltak). A magyar ácsokhoz hasonlóan ők is egymást váltva (benöbet) dolgoztak, és egyenként 3 akcse napi illetékben részesültek. Ennek az 1020 főnek összesen 40 968 akcsét fizettek ki. Ugyancsak az említett területekről kerültek ki azok a kocsik, amelyek az építőanyagot hordták rendeltetési helyére. A fuvarozást szintén bér ellenében kívánták, s a meszes kocsiknak egyenként 8 akcsét, az épületfát, valamint a követ és a homokot hordó kocsiknak egyaránt 5—5 akcsét fizettek, s így a fuvardíjak összege 8 230 akcsét tett ki. Ez a dzserehorok bérével együtt 49 198 akcsére rúgott, ami — figyelemre méltó módon — az összkiadásnak valamivel több, mint 74%-a.[115]

Ezután röviden tekintsük át, hogy az említett feltételek mellett mit építettek, illetve javítottak ki a váron. Az erről szóló nem túlságosan részletes beszámoló szerint, építési rőffel (bina zira) mérve, 225 rőf új falat emeltek és 200 rőf régi falat javítottak ki. A falakról az egyik feljegyzés eképpen számol be: „A nevezett új építés az alaptól a bástya tetejéig 16 rőf, az alaptól a föld színéig 4 rőf, s vastagsága szintén négy rőf. A föld színétől a bástya tetejéig 12 rőf, vastagsága pedig 3 rőf. Mikor összeszámoltatott, összesen 11 860 köbrőföt tett ki." Ezenkívül a várhoz tartozó palánkokon a nagy építkezés megkezdése előtt 1700 rőf sövényfalat raktak fel, kicserélték a karókat és ledöngölték a földet.[116]

A fehérvári építkezés után alig ötven esztendővel, 1614-ben került sor Eger várának javítására. Az erről készített feljegyzések azért különösen értékesek, mert bennük az elszámoláson kívül fennmaradtak a javítással kapcsolatban kibocsájtott szultáni rendeletek is, s ezek pontos képet adnak az államapparátus akkori állapotáról.[117]

1614 június elején a következő rendeletet küldték az egri beglerbégnek: „Miután jelentetett, hogy az egri vár néhány helye közel áll a pusztuláshoz, s javítása halaszthatatlan, szultáni kincstáramból jelenleg két jük (200 000) akcse küldetett oda. Megparancsolom, hogy... amint nemes rendeletem hozzátok megérkezik, a vár javításra szoruló helyeinek helyreállításához azonnal kezdjetek hozzá, s szilárdan erősíttessétek és építtessétek meg. A szükséges pénzt az egyik szolgám által most elküldött akcséből vegyétek, s e dolognak végére járjatok. De a nevezett pénz megérkezésére ne várakozzatok, hanem a javításhoz

114 Istanbul, Başbakanlik Arşivi. Mühimme defteri 16. k. 343. sz.

115 Ez nem foglalja magába azt a 709 akcsét, amit a következők miatt adtak ki: a szekszárdi szandzsákból — ahogy az egyik bejegyzésben olvasható — „360 fő korábban jött, s miután szolgálatát ellátta, elment". Ezek részére, akik 101 kocsit is hoztak magukkal, „Turhán szpáhi — a szekszárdi mirliva, Mahmud bég embere — kezéből élelemre 700" akcsét utaltak ki. Az elszámolás egy másik tétele szerint a simontornyai szandzsákból is érkezett 80 ember és 80 kocsi e korábbi időpontban, de a részletezésben már nem szerepelnek, s élelmükre vagy bérükre sincs utalás.

116 L. az előző jegyzet: e korábban érkezettek dolgoztak a palánkon.

117 Istanbul, Başbakanlik Arşivi, Maliye 158. Eger vára a második nagy török ostromot már nem állta ki, s 1596. október 12-én magának a szultánnak, III. Mehmednek nyitotta meg kapuit. Ezután 91 évig fontos magyarországi török központ volt, amely 1687. december 17-én veszett el végleg a törökök számára. — Eger törökkori javításairól az alábbi adatokat tudtam összegyűjteni: a várat javították nem sokkal az elfoglalás után (Gyöngyös város levéltára, 12. sz.). *Karácson I.*: i. m. I. 116. o.), aztán 1614-ben, majd az 1630-as évek vége felé (Istanbul, Topkapi Sar. Ars. E 895.); Köprülü Mehmed 1655 és 1658 között a város falait és kapuit erősítette meg és egy puskapormalmot is építtetett, mely erődként is szolgált (*Karácson I.*: i. m. 117. o., *Nagy József*: Eger története. Budapest, 1978. 150—51. o.; 1672-ben a várat meghódító III. Mehmed szultán dzsámiját és annak minaretjét építették újjá (*Karácson I.*: Török—magyar oklevéltár, 278. o.), s van egy javítási adat 1681-ből (*Détshy M.*: Adalékok... i. m. 159. o.).

kezdjetek hozzá, s írásban jelentsétek, hogy mit haladt előre." Az utasítás első része tehát rávilágít, hogy az építkezést a helyi hatóságok jelentése alapján rendelték el. A továbbiak viszont azt jelzik, hogy a szükséges pénz előteremtése körül valami nem volt rendben. Ezt a feltevést erősíti meg az a röviddel ezután, de még ugyanabban a hónapban kelt rendelkezés, amely részben a fenti parancs tartalmát ismétli meg, de ugyanakkor egy új elemet is tartalmaz: arra buzdítja a beglerbéget, hogy kölcsön, illetve hitelezés révén kezdjen bele az építkezésbe: „... a nevezett vár javításához szükséges anyagok beszerzésében — legyen az kő, mész, vagy egyéb — azzal az ürüggyel, hogy a pénz még nem érkezett meg, ne késlelkedjetek és ne tétovázzatok. Amíg a pénz hozzád meg nem érkezik, a követ, meszet és a többi anyagot sürgősen hordasd össze és az építkezést kezdd meg, s majd miután a pénz megérkezett, osszad szét a tulajdonosok között."

A beglerbég ezután — amint azt elszámolása mutatja — nem tehetett mást, a saját vagyonából kölcsönözte a szükséges összeg legnagyobb részét, s az 1614 júniusban kelt rendelet tanúsága szerint hozzálátott az építkezéshez. Abból az utasításból, amit a boszniai beglerbégnek küldtek meg a fenti javítással kapcsolatban, világosan kiderül: az udvar félrevezette az egri beglerbéget, amikor előzőleg már a pénz elküldéséről értesítette, ugyanis a boszniai pasának 200 000 akcse behajtását rendelte el az egri építkezések céljára.[118]

Közben, míg a kincstár pénzszerzési kísérleteit folytatta, az építkezés munkálatai befejeződtek. A központba küldött elszámolás ugyan nem rögzíti, menynyi időt vett igénybe, de az ácsok és kőfaragók teljesített napjainak száma megmutatja, hogy száz napig tartott. A rendeletekben előirányzott egri, cserépi vár és a kincstári hombár mellett az állami dzsámi javítására is sor került. Az egész építkezés összköltsége 173 489 akcsét tett ki, amelyet tehát a beglerbég, illetve kis részben más tisztségviselők kölcsönöztek.[119] Ebből anyagvásárlásra 61 489 akcsét költöttek,[120] míg a legnagyobb tételt — hasonlóan a fehérvári építkezéshez — itt is a különféle bérek képviselik. Az egri vár javításában együttvéve 20 ács és kőfaragó működött közre (külön-külön nem adták meg számukat), s ezek egyaránt napi 35 akcsét kaptak. Így, miután mindnyájan 100—100 napot dolgoztak, számukra 70 000 akcsét fizettek ki. A dzsámi és a cserépi vár javításában 12 ács és kőfaragó vett részt, akik hasonló bérezés mellett 100 napra együttesen 42 000 akcsét vehettek fel. Némileg meglepetés, hogy a kimutatás nem tartalmaz adatot a dzserehorok alkalmazásáról. Eszerint ilyeneket vagy nem vettek igénybe, vagy pedig ingyenmunkában dolgoztatták őket. Ennek azonban ellentmond az, hogy a Fehérvárnál látott gyakorlat, a fizetett robot volt az általános, másrészt ahol a dzserehorok jelen voltak, ott többnyire meg is említi őket. Mindenesetre tény, hogy az összkiadás megközelítőleg 64,5%-át nélkülük is bérre fizették ki.

A javítási munkálatok tehát ily módon befejeződtek, az udvar ereje azonban továbbra is csak különféle pénzszerzési akciókban merült ki, s nem volt képes megtéríteni a beglerbégnek a kölcsönzött összeget. Ezt bizonyítja az a következő év elején, 1615. január 31-én kelt rendelet, amit a sehirköji kádinak és az ottani adóbeszedőnek küldtek. Ebben arra utasították őket, hogy a sehirköji kerület 1612—13. évi, addig is behajthatatlan dzsizje-adójából 150 000 akcsét utaljanak át az egri beglerbégnek.

118 „... az egri beglerbég, Ibrahim ... jelentette, hogy Eger és Cserép vára, valamint a kincstári hombár javítása folyik ... Ehhez Boszna ejáletjének tüfenkcsi bedeli adóját ... 200 000 akcsét ... hajtsd be."

119 Vö. a vonatkozó rendelettel: „... saját vagyonából és néhány személytől ... 173 489 akcsét vett fel."

120 Ez a következőképpen oszlott meg: 26 666 akcsét fordítottak a zsindelyre, 16 000 akcséba került a deszka, s végül különböző szögekre 18 823 akcsét adtak ki.

A pénzszerzési kísérlet azonban megint kudarcba fulladt. Az utolsó, erre vonatkozóan fennmaradt rendeletből látható, hogy 1025 szafar hóig (1616. február 19—1616. március 19.) még egyetlen akcsét sem sikerült összeszedni. A parancsot ismét a boszniai beglerbégnek küldték, s ebben újra annak az adónak a beszédését rendelték el, amit már a megelőző időben sem tudtak behajtani.

A saját pénze után futó Ibrahim pasa helyzete ezzel meglehetősen reménytelenné vált. Annál is inkább, mert valószínűleg közben hivatalát is elvesztette, hiszen az említett rendelet már „korábbi egri beglerbég"-ként emlékezett meg róla.[121] Hasonlóan nevezte meg őt az a feljegyzés is, amelyet az ügy összefoglalása és a kölcsönzők követelésének tolmácsolása céljából nyújtottak be a szultánnak, valamikor 1616 derekán. Feltehetőleg erre volt válasz az a bejegyzés, mely szerint 1616. július 1-én „... a kincstárból 13 000, a ...-i mukátaából pedig 160 000 akcse átutalására adatott ki parancs." A pasa kérésének teljesítésére, a pénz kifizetésére azonban inkább csak az a tény enged következtetni, hogy az ügyre vonatkozóan több okirat nem maradt fenn.

Az itt ismertetett két várépítkezés tehát időben nem esett egymástól nagyon távol, de nyugodtan mondhatjuk, mégis a birodalom történetének két különböző korszakában történt. Bár nem térhetek ki itt azoknak a folyamatoknak a bemutatására, melyek révén a birodalom a XVI. század második felétől életének szinte minden területén válságba került, arra mégis szeretném felhívni a figyelmet, hogy e példák — egymással szembeállítva — milyen meggyőzően tanúsítják e válság kifejlődését. Ezek a javítások nemcsak két különböző korszakban zajlottak le, hanem megvalósulásuk módjával maguk is két eltérő korszakot jeleznek. Az elsőként vizsgált fehérvári építkezés annak a viszonylag lendületesebb időszaknak a határán történt, amelyben még volt erő az alkotásra, az egri építkezés viszont akkor zajlott le, amikor már a tehetetlenség, az üres kincstár vált a jellemzővé. Az addigiek alapján ugyanis azt kell mondani, hogy az ilyen irányú tevékenységben nagyjából a XVI. század utolsó harmadától, az 1570-es évektől figyelhetők meg jelentős változások. Erre az időre esik a kézművesek eltűnése a várak őrségéből, a „javítási pénz" gyakorlatának kialakulása, észrevehető a javítások hatékonyságának csökkenése stb. Ettől kezdve, főleg a XVII. században — rövid periódusoktól eltekintve —, már csak az eseményekkel való versenyfutás és az tapasztalható, hogy miként csúszik ki a kezdeményezés az adminisztráció kezéből. Hogy azonban a várépítkezéseknél is mennyire az adott időszak „társadalmi állapota" a döntő, s nem úgy — tértől és időtől elválasztva — vetődnek fel a kérdések, hogy a törökök általában építettek-e vagy sem, azt éppen az említett „kivételes periódusok" jelzik. Nem véletlen ugyanis, hogy a magyarországi terület várainak fentebb bemutatott átfogó rekonstrukciójára éppen az adott időszakban került sor: ekkorra lábalt ki ugyanis valamennyire a birodalom egyéb téren is abból a nagy válságból, amely, mint ok és következmény, elválaszthatatlan a tizenötéves háborútól. Ekkor, IV. Murád szultán uralkodása alatt (1623—1640), lehetünk tanúi ismét egy dinamikusabb vezetés kialakulásának, s ennek hatása ezen a téren is azonnal jelentkezett. Ugyanilyen átmeneti, viszonylag kezdeményezőbb korszak következett be a Köprülük idején, melynek hatása a várak helyreállításával kapcsolatban is rögtön megmutatkozott.

121 Ezt a nehéz helyzetet panaszolva már a Naszrullah egri kádival közösen beküldött elszámolásában a pasa: „... az említett pénz kölcsön útján szereztetett be és használtatott fel. Mivel mindmáig nem adatott meg, nem szűnünk meg nyomorogni... szultánom őfelségétől kéretik, hogy az ez évi bevételekből az ide rendelt 3 jük akcsét elküldeni kegyeskedjék". S végül a következő tanácsot is megkockáztatta: „A padisah várai a maguk idejében javíttassanak és építtessenek!"

Пал Фодор

РАБОТЫ ТУРОК ПО УКРЕПЛЕНИЮ КРЕПОСТЕЙ В ВЕНГРИИ В XVI—XVII ВЕКАХ

Резюме

Турецкие власти, захватившие центральную часть Венгрии, опираясь на систему оконечных крепостей, занятых ими и (в незначительной части) построенной собственными силами, прочно закрепились в этом районе. Значение системы крепостей, постоянно расширяемой по мере новых крупных завоеваний, повышал тот факт, что Венгрия одновременно являлась и западной пограничной зоной империи, выполняющей как наступательные, так и оборонительные функции. Эти задачи требовали в целях содержания крепостей уделять должное внимание и их постоянному улучшению, ремонту.

В своей статье автор рассматривает, каким образом и в какой мере мог удовлетворять упомянутым требованиям турецкий государственный аппарат. В своем анализе он применяет два метода подхода: пытается воссоздать ту «модель», которая складывается из общих черт возобновляющихся в XVI—XVII вв. ремонтов крепостей, а с другой стороны, на конкретных примерах старается показать, насколько и в чём различаются друг от друга ремонтные работы XVI—XVII веков, служившие верным зеркалом крупных общественных изменений того времени.

Согласно первому методу подхода процесс ремонта крепостей складывался из следующих этапов, имевших соответствующие уроки:

1. Распоряжение о ремонте. Ремонт крепости во все времена мог проводиться на основании указания султанского двора (совета султана и т.д.), в конечном счете — по распоряжению султана. В виду того, что на местах (на уровне вилаета, санджака и т.д.) крепостной инспекции и т.п. не имелось, инициатива исходила со стороны какого-либо тамошнего служащего, из них автор более подробно рассматривает роль так называемых «диздаров» (комендантов крепости, кастеляны), после чего дает обзор основных распоряжений приказов относительно ремонта.

2. Изыскание денежных средств. Это являлось центральной проблемой ремонтов, особенно потому, что местный управленческий аппарат именно в этой самой решающей области располагал самой минимальной самостоятельностью. В связи с расходом денежных средств можно выявить стремление по мере возможности разрешать вопрос финансовых расходов за счет местных ресурсов. В числе прочего это так же ведет к тому, что с конца XV столетия в качестве средства финансирования в более повышенной мере стали применяться так называемые чрезвычайные налоги, и таким образом во второй половине XVI века на венгерских территориях османской империи возникает практика так называемых «денег на ремонт».

3. Приобретение строительного материала. Это в основном осуществлялось тремя способами: за счет добычи из шахт, рудников и лесов, находившихся в собственности казны, путем закупок и в форме натуральной подати, налагавшейся на крестьян. Из нескольких вариантов последней наиболее характерным было то, когда отдельные поселения освобождались от уплаты чрезвычайных налогов и за это должны были постоянно поставлять строительный материал.

4. Рабочая сила. Из относившихся сюда трех крупных групп о строителях с весьма большой вероятностью можно сказать, что строители с компетенцией, распространявшейся на весь вилает, лишь иногда, в период более крупных работ находились в Буде. Одним из многих способов обеспечения ремесленников (игравшим значительную роль до последней трети XVI века) был тот, когда различные ремесленники (и по происхождению) зачислялись в военные отряды крепостей с определенным жалованием и наних возлагалась задача постоянного ремонта крепостных строений. По причине неудовлетворительного функционирования и недостатков этой системы необходимо было — в повышенной мере — использовать слои местных ремесленников, «организованная» форма которого посредством освобождения от уплаты некоторых налогов (в большинстве случаев чрезвычайных, что было возможно несколькими образами) привела в созданию слоев ремесленников — «освобожденных и свободных» — выполнявших значительную часть ремонтов. Спецификой формы так называемого «эвентуального» применения было то, что хотя командированные ремесленники в большинстве случаев работали за определенную плату, их труд зачастую носил принудительных характер. Одним из очевидных свидетельств этого было то, что ремесленники, даже и при постоянно повышающейся оплате труда, часто протестовали против их найма на казенную работу и против применявшейся оплаты труда. Основную рабочую силу для ремонтных работ составляло крестьянство, крестьян, назначавшихся на ремонтные крепостные работы, называли в Венгрии «джерехорами». Важно отметить тот факт, что в противоположность общепринятому мнению, они работали не даром, а за деньги, и оплата их труда уносила значительную долю всех расходов, отведенных на ремонт.

Рассмотрение динамики ремонта крепостей показывает, что в некоторых крепостях проводили многочисленные ремонты как в XVI, так и в XVII веке. Однако наблюдается существенное различие — как в отношении исполнения отдельных работ, так и в отношении общей картины — между ремонтами XVI и XVII столетия касательно эффективности, способа выполнения, времени работ и т.д. Можно выявить существенные изменения в ремонтных работах, начиная с последней трети XVI века и в XVII веке, за исключением тех коротких периодов, когда доминирует относительная стабильность — как например во время Мурада IV, Кёпрюлюка — все больше отмечается усиливающийся распад, разрушение. Именно поэтому эти короткие периоды напоминают о том, что постепенно становившиеся доминирующими в крепостных ремонтах случайность, недееспособность являются не какой-то особой спецификой османов, а самым тесным образом сопрягаются с внутренним кризисом, развертывающимся со второй половины XVI века и распространяющимся на всё общество, экономику в целом.

Pál Fodor

TÜRKISCHE BEFESTIGUNGSARBEITEN IN UNGARN IN DEN XVI—XVII. JAHRHUNDERTEN

Resümee

Die das Mittelungarn einverbleibende türkische Macht konnte seine Herrschaft an den erwähnten Gebieten gestützt auf das den eroberten und (zum minderen Teil) von sich selbst gebauten Burgen entstanden Grenzfestungsystem befestigen. Die Bedeutung des mit den großen Eroberungswellen weiter vergrösserten Burgsystems wurde dadurch erhoben, daß Ungarn gleichzeitig auch das westliche Grenzzone des Reiches war anvertraut mit Angriffs- und Verteidigungsfunktion. Diese Aufgaben erforderten, die Eroberer für die Aufrechterhaltung der Burgen und deren vollständige Ausbesserung Sorge zu tragen.

Der Autor untersucht in seiner Studie, in welcher Weise und in welchem Masse konnte der türkische Staatsapparat den oben erwähnten Anforderungen entsprechen? In seiner Untersuchung wendet er zweierleie Methode an: zuerst versucht er das „Modell" aufzeichnen, das sich aus den wiederholenden, gemeinsamen Zügen der Burgausbesserungen des XVI—XVII. Jahrhundert zusammenstellt, anderseits strebt mit konkreten Beispielen zu veranschaulichen, daß sich die Ausbesserungen des XVI—XVII. J.h.-s — entsprechend den damaligen großen Veränderungen der Gesellschaft — in welchem Masse von einander unterscheiden.

Gemäß der mit dem ersten Methode zustande gekommenen Ergebnisse sind die Hauptabschnitte und Lehre des Verlaufes der Burgausbesserungen die Folgende:

1. Die Anordung der Ausbesserungen. Jedesmal kam die Reihe an die Burgausbesserungen auf Grunde der Verordnung des Hofes des Sultans (des Sultansrats etz.), d.h., — letzten Endes — des Sultans selbst. Aber die iniziative, da eine Burgaufsicht auf örtlicher Ebene (vilajet, sandschak etz.) nicht gegeben war, geschah von der Seite irgendwelcher dortigen Amtbekleider, von denen der Autor die Rolle der sog. „Dizdar" (Burgkommandanten) ausführlicher untersucht, dann die wichtigere auf die Ausbesserung sich beziehende Verordungen überblickt.

2. Die Kostenaufbringung. Die Kosten bedeuteten das Hauptproblem der Ausbesserungen, weil der örtliche Apparat eben auf diesem wichtigsten Gebiete über die kleinste Selbstsändigkeit verfügte. In Bezug der Aufwendungen ist solche Bestrebung erweisbar, die die Frage der Finanzierung bis zum möglichen Masse aus örtlichen Quellen lösen wollte. Unter anderen führt auch diese Bestrebung zu, daß die sog. außerordentlichen Steuer in erweiterten Masse vom Ende des XV. J.h.-s als Finanzierungsmethode zur Anwendung kommen, so entsteht z. B. auf den ungarländischen türkischen Gebieten die Praxis des sog. „Ausbesserunggeldes" am 2. Hälften des J.h.-s.

3. Die Anschaffung des Baumaterials. Die Anschaffung geschah dreierleiweise: a) aus den Produkten der Wälder, Grüben äririschen Besitzs, b) aus den von den Bauern bezahlten „Naturalsteuern", c) aus dem Einkauf. Die erwähnten Steuern hatten mehrere Mannigfaltigkeiten. Meistens kam es vor, daß einige Ortschaften befreit von den außenordentlichen Steuern in der beständigen Einlieferung des Baumaterials schuldig waren.

4. Die Arbeitskraft. Unter den hierzu gehörenden drei großen Gruppen kann es über die Baumeister — mit großer Wahrscheinlichkeit — gesagt werden, daß sie sich, mit einem Wirkungskreis auf das ganze Vilajet, nur zeitweise, nur während der großen Arbeiten in Buda aufenthielten. Eine der Sicherstellung der Handwerker bestand darin (bis zum letzten Drittel des XVI. J.h-s), daß man die verschiedenen Handwerker (auch verschiedener Stammung) mit der Aufgabe der dauerhaften Ausbesserung der Burgen in den Militärorden der Burgen einverblieben — mit bestimmten Lohn. Wegen der Mangelhaftigkeit, bzw. des nicht befriedigenden Wesens dieses Systems kam es zur Reihe — in steigenden Masse — auf die Anspruchnahme der Schichten örtlicher Handwerker, deren „organisierte Form" mit der Entlastung von unten der (meistens außerordentlichen) Steuer die „entlasteten und freien", den bedeutenden Teil der Ausbesserungen durchführenden Handwerkerschichte. Die „zufällig" genannte Anwendungsform hatte einen Wesenzug: obwohl die zur Arbeit bestellten Handwerker in meisten Falle um bestimmten Lohn arbeiteten, jedoch zeigte ihre Tätigkeit öfters den Charakter einer Zwangsarbeit. Dieser eines in Auge fallende Kennzeichen ist es, daß die Handwerker auch im Besitze der beständig steigenden Löhne gegen die ärarische Verwendung und Löhne öfters protestierten. Die Hauptkraft der Ausbessernungsarbeiten gab das Bauertum, dessen zum Burgbau bestellte Mitglieder in Ungarn „dzerehor"-s genannt waren. Das ist eine wichtige Tatsache, daß diese Bauer — gegenüber der allgemeinen Meinung — gar keine unentgeltliche Arbeit leisteten, sondern um Lohn arbeiteten und die für sie bezahlten Löhne einen bedeutenden Teil der Ausbesserungskosten fortschufen.

Die Untersuchung der Dinamik der Burgausbesserungen zeigen weiter, daß an den einzelnen Burgen sowohl im XVI-ten als auch im XVII-ten J.h-s zahlreiche Ausbesserungen durchgeführt wurden. Jedoch zeigt sich ein wesentlicher Unterschied — betrachtend entweder die einzelnen Bauen oder das Gesammtbild — zwischen den Ausbesserungen des XVI-en und XVII-en J.h.-s betreff in Wirksamkeit, Durchführungswesen und Zeit etz.

Es ist nachweisbar, daß bedeutende Veränderungen in der Ausbesserungstätigkeit im letzten Drittel des XVI. J.h.-s treten auf und im XVII-ten J.h., abgesehen von den kürzeren Perioden, in denen — wie unter Murad IV. und den Köprülüs — eine verhältnissmässige Stabilität herrscht, stufenweise eine Auflösung und ein Rückgang zu erfahren ist. Infolge deren ermahnen eben diese kurzen Perioden, daß die in den Burgausbesserungen langsam herrwerdende Zufälligkeit, Unvermögen gilt als keine osmanische Wesensart, sondern schließt sich am strengsten zu der vom 2. Hälfte des XVI. J.h-s sich entfaltende und auf jede Pore der Gesellschaft und Wirtschaft verbreitende innere Krisis an.

SZABÓ BALÁZS

A SZOVJET CSAPATOK HADTÁPBIZTOSÍTÁSÁNAK SAJÁTOSSÁGAI A MAGYARORSZÁG FELSZABADÍTÁSÁÉRT VÍVOTT HADMŰVELETEKBEN

1944. szeptember 23—1945. április 4.

1944. augusztus 20-tól 1945. április 4-ig a 2. és 3. Ukrán Front a délnyugati hadászati irányban egy sor nagyszabású támadó hadműveletet hajtott végre. Ezek eredményeként kiűzték a fasiszta csapatokat Románia, Bulgária, Magyarország területéről, Jugoszlávia egy részéről. Az itt megvívott hadműveletek 236 (hazánk területén 194) napig tartottak, általános mélységük elérte az 1100 km-t. Ez a teljesítmény a második világháború kiemelkedő fegyvertényei közé tartozik.

A háború óta eltelt időszakban a szovjet csapatok hazánk felszabadításáért vívott hadműveleteinek rekonstruálása, hadművészettörténeti tapasztalatainak levonása lassan befejezéshez közeledik. Nem mondható el azonban ugyanez a sikeresen megvívott hadműveletek, harcok sokoldalú biztosításában részt vett szakcsapatok, szolgálati ágak és így a hadtápszervek tevékenységének feldolgozásáról. Pedig e szervek állhatatos és megfeszített munkája nélkül a harcoló csapatok nem mutathattak volna fel eredményeket.

A harcoló csapatokat sokoldalúan biztosító szakcsapatok tevékenységének bemutatása tehát enyhén szólva háttérbe szorult. Ennek oka nem csak abban rejlik, hogy „... a hadtápról nem írnak, csak parancsot adnak neki", ahogyan azt találóan a 3. Ukrán Front volt törzsfőnöke — Birjuzov vezérezredes — írta,[1] hanem abban is, hogy a kutatók nem fordítottak kellő figyelmet tevékenységük feldolgozására, mondván: kevés forrásanyag áll rendelkezésre.

Napjainkra azonban a forráskutatás már olyan anyagokat tárt fel, amelyek alapot szolgáltatnak ahhoz, hogy bemutassuk a hazánk felszabadításában részt vett szovjet seregtestek anyagi, technikai és egészségügyi biztosításának sajátos vonásait, valamint az ellátó szervek által alkalmazott tanulságos, ma is figyelemre méltó munkamódszereket. Vizsgálatunk a hadműveleti események időbeni lefolyásának rendjét követi.

1 *Sz. Sz. Birjuzov:* Szovjetszkij szoldat na Balkanah. Vojenizdat, Moszkva, 1963. 70. o.

A szemben álló felek csapatainak anyagi, technikai és egészségügyi biztosítását befolyásoló, illetve meghatározó tényezők

A délnyugati hadászati irányú hadműveletek időszakában a szemben álló csapatok hadtápbiztosítását egy sor tényező befolyásolta. Ezek közül elsősorban a hátországok potenciális lehetőségeit kell megemlítenünk.

A német csapatok a Sztálingrádnál elszenvedett katasztrofális vereség után hadászati védelem folytatására kényszerültek. A megerősödött szovjet hadsereg sorozatos csapásaitól egyik vereséget a másik után szenvedték el. Fokozatosan adták fel a megszállt szovjet területeket, miközben nemcsak állományuk csökkent, hanem technikai veszteségeik is növekedtek. A harci technikai veszteségek pótlása törvényszerűen a haditermelés fokozását követelte volna. Az elszenvedett vereségek azonban rendszerint területvesztéssel párosultak, olyanokkal, ahonnan addig a fasiszta hadiipar jelentős mennyiségű nyersanyagot, üzemanyagot, félkész terméket kapott. Ezek fokozatos kiesése oda vezetett, hogy a fasiszta hátország képtelennek bizonyult az arcvonal igényeinek teljes kielégítésére.

A hitleri Németország és csatlósai hadigazdasági helyzetét rontotta a szövetséges csapatok normandiai partraszállása, majd nyugatról és délről történő előrenyomulása. A leigázott területek népei is intenzív harcba léptek a fasiszta megszálló alakulatokkal és jelentős mértékben akadályozták a szállítások menetét.

Az említett körülmények hatására 1944 második felében a fasiszta Németország és csatlósai hadigazdasági potenciálja rohamosan romlott. Hatására csökkent a hadiipari termelés, a haderő és a lakosság igényeinek kielégítése, gyengült a hadigépezet, a technikai ellátottság színvonala, a hadsereg ütőképessége, erkölcsi, politikai, fegyelmi állapota.

Abban, hogy a „Dél" hadseregcsoport a jelzett nehézségek ellenére is alkalmasnak bizonyult ellenakciók (ellenlökések, ellencsapások, sőt a Balatonnál ellentámadás) végrehajtására, az is közrejátszott, hogy egyre közelebb került a saját hátország, amely egyszerűbbé tette a csapatok anyagi igényeinek kielégítését.

Erre az időre egészen másként alakult a *Szovjetunió* hadigazdasági bázisa. A szovjet hadsereg az 1943—44-ben végrehajtott hadászati támadó hadműveletek eredményeként kiűzte területéről a megszálló fasiszta csapatokat. Hatására egyre erősödött a szovjet hadigazdaság, növekedett a hadiipar termelése, javult a hadsereg és a lakosság ellátottsága. Szilárdult a hadsereg és a lakosság erkölcsi-politikai, fegyelmi helyzete.

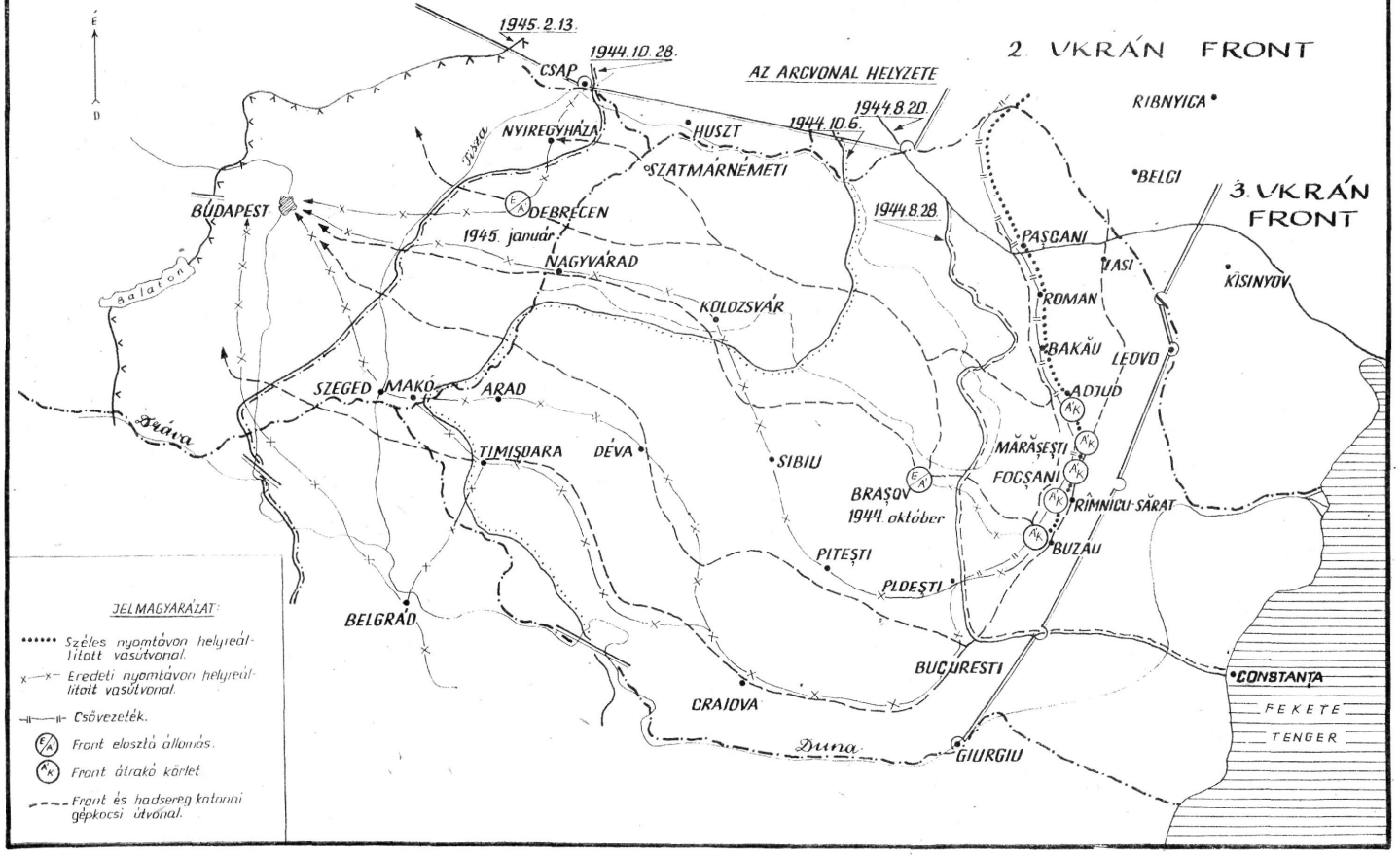
A hátország megerősödésével azonos ütemű fejlődés tapasztalható a szovjet harcoló csapatok hadtápszerveinél is. Ezek már teljesen kiforrott szervezettel, jelentős anyagi, technikai eszközökkel, gazdag ellátási tapasztalatokkal rendelkeztek.

1944 közepére a Szovjetunió olyan hatalmas hadigazdasággal és ellátó apparátussal rendelkezett, amely elő tudta állítani és el is tudta juttatni a harcoló csapatokhoz azt az óriási mennyiségű anyagi és technikai eszközt, ami a támadó hadműveletek sikeres megvívásához szükséges volt.

A szovjet főparancsnokság ennek tudatában utasította az arcvonal déli szárnyán működő 2. és 3. Ukrán Front parancsnokait arra, hogy tisztítsák meg a fasiszták által még megszállva tartott saját területeket, szabadítsák fel Kelet-, Délkelet- és Közép-Európa népeit a fasizmus igája alól és a szövetséges csapatokkal együttműködve zúzzák szét a fasizmus hadigépezetét.

1. sz. vázlat

A 2. UKRÁN FRONT UTÁN ÉS HÁTRASZÁLLÍTÁSI ÚTVONALAI 1944. AUGUSZTUS – 1945. FEBRUÁR

A szovjet felső vezetés azonban nemcsak feladatokat szabott, hanem azok teljesítésének feltételeit is igyekezett megteremteni.

A délnyugati hadászati irányban, így a hazánk területén folytatott hadműveletek során, felmerültek olyan objektív és szubjektív tényezők is, amelyek a csapatokat a vártnál jóval nagyobb erőfeszítésekre, bonyolultabb manőverformák alkalmazására késztették, s amelyek csökkentették teljesítőképességüket, fokozták anyagi igényeiket és végső soron szokatlanul megnövelték a hadtápszervek teendőit, gondjait.

Az a körülmény, hogy a csapatoknak az *államhatáron kívül* kellett ténykedniük, a hadtápszervektől és intézetektől nagyobb mérvű biztosítást követelt. Jelentős erőt kellett kikülöníteniük a hadtápobjektumok, szállítási útvonalak, átrakópontok biztosítására. Ugyanakkor a támadás kifejlődésének arányában megnyúltak az után- és hátraszállítási útvonalak, növekedett a csapatok hátországtól való eltávolodása. A hadtápszerveknek ezek áthidalására minden lehetőségük megvolt, de a szállítás ennek ellenére akadozott.

Nagy mértékben akadályozták munkájukat az olyan természetes akadályok, mint a Duna, a Tisza és más folyóakadályok, *az utakban szegény, erdős-hegyes hadszíntér*, rombolt közúti és vasúti vonalaival, illetve a szovjet vasúti sínéknél keskenyebb vasúti hálózatával. (A 2. Ukrán Front hadtápintézetei közlekedési hálózatának helyzetét l. az *1. sz. vázlaton!*)

A szovjet hadtápszervek működését az is bonyolította, hogy a hazánk területén megvívott *hadműveletek előkészítése és indítása menetből történt. A* hadműveletek közötti szokásos szünet — ami alatt a hadtáp felzárkózhatott, települhetett és felhalmozhatta a soron következő hadművelethez szükséges tartalékokat — elmaradt. A megoldást a hadtápszervek megosztása útján keresték. Egy részük a folyamatban levő hadművelet hadtápbiztosítását végezte, más részük a soron következő hadművelet megvívásához szükséges anyagiak előteremtésén, előreszállításán fáradozott. Ez utóbbiak erőfeszítései azonban csak részeredményekhez vezettek, mivel a széles nyomtávúra átépített vasútvonalak végén kirakott hatalmas szállítmányok azonnali előremozgatását akadályozta a Románián átvezető, 80%-ig rombolt vasúthálózat, a közutakban szegény hadszíntér, ahol a meglevő utak áteresztőképessége is csekély volt. Ebben a helyzetben a kombinált (közúti, vízi, légi) után- és hátraszállítás sem jelentett teljes megoldást. A frontraktárak a Kárpátokon túl maradtak, a kiürítési útvonalak megnyúltak. *A vasúton történő szállítást semmi sem pótolta.* A csapatok nem kapták meg rendszeresen a harc sikeres folytatásához szükséges anyagokat. A hadtápszervek ilyen okok miatt kaptak engedélyt az előző események idején már alkalmazott helyszíni felvásárlási rendszer fenntartására, amely a hazánk területén megvívott debreceni és a budapesti hadművelet idején is érvényben maradt. Ezáltal a hadtápszervek a front anyagi igényeinek mintegy 28—32%-át tudták kielégíteni. A lőszert, a fegyverzetet, a gépkocsi és harckocsi javító anyagokat és a repülőbenzint azonban továbbra is a hátországból szállították.

A hadtápszervek — minden erőfeszítés ellenére — feladatuknak maradéktalanul csak a budapesti hadművelet befejezésétől tudtak eleget tenni, amikor is a már üzemelő Rimnicu-Sarat—Bukarest—Temesvár—Budapest vonal mellett, eredeti nyomtávon, megnyílt a Csap—Debrecen—Budapest vasútvonal is. Ettől kezdve vasúton gördülhettek a szállítmányok a harcoló csapatok hadtápintézményeihez. Addig azonban a hadtápszervek, az említett okok miatt, nagy jelentőséget tulajdonítottak az ellenségtől zsákmányolt fegyver, lőszer, harci technika, hajtó- és kenőanyag, illetve a helyi szervektől felvásárolt élelem és lótáp csapatoknál történő felhasználásának. Abban, hogy a Magyarország felszabadításáért vívott hadműveletek elhúzódó jelleget öltöttek, vagyis fél évig

tartották, többek között jelentős szerepet játszott — a hadszíntér mozgást gátló tulajdonságai folytán — a csapatok anyagi, technikai igényeinek nehézkes kielégítése.

A debreceni hadművelet 1944. október 6—28.

A 2. Ukrán Front csapatai a romániai hadművelet befejezése után, 1944. szeptember 25-én, a Priszlop-hágó—Marosvásárhely—Torda—Nagyvárad—Battonya—Bela Crkva (Fehértemplom) vonalon, mintegy 800 km kiterjedésben harcoltak. A front állományába összesen 40 lövészhadosztály, 15 román hadosztály, két megerődített körlet, három harckocsi-, két gépesített és három lovashadtest, valamint egy harckocsidandár tartozott. A front 825 harckocsival, 10 200 löveggel és aknavetővel (a 76 mm-nél kisebb űrméretű lövegeket, a légvédelmi és a sorozatvető tüzérséget nem számítva), valamint 1100 repülőgéppel rendelkezett.

A romániai hadműveletek utolsó szakaszában a 2. Ukrán Front seregtesteinek tevékenységét az jellemezte, hogy míg a Keleti-Kárpátokban és Dél-Erdélyben támadó csapatok az ellenség szilárd ellenállásába ütköztek és így a harcok elhúzódtak, addig a Nagyalföldre (Nagyvárad-dél—Makó szakaszon) kijutott seregtestekkel szemben az ellenség csak gyenge ellenállást fejtett ki. Ezen az arcvonalszakaszon tehát kedvező feltételek mutatkoztak a támadás azonnali folytatásához.

Ebben az időben a szovjet főparancsnokságra is olyan értelsülések érkeztek, amelyek szerint Malinovszkij csapatainak Magyarország keleti határán való megjelenése a magyar uralkodó körökben fejetlenséget és zűrzavart váltott ki, sőt a horthysta klikk egy része a hitleri koalícióból való kilépés gondolatával is foglalkozik. Ezek alapján a főparancsnokság arra a következtetésre jutott, hogy az ellenfél soraiban keletkezett zűrzavar kihasználására célszerűbb a támadás azonnali folytatása, mint annak leállítása és egy későbbi felújítása. Az előző küzdelmek tapasztalataiból tudta, hogy az ellenfél ilyen esetekben szilárd, összefüggő védelmet létesít, mely csak áttöréssel küzdhető le, az pedig nagy emberi és anyagi áldozatokat követel. Ugyanakkor tudatában volt annak is, hogy Malinovszkij marsall csapatai augusztus 20-tól szünet nélkül az első lépcsőben támadtak, elfáradtak és pihenésre volna szükségük. A hadtápintézetek is többszáz km-re lemaradtak, s előrevonásukra, a szükséges készletek felhalmozására, a harci technika javítására időt kellene biztosítani.

Mindezek mérlegelése alapján született meg a főparancsnokság direktívája, mely szerint: a 2. Ukrán Front a főcsapást Arad-északnyugat körzetéből Debrecen—Nyíregyháza—Csap irányában, a kisegítő csapásokat arcvonalának szárnyain mérje. Zúzza szét a „Dél" hadseregcsoport Észak-Erdélyt birtokban tartó főerőit, tisztítsa meg a fasisztáktól Magyarország Tiszától keletre levő területeit, fejezze be Észak-Erdély felszabadítását. A főcsapás irányában kijelölt főerők támadásba lendülésének időpontjául október 6-át jelölte meg.

A főparancsnokság direktívájának megérkezésekor a 2. Ukrán Front hadtáphelyzete jelentősen eltért az előző hadműveleteknél megszokottaktól. *Hadtápkörlete a szokásos 200—300 km helyett 600—700 km mélységű volt,* ennek csökkentésére a hadtápfőnöknek nem biztosítottak kellő időt, de elegendő erővel sem rendelkeztek ahhoz, hogy az ellenség által használhatatlanná tett vasútvonalakat helyreállítsák.

A megoldást tehát végső soron a vasútvonalak üzembe helyezése jelentette

volna. Az adott helyzetben Malinovszkij marsall hadtápfőnökének minden törekvése arra irányult, hogy Román-alföldön Temesvár irányába vezető vasútvonal, valamint a szállító gépkocsialegységek kapacitásának maximális kihasználásával a hátországból érkező, a széles nyomtávúra átépített vasútvonalak végén kirakott szállítmányokat az 550—600 km-re levő csapatok hadtápkörleteihez közel juttassa.

A direktíva a folyamatban levő és az új hadművelet között hadműveleti szünetet nem engedélyezett, ami sajátosan befolyásolta a hadtáptörzs munkáját, a megoldandó feladatok sorrendjét. Ez a valóságban azt jelentette, hogy a *debreceni hadművelet előkészítésének és megvívásának hadtápbiztosítása egy összefüggő folyamatot alkotott,* s pontosan ezért nem lehet különválasztva bemutatni.

Azokat a teendőket, amelyeket más hadműveletek előkészítésénél a fronthadtáp 1—3 hónap alatt végzett el, itt rendkívül rövid idő alatt (szeptember 26—október 5.) kellett megoldania. De mivel a front csapatainak egy része szeptember 26-tól október 5-ig, vagyis az előkészületek alatt, folytatta a támadást, illetve átcsoportosítást hajtott végre, ez a hadtápra is kettős feladatot hárított: *ki kellett elégítenie a harcoló csapatok anyagi, technikai és egészségügyi igényeit,* és létre kellett hoznia az új támadó hadművelet sikeres megvívásához szükséges anyagi készleteket, *ki kellett alakítania a hadtáp új csoportosítását. S mindezt az eredeti peremvonaltól 700—750 km-re, a széles nyomtávúra átalakított vasútvonal végétől 550—600 km távolságra kellett megoldania.*

A front hadtápszervei mindent megtettek, hogy megbirkózzanak a számukra szokatlan kettős feladattal. Ennek eredményeként 1944. október 1-én a 2. Ukrán Front csapatainak az új hadművelet megvívására *az alábbi készletek*[2] *álltak rendelkezésére: lőszerfajtákból* — gyalogsági fegyverekhez 1,25—1,85, aknavetőkhöz 2,7—3,4, tüzérségi lövedékből 2,8—3,5 javadalmazás; *üzem- és kenőanyag fajtákból* — repülőbenzinből 7,0, gépkocsibenzinből 4,2, kenőanyagból 5,4 javadalmazás; *élelmiszer- és lótápfajtákból* — lisztből 20, húsból 9, cukorból 54, zöldségfélékből 12,7, dohányból 21, zabból 29, szálastakarmányból 23,9 napi készlet.

A hadtáp gondjait még inkább érzékelhetjük, ha figyelembe vesszük, hogy a front napi anyagi szükséglete (a iași-kisinyovi hadművelet tapasztalatai alapján) 10 000 tonna súlyt jelentett. Végeredményben naponta ilyen mennyiségű anyag előreszállításáról kellett volna gondoskodni.

A háború addigi tapasztalatai alapján a felsorolt készletek teljes egészében fedezték a hasonló méretű hadművelet anyagi-technikai igényeit. *De az már nem mindegy, hol vannak a felhalmozott készletek: közvetlenül a harcoló csapatok mögött, vagy az azoktól több száz kilométerre levő raktárakban.*

Zaharov tábornok (Malinovszkij volt törzsfőnöke) munkájából tudomást szerzünk arról, hogy az említett készletek jelentős része bizony elég távol volt a harcoló csapatoktól. Könyvében erről így nyilatkozott: „Jóllehet a front haditanácsa szeptember végéig többször is kéréssel fordult a főhadiszálláshoz, mégsem biztosították a szükséges mennyiségű lőszer kiszállítását. Ennek az volt az oka, hogy a romániai nyugat-európai nyomtávú vasútvonalak miatt a 2. Ukrán Front csapatai számára égetően szükséges 1280 vagon lőszert Moldvában (a széles nyomtávúra átalakított vasútvonal végén — megjegyzés tőlem: SZ. B.) rak-

2 Operacii Szovjetszkih Vocruzsonnih Szil v Velikoj Otyecsesztvennoj Vojne 1941—1945. Vojenizdat. Moszkva, 1958. Tom III., 558. o. A háború tapasztalatai alapján támadásban a napi szükséglet lőszerből 0,10—0,15, üzemanyagból 0,20—0,25 javadalmazás volt.

ták ki. Ugyancsak oda irányították az harci technikai eszközöket, köztük több mint 500 harckocsit."[3]

„A szovjet hadsereg hadtápjának története" című kiadvány is felsorolja az október 1-re felhalmozott készleteket, de pontosan kitér arra is, hogy „... ezen készletek jelentős része a Dnyeszteren túl, vagyis a csapatoktól 500—600 km-re került elhelyezésre és onnan nagyon nehezen lehetett előrejuttatni azokat."[4]

A debreceni hadművelet előkészítése és megvívása idején ezek a körülmények a hadtápszerveket addig soha nem tapasztalt nehézségek elé állították. Ezek leküzdésére az ellátó alakulatok és intézetek egy sor olyan eljárást foganatosítottak, amelyek tovább gazdagították a szovjet hadtáp elméletét és gyakorlatát.

A harcoló csapatoktól nagy távolságra levő készletek előreszállítására igyekeztek felhasználni minden anyagmozgatásra alkalmas eszközt. A csapatok anyagi igényeit kombinált szállítási eljárással igyekeztek kielégíteni. Ez azt jelentette, hogy a front hadtápszervei a hadművelet előkészítése és megvívása alatt az után- és hátraszállítást gépkocsin, vasúti szállító eszközökön, tengeri és folyami szállító hajókon és kisebb mértékben légi szállító eszközökön valósították meg.

Az Odesszába és Constanţába beérkezett hajókról a terheket vonatra, illetve dunai hajókra rakták át. A folyami szállítást a debreceni hadművelet idején felállításra került „Dunai Szállítási Főnökség" irányította.[5] A 3. Ukrán Front anyagi igényeinek kielégítésében a szállítási főnökség fontos szerepet játszott. A Szovjetunióból vasúton érkezett szállítmányok egy része a széles nyomtávú vasútvonal végén berendezett átrakó központokon és állomásokon[6] a keskeny nyomtávú román vasúti szerelvényekre került, melyek a Román-alföldön keresztül Temesvár felé vezető vasútvonalon jutottak el a harcoló seregtestekhez. Az anyag másik része a széles nyomtávú vasútvonal végén (Adjudnál és Mărăşeştinél a lőszernek, Focşaniban az élelmiszer és ruházati anyagoknak, Buzăuban a műszaki-technikai eszközöknek) létesített elosztó körletekbe került. Innen a szállító gépkocsioszlopok éjjel-nappal hordták a készleteket a Keleti- és a Déli-Kárpátok hegyszorosain, átjáróin, az Erdélyi Fennsík járható útvonalain a harcoló csapatokhoz.[7] Ugyancsak ezeken az útvonalakon történt a sebesültek és a megsérült, javításra szoruló technika hátraszállítása.

A fronthadtáp helyzetén könnyített az is, hogy *üzemanyagellátásának* rendszerébe került a ploieşti kőolajfinomító, amely szeptember végén már annyit termelt, hogy más szovjet frontoknak is jutott belőle. Az utóbbiakhoz irányuló szállítás megkönnyítésére Ploieştitől az akkori román—szovjet határig (Renyi) 225 km hosszú kettős csővezetéket építettek és az üzemanyagot ott vasúti tartályokba szivattyúzták.[8] Ettől kezdve a hátországból a 2. Ukrán Front részére csak repülőbenzint szállítottak, egyéb üzemanyagszükségletét Ploieştiből elégítették ki, a 370 tartálykocsival rendelkező üzemanyagszállító ezredével. A csapatoknál ezért nem fordult elő üzemanyaghiány.

A debreceni hadművelet végén, amint szabaddá váltak a Brassó—Déva—Arad, a Brassó—Kolozsvár—Nagyvárad, illetve a Beszterce—Nagykároly—

3 *M. V. Zaharov:* A 2. és 3. Ukrán Front felszabadító hadműveletei Délkelet- és Közép-Európában. 1944—1945. Budapest, 1973. 200. o.

4 Isztoria Tila Szovjetszkoj Armii. Vojennaja Akademia Tila i Transzporta. (A továbbiakban — Isztoria Tila ...) Leningrád, 1964. 155. o.

5 *Sz. K. Kurkotkin:* Til Szovjetszkih Vooruzsonnih Szil v Velikoj Otyecsesztvennoj Vojne 1941—1945. Vojenizdat. Moszkva, 1977. 251. o.

6 *Sz. K. Kurkotkin:* i. m. 141—142. o.

7 Isztoria Tila ... i. m. 155. o.

8 A csővezeték 6 méter hosszú, 4 hüvelyk átmérőjű, 2,5 mm vastag falú hegesztett csövekből állt. A csővezetékbe 10—11 km-enként szivattyúk voltak beépítve. A kapacitás növelésére kettős csővezeték épült. Isztoria Tila ... i. m. 152. o.

Debrecen vasútvonalak, a *front vasútépítő csapatai* azonnal hozzákezdtek a megrongált szakaszok helyreállításához. Ezek üzembehelyezésének üteme, mivel a visszavonuló németek felrobbantottak minden alagutat, megrongáltak minden hidat és viaduktot, nagyon lassú volt. *A vasútépítő és kiszolgáló alegységek* éjt nappá téve dolgoztak, hogy segítsék a harcoló csapatok ellátását. A román és magyar lakosság, később a magyar vasútépítő alakulatok is, aktívan kivették részüket a helyreállítási munkálatokból. A helyi román és magyar vasúti szervek ki is szolgálták a vasútvonalakat a front közlekedési szerveinek irányítása mellett.[9]

Mindez fontos szerepet játszott abban, hogy a front elosztó állomása már október hónapban Brassóba települhetett. Természetesen ez még nem jelentette azt, hogy Észak- és Dél-Erdélyben azonnal megnyíltak a harcoló csapatokhoz vezető vasútvonalak. Az erősen rombolt szakaszok helyreállítása hónapokat igényelt. Ezért az ilyen szakaszokon a szállítmányokat gépkocsin juttatták tovább, nagy kerülőkkel. Ezek az átrakások eléggé lassították az anyagok előreszállításának ütemét, de végső soron mégis csak eljutottak rendeltetési helyükre.

A debreceni hadművelet első szakaszában a hadtáp munkáját az is nehezítette, hogy a front rendkívül széles — mintegy 890 km — támadási sávban működött. A járható irányokban egymástól elszigetelve támadó csapatok anyagi igényeinek kielégítése nagy erőfeszítéseket igényelt. Ez az állapot nehezítette, egyes esetekben lehetetlenné tette az anyag arcvonal menti manőverezetését olyan esetekben, amikor arra nagy szükség lett volna.

Ilyen körülmények hatására *a debreceni hadművelet során az anyagszállítás legnagyobb terhe — a front jobbszárnyán támadó csapatoknál teljes egészében — a szállító gépkocsikra hárult.*

A front hadtápfőnökének ama helyes törekvése, hogy az anyagi eszközöket a harcoló csapatokhoz közelítse, azt eredményezte, hogy a frontraktárak egy része a hadsereg-hadtápkörletbe, a hadseregraktárak pedig a támadó csapatok közelébe kerültek, de ennek következtében a hadtáp egységei és intézetei a front hadtápkörletének teljes mélységében egészen a Fekete-tengerig elnyúltak, részekre tagolva települtek. Ez nehézkessé tette tevékenységük koordinálását és ellenőrzését.

Az ellátó szervek nehézségei láttán a szovjet hadsereg hadtáp-főcsoportfőnöksége felhívta a front hadtápfőnökének figyelmét arra, hogy „... tekintse érvényben levőnek a Szovjetunió és Románia felszabadítása során jól bevált helyszíni felvásárlást, s azt a helyszínen érvényben levő árak kifizetése mellett — a helyi hatalmi szervek közreműködésével — eszközölhetik",[10] de arra is, hogy az értékkiegyenlítés a helyszínen forgalomban levő valutával történjék. Ugyanakkor az intézkedés hangsúlyozta, hogy a helyi felvásárlás és a helyi szolgáltatások igénybe vételénél tartsák szem előtt, hogy a Vörös Hadsereg nem elnyomóként, hanem felszabadítóként lép Magyarország területére.

A front hadtápfőnökségén a felvásárlás végrehajtására, a felvásárolt anyagok elosztására, illetve a helyi szolgáltatások igénybevételének megszervezésére hadműveleti csoportokat létesítettek, melyek munkáját a hadtáp-főcsoportfőnök helyszínen működő képviselői rendszeresen ellenőriztek.

A hadtápszervek szigorúan ragaszkodtak a kiadott utasításhoz a helyszíni felvásárlásnál, mégis előfordultak olyan esetek, hogy a felvásárlók nem ismerték az országban kialakult árfolyamokat, minthogy azt sokszor — helyi ha-

9 Isztoria Tila ... 156. o.; *Sz. K. Kurkotkin:* i. m. 238—239 o.
10 Isztoria Tila ... 158. o.

talmi szervek híján — hivatalosan nem közölték, ezért az értékkiegyenlítéseknél hibákat is elkövettek.[11]

Hazánk területén egyébként az a gyakorlat alakult ki, hogy a javító bázisok és műhelyek lehetőleg gyárak és üzemek területén, a kenyérsütődék a malmok közelében települtek, ahol a munka a gépek javításával, üzembehelyezésével kezdődött és csak azután kerülhetett sor a termelés beindítására. Minthogy a munkálatok végzéséhez villanyra is szükség volt, először a hitleristák által megrongált hőerőművek helyreállítását és a szénszállítást kellett megszervezni. Az e munkálatok végzésére bevont magyar dolgozóknak a szovjet hadtápszervek fizetést adtak és gyakran élelmezésükről is gondoskodtak. Ehhez hasonló juttatásban részesültek a vasúti szállítás lebonyolítására igénybe vett magyar vasúti szervek dolgozói is. A malmok használatáért például a helyi szervekkel történt megállapodás alapján[12] természetben fizettek.

A szovjet hadtápszervek munkájáról csak akkor alkothatunk reális képet, ha figyelembe vesszük azoknak a rendszabályoknak a következményeit, amelyeket a fasiszta hadvezetés foganatosított a szovjet csapatok előremozgásának akadályozására.

A „Dél" hadseregcsoport törzse szigorú utasításokat adott műszaki alakulatainak és a légiflotta illetékeseinek az olyan objektumok rombolására és bénítására, melyeket az ellenfél felhasználhat. Ezek közé sorolták a villamos erőműveket, a vízműveket, a hadiüzemeket, a repülőtereket, a vasutakat és közutakat, objektumaikkal, műtárgyaikkal együtt.[13] Olyan mérvű rombolást írtak elő, hogy a helyreállítás legalább hat hónapig tartson.[14] A légiflotta kötelékeire kiszabott feladatok között első helyen állt a különösen érzékeny vasúti csomópontok és a nehezen helyreállítható vasútvonal-szakaszok, alagutak, hidak rombolása, valamint az arcvonal felé közeledő vasúti mozdonyok elleni folyamatos vadászat. Ez utóbbit egy erre a célra kijelölt vadászkötelék hajtotta végre.[15]

A mozdonyok elleni légi akciókról a szovjet hadtápokmányokban is találunk feljegyzéseket. Ezekben a vasúti szállító alakulatok így tájékoztatják előljárójukat: az erdős-hegyes terepen a vasútvonalon történő szállítás ütemét lassítják a mozdonyok ellen elég gyakran, vadászgépekkel végrehajtott támadások. Az üzemképtelenné vált mozdonyok kicserélése az egy sínpárral rendelkező vasútvonalon órákat vesz igénybe, s ez lassítja a szállítás ütemét.

Az eredeti német okmányok azt is igazolják, hogy a védekező fasiszta csapatok Magyarországon olyan mérvű rombolásokat végeztek a szovjet csapatok előremozgásának akadályozására, hogy hadműveleti szempontból maga Friessner, a „Dél" hadseregcsoport parancsnoka is túlzottnak tartotta az idő előtti akciókat. Október 3-án ezzel kapcsolatban kiadott parancsában ez áll:

„Azt kell megállapítanom ... hogy minden eddigi parancsom ellenére az elszakadó mozdulatok során végzett rombolások nagy része értelmetlen. Úgy tűnik, még mindig nem mindenütt értették meg, hogy baráti ország területén vagyunk, s a lakóházak és középületek felgyújtása és felrobbantása nem szerepelnek terveinkben. Az orosz betörés alkalmával Nagyvárad térségében idő előtt felrobbantott fontos vasúti híd súlyosan akadályozta saját csapataink mozgását és utánpótlásukat."[16] Ezek megszüntetésére megparancsolta: „A jövőben a jogtalan, idő előtti rombolásokért éppúgy felelősségre vonom a felelős személye-

11 Isztoria Tila ..., i. m. 158. o.; *Sz. K. Kurkotkin:* i. m. 211. o.
12 *Sz. K. Kurkotkin:* i. m. 222. o.
13 Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban — HL) Filmtár 1258. sz. tekercs. Kriegstagebuch der Heeresgruppe Süd (a továbbiakban — KTB/HGr. Süd) 1026/8/44. sz. okmány.
14 HL Filmtár. 1263. sz. tekercs, KTB/Hgr. Süd 196/44. sz. irat.
15 Uo. 3402/44. sz. titkos irat.
16 Uo. 1258. sz. tekercs 1026/8/1944. sz. titkos irat.

ket, mint azokat, akik fontos objektumokat hagynak az ellenség kezére jutni rombolás nélkül."[17]

A „Dél" hadseregcsoport utasításai előírták az ellátó csapatoknak, hogy a veszélyeztetett övezetekből hátra kell telepíteni az állatállományt és meg kell semmisíteni az el nem szállítható élelmiszertartalékokat, kenyérgabonát.

A német ellátó szervek „mintegy 14 500 szarvasmarhát, 90 000 birkát, és nagy mennyiségű elszállítható élelmiszer tartalékot gyűjtöttek be."[18] Jelentéseikben említés található arra vonatkozóan is, hogy a kenyérgabona a táblákon már nem semmisíthető meg, mivel azt már elcsépelték. Ebből arra is következtethetünk, hogy a rendkívül precízen összeállított utasítások még erre is kitértek.

A Németország részének tekintett Magyarországon általánossá váltak a német rekvirálások és fosztogatások. Ezek olyan méreteket öltöttek, hogy Vörös vezérezredes magyar vezérkari főnök levélben hívta fel Guderian vezérezredes (a német szárazföldi erők vezérkari főnöke) figyelmét erre az enyhén fogalmazva „nem kívánatos jelenségre". „A német teherautók ezrei gördülnek ... nyugat felé, melyek rakományai láttán fokozódik a magyar elkeseredés" — olvashatjuk a levélben.[19]

A 2. Ukrán Front törzse és hadtápfőnöksége nagy figyelmet fordított a hadművelet *egészségügyi biztosítására.* A debreceni hadművelet kezdetén a front gyógyintézeteinek munkája kezdett megsokasodni. A Keleti-Kárpátokban és a Torda körül lezajlott heves összecsapásokban részt vett csapatok, illetve a Nagyalföldre előretört seregtestek veszteségei egyre növekedtek, s ez komoly megpróbáltatás elé állította a front egészségügyi szerveit.

Ebben az időben a problémát nem a kórházi férőhelyek, vagy a szakorvosok hiánya jelentette. Az 57 frontkórház ugyanis 120 ezer fekvőhellyel rendelkezett és ennek mintegy 28%-a volt foglalt a hadművelet kezdetén, hat kórház pedig felmálházott állapotban, a harcoló csapatok követésére kapott utasítást.[20] Ennek ellenére az egészségügyi szervek a debreceni hadművelet első hetében képtelennek bizonyultak az egészségügyi igények minden oldalú kielégítésére.[21]

Az egészségügyi biztosítás is megérezte, hogy az úthálózatban szegény hadszíntéren a gyógyintézetek előremozgásának üteme jóval lassúbb a támadó csapatok üteménél. A kevés és csekély áteresztő képességű, meredek emelkedőkkel és lejtőkkel tarkított közúthálózat, amely még jelentősen túl is volt terhelve, nagy mértékben akadályozta a kórházak előrejutását. Emiatt a kórházak jelentős hányada több száz kilométerre lemaradt. Más részük felmálházott állapotban az utakon vesztegelt. A hadművelet megindulásakor például a front kórházi alapjának első lépcsője Focşani és Mărăşeşti, második lépcsője Belci és Botoşani (Moldva) körzetében működött, s a harcoló csapatok mögé mintegy 150—200 km-re a gyógyintézeteknek csupán 10—11%-a tudott felzárkózni. Természetes, hogy ezek lehetőségeit felülmúlták a megoldásra váró feladatok.[22]

A hátraszállítási útvonal ily mérvű megnyúlása és a felmálházott állapotban levő kórházaknak az utakon való veszteglése *a front egészségügyi szerveit* egy sor új megoldásra késztette. Ekkor fő törekvésük arra irányult, hogy az első vonalbeli segélyhelyeket és gyógyintézeteket a megszokottnál közelebb te-

17 HL Filmtár, 1258. sz. tekercs. KTB/HGr. Süd 1944. szeptember 30-án kelt 940/6. sz. parancs.
18 Uo. 1263. sz. tekercs. KTB/HGr. Süd. Az 1944. augusztus 16—31-es időszakról szóló beszámoló, 500—508. o.
19 Uo. 1258. sz. tekercs. KTB/HGr. Süd 1944. szeptember 17-én kelt 709/1. sz. titkos irat.
20 Vojenno Isztoricseszkij Zsurnal, 1964. 8. sz. 90. o.
21 *Sz. K. Kurkotkin:* i. m. 320. o.
22 Vojenno Medicinszkij Zsurnal, (a továbbiakban — VMZS) 1965. 2. sz. 9—16. o.

lepítsék a harcoló csapatokhoz, de főleg ott, ahol a sebesülések száma magas volt. Erre elsősorban Szeged, Nagyvárad, Debrecen, Karcag térségében került sor. Ennek eredményeként már a csapat-segélyhelyeken is olyan műtéteket tudtak végezni, amelyek egyébként a front- és hadseregkórházak hatáskörébe tartoztak. Természetes, hogy ennek végrehajtására a csapatok egészségügyi szolgálatát szakemberekkel és berendezésekkel erősítették meg a hadsereg- és frontkórházak állományából. Így fordulhatott elő, hogy a debreceni hadművelet idején a sebesültek 50%-a már a hadosztály-segélyhelyeken műtétben részesült. A háború előző hadműveletei alatt a csapat-segélyhelyek ilyen jellegű műtétekkel nem foglalkoztak.

Célszerűnek bizonyult az az eljárás is, hogy azon hadosztály-segélyhelyeket, amelyek alkalmasak voltak hadsereg-, illetve frontkórház-alap létesítésére, a csapatok előremozgásakor nem számolták fel. Kezdetben ezekből tartalékkórházakat, majd kórházalapot képeztek. A front egészségügyi szervei az említett eljárások foganatosítása révén, ha nehezen is, de megbirkóztak a rájuk háruló feladatokkal.

A front egészségügyi szolgálatát a debreceni hadművelet idején a járványos betegségek előfordulása is aggasztotta. A kórházba kerültek között akadtak olyanok is, akiknél kiütéses tífuszt, hastífuszt vagy dizentériát állapítottak meg. Ezen kívül a Máramarosi havasokban és Erdély térségében a huzamos ideig elhanyagolt állategészségügy következtében elterjedt a veszettség és a lépfene. Hasonló tüneteket állapítottak meg az arcvonal előtt, a háború zajától tovább vonuló vadállomány soraiból elhullott egyedeknél is. Mindez komoly veszélyt jelentett a harcos állományra.

A front orvosai a front támadási sávjában szigorú szolgálatot szerveztek a betegségek felderítésére és elterjedésének megakadályozására. A front hadtápjának teljes mélységére kiterjedő átfertőtlenítő pontokat létesítettek[23] és egészségügyi zárlatokat rendeltek el. Az állatokkal kapcsolatban álló szovjet harcosokat beoltották lépfene ellen. Szoros kapcsolatot létesítettek a helyi egészségügyi szakemberekkel. Ezek segítségével felkutatták a helyi fertőző betegeket és a gyógyításukhoz gyógyszert biztosítottak. A helyi orvosok feladatai közé tartozott, hogy a helyőrségparancsnokságon bejelentsék a betegek nevét és címét, hogy ott szovjet katonákat ne szállásoljanak el.[24]

Az egészségügyi szervek említett erőfeszítései a súlyos járványügyi helyzet ellenére elégségesnek bizonyultak a tömegmegbetegedések elterjedésének megakadályozására.

S végül szólnunk kell a *hadtápnak a megsérült harci technika javítására tett erőfeszítéseiről is.* Minthogy a főparancsnoksági direktíva a debreceni hadművelet előkészítésére nem engedélyezett hadműveleti szünetet, a *sérült járművek üzembehelyezésének azt a változatát választották, amelyet általában a támadó hadművelet megvívása során alkalmaztak.* Ez a változat a gyakorlatban azt jelentette, hogy a front központi javító bázisa, a harckocsi-seregtest, a harckocsi- és gépesített hadtestek, a szállító gépkocsiegységek mozgó javító egységei és alegységei a fő céljuknak nem a nagy, hanem inkább a kis, ritkán a közepes javítást igénylő harci járművek üzembehelyezését tartották. A nagyjavításra szorulókat gyűjtőhelyekre vontatták.

A technikai biztosítás másik sajátossága az volt, hogy a javító bázisok, valamint a mozgó javító egységek mélyen lépcsőzött felépítése mellett igyekeztek a harcoló csapatokhoz maximálisan közel települni, hogy ezáltal is segítse-

23 Uo. 15—16. o.
24 Uo. 8—16. o.

nek a sérült harci járművek összegyűjtésével foglalkozó alegységeknek. De ezen túlmenően, fő törekvésük arra irányult, hogy a megsérült harcjárművek a lehető legrövidebb idő alatt újból visszatérjenek a harcba.[25]

A debreceni hadművelet előkészítésének és megvívásának technikai biztosítását végül az is jellemezte, hogy a harckocsihadsereg, a harckocsi- és gépesített hadtestek, illetve a gyorsan mozgó egységek harci technikájának javítása nem a kötelék arcból való kivonása után történt, hanem decentralizáltan, az egyes kötelékek járműveinek megsérülési sorrendjében.

A hadtáp javító szervei ezzel a munkamódszerrel érték el azt, hogy a hadműveleti szünet elmaradása ellenére a front törzsének a hadművelet idején egyetlen gyorsan mozgó magasabbegységet sem kellett nélkülöznie a harcban. Ezzel jelentősen hozzájárultak a hadművelet sikeréhez.

A budapesti hadművelet
1944. október 29—1945. február 13.

A budapesti hadművelet a front hadtápját a debreceninél is nehezebb feladatok elé állította. Malinovszkij marsall csapatai felzárkóztak a Tisza vonalára és Bajánál elérték a Dunát. Az Alföld gazdag úthálózattal rendelkezett, az anyag előrejuttatásának feltételei azonban a debreceni hadművelet eredményei ellenére sem változtak. A hadtáp erejéből úgy-ahogy tellett arra, hogy kielégítse a rendkívül heves nagyváradi, debreceni, szolnoki és nyíregyházi összecsapások anyagigényét, de arra már nem, hogy jelentős tartalékokat képezzen egy új — a budapesti — hadművelet anyagi igényeinek azonnali kielégítésére. A hadászati helyzet viszont ezt követelte tőle, legalábbis a hadművelet első szakaszában.

Az 1944. október 28-án megérkezett direktíva arra utasította a 2. Ukrán Front parancsnokát, hogy 29-én a balszárny seregtesteivel indítson támadást, göngyölítse fel az ellenség védelmét a Duna—Tisza közén, a Szeged—Kecskemét—Budapest irányában mért csapás eredményeként vegye birtokba a magyar fővárost.

E szerint a *budapesti hadművelet indítása is menetből történt*, így a hadtáp ismét nem rendelkezett külön idővel ahhoz, hogy előre felvegye az új hadműveletthez szükséges csoportosítást és bizonyos tartalékokat képezzen. Mindezt menet közben kellett megoldania.

Kihatott a hadtáp munkájára az is, hogy Malinovszkij főerői *a debreceni hadműveletben a front jobb szárnyán tényked tek, s természetes, hogy a hadtápintézetek is a főerőket követték. A főparancsnokság direktívája az új hadművelet indítását a front bal szárnyán, Szeged—Kecskemét—Budapest irányában írta elő.* Ez szükségszerűvé tette az erők és a hadtápszervek egy részének az új irányba történő átcsoportosítását, ami ugyancsak komoly erőfeszítések árán valósulhatott meg.

Amikor a front parancsnoka az új hadművelet előkészítése során *felmérte csapatai állapotát, anyagi-technikai és egészségügyi ellátottságát*, azt — enyhén szólva — eléggé kedvezőtlennek ítélte meg.

Először is aggodalmat váltott ki benne *a fő feladatokat megoldó gyorsan mozgó magasabbegységek gyenge erőnléte*, jelentősen megcsappant állománya, a megmaradt harckocsik és rohamlövegek elhasználódása, melyek a 2000—2500 km megtétele után sürgősen javításra szorultak. Még nagyobb feladatot

25 *Sz. K. Kurkotkin*: i. m. 300—303. o.

jelentett a harc közben megsérült harci technika javítása. A debreceni hadműveletben például a front 825 harckocsijából csak 281 maradt üzemképes.[26]

Még ennél is kedvezőtlenebbnek ítélte meg csapatai *lőszerrel való ellátottságát.* Noha seregtestei kijutottak a Nagyalföldre, utánpótlási gondjai — főleg a lőszer terén — nem szűntek meg, sőt a korábban még meglevő tartalékok felhasználásával kedvezőtlenebbül alakultak. Annak érdekében, hogy ezen a helyzeten javítson, Sztálintól mindenáron szeretett volna öt napot kiharcolni.[27] Az adott helyzetben kérelme teljesen indokoltnak mondható. Ezt bizonyítja 1944. október 28-án este felterjesztett jelentése is: „A lőszerrel való ellátás kérdése most égetően fontos, amely jelenleg kedvezőtlenül alakult. A front a szeptemberre igényeltekből nem kapott meg 50 ezer kézigránátot, 22 000 db 120 mm aknavető gránátot, 20 000 db 45 mm-es lövedéket, 9000 db 152 mm-es tarack lövedéket, az októberre igényeltekből — melyek hiányát nagyon érezzük — 12 ezer tonna gyalogsági lőszert, 300 ezer db 82 mm-es és 80 ezer db 120 mm-es aknavető gránátot, 60 ezer db 76 mm-es lövedéket és 16 ezer db tarack lövedéket. A front az utánszállítás ilyen üteme mellett lőszer nélkül marad".[28]

A lőszer és az anyagi utánszállítás meggyorsulására azt javasolta Sztálinnak, hogy „a továbbiakban ne Odesszán, hanem Iași—Mărășeștin keresztül irányítsák az utánpótlást."[29]

Sztálint Malinovszkij érvei nem győzték meg, s a magyar főváros bevételének politikai szükségszerűségére hivatkozva a támadás azonnali megindítását követelte.[30]

A front haditanácsa felülvizsgálta a régi lőszer- és anyagi normákat és újakat állapított meg. Ezek kiterjedtek valamennyi fegyverfajta lőszernormájára, de legérzékenyebben a tüzérséget érintették. „Foganatosítsanak határozott és szigorú rendszabályokat a tüzértörzseknél — hangzott a front tüzérfőnökének utasítása — a lőszer gazdaságosabb és célszerű felhasználására. A tüzérség azonnal térjen át a közvetlen irányzással lőtt tüzelésre... közvetett irányzással zárt tüzelőállásból csak kivételes esetben engedélyezzék" a tüzelést.[31] „A megszabott normák túllépését kategórikusan megtiltom".[32]

A lőszertakarékosságra kiadott utasítások a budapesti hadművelet $^3/_4$ időszakában érvényben maradtak. Többek között ez is jelentős szerepet játszott abban, hogy ez a hadművelet 108 napig tartott. A csapatok átlag napi támadási üteme nem haladta meg az 1,5—2 km-t. Ez az ütem a háború tapasztalatai alapján elég alacsonynak mondható.

A valóságban a lőszertakarékosság azt jelentette, hogy a harcok megvívása során az ellenség ellenállásának megtöréséhez szükséges tűzcsapások — mivel azokat kevés löveggel és rövid ideig mérték — gyengéknek bizonyultak. A 46. hadsereg 23. lövészhadtestének tüzérsége például november 17-én lőszerhiány miatt a bevonható tüzérség 50%-ával csak 5 perces tűzcsapást hajthatott végre.[33] Az ellenség ennek következtében megőrizte ellenállóképességét, így az ezt követő rohamsorozatok elhúzódó jelleget öntöttek. A támadás ütemének lecsökkenése arányában végül is gyakoribb lett a harci technika megsérülése,

26 Hadtörténelmi Közlemények (a továbbiakban — HK) 1969. 4. sz. 618. o.
27 *M. V. Zaharov:* i. m. 216. o.
28 Nyomatékosan szeretném hangsúlyozni: nem felel meg a valóságnak az az állítás, hogy a szovjet vasútépítő csapatok Magyarország felé Románián keresztül széles nyomtávú vasútvonalat fektettek le. A széles nyomtávú vasútvonalat Moldvától csupán Mărășeștiig, illetve Brassóig építették. Innen az eredeti nyomtávú vasútvonal került helyreállításra és a szállítás is természetesen ezeken a vonalakon történt.
29 AMO SzSzSzR f. 240. op. 2779. gy. 1196. li. 35—36.
30 *R. Ja. Malinovszkij:* Budapest—Vena—Praga. Moszkva, Izdat. „Nauka", 1965. 81—85. o.
31 AMO SzSzSzR f. 240. op. 2779. gy. 1196. li. 132.
32 Uo. 2769. gy. 215. li. 92.
33 HK 1965. 4. sz. 711. o.

növekedtek a személyi veszteségek, s az ellenség ellenállásának újbóli megtörése ismét jelentős lőszermennyiséget követelt volna. Ez ad magyarázatot többek között arra is, hogy a 46. hadsereg december 5. és január 15. között miért veszített 37 ezer főt.

Mindez nem volt más, mint *a fegyveres küzdelem egyik igen lényeges törvényszerűségének, a hatótávolságnak, valamint a terep mozgást gátló tulajdonságainak gyakorlatban való megnyilvánulása.* A hitleristák ugyanis, annak ellenére, hogy az ellátás terén jelentős hiányaik voltak, egyre közeledtek saját ellátó bázisaikhoz és minimális anyagaik elszállítására kész és jól ismert utak álltak rendelkezésükre, minthogy a szovjet légierő azokat nem rombolta kellő mértékben. A szovjet csapatok — éppen ellenkezőleg — egyre távolodtak ellátó bázisaiktól, ugyanakkor a hitleristák által az erdős-hegyes hadszíntéren megrongált közutak és vasutak helyreállítására kényszerültek, ami huzamos időt követelt.

Mindezek ellenére a front vasútépítő csapatainak hősies erőfeszítései azt eredményezték, hogy 1944 októberében a hátországból érkező szállítmányok a Brassóban létesített frontelosztó állomásra kerülhettek. S innen a terhek az eredeti nyomtávú vasútvonalakon, még ha lassú ütemben is, Nagyváradon és Szegeden keresztül eljutottak a csapatokhoz.

Magyarország északkeleti részének felszabadulásával párhuzamosan az eredeti nyomtávon helyreállt a forgalom a Munkács—Debrecen—Budapest vasútvonalon is, mely lehetőséget biztosított januárban a front elosztó állomásának Debrecenbe való áthelyezésére, de arra is, hogy „... Budapestre az ellenség csoportosításának szétzúzását követő negyedik napon (1945. február 17.) befuthattak a fegyvert, lőszert és élelmiszert szállító katonai szerelvények."[34] A szovjet határtól Budapestig eredeti nyomtávon helyreállított vasútvonal gyökeres változást idézett elő a hazánk felszabadításáért küzdő szovjet csapatok ellátásában, egészségügyi biztosításában.

Ezzel összefüggésben szólni kell azon magyar alakulatokról is, amelyek az 1944. december 22-én Debrecenben megválasztott Ideiglenes Magyar Nemzeti Kormány felhívására fegyvereiket a fasiszták ellen fordították. A budapesti hadművelet idején ezekből alakult meg többek között a Budai Önkéntes Ezred, ezekből álltak fel a vasútépítő alakulatok: az I. vasútépítő hadosztály, a 3. vasútépítő dandár, majd az I. honvéd „Rózsa Sándor" műszaki és távbeszélő építő (vasútépítő) zászlóalj. Ezek a vasútépítő alakulatok a 2. és a 4. Ukrán Front vasútépítő szervei irányításával már 1945. január 14-től a Rahó—Huszt—Nagyszőllős—Máramarossziget; Losonc—Lónyabánya—Krivány—Zólyom; Budapest—Érsekújvár—Pozsony—Brno vasúti vonalak újjáépítésével segítették a fasiszták ellen harcoló szovjet csapatok ellátását.[35]

A magyar nép részéről a felszabadító csapatok számára nyújtott segítség azonban nemcsak ebben nyilvánult meg. Mezőtúron például 1945 február elején szovjet mozgó vasúti osztag kezdte meg a szolgálatot, állományába ekkor egy állomásfőnök, három szolgálattevő, 6 váltókezelő és távirász tartozott. Két nap múlva már csak egy állomásfőnök és két szolgálattevő maradt, a többi feladatot magyar vasutasok látták el. Egy hét után az egész osztag távozott, a szolgálatot teljes egészében magyar vasutasok adták. Ezt követően csak a békéscsabai, szajoli és szolnoki szovjet diszpécserek maradtak ezen a vasútvonalon. Később a forgalom irányítását is a magyar vasutasok vették át és csak Bé-

34 A Nagy Honvédő Háború története 1941—1945. IV. k. Budapest, 1967. 325. o.
35 *Gellért Tibor:* A magyar vasútépítő katonák a fasizmus ellen. Budapest, 1976. 11., 23., 25., 27—28. o.

késcsabán maradt szovjet vasúti kocsiszolgálat, valamint Szolnokon diszpécserpont.[36]

A szovjet szállító szervek a vasútvonalak helyreállítása ellenére sem mondtak le a *vízen történő anyagszállításról*, noha az eléggé lassúnak bizonyult. Erre a célra igénybe vették a romániai és a magyarországi hadműveletek idején a Dunán talált úszóeszközöket is. Ezek a hajók, a szovjet szállító hajókkal együtt — a „Dunai Szállítási Főnökség" irányításával —, a központi hadtáptól Odesszába érkezett készletekből csupán 1944 októberében és novemberében 200 000 tonnát juttattak el a harcoló csapatokhoz. Ebből 162 000 tonnát a 3. Ukrán Frontnak, 38 000 tonnát a Jugoszláv Népi Felszabadító Hadseregnek adtak át. Ugyancsak ebben az időben érkeztek meg a hátországból azok a szállító hajók is, amelyek a Jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereg fegyverzetét hozták (350 repülőgép, 4 ezer löveg és aknavető, 65 harckocsi, 500 könnyű és nehézgéppuska, 53 ezer puska és karabély, 67 ezer géppisztoly és más fontos anyag).[37] A későbbi hajószállítmányokból a 2. Ukrán Front 1944. november—december hónapokban 41 000 tonna élelmiszert kapott.

A szállító hajók által nyújtott segítség azonban ezzel nem merült ki. Mint ismeretes, a fasiszták a Duna valamennyi hídját felrobbantották. Az élőerő, a technika és a hadtápszállítmányok átjuttatása ezen a hatalmas természetes akadályon nagy nehézségeket okozott, főleg a téli hónapokban és a jégzajlás idején. *Ekkor az átszállítás biztosítására az összes szállítási ág maximális kihasználására volt szükség.*

A vasúti- és közútépítő alakulatok, a Dunai Folyami Flottilla és a szállító hajók személyzete a közúti szállítás biztosítására Mohácsnál, Bajánál, Gerjennél, Dunaföldvárnál, Ráckevénél, Ercsinél és Budapestnél átkelő helyeket létesítettek. Ezeken kelt át a csapatok zöme a Dunántúlra és követték őket a hadtáp szállítmányai.

A jégzajlás idején, amikor ezek az átkelőhelyek megbénultak, a szállító hajók és a flottilla hajói juttatták a túlsó partra a csapatok számára életet jelentő terheket. A budapesti hadművelet alatt például ezek a hajók az élőerőn és harci technikán kívül 45 000 tonna lőszert és 21 262 tonna anyagot tettek át a túloldalra, onnan pedig 18 731 sebesültet hoztak a Duna keleti partjára.[38]

A Duna befagyása után az üzem- és hajtóanyag átjuttatásának meggyorsítására a jégre csővezetéket fektettek. Ezen 1945. január 20-tól február 1-ig 900 tonna üzemanyagot szállítottak a túlsó partra.[39] Amikor pedig a jégolvadás miatt a csővezetéket fel kellett szedni, akkor Bajánál a felrobbantott híd pilléreire építették a másik csővezetéket, s ezek kapacitása teljes egészében biztosítani tudta a hídfőben tevékenykedő csapatok igényeit.[40] Ugyancsak ebben az időben létesült a bajai híd maradványaira erősített drótkötélpálya is, amely napi 12—13 órás műszak alatt 300—350 tonna anyagot juttatott a hídfőbe.[41]

A budapesti hadművelet során, de leginkább a jégzajlás idején, az utánszállításra igénybe vettek szállító repülőgépeket is. Az IL—2 repülőgépek a Duna—Tisza közén levő raktárakból — napi 30 fordulóval — gépenként 9 tonnát szállítottak át. A 9 db repülőgéppel (napi 81 tonna szállítótérrel) valóságos légihíd jött létre. Februárban ezek a gépek kb. 1000 tonna anyagot szállítottak a csapatoknak.[42]

36 *Czakó András*: A délnyugati irányban tevékenykedő szovjet csapatok anyagi-technikai és egészségügyi biztosítása. Budapest, 1975. 26. o.
37 Isztoria Tila . . . i. m. 157. o., *Sz. K. Kurkotkin:* i. m. 152—153. o.
38 *I. I. Laktionov:* Dunajszkaja Flottilla v Velikoj Otyecsesztvennoj Vojne. Voenizdat, Moszkva, 1962. 167., 206., 212. o.
39 Isztoria Tila . . . i. m. 158. o.
40 Uo.
41 *J. Markin:* A Duna partján. Moszkva, 1954. 241., 217. o., Isztoria Tila . . . i. m. 157—158. o.
42 *J. Markin:* i. m. 241. o.

A budapesti hadművelet folyamán tehát a hadtápszervek az anyag utánszállítására felhasználtak minden anyagszállításra alkalmas eszközt. Ennek az utánszállításnak volt köszönhető, hogy míg a front csapatai a hadművelet kezdetén lőszer- és üzemanyaggondokkal küszködtek és továbbra is helyben kellett felvásárolniuk vágóállatokat, a szemes és szálastakarmányt, a befejező stádiumban a seregtesteknél már jelentős tartalékok képződhettek. Példaként a 2. Ukrán Front 7. gárdahadserege említhető, amely 1944. december 5. és 1945. január 12. között 724 vagon lőszert kapott (napi 18 vagon) és csak 695-öt fogyasztott el. A fennmaradt fontosabb lőszerfajtákból 1,0—1,6 javadalmazás a csapatoknál, 0,3—0,7 javadalmazás a hadseregraktárban volt. A 3. Ukrán Front 46. hadserege a budapesti hadművelet végén (február 13-án) a fontosabb lőszerfajtákból, 1,9—2,4, élelemből 20—40 javadalmazással rendelkezett.[43]

A szovjet hadtápszervek hősies erőfeszítéseiről tanúskodik pusztán az a tény is, hogy a köztudott nehézségek ellenére a 2. és 3. Ukrán Front 1944. október 29—1945. február 13. között 120 000 tonna lőszert használhatott fel, ami 7500 tehervagont jelentett.[44]

Az utánszállítás helyzetének megjavulása lehetőséget biztosított a helyi élelmiszerfelvásárlás jelentős csökkentésére, az addigi normák felemelésére, illetve a hadművelet kezdetén foganatosított lőszerkorlátozások január 22-től történő hatálytalanítására. Ettől kezdve a lőszer- és üzemanyagjavadalmazást az 1,2—1,8-ról 1,9—2,4-re növelték. Ugyanebben az időben a hadseregek élelemből már 20—40 javadalmazással rendelkeztek.

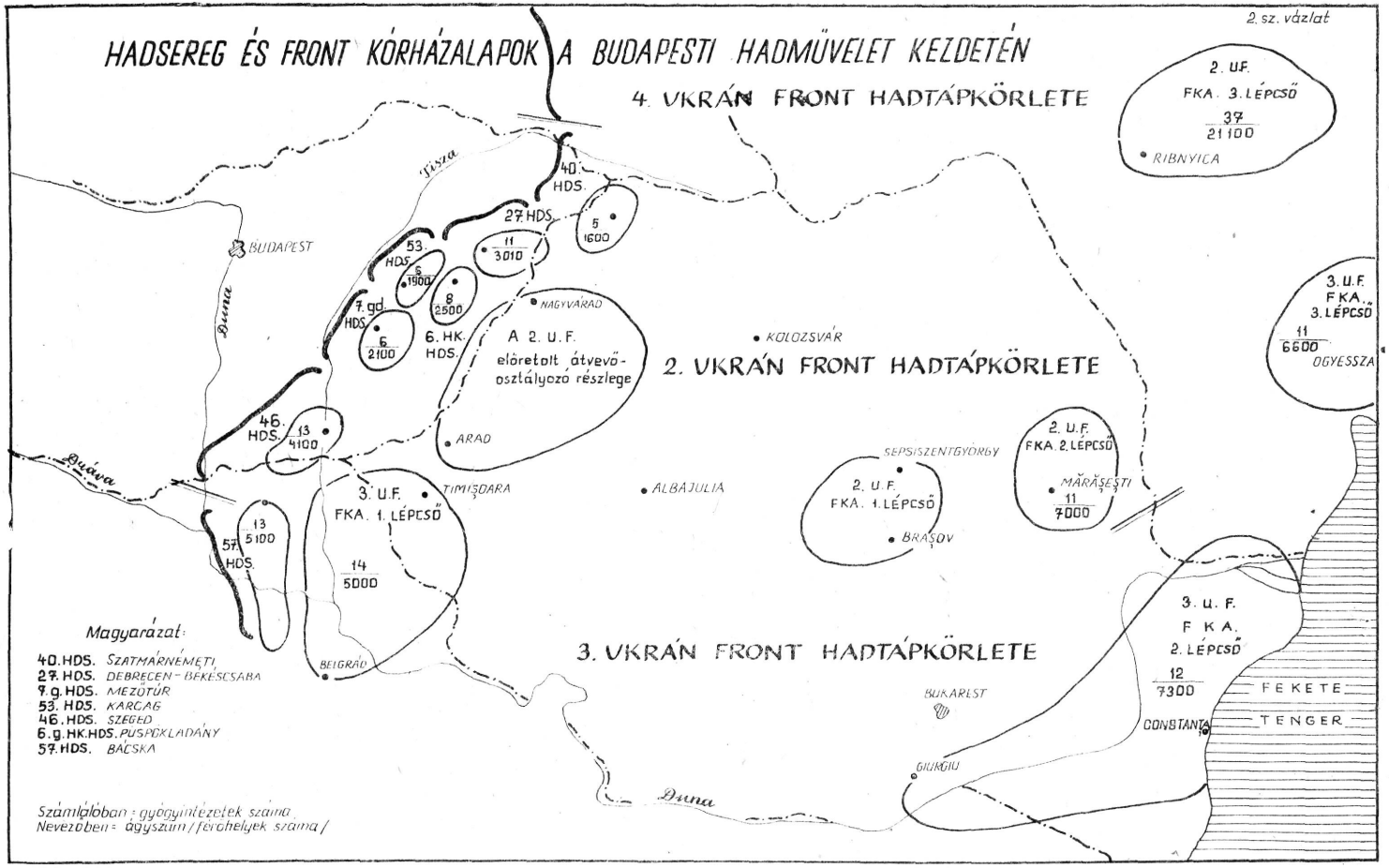
A budapesti hadműveletben sajátos módon valósult meg *a csapatok technikai biztosítása*, a megsérült és motorikusan is javításra szoruló technika üzembe helyezésének módja.

Az a körülmény, hogy a budapesti hadművelet kezdetére a gyorsan mozgó kötelékek harckocsiállománya minimálisra csökkent (825-ből 281 maradt) és a megmaradtak technikai állapota sem felelt meg a követelményeknek, a 2—2,5 ezer km harci út megtétele miatt a javító szervek a *javításnak azt a célszerű változatát választották amelyet hadműveleti szünet esetén alkalmaztak.* Nevezetesen azt, hogy a harckocsihadsereg, a gépesített és harckocsihadtestek harci technikáját teljes kötelékben javították. Az eltérés csupán az volt, hogy a magasabbegységeket nem egyidejűleg vonták ki a harcból — mint hadműveleti szünet esetén —, hanem a javítási kapacitás figyelembevételével készített ütemtervnek megfelelően.

A hadművelet ideje alatt a harckocsihadsereg egyszer, a harckocsi- és gépesített hadtestek — az intenzív harci igénybevétel miatt — általában kétszer járták meg a front Temesvárott működő központi javítóbázisát. A gyorsan mozgó seregtesteket vonaton szállították a javítóbázisra és onnan ismét vasúton szállították rendeltetési helyükre. A 6. gárda-harckocsihadsereg például a javítóbázist október 30—november 30. között, a 18. harckocsihadtest pedig október 28—november 12-e között járta meg.[45] A kiadott utasítások szerint a harckocsi- és gépesített hadtesteket útbaindításkor a hadtápszervek kötelesek voltak ellátni 0,5—1 javadalmazás lőszerrel, 1—2 javadalmazás üzem- és kenőanyaggal, 5—10 napi élelemmel, hogy a berakás, a szállítás és a kirakás közben szükség esetén alkalmasak legyenek harcfeladat megoldására.

A budapesti hadműveletben a nagy kötelékek említett módon történő kivonása, valamint a támadás lassú üteme sajátosan befolyásolta a javító szer-

43 Isztoria Tila . . . i. m. 159. o.
44 Uo.
45 AMO SzSzSzR f. 240, op. 2769, gy. 180. li. 255, 272, 271.; f. 240. op. 2779. gy. 1915. li. 67.

2. sz. vázlat
HADSEREG ÉS FRONT KÓRHÁZALAPOK A BUDAPESTI HADMŰVELET KEZDETÉN
4. UKRÁN FRONT HADTÁPKÖRLETE
2. U.F. FKA. 3. LÉPCSŐ 37 21100
RIBNYICA
Tisza
40. HDS.
27. HDS.
5 1600
11 3010
53. HDS.
5 1900
8 2500
7. gd. HDS.
6 2100
6. HK. HDS.
BUDAPEST
Duna
NAGYVÁRAD
A 2. U.F. előretolt átvevő-osztályozó részlege
KOLOZSVÁR
2. UKRÁN FRONT HADTÁPKÖRLETE
3. U.F. FKA. 3. LÉPCSŐ 11 6600
ODESSZA
46. HDS.
13 4100
ARAD
Duna
SEPSISZENTGYÖRGY
2. U.F. FKA. 2. LÉPCSŐ
MĂRĂȘEȘTI 11 7000
2. U.F. FKA. 1. LÉPCSŐ
BRAȘOV
3. U.F. FKA. 1. LÉPCSŐ
TIMIȘOARA
ALBÁJULIA
13 5100
57. HDS.
14 5000
BELGRÁD
3. U.F. FKA. 2. LÉPCSŐ 12 7300
FEKETE TENGER
CONSTANȚA
3. UKRÁN FRONT HADTÁPKÖRLETE
BUKAREST
GIURGIU
Duna
Magyarázat:
40. HDS. SZATMÁRNÉMETI
27. HDS. DEBRECEN-BÉKÉSCSABA
9. g. HDS. MEZŐTÚR
53. HDS. KARCAG
46. HDS. SZEGED
6. g. HK. HDS. PUSPÖKLADÁNY
57. HDS. BÁCSKA
Számlálóban: gyógyintézetek száma
Nevezőben = ágyszám / férőhelyek száma /

vek tevékenységét, településük rendjét. Tekintettel arra, hogy a javítások nagy volumenűek voltak, szükségessé vált a *javítóbázis állományának és valamennyi eszközének összevonása.* Ezért a budapesti hadművelet idején a javító szervek centralizált működése érvényesült. Ebben szerepet játszott a hadművelet rendkívül alacsony üteme, amely nem követelte a bázis 6—10 naponkénti előretelepülését. Így a front központi javító bázisa Temesvárott mint hatalmas üzem működhetett.

Az itt alkalmazott javítási eljárás előnyösnek bizonyult, nevezetesen azáltal, hogy mindent egy helyen tudtak javítani, minthogy rendelkezésre álltak a szükséges gépek és alkatrészek. A javítások üteme is felgyorsult mivel a javításra beérkezett kötelékkel együtt érkezett annak mozgó javító bázisa is. Ez gyorsította a munka ütemét és végső soron rövidítette az arcvonaltól távol töltött időt.

Ez idő alatt a megsérült gépkocsik vontatók és egyéb harcjárművek mozgó javítóbázisai, a szokásosnak megfelelően, decentralizáltan végezték munkájukat. Ezáltal nagy segítséget nyújtottak a szállító alegységeknek, hogy a csapatoknál jelentkező lőszerhiányon enyhítsenek.

A fővárosunk felszabadításáért vívott hadművelet lassú üteme kihatott a front *egészségügyi intézeteinek* tevékenységére is. Már a debreceni hadművelet végén a Debrecen—Nyíregyháza—Szolnok térségében lezajlott heves ütközetek eredményeként zsúfoltság keletkezett a hadseregkórházakban. „1944. október 28-án 20.00-kor például a 7. gárdahadsereg és a 46. hadsereg gyógyintézeteinek átlagos megterhelése a szervezetszerű ágyszámot 100%-kal meghaladta."[46] Ezért a budapesti hadművelet első szakaszában megsebesültek kórházi kezelése már csak az újonnan létesített kórházakban volt lehetséges, egyszerűen azért, mert a 125—350%-ra megtelt kórházak kiürítése és a betegeknek az 1300—1600 km-re levő frontkórházakba való szállítása lassú volt.[47] Ekkor sürgősen intézkedtek az előremozgó kórházak menetütemének meggyorsítására.

A hadsereg-kórházalapok (a 40. hadsereg kivételével) a csapatoktól 25—40 km távolságra helyezkedtek el. A front előretolt átvevő-osztályozó részlege Nagyvárad—Gyula—Arad, a front-kórházalap első lépcsője Marosvásárhely—Kolozsvár—Nagyszeben, második lépcsője Mărășești—Focșani—Fundeni, harmadik lépcsője pedig Belci—Botoșani—Jegorovka körzetében (Moldvában) működött. (Az igények kielégítésére sürgősen létesített hadsereg- és front-kórházalapok települési körletét l. a *2. sz. vázlaton.*)

A kiürítési útvonal ily mérvű megnyúlásából származó nehézségek enyhítésére a front-kórházalap 2. és 3. lépcsőjéből 29 kórházat tettek szabaddá, vontak előre a csapatok mögé. Az erre irányuló erőfeszítések sikeres véghezviteléhez hozzájárult a budapesti hadművelet elhúzódása is, amely kellő időt biztosított az egészségügyi intézetek előretelepítésére. Ennek következtében a budapesti hadművelet végére *a front-kórházalap első lépcsője* közvetlenül a harcoló csapatok közelében, második lépcsője 180—220 km távolságra, míg a harmadik a csapatoktól 500—600 km-re települt.[48] Ezzel párhuzamosan több hadsereg élvonalbeli kórházát átadták az első lépcső hadtesteinek és ezek a hadtápkörletben olyan helyen települtek, ahol biztosítva volt a sebesültek gyors szakorvosi kezelésben részesítése.

Ettől kezdve valamennyi hadtest- és hadsereg-típusú kórház és a front-kórházalap első lépcsője minden nehézség nélkül fogadni tudta és orvosi kezelésben részesítette a hadosztály- és ezred-segélyhelyekről érkező sebesülteket.

46 VMZS 1965. 2. sz. 12. o.
47 Uo. 13. o.
48 Uo. 13—14. o.

Közvetlenül a fővárosban vívott harcok idején nagy nehézségekbe ütközött a sebesültek felkutatása és összegyűjtése. A rohamcsoportok állományában működő egészségügyiek feladataik megoldásakor elég gyakran fegyveres harcot vívtak, a sebesülteket első segélyben részesítették, majd a sebesültgyűjtő pontokra szállították. Nagy problémát jelentett számukra a harcok során összedőlt épületek romjai között a megsérültek felkutatása. Ilyen esetekben eredményesen alkalmazták az egészségügyi kutyákat.

A főváros felszabadulásának elhúzódása a járványos betegségek elterjedéséhez vezetett. Ezért a front egészségügyi szolgálata komoly figyelmet fordított a higiéniai-járványügyi rendszabályokra, a fertőző betegségek elterjedésének megakadályozására. Az e célra kijelölt egészségügyi lépcsők szoros kapcsolatot alakítottak ki a helyi kórházakkal és orvosokkal. Ezek segítségével minden 10—15. házban kijelöltek egy egészségügyi megbízottat, aki végigjárta a körzetébe tartozó házakat. A fertőzött betegek kórházi gyógyítására a János kórházat jelölték ki.[49] Ezek az erőfeszítések hatásosnak bizonyultak és teljes egészében megfeleltek a kialakult helyzetnek.

Következésként megállapítható, hogy *a front hadtápjának munkája a budapesti hadművelet végére normalizálódott. A közvetlenül a csapatok közé felzárkózott hadtápkörletek képesnek bizonyultak a csapatok anyagi és egészségügyi igényeinek kielégítésére.* Ebben rendkívül nagy szerepet játszottak a helyreállított vasútvonalak, amelyek lehetőséget biztosítottak a központi bázisról érkező terheknek a csapatokhoz való közelítésére és a sebesültek gyógyintézetekbe való szállítására.

A vasutak és közutak helyreállítása, azon túlmenően, hogy segített a gazdasági élet megindulásában, könnyített a szállító gépkocsizászlóaljak helyzetén is. Ettől kezdve ugyanis fő erőfeszítéseiket már nem a nehéz terhek több száz kilométerről történő előreszállítására kellett fordítaniok, hanem a vasúti szerelvényekről a csapatokhoz közel kirakott anyagoknak a harcászati-hadműveleti magasabbegységekhez való eljuttatására.

A balatoni védelmi és a bécsi támadó hadművelet 1945. március 5—április 4.

A 2. és 3. Ukrán Front csapatai a Budapesten körülzárt fasiszta erők felszámolása, illetve a kimentésükre kívülről indított német kísérletek meghiúsítása után a főparancsnokságtól új feladatot kaptak: fel kellett készülniük a bécsi támadó hadművelet végrehajtására. A támadás indításának időpontjául 1945. március 15-ét jelölték meg. „Na végre egy kis pihenő" — hangoztatták szinte egyhangúan a két front harcosai. Ezen nem is lehet csodálkozni, mert 1944. augusztus 20. óta ilyenben nem volt részük. Tolbuhin harcosai azonban hamarosan rájöttek, hogy tévedtek. Tudomásukra jutott, hogy a hitleri hadvezetés, a Dunántúlra átjutott 3. Ukrán Front megsemmisítésére, hatalmas páncélos csoportosítással, ellentámadást készít elő.[50]

Az új helyzet az előbbi elgondolások azonnali módosítását követelte. A főparancsnokság erre vonatkozóan úgy intézkedett, hogy a két ukrán front to-

49 Uo. 16. o.

50 Ennek magvát az Ardennekből kivont és út közben feltöltött 6. SS páncélos hadsereg képezte. Állományába 302 db Párduc, Tigris és Királytigris (189 db közepes és 144 db nehéz) harckocsi és 132 db Ferdinánd rohamlöveg tartozott. A harckocsik egy részében olyan műszerek voltak, melyek éjszaka 400 méter távolságon is jó látást biztosítottak. *H. Guderian:* Panzer marsch. Schild Verlag Gmb H., 1952. II. kiadás, 24. o.

vábbra is készüljön a bécsi támadó hadműveletre. A 3. Ukrán Front közben aktív védelemmel őrölje fel, véreztesse el az ellenség támadó csoportosítását oly módon, hogy őrizze meg támadó képességét. A fasiszták ellentámadásának kifulladása után mindkét front azonnal — az eredeti tervnek megfelelően — hajtsa végre a bécsi támadást.

Ez a direktíva a 3. Ukrán Front *hadtápjára sürgősen végrehajtandó, kettős feladatot rótt:* a védelmi hadművelet anyagi-technikai stb. igényei maximális kielégítésén túl a támadás végrehajtásához szükséges készletek felhalmozását, illetve ezek érdekében a hadtápintézetek új csoportosításának kialakítását.

A kialakult helyzet arra késztette a 3. Ukrán Front katonatanácsát, hogy külön foglalkozzon az anyagi-technikai és egészségügyi biztosítás kérdéseivel. Állást foglaltak abban, hogy a kettős feladat megoldására a hadtápszervek és intézetek új csoportosításának kialakítására van szükség. Eltérően az előző hadműveletektől, *itt a hadtápnak egyelőre nem kellett attól tartania, hogy lemarad a csapatoktól, hanem inkább attól, hogy jelentős ellenséges betörés esetén a raktárak veszélybe kerülnek.* A tanácskozás résztvevőit az aggasztotta, hogy a front főcsoportosítása a Dunántúlon ténykedett, ellátó bázisaik pedig a Dunától keletre voltak. A folyó vízszintje a február végén beköszöntött hóolvadás következtében gyakran ingadozott, ennek következtében az úszó elemekből készült átkelőhelyek gyakran használhatatlanná váltak. Az ellenséges légierőnek az átkelőhelyek ellen végrehajtott akciói is eléggé gyakoriak voltak. A mindezek figyelembe vételével kiadott utasítások rögzítették a hadtápszervek működésének rendjét a balatoni védelmi és nagy általánosságban a bécsi támadó hadművelet idejére.

A hadtápszolgálat minden erejét megfeszítette, hogy a front csapatai számára *biztosítani tudja a lőszert, az üzemanyagot, az élelmiszert, a ruházatot és egyéb más* „apróságok" töménetlen mennyiségét, amelyek nélkül elképzelhetetlen volt a front élete. Az addig működő dunai *átkelőhelyeket* öt ideiglenessel egészítették ki: egy 60 tonnás, három 16 tonnás úszóhíddal és egy — két kompból álló — 10 tonnás átkelőhellyel, amelyet motoros bárkák vontattak. A lőszer, az üzem- és kenőanyag átszállításánál továbbra sem mondtak le a *drótkötélpálya és a csővezeték* alkalmazásáról.[51] Baja körzetében a vasútépítő csapatok — nehézpontonok felhasználásával — vasúti szerelvények közlekedésére egypályás ideiglenes vasúti hidat létesítettek. Ezek az átkelőhelyek a front életének ütőerei voltak és lüktetésük egy pillanatra sem állt meg.[52]

A frontparancsnokság mindemellett megtervezte a *légi úton történő szállítást,* valamint azokat a lehetséges manővereket is, amelyek útján az ellenség támadásának kevésbé kitett arcvonalszakaszon védelemben levő csapatoktól az ott feleslegesnek bizonyuló lőszert és üzemanyagot átszállíthatják a leginkább veszélyeztetett irányokba. További szigorú intézkedéseket léptettek életbe az anyagi tartalékok és hadtápintézmények tagolt és álcázott elhelyezésére, az után- és hátraszállítások éjszaka történő végrehajtására, erőket és eszközöket jelöltek ki az átkelőhelyek megbízható légvédelmének biztosítására.[53]

Összességében *a front hadtápjának felépítése* megfelelt a hadműveleti követelményeknek. Előremozgásukhoz és településükhöz kedvező feltételül szolgált a budapesti hadművelet elhúzódó jellege, valamint a február 17-től március 5-ig tartó felkészülési időszak. Ugyanakkor a kellő mennyiségű készletek felhalmozására lehetőséget biztosítottak a már eredeti nyomtávon helyreállított vasútvonalak.

51 Operacii Szovjetszkih Vooruzsonnih Szil . . . i. m. IV. k. 234. o.
52 *M. V. Zaharov:* i. m. 286. o.
53 Operacii Szovjetszkih Vooruzsonnih Szil . . . i. m. IV. k. 258. o.

A front *üzemanyag- és tüzérségi lőszerraktárai* a Duna—Tisza közén települtek. A Balatontól délre védő 57. hadsereg sávjában már előretolt anyagi-alap-részlegek is voltak a Duna nyugati partján. Ugyancsak a Dunántúlon helyezkedtek el a hadseregraktárak.[54] Ennek az volt az oka, hogy az 57. hadsereg hadtápjának kellett gondoskodnia az 1. bolgár hadsereg ellátásáról is.

A hadtápszervek megfeszített munkájának erdményeként az ellenség támadásának kezdetéig alapjában véve sikerült a szükséges élelem-, lőszer- és üzemanyagkészleteket felhalmozni.[55] A lőszerkészletek mennyiségét javadalmazásban kifejezve a következő táblázat mutatja.

Hadsereg	Aknavető		Löveg							
	82 mm	120 mm	45 mm	57 mm	76 mm e. á.	76 mm ho. á.	122 mm tar.	122 mm táb. á.	152 mm tar.	203 mm tar.
4. gd.	1,05	0,86	1,37	0,9	1,3	1,1	0,65	—	0,8	2,0
26.	1,7	1,1	1,3	1,25	1,07	1,16	0,94	0,8	0,72	0,5
57.	1,32	1,4	1,5	—	1,4	1,45	1,12	—	1,35	—
27.	1,24	1,1	0,8	—	0,85	0,8	0,6	0,75	0,75	—
Front közvetlenek	1,3	1,56	1,02	0,9	0,9	0,8	0,9	—	—	1,7

A táblázat adataiból kitűnik, hogy bizonyos lőszerfajtákból hiányok is voltak. Ez vonatkozik a 122 mm-es ágyúkra, a 203 mm-es tarackokra és az 57 mm-es páncéltörő lövegekre. Ennek az volt az oka, hogy az ilyen űrméretű lövedékekből a német felmentési kísérletek elhárítása idején nagy volt a lőszerfogyasztás és feltöltésük ekkor volt folyamatban.

A front- és hadseregraktárakban felhalmozott készleteknek a csapatszállító eszközökhöz történő eljuttatása a front és a hadseregek szállító állományára hárult. A hadművelet előkészítése és annak végrehajtása során a front és a hadseregek erre a célra 2316 tehergépkocsival és 336 tartálygépkocsival rendelkeztek, amelyek egy alkalommal 5785 tonna súlyú teher szállítására voltak alkalmasak.[56]

A február végi árhullám időszakában, amikor a Duna szélessége elérte a 800 métert, mélysége a 18 métert, az előbbi eszközök kiegészítésére szállító repülőgépeket is alkalmaztak. Ebben az időben ezek a gépek a Duna—Tisza közén levő raktárakból 924 tonna terhet szállítottak a Dunántúlon tényked csapatokhoz, ebből 794 tonna lőszer volt.[57]

A front és a hadseregek szállító állományának működését segítették az egységek és magasabbegységek szállítógépkocsijai, fogatolt járművei, amelyek —

54 Magyarország felszabadítása. Budapest, 1957. 297. o.
55 Operacii Szovjetszih Vooruzsonnih Szil . . . i. m. IV. k. 235. o.
56 Magyarország felszabadítása: i. m. 298. o.
57 Uo.

azon túl, hogy a terheket a rendeltetési helyre vitték — onnan a sebesülteket, a sérült technikát is hátraszállították.

A front haditanácsa megkülönböztetett figyelmet fordított *az utak rendbehozatalára is.* Ezért a front és a hadseregek közútépítő csapatai nemcsak a dunai átkelőhelyek, hanem a katonai gépkocsiutak építésében és fenntartásában is nagy munkát végeztek. Minden hadseregnek egy-két gépkocsiútja volt. A front alárendeltségébe három katonai gépkocsiút tartozott. S hogy ezek kiváló állapotban legyenek — főleg a tavaszi hóolvadás idején —, felállításra került a 11., a 22. és a 24. front-közlekedési főnökség,[58] amelyek rendelkeztek szükséges erőkkel és eszközökkel.

A 3. Ukrán Front hadtápszerveinek e kettős feladat megoldására kialakított csoportosítása, az előkészületek alatt felhalmozott tartalékok, továbbá az anyag mozgatására biztosított erők és eszközök, és végül a rendbehozott és karbantartott utak mind lényeges szerepet játszottak abban, hogy a csapatoknál a védelmi hadművelet egész ideje alatt nem fordult elő lőszerben és egyéb anyagiakban hiány.

A hadtápszervek nemcsak a védelem sikeréhez járultak hozzá, hanem a német ellentámadás kifulladásának időpontjára (március 15-re) megteremtették a bécsi támadás megindításának anyagi alapját is. A balatoni védelmi hadművelet heves ütközetei rendkívül nagy mennyiségű lőszert, aknát, üzem- és kenőanyagot igényeltek, mégis, *a bécsi támadás megindításakor a csapatok számára valamennyi lőszerfajtából 1—1,5, üzem- és kenőanyagból 1,8—4,5, élelmiszerből pedig 5—10 javadalmazást*[59] *biztosítottak.* Igaz ugyan, hogy ez a mennyiség csupán a támadás néhány napi szükségletét fedezte, de a Duna—Tisza közti raktárakba újonnan érkezett készletek, a Dunán megszilárdult átkelőhelyek és a jól működő szállító apparátus kedvező feltételül szolgált az új igények kielégítésére.

A hadtáp itteni rendkívüli teljesítményének elismerése mellett szólni kell a front szállító alakulatai működésének korszerű változatáról is, amikor *az anyagot a frontraktárakból és ellátó állomásokról egyenesen a hadosztályok hadtápkörleteibe szállították.* Ezzel jelentősen meggyorsították az anyag eljuttatásának ütemét, amely az adott körülmények között célszerűnek bizonyult.

A bécsi támadó hadművelet előkészítését illetően viszonylag kedvezőbb helyzetben volt a 2. Ukrán Front hadtápja. Malinovszkij frontjából ugyanis csupán egy összfegyvernemi hadsereg és néhány repülő magasabbegység vett részt a balatoni védelmi hadműveletben, más részük Észak-Magyarország felszabadítása után már Csehszlovákia területén harcolt. Ezért itt nem volt szükség a hadtáp új csoportosításának kialakítására. A szükséges készletek feltöltésére is kedvezően alakultak a körülmények. A bécsi támadó hadművelet főcsapásának irányában támadásra készen álló csapatoknál *március 15-én lőszerből 1,6—3, üzem- és kenőanyagból 12—15, élelemből 10—14 javadalmazás*[60] volt. Ezen kívül csupán az üzem- és kenőanyag előreszállítására egy üzemanyagszállító ezred állt készenlétben. Ezért a bécsi támadó hadműveletben Malinovszkij hadtápszervei különösebb erőfeszítések nélkül kielégíthették a harcoló csapatok igényeit.

A balatoni védelmi, illetve a bécsi támadó hadművelet időszakára a két front *gyógyintézeteinek munkakörülményei* is jelentősen normalizálódtak. A harccselekmények elhúzódása itt kellő időt biztosított a kórházalapok előretelepítésére és a szükséges csoportosítások kialakítására. Előremutató tapasztalato-

58 Operacii Szovjetszkih Vooruzsonnih Szil . . . i. m. IV. k. 235. o.
59 *R. Ja. Malinovszkij:* i. m. 199—209. o.; *M. V. Zaharov:* i. m. 317. o.
60 AMO SZSZSZR f. 244 c. 2979. gy. 99. li. 9.

kat eredményezett a vezető egészségügyi szakemberek ama törekvése, hogy *ne egyes önálló kórházakat vonjanak előre, hanem teljes kórház-kollektorokat.* E kollektorok minden profilú gyógyintézetet magukban foglaltak és lehetővé tették valamennyi beérkező sebesült és beteg számára a megfelelő szakorvosi segélynyújtást.

A kórház-kollektorok létrehozása és a kórházak szakosítása közben törekedtek a kórházak korábban kialakított profiljának megtartására. Ugyanakkor nagy gondot fordítottak a front- és hadsereg-egészségügyi szolgálat erői közötti szoros együttműködés fenntartására. Például a 2. Ukrán Front egészségügyi szolgálatának erőivel Monoron és Hatvanban létrehozott hadsereg-kórházalapok fogadni tudták a hadosztály-segélyhelyekről érkező sebesülteket, ugyanakkor lehetőséget biztosítottak azoknak a front erőivel, vagy rögtönzött sebesültszállító vonatokon történő azonnali kiürítésére is. Az ilyen és az ehhez hasonló eljárások alkalmazásával a sebesültek és betegek hátraszállítása, szakorvosi kezelése minden igényt kielégített.

A front egészségügyi állományának azonban ennél jóval nagyobb gondot okozott a kora tavasszal beköszöntött hirtelen felmelegedés, amely súlyos járványügyi helyzetet teremtett. A fővárosban és környékén a téli hónapok idején megvívott huzamos véres harcok során számos harcos és polgári lakos az épületek romjai alatt vesztette életét. Ezek azonnali felkutatása és összegyűjtése meghaladta a lehetőségeket. Ezenkívül a heves harcok alatt több helyen megrongálódott a város víz- és szennycsatorna rendszere, villanyhálózata. A németek ugyanis a pesti elektromos műveket is felrobbantották. A szennyvíz több helyen az utcára ömlött, nehéz volt a tisztálkodás, a szemét eltakarítása. Ezek hatására felütötte fejét a hastífusz, a dizentéria.

A válságos állapotokra utal a Budapesti Nemzeti Bizottság 1945. február 28-án közreadott nyilatkozata is, amely arról tájékoztat, hogy „Budapest népe végszükségbe került. Romok közt, víz és villanyvilágítás nélkül, ablaktalan házakban tengődnek. Tegnap a háború, ma az éhínség, holnap a járvány tizedeli sorainkat."[61] Nők és gyermekek halnak éhen, orvosi segítség nélkül.

A front egészségügyi szolgálata a kialakult járványveszély időbeni felmérésével és hathatós ellenrendszabályok foganatosításával alkalmasnak bizonyult a veszély elterjedésének megakadályozására. Ugyanakkor a helyi egészségügyi szervekkel kialakított kapcsolatok és a közösen elért eredmények jelentősen gazdagították a hadviselés egészségügyi biztosításának kérdéseit, elmélyítették a szovjet és a magyar nép baráti kapcsolatait.

A 2. és 3. Ukrán Front hadtápszervei hazánk területén nemcsak a felszabadító hadműveletek anyagi és egészségügyi biztosítását végezték, hanem *tevékeny részt vállaltak a felszabadított területek életének megindításában,* a közlekedési, ellátási és egészségügyi nehézségek felszámolásában.

*

A 2. és 3. Ukrán Front hadtápszervei a Magyarország felszabadításáért vívott hadműveletek anyagi, technikai és egészségügyi biztosításának megvalósítása során egy sor figyelemreméltó tapasztalatra is szert tettek, s ezek még napjainkban sem veszítettek jelentőségükből. Az itt szerzett tpasztalatok mindenekelőtt arra figyelmeztetnek, hogy *a fegyveres küzdelem sikeres folytatásához nem elegendő az erős hátország megléte.* Szükség van ezenkívül jól szervezett szál-

61 *Nemes Dezső:* Magyarország felszabadítása. Budapest, 1955. 179. o.

lító és egészségügyi ellátó apparátusra, amely a csapatok támadási ütemének megfelelően, időben képes eljuttatni a harcolóknak a szükséges lőszert, üzemanyagot, élelmiszert és az igényeknek megfelelően orvosi-kórházi kezelésben tudja részesíteni a sebesülteket, betegeket, alkalmas a meghibásodott harci technika kijavítására.

A támadó hadműveletek anyagi biztosításának tervezésénél számításba kell venni, hogy a hátországtól való eltávolodás arányában növekednek a harcoló csapatok hadtápgondjai mind az után-, mind a hátraszállítás terén. Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a körülményt sem, hogy a védő fél közeledése saját hátországához (amint ez az adott esetben is történt), könnyíti hadtápszervei teendőit, javítja csapatai ellátásának lehetőségeit.

Figyelemre méltóak a hadműveleti szünet kiiktatásával előkészített és kibontakozott hadműveletek anyagi és egészségügyi biztosítása során szerzett tapasztalatok is. Ezek arra figyelmeztetnek, hogy a hadtápnak készen kell állnia a folyamatban levő hadművelet teljesítése után a soron következő anyagi és egészségügyi biztosítására is. Ennek érdekében növelni kell a szállító és egészségügyi alakulatok manőverező képességét és az előbbiek teherszállító lehetőségeit, továbbá az előreszállításhoz szükséges tartalékok mennyiségét.

A frontok csapataival megvívott hadműveletek tapasztalatai azt is igazolták, hogy a harctevékenységek menetét — így a hadtáp működését is — az ellenség ellentevékenysége mellett jelentősen befolyásolja, sőt egyes esetekben meghatározza *a hadszíntér domborzata, közlekedési hálózata,* különösen akkor, ha azokat az ellenfél rendszeresen rombolja. A Keleti- és a Déli-Kárpátokon keresztül és az Erdélyi Fennsíkon át vezető — meredek lejtőkkel és emelkedőkkel, viaduktokkal és alagutakkal, szűk áteresztő képességű hegyszorosokkal és hágókkal tarkított — kevés útvonalon a szállítás üteme jelentősen lelassult, az erősen rombolt szakaszokon gyakran lehetetlenné is vált. Ez érthető, hiszen a Kárpátokban a terhekkel megrakott szállító gépkocsik manőverező képessége elmaradt a harcoló csapatokétól, s így nem is tudhattak azokkal lépést tartani. Ilyen esetekben nagy szükség lett volna a front szállítmánya 80%-ának kielégítésére hivatott vasúti szállításnak más eszközökkel történő pótlására, legalábbis a vasútvonalak járhatóvá tételéig. A vasúti szállítás helyettesítésére igénybe vett vízi és tehergépkocsin való szállítás enyhített ugyan a csapatok anyagi gondjain, de azok igényeinek időben történő teljes kielégítésére több esetben képtelennek bizonyult.

Egyértelműek azok a tapasztalatok is, hogy amennyiben a támadó csapatok nem kapják meg időben a szükséges lőszermennyiséget, az a továbbiakban nem csak a támadás ütemének csökkenéséhez vezet, hanem növeli az élőerő-veszteséget, a technika meghibásodását.

A csapatok anyagi és egészségügyi gondjainak enyhítésére való törekvés, szállító gépkocsik igénybevételével, egy sor figyelemreméltó eljáráshoz vezetett. A front hadtápja ilyen esetekben például a lőszert a frontraktárakból, vagy az átrakó pontokról, a hadseregraktárak megkerülésével, egyenesen a harcoló csapatokhoz szállította. Hasonló esetekre követendő példát szolgáltattak a front egészségügyi szervei is, amelyek a lemaradt vagy lassú ütemben előremozgó kórházak személyzetéből megerősítették az első lépcsőben levő hadosztály-segélyhelyeket. Ennek eredményeként a hadosztály-segélyhelyek el tudták végezni a szükséges műtétek 50%-át, s ezzel elérték, hogy a sérültek 72,3%-a visszatérhetett a harcoló csapatokhoz.

Semmivel sem kisebb értékűek a front egészségügyi szakemberei által a járványos betegségek elterjedésének megakadályozására, illetve ezek gócainak felszámolására tett erőfeszítések során szerzett tapasztalatok sem. Az állandó

járványvédelmi felderítés, egészségügyi zárlatok foganatosítása a járvány elhurcolásának megakadályozására, a fertőző betegek elkülönítése és gyógyítása, mind hatásos eljárásnak bizonyult.

Az itt született tapasztalatok utalnak arra is, hogy az utakban szegény hadszíntéren, főleg annak erősen rombolt szakaszain, az utak gyors ütemű helyreállítása érdekében gondoskodni kell az út- és hídépítő alakulatok megerősítéséről. A front sávjában vezető vasútvonalak romboltsági foka elérte a 70%-ot, műtárgyaiké a 80—90%-ot, nem is beszélve a Tisza és a Duna hídjairól, amelyekből nagyon kevés maradt épen. Ezek helyreállítása — mégpedig a támadó csapatok ütemének megfelelően — felülmúlta a fronthadtáp út- és hídépítő alakulatainak lehetőségeit.

Mindezen tapasztalatokból — a hadtáp továbbfejlesztésére is érvényes — alapvető következtetésre juthatunk: a csapatok manőverező képességének növekedésével párhuzamosan növelni kell a hadtáp manőverező és teherbíró képességét, ugyanakkor számolni kell az után- és hátraszállítási eszközök cserélhetőségével is.

Követésre méltó a front vezetése részéről alkalmazott ama gyakorlat is, mely szerint a más parancsnokságnak átalárendelt, vagy javítás végett kivont harcászati, hadműveleti magasabbegységet, illetve seregtestet 0,5—1 javadalmazás lőszerrel, 1—2 javadalmazás üzemanyaggal, 5—10 napi élelemmel indították rendeltetési helyükre. Ez alkalmassá tette az adott köteléket arra, hogy a harcból való kivonás, a szállítás és a kirakás során, ha szükséges, harcot is folytathasson.

Балаж Сабо

ОСОБЕННОСТИ ТЫЛОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ОПЕРАЦИЙ, ПРОВОДИВШИХСЯ СОВЕТСКИМИ ВОЙСКАМИ ЗА ОСВОБОЖДЕНИЕ ВЕНГРИИ

С 23 сентября 1944 г. по 4 апреля 1945 г.

Резюме

Автор в своей статье на основе советских и немецких архивных документов и монографических разработок освещает вопросы оперативного искусства материально-технического и медицинского обеспечения операций, проводившихся за освобождение Венгрии. Критикует грабительские действия намецко-фашистских частей, их беспринципное отношение к союзнической Венгрии и ее частям.

В вводной части статьи автор знакомит с состоянием тылов противных сторон, положением материально-технического и медицинского обеспечения их частей, с объективными и субъективными условиями удовлетворения их потребностей в этой области; в том числе бездорожье лесисто-гористых Карпат, препятствующих наступательным действиям и то, с какими трудностями пришлось встретиться советским тыловым органам.

Затем автор в отдельных главах показывает стратегическооперативное положение, сложившееся ко времени дебреценской-, будапештской наступательных, балатонской оборонительной и венской наступательной операций, диррективы советского главного командования к началу беспрерывных и ведению последовательных боевых действий, заключенные в них задачи и в общих чертах то, какой стиль работы требовался от тыловых органов.

После показа создавшегося к началу операций стратегического положения и короткого изложения директив главного командования — в аналогичной последовательности — он показывает состояние тылов 2-го и 3-го Украинских фронтов, количество запасов, их расположение по отношению к наступающим частям, затем их методы работы, применяемые для успешного решения задач — вследствие отсутствия обычных оперативных перерывов в боевых действиях.

Автор обращает особое внимание на анализ и оценку тех усилий и применявшихся тыловы-

ми органами методов работы, которые проводились для удовлетворения потребностей материально-технического и медицинского обеспечения текущей операции и обеспечение необходимых запасов для успешного ведения последующей новой операции, подтягивания с хода отставших тыловых эшелонов, создание новых тыловых группировок, ремонта в ходе операции поврежденной боевой техники и т.д. И в рамках этого для оперативного искусства очень поучительны его определения и сделанные выводы в связи с выводом из боя, ремонтом и пополнением танковых- и моторизованных корпусов, танковой армии.

В заключительной части своей работы он подводит итоги полезному опыту оперативного искусства, полученному в ходе решения тылового обеспечения боевых операций, проводившихся за освобождение нашей родины и, наконец, обращает внимание занимающихся современным оперативным искусством специалистов на те поучительные выводы, которые не потеряли свое значение и в наше время.

Balázs Szabó

DIE EIGENTÜMLICHKEITEN DES ETAPPENDIENSTES DER SOWJETISCHEN TRUPPEN IN DEN KRIEGSOPERATIONEN FÜR DIE BEFREIUNG UNGARNS, 23. sept. 1944—4. apr. 1945

Resümee

Die Studie beschäftigt sich auf Grunde der sowjetischen und deutschen Feldakten, bzw. monographischen Verarbeitungen mit den Fragen des Etappendienstes und Sanitärwesens der sowjetischen Truppen in der Kriegsoperationen für die Befreiung Ungarns.

Die Einführung macht den Zustand des Hinterlandes der sich gegenüberstehenden Kriegsparteien, die Lage ihrer material-technischen und Sanitärischen-Sicherstellung und die objektiv-subjektive Voraussetzungen ihres diesbezüglichen Bedarfes, darunter die die offensive Kampftätigkeit bremsende Eigentümlichkeiten der aussenordentlich wegsarmen Karpathen und schliesslich, ob diese Eigentümlichteiten für den sowjetischen Etappendienst welche Schwierigkeiten mitbrachten, bekannt.

Alldiese folgend behandelt der Autor die bis auf die Zeit der Entfaltung der Debreziner, Budapester Angriffs — der Plattensee-Verteidigungs und der Wiener Angriffsoperationen zustande gekommene strategisch — operativwe Lage, die vom sowjetischen Oberkommando angekommenen, für die pausenlose Anregung und fliessende Druchführung der Operationen sich beziehenden Direktiven, die darin festgelegten Aufgaben und im Grunde genommen all das, dass diese auf Anwendung irgendwelches Arbeitsstyls die Etappenorganisationen bewegten.

Nach dem Abrisse der stratgischen Lagen, die sich auf den Beginn der einzelnen Operationen entfalteten, und der Bekanntmachung der Oberkommandosdirektiven, behandelt der Autor — in gleicher Anordnung — den Zustand der Etappe der 2. und 3. Ukrainischen Front, das Quantum der augehäuften Vorräte, deren Anfenthalt im Verhältnisse zu den kämpfenden Truppen, dann die Methoden, die die Etappenorganisationen — wegen des Ausbleibens der gewöhnlichen Operationspause — für die erfolgreiche Lösung ihrer Aufgaben ausführten.

Mit besonderer Aufmerksamkeit analysiert und aus wertet der Autor die Kraftanstrengungen und Arbeitsmethoden der Etappenorganisationen, die sie für die Befriedigung des material-technischen und sanitärischen Bedarfes der im Verlauf befindlichen Operation und der Sicherstellung der notwendigen Vorräten für die erfolgreichen Erkämpfung der neuen Operation, für den Anschluss der zurückgebliebenen Etappentreppen, für die Herausbildung der neuen Gruppierung der Etappe, für die schnellen Ausbesserung der beschädigten Kampftechnik, usw. anwendeten.

Zum Schluss summiert die Studie die lehrreiche Erfahrungen und lenkt die Aufmerksamkeit der Fachmänner zu, weil diese Erfahrungen aus ihrer Bedentung bis heute gar nichts verloren haben.

NYIKOLAJ GYERZSALUK

A MAGYAR ANTIFASISZTÁK RÉSZVÉTELE A FRONTPROPAGANDÁBAN 1944-BEN

1943 végén, 1944 első felében mélyreható változások zajlottak le a nemzetközi küzdőtéren. Katonai téren a Szovjetunió, az USA és Anglia között tovább erősödött az együttműködés. A teheráni konferencia ismét megmutatta az antifasiszta koalíció nagyhatalmainak határozottságát a fasiszta blokk elleni közös harcot illetően. A magyar vezetők azon számítása, hogy az antifasiszta koalíció felbomlik, nem igazolódott be.

1944 januárjától világossá vált, hogy a Vörös Hadsereg hamarosan megjelenik a Kárpátokban, Magyarország határainál. A német hadvezetőség számolt ezzel, s intézkedéseket foganatosított, hogy megerősítse helyzetét a keleti arcvonal déli szárnyán. E térségben Magyarország gazdaságilag és földrajzilag is döntő jelentőségű volt.

A német kormány — ismerve a Kállai-kormány nyugati irányú „béketapogatózásait" — növekvő aggodalommal figyelte a magyarországi eseményeket. Attól tartott, hogy Magyarország esetleg követi az olasz példát. 1944. március 19-én, biztonsági megfontolásokból, a német csapatok megszállták Magyarországot. A megszállással új helyzet állott elő a keleti arcvonalon levő magyar csapatok vonatkozásában is. A németek parancsára újabb magyar egységeket irányítottak Belorussziába megszállási feladatok ellátására, valamint az 1. Ukrán Front csapatai ellen.

A harccselekmények már Magyarország határaihoz közeledtek. 1944-ben a Vörös Hadsereg a szovjet—német arcvonal teljes szélességében újabb nagy offenzívába lendült. Megkezdődött Nyugat-Ukrajna és Belorusszia déli területeinek felszabadítása, ahol 9 magyar hadosztály is ellátott megszálló feladatokat. Ezek fő ereje a Pripjaty környékén a VIII. hadtest keretében helyezkedett el.[1] Ezekhez az állásokhoz érkezett el 1944 januárjában az 1. Belorusz Front.[2] Szükségessé vált magyar propagandisták bekapcsolása az ellenség felé folytatandó politikai felvilágosító munkába. Március 20-án ide érkezett Krasznogorszkból Muzenko Jakov szovjet főhadnagy kíséretében 13 magyar katona

1 Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához 1938—1945. (Összeállította Csima János) Budapest, HM Központi Irattár, 1961. 134—135. o.

2 Azon propagandisták visszaemlékezéseiben, akik 1944 márciusától szeptemberig a Pripjaty környékén tevékenykedtek, arra találunk utalást, hogy működésük a 2. Belorusz Front területére terjedt ki. Itt valójában az történt, hogy a Főparancsnokság utasítása alapján a Belorusz Frontot 1944. február 17-től kettéosztották: az 1. és a 2. Belorusz Frontra. Az 1. Belorusz Front parancsnoka K. K. Rokoszovszkij volt. 1944. április 4-én a Főparancsnokság megszűnt, a 2. Belorusz Frontot és csapatait átadta az 1. Belorusz Frontnak. Később azután a szovjet—német front másik szakaszán ismét létrehozták a 2. Belorusz Frontot.

és tiszt, hogy bekapcsolódjanak a munkába.[3] Később az 1. és a 2. Belorusz Fronton a propagandista munkába tapasztalt brjanszki partizánokat is bekapcsoltak.[4]

A propagandistákat már az első napoktól két csoportra osztották: az elsőt, amelyik az 1. Belorusz Fronton harcolt, Szűcs Ernő vezette, a másodikat — ez a 2. Belorusz Fronton tevékenykedett — Görgényi Dániel irányította. A csoportok munkájába szovjet tisztek, valamint német antifasiszták egész sorát kapcsolták be, „Két egymás melletti házban szállásoltak el. Főirodánk — emlékezett vissza Görgényi Dániel — a mi szállásunkon volt, két írógéppel és a hangszóróberendezésünkkel. Propagandaadásra készülődtünk. Megbarátkoztunk a propaganda- és a felderítőosztály vezetőjével és mindenkivel, akivel munkánk során kapcsolatba kerültünk. Ismerkedtünk a propagandaadás módszerével, a szöveg összeállításával."[5]

A célok, amelyeket a magyar antifasiszták a belorusz frontokon követtek, ugyanazok voltak, mint 1941—1943-ban. A háború alakulása és a nemzetközi események a magyar propagandisták szavait igazolták és komoly visszhangra találtak a horthysta katonák körében. „Amíg az adás tartott — írta Görgényi —, majdnem teljes csend volt" az ellenség állásaiban. Sok honvéd átállt a Vörös Hadsereg oldalára. „Nyugtatgattam őket, hogy semmitől sincs okuk tartani, semmi bántódásuk nem esik, ha rendesen viselkednek, s a háború után mindenki hazatérhet" — folytatta Görgényi.[6]

A hangszórós adás és a röpiratok terjesztése a magyar csapatok körében Görgényiék alapvető feladata volt. Ezen kívül az ellenséges csapatok helyzetéről szerzett fontos adatokat és értesüléseket fordították oroszra és küldték Moszkvába. 1944 tavaszán például a Pripjaty környékén az 1. magyar lovashadosztály nagy veszteségeket szenvedett. A Moszkvai Rádió tudósított erről. A rádióadás anyagát az antifasiszták Magyarországon felhasználták arra, hogy a lakosság körében leleplezzék a hivatalos propaganda azon állítását, hogy a magyar csapatok ebben az időben már nem vesznek részt a Szovjetunió elleni háborúban. A Moszkvai Rádió adásának anyagait azonkívül gyakran megjelentették a Franciaországban kiadott „Magyar Szemle" c. folyóiratban és a „Kanadai Magyar Munkás" c. újságban.

A Vörös Hadsereg csapásai következtében a magyar csapatok visszavonultak: négy hadosztály, mely az 1. Belorusz Fronttal állt szemben, Varsó irányába mozdult el. 1944 tavaszától e hadosztályok Magyarországra irányításáig (1944 augusztusáig) a Görgényi vezetése alatt álló csoport végzett agitációs munkát ezen a frontszakaszon.

1944 tavaszán a magyar kommunisták fő figyelme a Ternopol-Sztanyiszláv közötti területre irányult, ahol az 1. magyar hadsereg áprilistól kezdve védelmi állásokat épített ki.

A szovjet csapatok gyors előrenyomulása a front balszárnyán veszélyes helyzetet idézett elő a német hadvezetés számára. A németek 1944 áprilisára a keleti fronton harcoló gyalogosok 40%-át, a páncélosok és a gépkocsizó egységek 80%-át összpontosították a négy ukrán fronttal szemben.[7]

3 Közöttük Görgényi Dániel őrnagyot (a csoport parancsnokát), Pórffy György századost, Kertész Béla főhadnagyot, Szűcs Ernő és Párkányi János magyar antifasiszta hadifogoly tiszthelyettest.

4 Például Kende Béla, Major István, Galambos László. Részt vettek ebben a munkában Havas Béla és Mauthner József is. Magyar antifasiszták egész sorát irányították az 1. és 2. Belorusz Front tábori kórházaiba. *Godó Ágnes:* Magyar—lengyel kapcsolatok a második világháborúban Budapest, 1976. 433—435. o.

5 *Görgényi Dániel:* Signum Laudis. Egy katona emlékiratai. Budapest, 1968. 311. o.

6 Uo. 313. o.

7 А. А. Гречко: Через Карпаты. Издательство Министерства Обороны СССР, Москва, 1972. 12. с

Április elején a magyar határ védelmének ürügyével erre az arcvonalszakaszra küldték az 1. magyar hadsereget, amely 2 hegyi dandárból, 9 hadosztályból (köztük 3 a megszálló csapatokból került ki), 1 határvadász csoportból és 1 portyázó osztagból állt. Július végén a hadsereget kiegészítették még három hadosztállyal. Július 20-án már 250 000 fő volt e hadsereg létszáma.[8]

Az 1. magyar hadsereg elfoglalta a Sztanyiszlávtól a Kutyig terjedő szakaszt a Dnyeszter, a Prut és a Kárpátok között. Az 1. magyar hadsereg feladatát Csatay hadügyminiszter 1944. június 9-i, Kéri Kálmánnak, a hadsereg vezérkari főnökének küldött írásos parancsában így szabta meg: „Az első hadsereg feladata a Kárpátok előterét, majd a Kárpátokat védeni mindaddig, amíg az angolszász csapatok a Balkán félsziget felől Magyarország határához közelednek. Ez esetben egy németellenes átállás már a Szovjetunióval való tárgyalás nélkül is sikerrel járhat."[9] A magyar vezető körök elsősorban a Kárpátok védelmének megerősítésével akartak időt nyerni ahhoz, hogy az angolszász csapatok foglalhassák el Magyarországot.

A fenti helyzetben ismét nagy szükség volt az aktív propagandamunkára. Korábban — a 2. magyar hadsereg doni pusztulása után — magyar csapatok csak a németek által megszállt területeken fejtettek ki harci tevékenységet. Ezért a különböző, jelentéktelen és egymástól elszakadt csapattestek körében számottevő propagandamunkára nem került sor. Miután azonban az 1. magyar hadsereg már megjelent az arcvonalon, 1944 tavaszától a propagandamunka jelentősége megnőtt, hatásköre kiszélesedett.

A propagandisták elé a KMP vezetői két alapvető célt állítottak: 1. széles körű felvilágosító munkát kell végezniük a honvédek, majd pedig a magyar polgári lakosság körében; 2. az ország belső helyzetének hiteles bemutatása, különös tekintettel az 1944. március 19. utáni helyzetre.[10]

E feladatok megoldására a Moszkvában működő bizottság 1944 áprilisában Illés Bélát az arcvonalra irányította. Mivel Illés Béla tapasztalt és az agitációs munka módszereit jól ismerő kommunista volt, a vezetőség határozata alapján a különleges magyar agitációs alakulat parancsnoka lett. Ebben az időben az 1. Ukrán Fronthoz érkezett Gerő Ernő, Farkas Mihály és Kassai Géza is.

1944 május—júniusában sok magyar antifasisztát irányítottak a frontra. Soraikban nagy számban voltak találhatók politikai emigránsok (többségükben kommunisták), akik már a háború előtt hosszú időn át éltek a Szovjetunióban.[11] A munkában honvéd-antifasiszták is részt vettek.

1944 márciusában a krasznogorszki antifasiszta iskolában a második tanfolyam oktatása is befejeződött. Április elején a 27/b iskolatáborban megjelent Vas Zoltán. Minden végzett hallgatóval beszélgetést folytatott: feltette nekik a kérdést, hogy hajlandók-e részt venni a fasizmus elleni harcban. Somogyi (Steiner) János így emlékezik vissza erre a beszélgetésre. Vas megkérdezte „hajlandó vagyok-e a frontra menni és a szovjet hadsereg kötelékeiben harcolni a

8 Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához 1938—1945. (Összeállította Csima János.) Budapest, HM Központi Irattár, 1961. 231. o.; *Pintér István:* Magyar antifasizmus és ellenállás. Budapest, 1975. 277. o. Más adatok szerint ez a szám nagyobb volt. *Ránki György:* Emlékiratok és valóság. Magyarország második világháborús szerepéről. Horthysta politika a második világháborúban. Budapest, 1964. 280—281. o.

9 Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban — HL) Békeelőkészítő csoport. Szám nélkül. 80. o.; HL 2599 tan., sz. Kéri Kálmán visszaemlékezése, 1944. október 15-e, 1. o.; Hasonló véleményen van *Korom Mihály* is: Az Ideiglenes Nemzetközi Kormány létrejötte és Magyarország átállása az antifasiszta koalíció oldalára. Doktori értekezés. Budapest, 1974. 107—111. o.

10 *Pintér István:* i. m. 304. o.

11 A fentebb már említett személyeken kívül a következő magyar kommunistákat küldték agitációs munkára a frontra: Beszédes Antalt, Bolgár Eleket, Ék Sándort, Fazekas Erzsébetet, Földes Pált, Gruber Józsefet, Gyáros Lászlót, Hunya Istvánt, Kertész Pált, Köves Lászlót, Mátyás Lászlót, Oldner Vladimirt, Steinmetz Miklóst, Szabó Ferencet, Wágner Annát, Weissveiler Gyulát, Vas Zoltánt, Zamek Vladimirt és másokat.

fasiszták ellen Magyarország felszabadításáért és a fasizmus megdöntéséért?"[12] A 10 legjobb antifasiszta április 11-én egy kísérő szovjet tiszttel eltávozott a 27/b táborból.[13]

Előbb Moszkvában a Lux Szállodában helyezték el őket, az „Igaz Szó" szerkesztőségében. Itt megkapták a teljes katonai ruházati felszerelést: a szovjet egyenruhát, csizmát, hosszú szürke katonaköpenyt és tiszti derékszíjat. „A Lux Szállodában csatlakozott csoportunkhoz — írta Somogyi János — kísérőnek Oldner Vladimir szovjet főhadnagy, ifj. Hunya István és Rákosi Andor, akik mint tolmácsok — szovjet vezetők — kaptak beosztást magyar frontmunkára."[14]

Április 12-én az egész csoport vonattal elutazott Moszkvából, hogy az 1. Ukrán Front rendelkezésére álljon, amelynek vezérkara a Sepetovkai kerületben volt.

Ezeken az elvtársakon kívül 1944 tavaszán propagandistamunkára küldték a krasznogorszki iskola 1. tanfolyamának végzett hallgatóit is, akik már tapasztalt agitátoroknak és partizánoknak számítottak. Közöttük volt Práth Károly, Abelovszky István, Fazekas József, Hidvégi Ferenc, Pap János, dr. Kovács István és Örley Zoltán.[15]

Nem maradtak távol ettől a fontos munkától a Talice helységben működő iskola antifasisztái sem, akik 1944 április elején fejezték be az iskola 2. tanfolyamát.

A különböző helyekről elindult magyar antifasiszták Kijevben találkoztak. Onnan teherautón Gerő Ernő, Vas Zoltán, Kassai Géza és Gyáros László kíséretében Zsitomirba utaztak. Ezután Szlávuta városába mentek, ahol az 1. Ukrán Front parancsnokságánál jelentkeztek. Itt a magyar antifasiszták konkrét feladatokat kaptak, elosztották egymás között a funkciókat, tanulmányozták a felvilágosító munka alapvető mozzanatait. Valamennyiük tevékenységét Farkas Mihály irányította, akinek segítője Kassai Géza volt. Az 1944 április—májusában ott tartózkodó Gerő Ernő ellenőrizte e munka kezdeti lépéseit.[16]

Tavasszal és nyáron a magyar antifasiszták tevékenységének csomópontjává az 1., majd a 4. Ukrán Front vált, amelyek körzetében különböző időszakokban magyar alakulatok tartózkodtak.[17]

1944 második felében összesen 14 hadosztályban végeztek a magyar antifasiszták propagandamunkát. Ezek az alábbiak voltak: a 138., 317., 8., 30., 141., 155., 237., 66., 161., 151., 24., 351. és 276 lövészhadosztály, valamint a 2. gárda-légihadosztály.

Egy heti pihenő után Gerő Ernő a magyar propagandistákat csoportokra osztotta szét. Kassai Géza és Gyáros László vezetésével két csoport alakult. Mindkét csoportot a hadtestek törzseihez irányították. Pontosabban, a Gyáros László vezette csoport (Beinrohr Dezső, Somogyi [Steiner] János, dr. Simon

12 Az MSZMP Párttörténeti Intézetének Levéltára (a továbbiakban — PI Arch.) H-s-233. Somogyi János visszaemlékezése, II. rész, 13. o.

13 E tíz személy közül 9 neve ismeretes: dr. Érchegyi József hadnagy, Somogyi Imre százados, dr. Simon László zászlós, Beinrohr Dezső hadnagy, R. Tóth Ferenc zászlós, Somogyi János, Zsombor János, Herencsár Lajos, Fazekas György honvéd.

14 PI Arch. H-s-233. III. rész, 1. o.

15 „Rovnóból pár napi pihenő után Vas Zoltán megérdeklődte, hogy ki felelne meg legjobban frontagitációra — emlékezett vissza Práth Károly —, ki találja fel magát a nehéz helyzetekben. Rám esett a választás és elhagyva partizán társaimat, Kolomea és Deljátin alá kerültem, mint frontagitátor. Ezen a vonalon a Voronyezsnél szétvert magyar hadseregnek a maradványai voltak. Itt a 18. hadsereg stábnál találkoztam Gerő Ernővel és Farkas Mihállyal. Farkas közvetlen főnökömlett. Hozzáfogtam az egyik legszebb munkához, a magyar hadsereg maradványainak élve való hazajuttatásához, ahhoz, hogy jöjjenek át a katonák és ne harcoljanak." PI Arch. H-p-116. Práth Károly visszaemlékezése, 104. o.

16 Azután, hogy Gerő Ernő július 18—20-án Moszkvába utazott, az 1. Ukrán Fronton Farkas Mihály és Kassai Géza vezette a propaganda munkát. PI Arch. H-g-127. 8. o.

17 A legtöbb munkát a magyar propagandisták az 1. gárdahadseregben, a 18. hadseregben, s ezen belül is a 96., 18., 17. gárda-lövészhadtestekben végezték.

László, Steinmetz Miklós, Szabó Ferenc, Wagner Anna és mások) május 1-én Kolomeába érkeztek, hogy a 17. hadtest parancsnokságának rendelkezésére álljanak. A propagandisták másik csoportja, Kassai Géza vezetésével, ebben az időben érkezett Bucsacs környékére, ahol az 1. gárdahadsereg és a 18. hadsereg parancsnoksága tartózkodott. Dr. Gruber József, dr. Kovács István, Zamek Vladimir, Hunya István, Fazekas József, Herencsár Lajos, Zsombor János, dr. Weissveiler Gyula, Rosta Endre, Csillag Miklós, Tihanyi Sándor tartozott többek között ebbe a csoportba. Csak Somogyi Imre és dr. Érchegyi József maradtak az 1. Ukrán Front parancsnoksága törzsénél, Gerő Ernő közvetlen irányítása alatt, majd ők is átmentek az augusztus elején megalakult 4. Ukrán Fronthoz, ahol egészen 1945 március végéig tevékenykedtek.

Az agitációs munka hatékonyságának növelése érdekében, továbbá abból a célból, hogy a propagandamunkát operatívan irányíthassák, a magyar kommunistákat és antifasisztákat a hadtestekben 3—4 fős csoportokra bontották, majd ezekből 1—2 főt küldtek egy-egy hadosztályhoz és ezredhez. Azok előtt a propagandisták előtt, akik a hadtesteknél dolgoztak, nem kisebb feladat állt, mint a hangszórós propaganda végzése, kisebb röplapok készítése, a foglyok kikérdezése és a velük való beszélgetések, valamint a zsákmányolt iratok, levelek szövegének átolvasása és lefordítása.[18] Azon propagandisták számára, kik a hadosztályokban vagy ezredekben tevékenykedtek, a fő feladat a rádióadás volt: „A hadi helyzet bemutatása, röpiratok, felhívások, rövid propagandaszövegek felolvasása, hadifoglyok családjukhoz, volt bajtársaikhoz szóló üzeneteinek, valamint a legközelebbi műsoradás idejének közlése" — találunk utalást erre vonatkozóan Somogyi István visszaemlékezésében.[19]

Néhány magyar, így például Zamek Vladimir és Zsombor János, a hangszórós autókhoz nyert beosztást, amelyeken 1944 áprilisától szeptemberig jártak ki a peremvonalba és ott a magyar katonákhoz szóló felhívásokat olvastak be.[20] A rádióadások szövegeinek és programjának összeállításában tapasztalt magyar kommunisták nyújtottak segítséget. Így a két csoport vezetője, Kassai Géza, és Gyáros László, több ízben is részt vett a hangszórós adásokban. Illés Béla és Farkas Mihály szintén többször voltak jelen az éjjeli agitációknál.

Jelentős segítségben részesültek a magyar antifasiszták a szovjet tisztek és katonák részéről, valamint a szovjet hadsereg távirászaitól. Ugyancsak hasznos támogatást nyújtottak munkájukhoz az „Igaz Szó" szerkesztőségének a fronton tartózkodó munkatársai.

A magyar antifasiszták mellett német kommunisták is kivették részüket e munkából. Az 1. Ukrán Fronttal szemben álló német csapattestek körében a propagandamunkát L. Steidle német ezredes, a „Freies Deutschland" bizottság képviselője irányította. Felsőbb szinten ezt a tevékenységet Epstein német politikai emigráns, szovjet tiszt tartotta kézben.[21] Az 1. magyar hadsereg arcvonalszakaszán a német propagandisták minden szovjet hadtesten belül a magyar agitációs csoportokba tartoztak és szorosan együttműködtek a magyar antifasisztákkal. 1944 május elején a magyar antifasiszták rendszeres agitációs munkába kezdtek valamennyi olyan arcvonalszakaszon, ahol az 1. magyar hadsereg egyes csapattestei tartózkodtak. Gerő Ernő Rákosi Mátyáshoz írott levelében a munka tartalmáról így tájékoztatott: „Az emberek helyes elosztása, munkájuk ellenőrzése, tanulmányozása és megfelelő utasítások adása a lent dolgozóknak, továbbá programok kidolgozása a hangszórós és a rádiópropaganda számára,

18 PI Arch. 500. f. 2/863., 2. o.; Uo. H-s-237. 4. o.
19 Uo. H-s-233. III. rész, 2. o.
20 Uo. 677. f. 3. cs. 21. ő.e., 1. o.
21 А. С. Бланк—Б. Лёбел: Наша цель — свободная Германия. Изд. Мысль, Москва, 1969. 183—185 o.

kisebb, operatív röpiratok elkészítése és kiadása, összeköttetés a megfelelő szovjet szervekkel."[22]

A propaganda egyik legfontosabb és leghatékonyabb eszköze a röpiratok és felhívások megszövegezése és terjesztése mellett a rádióadás volt.[23]

Az agitációs munkához igénybe vették a frontrádiót, a hadseregrádiót, a hadtestrádiót, sőt a hadosztály-rádiót is. A frontrádión, amelynek hatótávolsága 600—700 km volt, naponta összesen 2 óra 30 percet sugároztak a propagandisták. A tapasztalat azt mutatta, a leginkább azok a műsorok voltak a hatékonyak, amelyek a budapesti és más országbeli rádiók adásaihoz fűztek kommentárokat. A propagandisták többször ráálltak az 1. magyar hadsereg rádióadásainak hullámhosszára is és így közvetlen formában folytattak propagandát az ellenséges hadsereg katonái között.

Lényegesen több anyagot közvetítettek a hadtestrádión és a hadosztályrádión. A szóbeli propaganda területén a legelterjedtebb eszközök a hordozható hangosbeszélők, az erősítő berendezések és a hangszórós autók voltak. Ezek számítottak a magyar antifasiszták mindennapos tevékenysége legfőbb eszközeinek.

Fazekas József naplójából megismerhetjük az 1. Ukrán Front magyar propagandistáinak alapvető munkafolyamatát. Nappal összeállították a rádióadások műsorát a hadosztály vagy az ezred parancsnokságán, este 9 órától reggel 4 óráig pedig műsorokat sugároztak az első vonalakba. Ez alatt az idő alatt a propagandisták átlagosan 20—30 programot közvetítettek magyar és német nyelven.

Ilyen munkát végzett Fazekas József csoportja 1944. június elsejétől október 18-ig. A csoport tagjai voltak: Herencsár Lajos bemondó, Racsinka technikus őrmester, Wilhelm Holter német antifasiszta és a később hozzájuk csatlakozott Papp Béla és Kővári Márton. Azok a honvédek, akik ezen a frontszakaszon álltak át a Vörös Hadsereg oldalára, elmondták, hogy „éjjel jól hallották a magyar beszédet, amit Herencsár tölcsérbe vagy mikrofonba mondott".[24] Ilyen tevékenységet fejtett ki a többi magyar antifasiszta propagandacsoport is az 1., majd a 4. Ukrán Front sávjában.

Propagandamunkájuk során a magyar elvtársak arra törekedtek, hogy az 1. magyar hadsereg valamennyi csapattestére befolyást gyakoroljanak. Ezért gyakran változtatták helyüket s költöztek át egyik ezredtől vagy hadosztálytól a másikhoz. Különösen gyakran került erre sor azon propagandisták esetében, akik a hangszórós propagandaautóval járták a peremvonalat és éjszakánként agitációs adásokat tartottak. Ezek rendszeresen megjelentek a 18. hadsereg és a 17. hadtest valamennyi hadosztályánál, mert a horthysta csapatok éppen azokkal szemben helyezkedtek el.

A propagandisták a különböző frontszakaszokon végzett munka folyamán alapvető céljuknak tartották, hogy a magyar katonákat meggyőzzék a harc hiábavalóságáról, és rávegyék őket arra, hogy ne harcoljanak, ne jussanak a 2. hadsereg sorsára. Felszólították őket, hogy menjenek haza és otthon fordítsák fegyvereiket a német megszállók ellen. Ha pedig ez nem lehetséges, inkább válasszák a harc helyett a hadifogságot.[25] A propagandisták egész tevékenységét a fenti céloknak rendelték alá. Ennek az időszaknak a történetére az egykori

22 PI Arcn. 500. f. 2/863. 6. o.
23 Uo. A tapasztalat azt bizonyítja, jegyezték fel az 1.Ukrán Fronton működő magyar kommunisták, hogy nagyon hatásos a hangszórós propaganda.
24 HL Szu/2. Fazekas József naplója; Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Dokumentumok a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom történetéből 1941–1945. Szerk. Harsányi János. Budapest, 1969. 278—283. o.
25 PI Arch. 500. f. 2/863. 1. o.

propagandista így emlékezik: „Másfél hónapig (1944 májusától június végéig — Ny. Gy.) — írta Szabó Ferenc magyar politikai emigráns, szovjet főhadnagy — minden éjjel öt—hat órán keresztül... biztonságosabb helyről szóltam a magyar katonákhoz. Mikrofonnal egy-egy hadifoglyot is megszólaltattam, mindegyik szívesen és örömmel beszélt bajtársaihoz." Sokrétű volt a propagandista munkája.[26]

A tapasztalt propagandistákkal egy sorban küzdöttek az újoncok is. Sokan ekkor estek át először a tűzkeresztségen. Somogyi János például Jablonovka falunál 1944. május 5-én szólt először rádión a 17. hadtesttel szemben álló horthysta csapatokhoz. Erről ezt írja: „Azzal kezdtem, hogy volt hadifogoly, magyar antifasiszta vagyok. Utána arról beszéltem, hogy Horthyék azért küldtek ki benneteket és az egész magyar hadsereget a Kárpátok elé, mert eltökélték, hogy mindvégig kitartanak Hitler mellett ebben a háborúban. Már három év óta vérzik a magyar katona a németekért. Egy magyar hadsereg már elpusztult a Donnál. Miért kell a másiknak most elpusztulnia a Kárpátokban? Azért, mert a németek márciusban megszállták hazánkat. Azt akarják, hogy Magyarország is hadszíntér legyen. Magyarország elpusztulása árán akarják menteni a fasiszta Németországot, miközben kirabolják hazánkat. Nekik a magyar vér nem drága. Magyar tisztek és katonák! Ne harcoljatok Hitlerért! Menjetek haza! Üzzétek ki a német bitorlókat hazánkból!"[27] A következő éjszaka a munka folytatódott. Voltak olyan napok, amikor a rádióadás befejeztével már szemernyi erejük sem maradt. Ruhástul dőltek az ágyba, s így pihentek a következő adás kezdetéig.

A propagandisták számára igen örömteli pillanatok voltak azok, amikor a magyar katonák átálltak a Vörös Hadsereg oldalára. Ezek a katonák beszámoltak arról, hogy a rádióadások visszhangra találnak a honvédek körében. Az átállt honvédek új és friss információkat adtak a magyar hadsereg helyzetéről, a tisztek és a honvédség közötti ellentétekről. Ezeknek az adatoknak a felhasználásával a rádióadások még lényegre törőbbek lettek. Az adások gyakran közvetlenül a sorkatonák érdekeiről szóltak. Erről beszélt például Práth Károly: „Beszédeim úgy kezdődtek, most már, hogy ha a tisztek nem fogják megszüntetni a kegyetlenkedéseiket, akkor nem lesz olyan zug, amibe elbujhatnának a Vörös Hadsereg támadása elől, de a magyar katonák felelősségre vonása elől sem tudnak majd elbújni."[28] Előfordult olyan eset is, hogy a propagandisták előre közölték, hol és mikor kezdődik meg a Vörös Hadsereg támadása. Ez pánikot keltett az ellenség soraiban, sokan nem mertek már az első vonalban maradni, mások pedig tudatosan arra törekedtek, hogy fogságba kerüljenek. Mindez megerősítette a magyar propagandistákat abban a meggyőződésükben, hogy munkájukat nem végzik hiába.

A rádióadásokon kívül fontos helyet foglalt el a magyar antifasiszták propagandamunkájában a röpiratok és felhívások megszövegezése és terjesztése is az 1. magyar hadsereg katonái és a magyar lakosság körében. A röplapok egy része közvetlenül a fronton készült: a 18. hadseregben és azoknak a csapattesteknek a törzseinél, ahol nyomdák voltak. A frontnyomdákban a röplapok és felhívások, valamint más magyar nyelvű nyomtatott anyagok nyomása Gerő Ernő és Farkas Mihály irányítása mellett történt. Az anyagok összegyűjtésébe és az előzetes szövegek összeállításába az 1. Ukrán Front valamennyi magyar propagandistája bekapcsolódott. Mellettük sok honvéd önként segédkezett eb-

26 *Szabó Ferenc:* A Szovjetunió magyar szemmel. Magyar politikai tiszt a Vörös Hadseregben. Budapest, 1967. 115. o.; PI Arch. H-p-116. 104. o.
27 PI Arch. H-s-233. III. rész, 4—5. o.
28 Uo. H-p-116. 108. o.

ben a munkában. A szervezési problémákat a szovjet hadsereg szakemberei oldották meg. Az első hetekben a propagandamunka elsősorban röplapok sorozatos kiadására irányult. Három hét alatt — április közepétől 1944. május 6-ig — a magyar antifasiszták 12 röpiratot adtak ki 2,8 millió példányban.[29] 1944 május első felében ismét 23 új röplap került a nyomdába. Május 18-ra az 1. Ukrán Fronton magyar nyelven kiadott röplapok és felhívások példányszáma 5 346 000-et tett ki.[30] Ez az idő alatt Magyarországra 1430 magyar hadifogoly levelét is elküldték. De ez a munka ebben az időben még éppen csak megkezdődött: a későbbiekben újabb és újabb röpiratok és felhívások jelentek meg nagy példányszámban.

Nagy segítséget nyújtottak a fronton a propagandistáknak a magyar kommunisták és Moszkvában levő vezetőik. A magyar nyelvű röpiratok és felhívások elkészítése és kiadása, továbbá a különböző engedélyek kinyomtatása Moszkvában történt, ahonnan azokat a frontra irányították. Mindez felbecsülhetetlen segítséget jelentett a propagandistáknak. A röpiratok formájában publikálásra szánt anyagokat a magyar propagandisták a fronton állították össze. A friss és fontos dokumentumokat rendszeresen megküldték az „Igaz Szó" szerkesztőségébe, vagy a Kossuth, illetve a Moszkvai Rádió szerkesztőségébe. Csak az „Igaz Szó"-ban 1944 második felében több mint 50 olyan cikk jelent meg, amelyet a fronton küzdő magyar propagandisták készítettek. Ezen kívül a Vörös Hadsereg fogságába esett honvédekről a Szovinformbüro (a Szovjet Tájékoztatási Hivatal) tájékoztatást adott, beszámoltak róluk a frontújságok (az 1. és 4. Ukrán Fronton) és rendszeresen közölte a legfontosabb híreket erről a Kossuth Rádió és a Moszkvai Rádió is a magyar lakossággal. Ebben a széles körű tájékoztatásban a magyar propagandisták kiemelkedő szerepet játszottak. Ily módon az 1. magyar hadsereg számára végzendő propagandamunka közös ügye volt valamennyi Szovjetunióban élő magyar hazafinak.

A Kossuth Rádió, a Moszkvai Rádió adásaiban ismertették azokat az új dokumentumokat, amelyeket munkájuk során a magyar antifasiszták felhasználhattak agitációs célokra. Az „Igaz Szó" szerkesztősége ugyancsak jelentős mennyiségű anyagot küldött a frontra saját kiadványaiból. 1944 május végén Gerő Ernő írásban kérte Rákosi Mátyást, hogy küldjenek háromszáz példányt az „Igaz Szó" c. újságból repülővel és további 20 ezer példányt postán. Korábban a magyar antifasiszták már kaptak 10 ezer példányt ebből az újságból.[31] Ezenkívül június elején a propagandisták 36 500 példányt kaptak, a „Képes Front Újság"-ból, Moszkvából.[32] Az állandó nyomdákban nagy mennyiségben készültek röplapok, újságok, és ugyancsak ott nyomtatták azokat az igazolványokat, amelyekkel a szovjet csapatok oldalára átállni akaró katonák az arcvonalat büntetlenül átléphették. Ezek a dokumentumok kemény papíron, könyvecske formájában készültek. Mindezeken kívül Moszkvában információs anyagokat is készítettek fontos nemzetközi dokumentumokról, jelentősebb eseményekről, az állami vezetők beszédeiről röpirat formájában, amelyeket szintén a frontra küldtek.

1944-ben mindvégig két fő jelszóhoz kapcsolódott a propagandamunka: „Menjetek haza!" és „Adjátok meg magatokat a Vörös Hadseregnek!" Mindkettőnek megvolt a racionális alapja, s mindkettő megfelelt az idő követelményeinek.

A Vörös Hadseregben harcoló magyar kommunisták röpirataikban a ma-

29 Uo. 500. f. 2/863. 1. o.
30 Uo. 3—4. o.
31 Uo. 10. o.
32 *Pintér István:* i. m. 306. o.

gyar néphez, a magyar hadsereghez, katonákhoz, tisztekhez, munkásokhoz és parasztokhoz fordultak, a felszólították az egész magyarságot: ne menjenek harcolni a frontra a németek érdekében, hagyják el a védelmi állásokat és térjenek vissza hazájukba. A *„Menjetek haza!"* jelszó az összes honvédet arra buzdította, hogy vegyenek részt a nemeteknek Magyarországról való kiűzéséért folytatott küzdelemben. „A hadifogság vagy fegyverletétel kérdését csak oly esetben propagáljuk, ha közvetlenül bekerített magyar egységekről van szó" — írták a magyar kommunisták.[33] A propaganda fő irányává a németellenesség vált, s mindazok bírálata, akik Magyarországon a Hitler érdekeiért folyó háborút támogatták.[34]

A propagandisták, különböző módszerek felhasználásával, az alábbi kérdésekről tájékoztatták a katonákat: 1. az Európában folytatott háború helyzete, a Vörös Hadsereg előrenyomulása, a második front megnyitása — s eközben bizonyították, hogy Németország számára a háború csak vereséggel végződhet; 2. az 1. magyar hadseregnek 1944 tavaszán-nyarán-őszén a harcokban elszenvedett veszteségei; 3. Magyarország Szovjetunió ellen folytatott háborújának céltalansága. Hangsúlyt kapott, hogy a szovjet kormány és a Vörös Hadsereg Magyarországgal baráti-jószomszédi, egyenjogú viszony kialakítására törekszik.

Elmondták, hogy Magyarország német megszállása súlyos helyzetbe juttatta a magyar népet és az ország a hadicselekmények színterévé fog válni, s az így kialakult helyzetből csupán egyetlen kiút lehet: megszüntetni a háborút, a Hitler-ellenes koalíció országaival szemben. Élesen bírálták a magyar propagandisták Horthy és környezete háborús, népellenes politikáját. Arra szólították fel a magyar katonákat és tiszteket, hogy ők cselekedjenek a nemzet érdekei szerint. Az ilyen és hasonló tartalmú röpiratokat általában 100 ezres példányszámban adták ki.[35]

A fasiszta hadvezetés azonban minden áron és minden eszközzel a fronton kívánta tartani a katonákat. Ennek érdekében maga is végzett propagandát katonái körében. Híreket terjesztettek el pl. a csapattestek gyors leváltásáról, azzal az érveléssel, hogy „nem érdemes átmenni az oroszokhoz, mert aki nem megy át, az hamarabb kerül haza".[36] A magyar vezetők azt mondták a honvédeknek: „A Kárpátokig megyünk csak fiúk, egy tapodtat sem tovább. És ezt is azért, hogy Magyarország határait megvédjük".[37] „Az oroszok — mondta a 27. könnyűhadosztály 57. gyalogezredének néhány tisztje — meg akarják semmisíteni Magyarországot. A németek segítenek ezt elhárítani. Ezért minden német testvérünk". E hadosztály 24. gyalogezredének a tisztjei például azt terjesztették a honvédek között, hogy „az oroszok minden hadifoglyot Szibériába visznek, nehéz munkára, ahol mind elpusztulnak".[38]

1944-ben azonban a katonák előtt ezeknek a hangoknak már kevés hitelük volt. Sokan már megelégelték a honvédő jelszavakat, hiszen akkor is ezeket hallották, amikor a 2. magyar hadsereget kétezer kilométerre küldték a magyar határoktól. 1944-ben a magyar katona már különbözött attól a katonától, aki 1941—42-ben volt. A Hitler oldalán folytatott háború általános elégedetlenséget váltott ki. A valóságos helyzetet feltáró, a magyar antifasiszták által készített és hozzájuk eljuttatott röpiratok tömegei arra késztették a honvédeket, hogy

33 PI Arch. 500. f. 2/864. 30. o.
34 Uo. 2/863. 3. o.
35 Uo. 8. o.
36 Uo. Révai József hagyatékai. MTA Könyvtára. Kézirattár. Ms 10467/c. 5. füzet, 19—21. o.
37 PI Arch. Rgy. IV (18) 1944, 4375. sz.
38 Révai József hagyatékai ... 5. füzet, 21. o.

elgondolkodjanak saját sorsukon. És a háború fejleményei a röpiratokat igazolták.

Áprilisban és májusban a „Mi történik Magyarországon?" című röplapok megvilágították Magyarország helyzetét a német megszállás után. A német megszállás és annak következményei határozott cselekvést követeltek mindenkitől, aki számára a hazája és nemzetének becsülete drága volt. Az egyik májusi röpirat „Ki a bűnös?" címmel rámutatott arra, hogy Magyarország sorsának alakulásáért azok a felelősek, akik az országot ilyen helyzetbe hozták azáltal hogy Magyarország folytatta a háborút Hitler oldalán. A legfőbb bűnösökként az ország vezető köreit bélyegezte meg. Ezt a felhívást részben olyan magyar honvédek írták alá, akik 1941—43 között álltak át a Vörös Hadsereg oldalára. Ezek száma 6 volt, akárcsak azoké az aláíróké, akik 1944-ben álltak át. Közéjük tartozott: Görgényi Dániel őrnagy, Grubics Zoltán százados, Somogyi Imre százados, Székely Antal százados. dr. Jánosi Ferenc főhadnagy, dr. Berky Lajos főhadnagy, dr. Érchegyi József főhadnagy és Szőnyi Márton hadnagy.[39]

A magyar antifasiszták, propagandamunkájuk során, különösen nagy figyelmet szenteltek Zsukov parancsának, amelyet 1944. április 29-én intézett az 1. Ukrán Front csapataihoz.[40] A parancsban — az egyik oldalon magyar, a másik oldalon orosz szöveggel — kiemelték, hogy a magyar tisztek és katonák, akik beszüntetik a harcot és akár csoportban, akár pedig egyenként önként átjönnek a Vörös Hadsereg oldalára, kedvezményekben és előnyökben részesítendők. A parancs 1—5. pontjában előírták, hogy az átállt honvédok élelmezését, életfeltételeit biztosítani kell, s garantálták, hogy a háború befejezése után visszatérhetnek hazájukba. A magyar katonák a fogság első napjaitól kezdve lehetőséget kapnak arra, hogy levelet írhassanak hozzátartozóiknak. Ez a parancs minden szovjet parancsnokot kötelezett arra, hogy igazolványt adjon ki a honvédek átállásának helyéről és időpontjáról.[41]

1944 májusában a magyar propagandisták félmillió példányban kinyomtatták és a magyar hadsereg tisztjei körében terjesztették Zsukov parancsát. Júniusban további félmillió röpiratot adtak ki ugyanezzel a tartalommal, s leszórták őket a magyar csapatok által megszállt területeken. 1944. május 20-án, 21-én és 22-én a Kossuth Rádió adásaiban is ismertették a parancs tartalmát, valamint annak hatását az 1. magyar hadsereg katonáira és tisztjeire.[42] „Az sem kétséges — írta Gerő Ernő —, hogy röpiratainkat ma (május végén — Ny. Gy.) már csaknem minden magyar katona ismeri, különösen a Zsukov-parancsot és a kedvezményekre jogosító igazolványt, s általában hisznek a propagandának."[43]

Annak a hiedelemnek az eloszlatása céljából, hogy az oroszok agyonlövik a hadifoglyokat, 1944 májusában a szovjet katonai parancsnokság (a magyar kommunisták kezdeményezésére) kb. kétszáz magyar hadifoglyot megvendégelt és visszaküldte őket, mondván: „Menjenek haza, mit keresnek itt? Műveljék a földet (nagy részük szegényparaszt volt), hiszen otthon a helyük." Ez a kb. kétszáz ember vissza is ment a magyar katonák közé, s mire a magyar parancsnokság észbe kapott, már elterjedt a híre annak, hogy az oroszok jól

39 PI Arch. Rgy. IV (18) 1944. 4371. sz.; Hadtörténeti Múzeum Nyomtatványtára (a továbbiakban HMNy) 7814. sz.

40 1944 március elején az 1. Ukrán Front irányítását G. K. Zsukov vette át május 15-ig. A magyar kommunisták kezdeményezésére ebben az időben adták ki Zsukov ismert parancsát.

41 HMNy 1978. sz.

42 PI Arch. 500. f. 2/863., 9. o.; A Kossuth Rádió adásai: 1944. május 20., 994. sz.; május 21., 996. sz.

43 PI Arch. 500. f. 2/863. 8. o.

bánnak a hadifoglyokkal, enni-inni is kaptak, s vissza is engedték őket.[44] Ez természetesen óriási hatást gyakorolt mindazokra, akik találkoztak velük.

A fasiszta propaganda cáfolata arra vonatkozóan, hogy a szovjetek nem ejtenek foglyokat, folytatódott azzal is, hogy a rádióadásokban és felhívásokban maguk a honvédek — akik átálltak a Vörös Hadsereg oldalára — szintén megszólaltak. Szereplésükkel komoly hatást gyakoroltak az 1. magyar hadsereg katonáira. A röplapok gyakran illusztrációkat is tartalmaztak az újonnan fogságba esett magyar katonák életéről, körülményeiről.[45]

A hangszórós adások eredményességét illusztrálja Perei Mihály honvéd esete is, aki 1944. május 7-én Kolomea térségében állt át a szovjet csapatokhoz. A második napon már megkérték, hogy hangszórón át szóljon volt bajtársaihoz, akik az első vonalban tartózkodtak. Beszédében felhívást intézett a honvédekhez: álljanak át a Vörös Hadsereg oldalára. A következő nap már 500—600 fő jött át ezen az arcvonalszakaszon. Perei és más antifasiszták találkoztak velük. A beszélgetés folyamán az új hadifoglyok értékes anyagot szolgáltattak, adatokat az ellenségről, a frontszakaszon harcoló honvédek közötti problémákról, amelyeket jól lehetett hasznosítani a további propagandamunkában. Emellett több honvéd kinyilvánította, hogy be akar kapcsolódni az agitációs tevékenységbe. Így pl. Moknács János és Bukovics Ádám. Ez utóbbiakkal a továbbiakban Perei Mihály felderítő munkát végzett az 1. magyar hadseregben. Az így szerzett adatok gyakran nagy segítséget jelentettek a szovjet csapatok számára a támadó hadműveletek végrehajtásában. Az ellenséges arcvonal mögöttes területén végzett felderítésért és az értékes adatok beszerzéséért 1944. augusztus 3-án Perei Mihályt magas kitüntetéssel, a „Krasznaja Zvezda" érdemrenddel és az „Otlicsnij razvedcsik" (kiváló felderítő) jelvénnyel jutalmazták, amelyeket augusztus 5-én Drogobics városában adtak át neki.[46]

Perei Mihály példáját követve egy másik antifasiszta, Roczkó György is aki május 22-én állt át a szovjet hadsereg oldalára. Már az első napokból bekapcsolódott a propagandamunkába. A 317. gyaloghadosztályhoz irányították, ahol a propagandacsoport vezetője Steinmetz Miklós volt. Steinmetz Miklós magyar kommunista, szovjet százados, aktív agitációs munkát fejtett ki Magyarország felszabadításáért.

Ebben az időben (1944 nyarán—őszén) Roczkó György az 1., a 4., és a 2. Ukrán Fronton tevékenykedett és Steinmetz Miklós irányításával mindenütt hasznos munkát végzett annak érdekében, hogy a nagy véráldozatokat követelő háború minél előbb véget érjen.[47] S maga Steinmetz is ebben a munkában találta meg önmagát. Tóth Sándor cikkében erről a következőket olvashatjuk: „Gondosan foglalkozott az átállt, vagy fogságba esett magyar katonákkal, minél több antifasisztát akart nevelni közülük. Alaposan kikérdezte őket az ottani viszonyokról, a nép életkörülményeiről, hangulatáról, saját alakulatuk helyzetéről, harcértékéről, erkölcsi, politikai állapotáról. Az így nyert adatokat felhasználta a felvilágosító munkában. A foglyok és a szemben levő magyar csapatok között egyaránt agitált. Röplapjai, illetve hangszórókon közvetített felhívásai megismertették a katonákkal az igazságot, s rámutattak, hogyan kerülhetik el a pusztulást, amelybe a Hitlert kiszolgáló rendszer vezeti őket. E fel-

44 PI Arch. H-g-127. Gerő Ernő visszaemlékezése, 4. o. Hasonló példák találhatók Vas Zoltán visszaemlékezésében. Ők az 1. Ukrán Frontnál is 60—80 katonát készítettek fel és küldtek vissza az 1. magyar hadsereghez, hogy beszéljenek a szovjet hadifogságról. Sok közülük utána visszajött az új bajtársakkal. PI Arch. H-v-62. Vas Zoltán visszaemlékezése, 17. o.

45 Сообщения Советского Информбюро. T. 6., 72., 78. o. Известия 7. февраля 1944 г.; Igaz Szó, 1944. február 22., 65. sz.: február 29., 66. sz. Az Igaz Szó 1944. május 16-tól egész szeptemberig rendszeresen közölte a hadifogságban élő honvédek üdvözleteit az 1. magyar hadseregbeli bajtársaikhoz.

46 PI Arch. H-p-65. 1. o.

47 HL Pgy. Szu. Üi. sz. 522/1975. 3—5. o.

hívások hatására sok mundérba kényszerített magyar munkás és paraszt hagyta ott állásait, és átment a szovjet csapatokhoz. Közülük többen részt vállaltak az antifasiszta munkában. Leveleket írtak bajtársaiknak, megcáfolva az orosz fogságról terjesztett fasiszta rágalmakat, és példájuk követésére buzdítottak. Néhányan visszamentek alakulatukhoz, hogy személyesen beszéljenek bajtársaikkal és előkészítsék átállásukat, Steinmetz rendszeresen tájékoztatta a Moszkvában működő magyar kommunistákat munkája eredményéről. Szeptember 30-án kelt jelentésében részletesen elemezte a két magyar gyalogezred helyzetét, hangulatát, a katonák között végzett politikai munka hatását. A 22. gyalogezredről írta: »Hangulata nem volt jó, mióta kinn voltak az állásokban, egyszer sem kaptak még csak hideg ételt sem... Veszteségük 3—4 nap alatt 60%-ot tett ki.« Jelentette, hogy 3 katonával levelet küldött Farkas ezredesnek, az ezred parancsnokának, akit a foglyok németellenes érzelmű, emberséges magatartású tisztként jellemeztek. Arról viszont bajtársaitól tudunk, hogy Miklós hangszórón sugárzott felhívásban, név szerint figyelmeztette felelősségükre a 16. gyalogezred parancsnokát és más tiszteket, akik vakbuzgó módon kiszolgálták a németeket és kegyetlenül bántak katonáikkal."[48]

A propagandamunkában 1944 május—júniusában a zbarazsi iskola volt hallgatói is bekapcsolódtak, így pl. Grubics Zoltán százados, aki 1944 áprilisában esett fogságba. Gyakran olvasott fel felhívásokat az arcvonalon küzdők számára. Hasonló gyakorlatot folytattak hallgatótársai is.[49]

Az átállt honvédek támogatást kaptak a propagandistáktól. Az első napokban az első vonalban tartózkodtak azok, akik fel kívántak szólalni a hangszóróban, vagy felhívást akartak intézni bajtársaikhoz. Ezt a munkát a propagandistákkal együtt végezték. Különösen nagy szerep várt azokra a magyar katonákra, akik németül és oroszul is tudtak.[50]

Érdekes eset történt Somogyi Imre századossal május elején. Az átállt honvédekkel folytatott beszélgetésből megállapította, hogy a szovjet csapatokkal szemben a 19. békéscsabai gyalogezred áll. Az ezred parancsnokát, Tóth Imre ezredest személyesen ismerte, még abból az időből, amikor a 2. magyar hadsereg Voronyezsnél harcolt. (1943 januárjában Somogyi a Vörös Hadsereg fogságába esett, a 19. ezred megmaradt részeit pedig 1943 májusában visszavonták Ovrucs környékére, ahol megszálló tevékenységet fejtettek ki mindaddig, amíg 1944 tavaszán be nem osztották őket az 1. magyar hadsereg kötelékébe.[51]) A magyar kommunisták és Zsukov frontparancsnok rokonszenveztek azzal a gondolattal, hogy Somogyi találkozzék Tóth Imrével. A találkozót elő is készítették, de Tóth az arcvonalon átmenve megsérült, s a megbeszélt helyen a találkozóra nem kerülhetett sor.[52]

Annak arányában, ahogy növekedett a Vörös Hadsereghez átállók száma, s ahogy erősödött az 1. magyar hadseregben a háborúellenes hangulat, úgy fokozódott a kegyetlen elnyomás azokkal a katonákkal szemben, akik nem akarták kellő aktivitással teljesíteni a parancsokat. Megerősödött a tábori csendőrség ellenőrző tevékenysége, kiéleződött a partizáncsapatokkal folytatott harc. Az átállt magyarok arról tájékoztatták a propagandistákat, hogy sokan

48 Lásd: Forradalomban, háborúban. Budapest, 1974. 251—252. o.
49 PI Arch. 500. f. 2/863. 4. o.
50 Részletesen lásd: HL Pgy. Mo/356.; PI Arch. 682. f. 8. ö. e.
51 1943—1944 folyamán a megszállás ideje alatt Tóth Imre ezredes rendszeresen tárgyalt a partizánokkal. Írásbeli megállapodást is kötöttek arról, hogy a partizánok — bizonyos engedmények fejében — nem raknak aknát az ezred által használt utakra. Tisztjei a hadiszállítmányok útvonaláról rendszeresen tájékoztatták a partizánokat. Adelékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához... i. m. 135., 146. o.
52 *Földes Pál:* Partizánemlékek. Magyar antifasiszta mozgalom a Szovjetunióban 1940—1945. Budapest, 1970. 319. o.

szeretnének átjönni, de nem mernek, mert a tisztek azzal fenyegetik őket, hogy szökésük esetén családtagjaikat kivégeztetik, továbbá a hadifoglyokat a háború után otthon agyonlövetik és elveszik vagyonukat.[53] Egy csoport katona a 27. székely könnyűhadosztályból, mely 1944. május 31-én esett a Vörös Hadsereg fogságába, kijelentette, hogy éppen a napokban hirdettek ki náluk ugyanolyan parancsot.[54]

Mindez egy időre csökkentette ugyan az átállások számát, de teljesen nem akadályozta meg. Voltak azonban más nehézségek is. „Az átjövők elmondják, hogy sokkal többen adnák meg magukat, ha a rengeteg aknamező, drótakadály, amely az utolsó hetekben készült, nem gátolná őket. Ezért sokan türelmetlenül várják az orosz áttörést, amely módot adna nekik, hogy végre megszabaduljanak abból a helyzetből, amely a front halálos veszélyeit a német katonai börtön szenvedéseivel és megalázásával egyesíti" — írta a hadifoglyok számára kiadott magyar újság.[55]

Az előbiekből a hadifoglyok előtt nyilvánvalóvá vált, hogy a németek terrorizálják a magyarokat, és fegyverrel kényszerítik őket, hogy harcoljanak. Gyakran megtörtént, hogy a német egységek a magyarok mögött helyezkedtek el és úgy kényszerítették őket a harcba. A német hadvezetés nem szövetséges módján viselkedett a magyar katonával szemben. Ezt naponta érezték a magyar katonák. A magyar parancsnoki kar azonban ebben a helyzetben sem saját katonái mellé állt. „A magyar katonai parancsnokság rendkívül brutális represszió rendszabályokat foganatosított azokkal szemben, akiket rajtakaptak, hogy át akarnak szökni. Eddig 4 kivégzésről tudunk, kettő közülük nyilvános — írta Gerő Ernő Rákosihoz intézett levelében — az egyik esetben a kivégzéshez, mely akasztás útján történt, külön erre a célra hoztak 200 katonát a tűzvonalból, hogy végignézzék az akasztást és így elrettentsék a katonákat az átszökéstől. A kikötések száma megnövekedett, a tábori csendőrök létszámát felemelték a csapatoknál. Sok helyütt német egységeket ékeltek be a magyar csapatok közé, mégpedig leginkább úgy, hogy egy-egy magyar hadosztályt mindkét oldalról német hadosztályok kereteznek be és hátul német harckocsi csapatok helyezkednek el."[56]

Az 1. magyar hadsereg erkölcsi állapotát elemezve tehát a magyar kommunisták 1944 május végén megállapították, hogy a hangulat a legénységnél általában németellenes, de még nem cselekvőek. A tisztek egy része, főként a tartalékosok, szintén elégedetlen a németekkel. A tényleges tisztek viszont ingadozás nélkül „szolgálnak", s hajtják végre a parancsokat.[57] A magyar tisztek zöme vagy németbarát, vagy Horthy híve volt. Amint az 1944 áprilisi, májusi harcok mutatták, a magyar csapatok sok esetben komoly ellenállást fejtettek ki, s így az 1. magyar hadsereg szétveséről beszélni ebben az időben még hiba lenne. Ezt mutatták a következő harci események is.

Május közepén az 1. magyar hadsereg visszavonult a Kárpátokba.[58] Ebben az időben (június 22-ig) csak kevés, helyi jelentőségű összecsapásra került sor. Ezzel összefüggésben megváltozott a propagandisták munkája is.

Az arcvonal sík területen húzódott. Az állások változatlanok voltak. A propagandamunka ilyen körülmények között veszélyesebbé vált. A fő feladat

53 Révai József hagyatékai . . . 5. füzet, 19. o.
54 Сообщения Советского Информбюро. T. 6. 261. o.
55 Igaz Szó. 1944. július 4., 84. sz.
56 *Pintér István:* i. m. 277—278. o.; PI Arch. 500. f. 2/863. 7. o.; Сталинское Знамя, (a 4. Ukrán Front újsága.) 1944. augusztus 18.
57 PI Arch. 500. f. 2/863. 1. o.; Révai József hagyatékai . . . 5. füzet, 21. o.
58 Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához . . . i. m. 222. o.

ebben az időben és helyzetben a hadifoglyok körében végzendő munkából állt. Ez nem volt lebecsülendő, hiszen május 6-ra számuk már elérte a 4000 főt,[59] 1944 június elejéig pedig az 1. magyar hadseregből fogságba esettek száma 5000 főre[60] emelkedett. Július 28-ig a hadifoglyok száma összesen már 10 000-re rúgott a legénységi és 100 főre a tiszti állományból. Sokan közülük antifasiszta nézeteket vallottak, amelynek következtében az 1944 első felében fogságba esettek között jelentősen nőtt a politikai aktivitás.

A Magyarország német megszállásával kapcsolatos események gondolkodásra késztették az 1. magyar hadsereg honvédeit, azokat is akik a fronton harcoltak, de azokat is, akik a Vörös Hadsereg fogságába estek: szélesebb körben terjedtek az antifasiszta nézetek. Az ez idő tájt fogságba esettek körében valójában már alig kellett felvilágosító munkát végezni, hiszen saját tapasztalataik alapján győződhettek meg a horthysták nemzetellenes politikájának következményeiről. Például az előbb említett 100 tiszt közül 42 jelentkezett bármilyen feladatra a németek ellen és arra, hogy magyar bajtársaikat a harc hiábavalóságáról meggyőzzék.[61]

A hadifoglyok számára az éppen csak felszabadított területeken újabb táborokat hoztak létre Nyikolajevban, Odesszában, Kirovgrádban, Krivoj Rogban, Korosztenyben, Berdicsevben. 1944 tavaszán jött létre a 20. és 62. sz. kijevi hadifogolytábor. A magyar politikai emigránsok ide érkeztek legnagyobb számban. Rendszeresen ellátták a foglyokat újságokkal és előadásokat tartottak a front helyzetéről. A megbeszélések során több kérdésről volt szó, pl. a háborúval kapcsolatban arról, hogy Magyarország Németország akarata és parancsa szerint tevékenykedik; jogos-e a Szovjetunióval való háború; hogyan kezdődött a háború, a magyar hazát miért kellett a Donnál védeni; a tőkések-gyárosok otthon maradtak; a Szovjetunió népe barátságban akar élni a magyar dolgozó néppel. Sok ilyen és hasonló tartalmú kérdés vetődött fel.[62]

A következő két tábort Szlavutában (A Rovno—Berdicsev útvonalon) és Zaszlav városában (Szlavutától délre 30—40 km-re, a Goriny folyó mellett) hozták létre. Ezekben a táborokban azokat a honvédeket vonták össze, akik az áprilisi galíciai harcok során estek a Vörös Hadsereg fogságába. Számuk 3000 fő volt.

A magyar kommunisták közül ezekben a táborokban a propagandamunkát Illés Béla, Fazekas Erzsébet, Szabó Ferenc, Beszédes Antal, Zamek Vladimir és sok más antifasiszta katona végezte, akik Krasznogorszkban, Talicében végeztek antifasiszta iskolát. A propagandamunka ezekben a táborokban párhuzamosan folyt azzal a tevékenységgel, amelyet a magyar kommunisták a frontokon végeztek.

Vas Zoltán április végén és május elején háromszor fordult meg a szlavutai táborban és kétszer a zaszlaviban. Látta, hogy milyen nagy szükség van

59 PI Arch. 500. f. 2/863. 1. o.
60 Uo. H-g-127. Gerő Ernő visszaemlékezése, 4. o.
61 HL Békeelőkészítő csoport anyaga. A (III) 3. 497. o.
62 A hadifoglyok segítségével az alábbi kérdéseket tisztázták: a legfontosabb magyarországi események, a hadsereg hangulata, egyes csapatrészek veszteségei, a parancsnokok nevei, a hadsereg élelmezése, a fasiszta propaganda fő kérdései. Ezek az adatok, ha csekély mértékben is, mégis lehetővé tették a magyar kommunisták számára, hogy elképzelésük legyen az antifasiszta mozgalom helyzetéről Magyarországon. Révai József feljegyzései között egy ilyen beszélgetés fontosabb adatait is olvashatjuk: „Feleti József laboráns, Nagybányán dolgozott 1926-tól 1941-ig. 1941-ben röpiratokat látott Nagybányán. A Kossuth Rádiót jól hallani — néha zavarják. Sokan hallgatják a munkások körében. Ki se jött a rendelet, a Rádió máris bemondta, hogy a lisztadagot leszállítják. A munkások várják a Vörös Hadsereget — folytatta Feleti József —, de nem sokat lehet tenni a németek és bérenceik ellen a rendszer kegyetlensége miatt'. Révai József hagyatékai... 5. füzet, 2. 17., 21. o. E beszélgetések eredményeként alakult ki a magyar kommunisták körében az a vélemény, hogy „a magyar nép ellenállási készsége nem áll azon a fokon, amint azt remélték, inkább passzív jellegű, semmint cselekvő szándékú. Megállapították azt is, hogy a fasiszta propaganda nagyobb hatást gyakorolt a honvédekre mint azt korábban gondolták". *Pintér István:* i. m. 305. o.

propagandistákra a magyar katonák átnevelése érdekében. Ebből a célból április végén Vas Zoltán Rovnóban (majd Obarovban) a partizániskoláról kiválasztott néhány tapasztalt elvtársat — Dékán Sándort, Fazekas Józsefet, Solt Lajost, Szőnyi Mártont, Uszta Gyulát, és dr. Érchegyi Józsefet. Fazekas Józsefet már a következő nap a szlavutai hadifogolytáborba irányították. Fő feladata abban állt, hogy megismerje az embereket és hogy a magyarok közül az antifasiszta iskolára alkalmas hallgatókat kiválogassa. „Én — írta Fazekas József — a faluban (a tábor mellett — Ny. Gy.) voltam elszállásolva. A Vörös Hadsereg tiszti állományában a „sztalovaján" étkeztem és naponta rendszeresen bejártam a táborba, felvilágosító munkát végeztem, a magyar hazafiakkal ismerkedtem. Néhány nap múlva nem volt magyar a táborban, aki ne ismert volna."[63] Egy hét alatt Fazekas József összeállította azoknak a jelölteknek a listáját, akiket a Zbarazsban (Tarnopoltól 20 km-re északra) az 1. Ukrán Front keretében felállítandó kéthónapos antifasiszta iskolára akart küldeni. Rövidesen a szlavutai táborba érkezett Gerő Ernő és Vas Zoltán, szovjet tiszti egyenruhában. Nagygyűlést tartottak a nemzetközi helyzetről, Magyarország helyzetéről és a magyar uralkodó osztályok áruló politikájáról, amellyel hosszú éveken át a nemzeti érdekeket veszélyeztették. A gyűlés után Vas Zoltán és Fazekas József még egyszer átnézte a jelöltek listáját, pontosította az adatokat és személyes beszélgetéseket folytatott. Főleg a munkás- és parasztszármazásúakat részesítették előnyben. A következő napon egy kisebb csoportot, 24 főt irányítottak az iskolába, rövidesen azonban számuk megkétszereződött. Május 18-án Gerő Ernő Rákosihoz írott levelében már arról tájékoztatott, hogy az antifasiszta iskolában Zbarazsban 24 tényleges és tartalékos tiszt, és 26 közlegény van.[64]

Az első oktatók Solt Lajos hadnagy és Dékán Sándor voltak, akik április elején érkeztek ide. Később az iskola vezetését G. Fazekas Erzsébet történész, Oldner Vladimir és Szabó Ferenc főhadnagy vette át. Fazekas József, aki az előkészítő munkát végezte, e feladatának megoldása után az 1. magyar hadsereg területére ment át, hogy ott végezzen propagandamunkát. Szőnyi Mártont és Uszta Gyulát, akik először szintén a zaszlavi táborba érkeztek, Obarovba irányították, ahol a partizánharcra készültek fel.[65]

A zbarazsi iskolát 1944. május 1-én nyitották meg. Az első előadásokat Gerő Ernő és Vas Zoltán tartotta. Összesen 12 előadásra és szemináriumra került sor. Az első napokban az oktatómunkát nehéz feltételek között kellett végezni: „Minden anyag nélkül, mert a legutóbbi időkig nem volt magyar könyv kéznél és most is alig van" — írta Gerő Ernő.[66] Rákosi viszont Sziklai Sándorhoz fordult, aki a 165. táborban levő antifasiszta iskola vezetője volt, azzal, hogy „hozza el vagy, az első lehetőséggel küldje el az egyhónapos kurzus programját, amit innen kapott. Ezen felül — kérte Rákosi — állítsa össze azokat a tapasztalatokat, melyeket ezzel a programmal kapcsolatban az előadás folyamán szerzett, valamint esetleges javaslatait és változtatásait is." A kérést Sziklai rövid idő alatt teljesítette. Azok az oktatók, akik június elején léptek munkába Zbarazsban, például Fazekas Erzsébet és mások, már megkapták a programot és a legszükségesebb oktatási anyagokat.[67] Ettől az időtől élénk tevékenység folyt Zbarazsban. „Az iskolai élet előadásokból, szemináriumokból, kultúrrendezvényekből állt" — emlékezik vissza az egyik oktató, Dékán Sándor.[68] Az

63 HL Pgy. Szu/2. Fazekas József hagyatéka, 56—57. o.
64 PI Arch. 500. f. 2/863. 1—3. o.; *Borbíró László:* Emlékezzünk! Hadtörténelmi Közlemények (a továbbiakban — HK) 1978. 3. sz. 409—411. o.
65 Uo. 6. o.; *G. Fazekas Erzsébet:* Vándorló szerkesztőség. Budapest, 1955. 120. o.
66 PI Arch. 500. f. 2/863. 6. o.
67 Uo. 720. f. 6. ő. e. VI/9.
68 Uo. H-d-90. Dékán Sándor visszaemlékezése, 105. o.

iskolában az oktatók és a hallgatók között elvtársi, baráti kapcsolatok alakultak ki, a hallgatók között hasonlóképpen. A tapasztalt propagandisták átadták tudásukat és ismereteiket a fiatal oktatóknak, azok pedig hallgatóknak. Ez utóbbiak között a kapcsolatok a demokrácia elvére épültek, annak ellenére, hogy az oktatásban sorkatonák és tisztek (századosig terjedően) egyaránt részt vettek. A tudás, az ismeretek mélysége volt az, ami elsősorban tekintélyt és tiszteletet parancsolt. Az egész tanfolyamnak a fő gondolata az volt, hogy „a magyar szabadság nevében készültek ismét fegyvert fogni ezek a hadifoglyok. Addig is szellemileg vértezték fel magukat".[69] Az oktatás kezdetén a hallgatók „Levél a doni hadifogoly bajtársakhoz" című felhívással volt katonatársaikat arra szólították fel, hogy közösen harcoljanak Magyarország szabadságáért. E harcban való részvétel „nekünk — írták — magyaroknak, csak annyi lehetőséget ad, hogy a szabadságukért harcoló szövetséges népek mellett döntsünk és siessünk bennünket hívó népünk és hazánk felszabadítására és újjáépítésére".[70] Ezt a felhívást összesen 22 fő írta alá, közöttük tisztek is.

Az iskola befejezése után 45 végzett hallgató átment a kijevi partizániskolába. Az az öt fő, aki betegsége folytán nem tudott bekapcsolódni a partizánfelkészítésbe, a hadifogolytáborokba ment, hogy propagandamunkát végezzen. Az iskolába újabb csoport honvéd érkezett, oktatásukra azonban már nem került sor. A zbarazsi iskolában tartózkodó kb. 80 főt átirányították Szvjatosinóba.[71] Ennek okai szovjet—német front ezen szakaszán lezajlott változásokban rejlettek.

Július végén a Vörös Hadsereg újabb támadásba lendült a Kárpátok előterében. Ismét elsődlegessé vált a fronton végzendő propagandamunka. A zbarazsi iskola oktatóit ebben az időben már nem tudták nélkülözni az első vonalban. A zbarazsi iskola július végén, miután funkcióját betöltötte, befejezte tevékenységét. Ez az első antifasiszta iskola volt, amelyet az 1. magyar hadseregből fogságba esett magyar katonák számára hoztak létre. Összesen kb. 150 hallgatója volt, nagyobb részük később a kijevi partizániskolában folytatta munkáját.[72] Sokan közülük másfél-kéthónapos felkészítés után — katonák és tisztek egyaránt — beosztást nyertek a magyar—szovjet partizánosztagokba és 1944 augusztus—októberében az ellenség térfelén bevetették őket.

Július végén—augusztus elején az 1. magyar hadsereg védelmi állásokat épített ki Sztanyiszlav—Kolomea körzetében. Ezen az arcvonalszakaszon a Vörös Hadsereg 18. hadserege és 17. gárdahadteste, az 1. Ukrán Front balszárnya hajtott végre támadó hadműveletet. A magyar kommunisták agitációs munkája erre az arcvonalszakaszra összpontosult. Ebben az időben alakult meg a 4. Ukrán Front.

A lvov—szándomiri hadművelet végrehajtása során az 1. Ukrán Front két irányban támadott. A fő csapást a Visztula és Berlin irányába mérték. A második irányban végzett tevékenység célja a Kárpátokon való áttörés és Szlovákiába való benyomulás volt. Az utóbbi feladat teljesítése érdekében hozta létre a Legfelsőbb Főparancsnokság a 4. Ukrán Frontot, 1944. augusztus 5-én. Ennek egyik részét az 1. Ukrán Front balszárnya alkotta, pontosabban az 1. gárdahadsereg, a 8. légihadsereg, a 18. hadsereg és a 17. gárda-lövészhadtest. Parancsnokká I. E. Petrov vezérezredest nevezték ki. A magyar propagandisták ily módon automatikusan átkerültek a 4. Ukrán Front kötelékébe.

69 *G. Fazekas Erzsébet:* i. m. 120. o.
70 Igaz Szó. 1944. június 13., 81. sz.
71 HL Pgy. Szu/67 4—5. o.; HL Pgy. Szu/20 1—2. o.
72 *Nógrádi Sándor:* Emlékeimből. Budapest, 1961. 245. o.; *Földes Pál:* Partizánemlékek... i. m. 323. o.

A németek oldalán viselt háborúval való elégedetlenség egyes jelei akkor már nemcsak a honvédek körében nyilvánultak meg, hanem a hadsereg parancsnokságában is. Vörös János vezérezredes, vezérkari főnök, tiszti parancsában 1944. augusztus 4-én megállapította: „Megdöbbenéssel tapasztaltam, hogy ma, amikor az ellenség határainkon van, s így az ország lakosságának a legnagyobb lelki ellenálló erőre és nyugalomra van szüksége, és amikor a kormányzat, és az illetékes polgári szervek mindent megtesznek, hogy a lehető legnagyobb erőkifejtést biztosíthassák és minden eszközzel küzdenek a kishitűség ellen, akkor éppen a honvédség körében akadnak olyanok, akik a rémhírek terjesztésével izgatják a polgári lakosságot és ily módon ártanak az ország érdekeinek.

Jelentéseket kaptam arról, hogy a tisztek eme rémhírterjesztése nemcsak a hátországban, hanem a hadműveleti terület hátsóbb részein is nagymértékben tapasztalható. A jelentések szerint ebben azok a tisztek járnak elöl, akik sebesülés vagy más okból az arcvonalból hátra kerültek, s nemcsak magántársaságban, hanem főleg vasúti utazásaik alkalmával fejtik ki ezt a káros tevékenységet."[73]

Ebben a jelenségben nem kis szerep játszott a július—augusztus végi szovjet támadás, s az az antifasiszta propaganda, amelyet a magyar kommunisták végeztek. Minden erejüket latba vetették, hogy megmentsék az 1. magyar hadsereget a teljes pusztulástól.

Augusztus első felében a 4. Ukrán Front előrenyomulása következtében az ellenséges csapatok (köztük az 1. magyar hadsereg is) visszavonultak a Kárpátokba. Ebben az időben különösen sok katona esett fogságba, vagy állt át önként. Az utóbbiak száma július 27-től 31-ig 2400 fő volt.

Ezeket az átállt honvédeket újonnan létrehozott táborokban helyezték el, a fronttól nem messze: Sztanyiszlávban, Kolomeában, utána Sztrijben, Szamborban. Így a propagandistáknak állandó lehetőségük volt arra, hogy a frontagitáció mellett a hadifoglyokkal is rendszeresen foglalkozzanak.

1944 augusztus elején Illés Béla egyhetes kurzust tartott 200 katona és tiszt számára. Ezzel kezdődött meg az oktatás az új antifasiszta iskolában, Sztanyiszlávban. Illés Béla kezdeményezését a továbbiakban Somogyi Imre, dr. Érchegyi József, valamint a Zbarazsból érkezett Fazekas Erzsébet folytatta. A sztanyiszlávi táborban nem kevés munkát végzett Gerő Ernő, Vas Zoltán, dr. Jánosi Ferenc református lelkész-hadnagy és más antifasiszták. „Ezen a helyen — emlékezik vissza 1944 augusztusára Szentkirályi Frigyes hadnagy — gyakran kerestek fel bennünket emigráns magyar kommunisták és azok a volt hadifoglyok, akik antifasiszta iskolát végeztek. Őszinte hálával emlékszem munkájukra, ügyesen összekapcsolták a felvilágosító tevékenységet a vigasztalással. És mindezt magyarul."[74]

A táborban a honvédek körében végzett felvilágosító munka 1944 nyarán nagy eredményeket hozott. Különösen szembetűnővé vált ez, amikor a Vörös Hadsereg szeptember elején újabb támadásba lendült a Kárpátokban.

Megkezdődött a szovjet csapatok Magyarországra lépésének előkészítése. Megjegyezzük, hogy a Vörös Hadsereg Politikai Főcsoportfőnöksége már 1944 márciusától hozzálátott a szovjet katonák felkészítéséhez arra vonatkozóan, hogy milyen feladatokat kell végrehajtaniuk a lakosság körében, ha majd Románia, Lengyelország, Jugoszlávia, Bulgária, Csehszlovákia és Magyarország területére lépnek. Ebben az előkészítő munkában a fő szerepet azok az említett

73 HL HM VKF 1944. 64554/Eln. 6. o.
74 *Szentkirályi Frigyes:* Fordulópont életemben. HK 1974. 4. sz. 677. o.

országokból származó kommunisták játszották, akik a Szovjetunióban éltek. Ezzel összefüggésben a magyar propagandisták fontos feladatává lett, hogy megismertessék a szovjet katonákat, főleg a tiszteket, Magyarország történelmének, gazdasági és politikai fejlődésének, kulturális életének, a magyar nyelvnek és a népszokásoknak egyes kérdéseivel. A továbbiakban is nagy figyelmet fordítottak nemzeti sajátosságokra. Ezért a szovjet frontparancsnokságoknak — írta Vas Zoltán — „ehhez számos »civil« kérdésről kellett tájékozódniuk. Ismerniük kellett a magyarországi politikai helyzetet, a hazafias erőket, a közigazgatást, a helyi ellátási kérdéseket, hasonlókat."

Augusztus elején magyar kommunisták tartottak előadásokat a 4. Ukrán Front főtisztjeinek Magyarországról. E hónap végén a 2. Ukrán Front körzetében, Aradon, megjelent Vas Zoltán, aki a szovjet főtisztek előtt itt is több előadást tartott Magyarországról. „Részt vettek ezen — emlékezett vissza Vas Zoltán — annak a tanfolyamnak a tisztjei is, akiket máris kijelöltek, hogy a felszabadított magyar megyékben, nagyobb városokban parancsnokként irányítsák a szovjet katonai közigazgatást."[75] Hasonló előadásokat tartott ebben az időben különböző kérdésekről Révai József, Gerő Ernő, Farkas Mihály, Nagy Imre, Illés Béla és több más antifasiszta.

Dr. Gruber József — magyar politikai emigráns — szovjet százados szintén részt vett ebben a munkában. Az 1. Ukrán Fronton végzett propagandamunkája során az volt a feladata, hogy „amennyire lehet rövid idő alatt tanítsuk magyar nyelvre egy kb. 10—15 főnyi tiszti csoport tagjait, akiket arra jelöltek ki, hogy Magyarországra érve a felszabadított területen különböző városok parancsnokai legyenek. Örömmel láttunk ehhez a munkához — írta Gruber József — »Tanítványaink«, akikkel együtt laktunk, s így éjjel-nappal együtt voltunk, néhány hónap alatt meglepő eredményeket értek el: nagyjából megismerték Magyarország történetét, a Magyar Tanácsköztársaság időszakát, az ország politikai helyzetét — egyszóval tájékozottak lettek és úgy-ahogy már beszélni is kezdtek magyarul a részükre összeállított társalgási füzet segítségével."[76]

Földes Pál, miután augusztus elején a 4. Ukrán Fronthoz került, Tyulpanov ezredes kérésére előadást tartott legalább 300 politikai tisztnek Kárpátalja földrajzi, néprajzi és politikai viszonyairól. Az előadás másfél órás volt. Hasonló tartalmú előadásokat tartott a szovjet tiszteknek Wágner Anna, Lévai László és több más magyar antifasiszta is, akik az újonnan létrehozott 4. Ukrán Frontnál tevékenykedtek.

Szeptember 9-én a 4. Ukrán Front csapatai új támadásba lendültek a Kárpátokban. Ezen az arcvonalszakaszon szeptember—októberben a harc igen bonyolult körülmények között folyt. A magyar antifasiszták ebben az időben igen élénk propagandatevékenységet fejtettek ki. Ezzel kapcsolatban érdekes megemlíteni, hogy az előrenyomulás során zsákmányolt dokumentumokat kiválóan felhasználták a horthysta seregek körében végzett propagandamunkában.

Somogyi János visszaemlékezésében érdekes példát találunk: augusztus 1-én a 8. lövészhadosztály (parancsnoka A. Sz. Szmirnov vezérőrnagy), ahol Somogyi a felvilágosító munkát végezte, elfoglalt egy Mikulicsin környéki falut. Ebben a faluban volt a hadosztály egyik ezredének parancsnoksága. Jelentős mennyiségű zsákmányolt magyar újságot és képes folyóiratot hoztak ide. Különösen a „Magyar Futár" és a „Szignál" című fasiszta lapokat. Ezeknek az újságoknak az anyagaiból az antifasiszták a rádióadások és a röplapok számára szövegeket állítottak össze. A zsákmányolt anyagokat jól felhasználták „az el-

75 Magyar Nemzet, 1974. december 25., 29. o.
76 HL Pgy. Szu/689. Gruber József visszaemlékezése, 15—16. o.

lenség által terjesztett propaganda hazugságainak leleplezésére készülő anyag összeállításához".[77]

Ahogyan a Vörös Hadsereg mind közelebb nyomult Magyarország határaihoz, a fogságban levő honvédek aktivitása egyre jobban növekedett. Ennek a mozgalomnak az egyik központja a Sztrijben 1944 augusztus végétől működő antifasiszta iskola lett. A különböző újonnan létrehozott táborokból oktatás céljából ide irányították a magyar katonákat és tiszteket. Az iskolában 2 csoportot hoztak létre. Az első csoporttal, amelyben döntően közlegények voltak, Fazekas Erzsébet és Örlei Zoltán foglalkozott. A második csoport, amelyhez kb. 50 tiszt tartozott, Illés Béla, Szabó Ferenc, Somogyi Imre, Érchegyi József irányítása alatt állt. A sztriji iskola hallgatói előtt felszólalt Farkas Mihály és Földes Pál is.

1944 szeptemberében Sztrij városában és környékén — például Szambor térségében — az iskola kiterjesztette tevékenységét: egy-, illetve négyhetes tanfolyamok indultak, amelyeknek hallgatói létszáma meghaladta a 300 főt. Az iskola vezetője Paten szovjet őrnagy volt. Az oktatómunkába új magyar antifasiszták is bekapcsolódtak: Fazekas György, dr. Kovács István, Zsombor János. Az iskolában rendszeresen tartottak előadást a Szovjetunióról, megmagyarázva egy-két alapvető marxista tételt, és előadást tartottak Magyarországról is.

Azok az események is, amelyek 1944 nyár végén Magyarországon lejátszódtak arról tanúskodtak, hogy Magyarország talán kilép a németek oldalán folytatott háborúból.[78] Románia, Finnország és Bulgária kilépése kedvezően hatott a budapesti vezető politikai körökre. 1944 őszén Magyarország az európai katonai-politikai események központi területévé vált. Magyarország kilépését augusztus és szeptember folyamán a Szovjetunióban élő magyar kommunisták is igen sürgősnek ítélték meg és mindent megtettek ennek érdekében: „ma azonban — közölte a Kossuth Rádió szeptember 9-i adása —, amikor közeleg a vég, nem megnyugtató fogások, hanem komoly, elszánt tettek kellenek. Magyarország megmentésének első és elengedhetetlen feltétele az azonnali szakítás Hitlerrel". Fél hónappal korábban Hitlernek még négy vazallusa volt. Erre az időre már csak Magyarország maradt. „A menekvésnek ma egy az útja: gyors és elszánt harc Hitler ellen."[79] Magyarországon küzdő demokratikus erők — a Magyar Front illegalitásban levő pártjai — ugyancsak arra törekedtek ebben az időben, hogy a horthystákkal kötött kompromisszum révén előmozdítsák a Hitler-ellenes fellépés ügyét. Ezt szorgalmazta a Kossuth Rádió is.[80]

Augusztus—szeptember folyamán a magyar propagandisták a volt szövetséges országokban lezajlott eseményekkel kapcsolatban kiemelték azt a tényt, hogy Románia augusztus 23-án fegyverszünetet kért és hadserege szembefordult a németekkel. Szeptember 12-én Románia aláírta a fegyverszünetet Moszkvában. De még ezt követően is Magyarországnak megvolt a lehetősége arra, hogy harcoljon nemzeti érdekeiért. Más részről sok magyar tiszt is úgy látta, hogy tiltakozni kell a német parancsnokság büntető szankciói, valamint a haza megsemmisítésének nyilvánvaló szándéka ellen, amely egyébként a magyar kormányt is nyugtalanította. A hadifoglyok kijelentették azt is, hogy Dálnoki Miklós Béla vezérezredes, az 1. magyar hadsereg parancsnoka, szintén nem ért egyet az országban folytatott politikával és elítéli a hitleristák akcióit.

A Legfelsőbb Főparnacsnokság és a Vezérkar — emlékezik Stemenko — lehetőnek tartotta azt, hogy a tisztek és katonák hangulatát Magyarországnak

77 PI Arch. H-s-233. III. rész, 9. o.; A zsákmányolt anyagok nagy jelentőségéről írtak magyar kommunisták már 1944 május elejétől. Lásd: PI Arch. 500. f. 2/863. 2. o.
78 Magyarország története 1918—1919., 1919—1945. Budapest, 1976. 8. k. 1173. o.
79 PI Arch. 720. f. II. ő. e. 405. sz.
80 PI Arch. A Kossuth Rádió adásai: 1944. október 12., 1198. sz., október 14., 1200. sz.

a háborúból való kiválása érdekében kiaknázzák. Ennek érdekében elsősorban a magyar tisztek Hitler-ellenes és hazafias érzelmeire kívántak támaszkodni. Ezzel kapcsolatban Sztálin azt tanácsolta I. E. Petrovnak (a 4. Ukrán Front parancsnokának) és L. Z. Mehlisznek (a 4. Ukrán Front politikai osztálya vezetőjének), hogy gondolkodjanak azon, mit lehetne tenni. E kérdés megoldásában maguk a hadifoglyok is közreműködtek. Szeptember 16-án a hadifogoly tisztek gyűlésükön határozatot hoztak arról, hogy az 1. magyar hadsereghez fordulnak és felszólítják őket: ne harcoljanak a szovjet csapatok ellen. Egyetértettek abban is, hogy kollektív levelet kell intézni a magyar hadsereg parancsnokságához, amelyet a tisztek állítottak össze három nap alatt. A levél a német megszállók elleni aktív harcra buzdított és Magyarország függetlenségének megvédésére. A szovjet parancsnokság egyetértett ezzel az elgondolással.[81] A memorandumot aláírta vitéz Gallay Emil őrnagy, Gyulay Mihály százados, Bihari János főhadnagy, továbbá négy hadnagy és 14 zászlós. Összesen 39 hadifogoly tiszt írta alá a levelet.[82] A memorandumban rámutattak arra, hogy a német csapatok minden fronton vereséget szenvedtek. Egész Európa harcra kelt a fasizmussal szemben, amelynek hamarosan végleg meg kell semmisülnie. „Hazánk Hitler hódító háborúja következtében olyan súlyos helyzetbe jutott, mint ezeréves történelmünk során soha. Mi, akik felszabadultunk a német hírverés hatása alól, látjuk, megértettük, hogy Magyarország a végpusztulás szélére sodródott. De még nem veszett el! (...)

Meg lehet és meg kell menteni Magyarországot attól — folytatták a hadifoglyok —, hogy a háború befejezésekor még mindig Németország oldalán álljon és így vele együtt kelljen felelnie az elvesztett háborúért."[83]

Szeptember második felében ezt a memorandumot milliós példányszámban állandóan terjesztették az 1. magyar hadsereg arcvonalának egész mélységében és a magyar polgári lakosság körében. A hangszórós adásokban a propagandisták rendszeresen ismertették a memorandumot és kiemelték jelentőségét.

Szeptember 24-én reggel 6 órakor három tiszt, vitéz Gallay Emil őrnagy, a 4. gépkocsizó lövészzászlóalj parancsnoka, Gyulay Mihály százados, a 49. gyalogezred első zászlaljának parancsnoka és Neubauer Pál zászlós, a 16. felderítő huszárszázad 1. szakaszának parancsnoka, kibontott nemzeti lobogóval, sikeresen átment a 351. szovjet lövészhadosztály és az 1. magyar hadsereg 16. gyalogoshadosztálya között húzódó arcvonalon. A három tiszt az 1. magyar hadsereg parancsnokához indult.

Ugyanazon a napon, különböző arcvonalszakaszokon, három 15—20 fős hadifogolycsoport átment a front másik oldalára, különböző hadosztályokhoz. A csoportok célja mind a tisztek, mind a katonák esetében abban állt, hogy tömegesen meggyőzzék az 1. magyar hadsereg katonáit a Vörös Hadsereg oldalára való átállás szükségességéről és arról, hogy fegyvereiket a magyar nép igazi ellensége, a német fasizmus ellen kell fordítaniuk.

A háromtagú tiszti küldöttséget az 1. magyar hadsereg parancsnoksága fogadta. De mivel a levélben felvetett kérdések nagy jelentőségűek voltak, a hadsereg parancsnoka előzetesen kapcsolatba kívánt lépni Budapesttel. Megígérte azonban, hogy rövidesen pozitív választ ad.[84]

Budapest nem adott választ. Ezért Gallay őrnagyot a fővárosba irányították azzal a feladattal, hogy adja át a levelet a kormányzónak. Ő azonban út

81 С. М. Штеменко: Генеральный штаб в годы войны. Книга вторая. Изд. Министерства Обороны СССР, Москва, 1974. 240—241. o.
82 HL Pgy. Mo/291. 5. o.
83 Magyar Újság, 1944. szeptember 26., 21. sz.; Igaz Szó, 1944. november 5., 102. sz.
84 С. М. Штеменко: i. m. 242. o.

közben elakadt, majd a nyilasok elfogták és börtönbe vetették. 1945 telén, a szovjet csapatok megérkezése után szabadult csak ki. Így Gyulay Mihály és Neubauer Pál szeptember 28-án visszatértek a 4. Ukrán Fronthoz.

Azt a három csoportot, amely szintén átment a magyar hadseregheZ, a tábori csendőrök szétverték. Jó részüknek sikerült a hátországba menekülni és ott várták ki a felszabadítást.[85]

A memorandum azonban széles körben elterjedt az 1. magyar hadsereg soraiban és kedvező visszhangot váltott ki. S abban, hogy minél többen megismerhessék, jelentősen közreműködtek a 4. Ukrán Front propagandistái. Röpirat formában kiadták a memorandum teljes szövegét, amelyet a tisztek magukkal vittek a túloldalra. A röpiratokban leszögezték az átküldött tisztekkel kapcsolatban: „Miután a levélre nem érkezett válasz és a küldöttség sorsa ismeretlen, a magyar hadifogoly tisztek kérésére nyilvánosságra hozzuk a levél teljes szövegét."[86]

A katonák azonban nem nyugodtak bele a kudarcba. Október elején a sztriji iskola tisztjei még egy levelet készítettek, amelyet Dálnoki Miklós Bélához címeztek. Ebben a következő kérdéseket emelték ki: be kell szüntetni az ellenállást a szovjet csapatokkal szemben; meg kell nyitni az utat a Vörös Hadsereg előtt abból a célból, hogy a fasisztákat Magyarország területén szétverhessék. Dálnoki Miklós Bélától követelték, hogy adjon parancsot a fegyvereknek a németekkel szemben történő bevetésére.

A levél átadásával három magyar tisztet bíztak meg, Mázló Ferenc őrnagyot (a 18. hadosztály 49. ezrede II. zászlóaljának parancsnokát), Horváth Gyula századost (a 21. gyalogosezred zászlóaljparancsnokát) és Szentkirályi Frigyes hadnagyot (századparancsnokot).[87]

Ennek a feladatnak az előkészítése során a tiszteket a „Magyar Újság" munkatársai — Kassai Géza, Illés Béla, Wágner Anna, Solt Lajos — részesítették politikai oktatásban. A tisztekkel találkoztak a Szovjetunióban élő magyar kommunisták vezetői — Vas Zoltán, Farkas Mihály, Szántó Zoltán. A beszélgetés témája az volt, miként tudnák megkeresni Dálnoki Miklós Bélát és feltárni előtte az 1. magyar hadsereg szovjet csapatok oldalára történő átállásának lehetőségét. A beszélgetésre október 10-én került sor. Október 13-án a három magyar tiszt átment a frontvonalon, különböző helyeken. Céljuk ebben az esetben nem merült ki abban, hogy levelet adjanak át Dálnoki Miklós Bélának (mint ahogy azt a szeptember 23-án átment tisztek tették), hanem meg is kellett várniuk a választ.

A magyar tiszteket Husztra és Beregszászra küldték, ahol az 1. magyar hadsereg parancsnoksága tartózkodott. Dálnoki Miklós Béla egyetértett a háborúból való kiválással. De ő is, akárcsak sokan mások, a kormányzó parancsát várta.

Horthy október 15-i fegyverszüneti proklamációja azonban nem volt megfelelően előkészítve. A németekkel szembeni határozatlansága az egész kiugrási kísérletet meghiúsította. A németek időközben felismerték a közelgő veszélyt és minden eszközzel meg akarták akadályozni, hogy Magyarországon sor kerülhessen „a negyedik árulásra".[88]

Szálasi hatalomra jutása egyet jelentett azzal, hogy Magyarország Német-

85 HL Békeelőkészítő csoport anyaga. A (III) 3., 498. o.
86 HL Pgy. Mo/291., 1—5. o.
87 *Szentkirályi Frigyes:* idézett cikke, 677. o.
88 Románia, Finnország és Bulgária háborúból való kilépését minősítették a németek az első három háborús árulásnak. Освободительная миссия Советских Вооруженных Сил во Второй мировой войне. Изд. Министерства Обороны СССР, Москва, 1974. 268. o.

ország szövetségese marad. Dálnoki Miklós Béla Horthy fegyverszüneti felhívásának ismeretében a Szálasi kormánnyal szakítva vezérkarával együtt (amelyhez Kéri Kálmán vezérkari főnök és más főtisztek és katonák is tartoztak, összesen 880 fő) átment a Vörös Hadsereg oldalára. A következő napon Dálnoki Miklós Béla parancsot adott a hadseregnek, hogy szüntessék be az ellenállást a szovjet csapatokkal szemben és álljanak át az ő oldalára. Ebben a parancsban állást foglaltak a Szovjetunióval, Angliával és az Egyesült Államokkal haladéktalanul megkötendő fegyverszünet mellett. A parancs azt is tartalmazta, hogy valamennyi becsületes magyar védelmezze a nemzet anyagi értékeit, s akadályozza meg a fasisztákat abban, hogy az országot kirabolják.[89]

A magyar propagandisták Dálnoki Miklós Béla parancsát ismertették rádióban. Széles körben terjesztették röpirat formában is az első vonalakban és a polgári lakosság körében.

A magyar antifasiszták megbízásából összesen 67 honvéd és 13 tiszt ment át az 1. magyar hadsereg különböző hadosztályaihoz. A 13 tiszt között több olyan is akadt, aki Sztrij antifasiszta iskolájában tanult. Így például dr. Bihari János, t. főhadnagy, Hidasi János t. zászlós, Bolváry Ödön, Győrbíró Ferenc, Kráthy Gyula és mások. Velük Illés Béla és a „Magyar Újság" több más munkatársa külön is foglalkozott. A tisztek megismerkedtek a nemzetközi helyzetet elemző anyagokkal, tudatták velük azt is, hogy a Faragó által vezetett delegáció Moszkvában tárgyalásokat folytat Magyarország háborúból való kilépéséről. Végül, október 16-án, találkoztak Dálnoki Miklós Bélával is.

A magyar hadseregben ebben az időben Szálasi hívei vették át a vezetést. Azokat, akik nem akartak a németek oldalán tovább harcolni, letartóztatták, sokat kivégeztek. Ennek ellenére, sőt éppen ezért, megnövekedett a hadifogságba került honvédek száma. Csak október 20—30-a között 10 ezer honvéd hagyta ott a frontot és szökött vissza az országba; 20 ezer honvéd állt át az 1. magyar hadseregből a Vörös Hadsereg oldalára. Közülük több mint 10 ezren szervezetten, egységükkel együtt mentek át a túloldalra.[90] Ezt követően, október 20-án, a 4. Ukrán Front parancsnoka utasítást adott ki, és előírta, hogy segíteni kell a honvédeket az átállásban.[91]

Szálasi uralomra jutása keresztülhúzta a Magyarországnak a háborúból való kilépését. A Vörös Hadsereg október 23-án újból támadásba lendült Magyarország területén. Ebben a 2. Ukrán Front játszotta a főszerepet.

Már 1944 augusztusában a 2. Ukrán Front csapatai gyorsan vonultak előre Románia területén és szeptember közepén elérték Magyarország határait. Tőlük jobbra a 4. Ukrán Front támadott. A Legfelsőbb Főparancsnokság elképzelése szerint a 4. Ukrán Frontnak Szlovákiába kellett behatolnia. Azzal, hogy a 4. Ukrán Front egy kissé északra fordult, az 1. magyar hadsereg két tűz közé került, a 4. és a 2. Ukrán Front közé, és súlyos veszteségeket szenvedve volt kénytelen déli irányban visszavonulni.

A 2. Ukrán Front megkezdte Magyarország felszabadítását. Előrenyomulása

89 Magyar Újság, 1944. november 1., 30. sz.

90 *Korom Mihály:* idézett doktori értekezése. 330. o.; Magyar Nemzet, 1975. január 8.

91 Ebben a parancsban köteleztek minden szovjet hadtestparancsnokot: 1. Világosítsa fel a vöröskatonákat arról, hogy az átálló magyar katonák, tisztek és tábornokok, akár szervezett csapatokban, akár csoportosan, vagy egyenként, akár fegyveresen, akár fegyvertelenül jönnek, hívei a Vörös Hadsereg elleni háború azonnali beszüntetésének. Épp ezért a magyar haderő e tagjait barátságosan kell fogadni és a veszélyes zónából azonnal biztonságos helyre kell őket kísérni. 2. Az összes rendelkezésre álló harci eszközökkel meg kell akadályozni, hogy a németek gátolják a magyar katonákat, tiszteket és tábornokokat az arcvonal átlépésében. 3. Mindenkinek, aki önként állt át a Vörös Hadsereg oldalára, igazolványt kell adni arról, hogy ő az első honvédsereg parancsnokának rendelkezése értelmében beszüntette az oroszok elleni haderő e átjött az arcvonalon. 4. Az önként átállókat el kell különíteni a hadifoglyoktól, jobb lakóhelyet kell biztosítani számukra, és jobb élelmezést, mint a foglyoknak. A sebesültek és betegek azonnal kórházba szállítandók. Magyar Újság, 1944. november 4., 31. sz.

során az 1., 2., és 3. magyar hadsereggel, valamint német csapatokkal kellett megütköznie. Ezért a 2. Ukrán Frontra irányították a korábban a 4. Ukrán Fronton dolgozó magyar propagandistákat. Még korábban ide érkezett a magyar propagandistáknak egy csoportja Moszkvából és más városokból. Így pl. 1944 szeptember végén érkezett a 2. Ukrán Fronthoz Erdélybe Szántó Katalin hadnagy, aki elmondta: „már sok magyarral találkoztam, akik szintén a szovjet hadseregben teljesítettek szolgálatot. Itt dolgozott Práth Károly, Hábermann Gizella, Hábermann Miklós, Szilágyi Emil, Mátyás László, Bolgár Elek és felesége, Abelovszky családja és többek között két magyar születésű román elvtársnő is."[92]

1944 szeptemberében a magyar propagandisták tevékenysége elsősorban a 2. Ukrán Fronttal szemben levő erőkre összpontosult. Október folyamán a 2. Ukrán Frontnál dolgozó magyar propagandisták 80 röplapot készítettek 6 millió példányban, s ebből 2,34 millió magyar nyelvű volt. Az agitáció céljai és módszerei a korábbiak voltak. Práth Károly, aki az 1. Ukrán Fronton, a 4. Ukrán Fronton, végül a 2. Ukrán Fronton végzett agitációs munkát, visszaemlékezéseiben így ír erről: „Az aktív munka elsősorban abban állott, hogy a harcban álló csoportokhoz agitátorként beosztottak bennünket és éjszakánként politikai agitációt végeztünk a velünk szemben álló csapatok felé, amelynek nagy része magyar volt."[93] Azt követően, hogy a szovjet csapatok Magyarország területére értek, a propagandatevékenység kiszélesedett.[94] Hangszórós kocsikat pl. már nagyon ritkán használtak. Tevékenységük középpontjában inkább a polgári lakosság felvilágosítása került. Ennek érdekében a 2. Ukrán Frontnál kiadták az első magyar nyelvű — röpirat formájú — újságot Közlöny, Híradó, azután Hírek és A Magyar Újság Híradója címmel. Ezt a munkát ezen a frontszakaszon Práth Károly százados végezte, Bolgár Elek közreműködésével. A 4. Ukrán Frontnál megjelenő Magyar Újság pedig folytatta a 2. Ukrán Frontnál kiadott újságok tradícióit. Az újságok nagyban hozzájárultak a felszabadult magyar lakosság körében végzett politikai munka eredményességéhez.

1944. szeptember 22-én L. Z. Mehlisz telefonon a 4. Ukrán Front parancsnokságára rendelte Illés Bélát. Beszélgetésük egy, a magyar lakosság számára a front körülményei között kiadandó újság létrehozásáról folyt. Ennek az újságnak azt a fő feladatot szánták, hogy a magyar lakosságot tájékoztassa a világ eseményeiről és a harci helyzet alakulásáról. Minderre Illés Bélának csak néhány nap állt rendelkezésére. A magyar nyelvű újság szerkesztésében Illés Béla, Kassai Géza, Wágner Anna és Lévai László vettek részt — mindegyiküknek volt már tapasztalata a szerkesztői munkában.

A lap sokszorosításának színhelye Lvov városa volt, ahol találtak latin betűs nyomdát. Ide érkezett Davidenko szovjet őrnagy, hogy a nyomda vezetőjével tárgyaljon és nyomdászokat szerezzen, olyanokat, akik idegen nyelven is tudnak szedni. Az ő feladata volt, hogy biztosítsa a szükséges eszközöket: papírt, tipográfiai felszereléseket és festéket. A munkába bekapcsolódott három lengyel nyomdász is, akik már korábban is ebben a nyomdában dolgoztak és hajlandók voltak magyarul szedni. Rajtuk kívül a sztriji táborból még két magyar érkezett a szerkesztőséghez, akik szintén jártasak voltak ebben a munkában. Elosztották a funkciókat. Illés Béla lett a főszerkesztő, a szerkesztő Kassai Géza, helyettese Wágner Anna, aki egyben főkorrektor és szerkesztőségi titkár

92 HL Pgy. Szu/760. 10. o.; PI Arch. h-h-171.
93 HL Spanyol gyűjtemény. Práth Károly visszaemlékezése, 29. o., *A. I. Puskas* előadása A háborús propaganda a második világháborúban címmel Budapesten, 1978. november 3-án megtartott konferencián.
94 PI Arch. H-h-206. Herencsár Lajos visszaemlékezése, 6. o.

is volt. Fazekas Erzsébet és Oldner Vladimir dolgozták fel a zsákmányolt anyagokat és százával gyűjtötték össze azokat a cikkeket, leveleket és történeteket, amelyeket a Sztanyiszlavban és Sztrijben levő hadifoglyok írtak, illetve elmondtak. Azok a honvédek, akik 48 órával azelőtt még a horthysta hadseregben szolgáltak, egészen friss információkat nyújtottak. Azokban a levelekben, amelyeket a hadifoglyok hozzátartozói írtak, egyszerű és világos megfogalmazásban tükröződött többek között a magyarországi földreform jelentősége. Ezekből meg lehetett ismerni a magyarországi birtokviszonyokat, s azt, ami még ennél is fontosabb volt, hogy hogyan akarja a magyar paraszt ezeket a birtokviszonyokat megváltoztatni. Közöttük nem egy olyan is akadt, aki úgy gondolta, hogy a felszabadulás után Magyarországon közvetlenül hozzá lehet látni a szocializmus építéséhez. Ezek mellett Oldner Vladimir és Fazekas Erzsébet maga is több cikket írt az újság számára.

A lap előkészítésében részt vett Farkas Mihály, Solt Lajos hadnagy és sok más antifasiszta. A szerkesztőségben állandóan hallgatták a Kossuth Rádió, a Moszkvai Rádió, a hivatalos budapesti rádió adásait, amelyeknek anyagát jól hasznosították a cikkek megírásánál. Ezen a területen Lévai László végzett kiemelkedő munkát. Rendszeres segítséget nyújtottak a nyomdászok — és mindnyájan akik a szerkesztőségben dolgoztak, vagy azzal kapcsolatban voltak.[95]

Az Igaz Szó szerkesztősége szintén küldött anyagokat az új újságnak, hasonlóan moszkvai magyar kommunisták is: anyagokat, tanácsokat, értékes információkat juttattak el a laphoz. A 4. Ukrán Front tisztjei megkülönböztetett figyelmet szenteltek az újságnak. „Lelkesen segített az újság kiadásában Tyulpanov orosz ezredes. Tanáccsal, anyaggal és amennyire tudott, emberekkel segített. Az egész nehéz szervezési munkát Davidenko őrnagy végezte. Ő volt családunk fáradhatatlan apja — emlékeztek vissza a szerkesztőség munkatársai. Mindent megszerzett, mindent megtett, számára semmi sem volt lehetetlen."[96]

Szeptember 26-a nagy nap volt a magyar antifasiszták számára. Ezen az éjjel jelent meg a Magyar Újság első száma. Ez volt az első magyar újság, amely rendszeresen, hetenként 3-szor került a magyar lakosság kezébe. A magyar antifasiszták ennek az újságnak a kiadásával arra törekedtek, hogy tájékoztassák „a magyar népet a háború jellegéről, a hadihelyzetről, a Szovjetunió felszabadító céljairól és arról, mit kell tennie a magyar lakosságnak a felszabadulásért".[97]

A Magyar Újság első számát Kassai Géza cikke vezette be „Egy perc híján tizenkettő" címmel. A szerző a Vörös Hadsereg és a szövetségesek támadó hadműveleteit elemezve arra a megállapításra jutott, hogy a fasizmus számára Európában már csak hetek, esetleg hónapok maradtak. A történelemben ez a rövid időszak már csak néhány pillanatot jelenthetett. Ezzel számot kellett vetnie mindenkinek, beleértve a magyar dolgozókat is. Ezért elkerülhetetlenül „szakítania kell Hitlerrel és minden erejével Hitler magyarországi ügynökei ellen kell fordulnia. Ha ezt elmulasztja, akkor a hitleri seregek Budapesten fogják védeni Bécset, Budapest elpusztul és vele pusztul az országnak jelentős része azért, hogy Hitler néhány héttel később legyen kénytelen feladni Bécset — és ha — folytatta Kassai — a magyar nép most rögtön nem fordul szembe gyilkosaival, amikor majd a németek kezéből kicsavarjuk a fegyvert, Magyarország nem elégtételt kap szenvedéseiért, hanem felenie kell mulasztásaiért." A cikk

95 *Illés Béla:* Ahogy a kortárs látta. Cikkgyűjtemény. Budapest, 1961. 228. o.
96 HL Pgy. Mo/83.; Új Szó, 1945. október 26.
97 *Máté György:* Új március hírnöke. A tiltott magyar pártsajtó története 1917—1945. Budapest, 1975. 151. o.

rámutatott, hogy csak a Vörös Hadsereg oldalára való átállással lehet megmenteni a hazát és jövőjét. „Ez — és csak ez — a menekvés útja" — vonta le a következtetést a szerző.[98]

Nagy feladat volt az újság terjesztése az első vonalakban és a polgári lakosság körében. Az újság első számának megjelenése idején az arcvonal 160 km-re volt Lvovtól. A szerkesztőségből a kész anyagokat teherautón szállították a közeli repülőtérre. Azután a szovjet repülőgépek szétszórták az anyagokat rendeltetési helyük szerint. Az első hetekben még nehéz volt az újságot oda eljuttatni, ahova kellett, különösen nehéz volt terjeszteni a lapot a polgári lakosság körében. De már az első napokban is sok példány került a magyarok kezébe. Az első szám, mint már említettük, szeptember 26-ról 27-re virradó éjjel jelent meg és szeptember 28-án már olvasták az újságot a magyar katonák a fronton. Így volt ez a további számok esetében is.[99] Amikor a Vörös Hadsereg Magyarország területére ért, a Magyar Újság terjesztése lényegesen gyorsabbá és egyszerűbbé vált, hiszen a szerkesztőség munkatársai már közetlenül léphettek kapcsolatba a polgári lakossággal. Ezzel egy időben az újság funkciói kiszélesedtek. A szerkesztőség különböző felhívásokat intézett a dolgozókhoz, plakátokat adott ki a felszabadított területeken a békés élet megindításáról.

A legfontosabb feladatokat plakátok és hirdetmények formájában jelentették meg, amelyeket az egyes községek legforgalmasabb pontjain ragasztottak ki.

Az első számok elemzése révén kiemelhetjük azokat a főbb kérdéseket, amelyek a szerkesztőség figyelmének középpontjában álltak. Ilyen volt például a Vörös Hadsereg és a szövetséges csapatok harci cselekményeinek ismertetése az összes fronton. Nagy jelentőséget tulajdonítottak annak, hogy ismertessék a magyar nép több évszázados Habsburg-ellenes harcának történetét, a német nyomással való szembenállást, s ápolják a nemzeti hősök emlékét. Ugyancsak fontos feladat volt a Függetlenségi Front programjának ismertetése és megmagyarázása. A második számban a 2. magyar hadsereg doni pusztulásáról és okairól számoltak be. A következő számok cikkeket közöltek a hadifogságba esett magyar katonák és tisztek életéről. Október 3-tól a Magyar Újság rendszeresen közölte a hadifoglyok üzeneteit hozzátartozóikhoz, híradásaikat arról, hogy jól vannak és egészségesek. A háború végén — közölte az újság — minden hadifogoly visszatérhet hazájába.

Nem nehéz észrevenni, hogy az újságokban megvilágított kérdések nem először vetődtek fel a magyar kommunisták munkája során. 1941—43-ban a fronton végzett propagandamunka folyamán, a Kossuth Rádió és a Moszkvai Rádió adásaiban, mindezek a kérdések már felvetődtek, de azóta a kommunisták még mélyebben tanulmányozták ezeket a problémákat. Ebben az időben azonban propagandában már újabb tapasztalatokra is támaszkodhattak: „A magyar nép kezdi felismerni — írta az újság —, hogy idegen érdekért, a németért pusztulnak el és véreznek ma is fiaik ... hogy az országvesztő Horthy-uralom a tönk szélére juttatta az országot, hogy nem a szovjet nép az ellensége, hanem a német és magyar bérencei, akik mérhetetlen szenvedést zúdítottak a magyar népre és most hadszíntérré tették Magyarországot."[100]

Az újság szerkesztősége mindig az előrenyomuló Vörös Hadsereggel haladt előre. Az első hat számot Lvovban adták ki. Október közepén határozat született arról, hogy a szerkesztőséget közelebb kell vinni a fronthoz, Munkács alá.

98 Magyar Újság, 1944. szeptember 26., 21. sz.
99 Így például csendőrök közölték, hogy Borsod vm. határában október 13-án a Magyar Újság 1944. szeptember 26-i és október 1-i számát szórták le. PI Arch. 651. f., 2. csop. (1944. 9100.)
100 Magyar Újság, 1944. október 1., 22. sz.

Ott jelent meg október 16-án a 7. szám. Szálasi hatalomra jutását, s következményeit a lap következő számai részletesen ismertették. Rövid ideig az újság szlovák területen jelent meg. December végén, az Ideiglenes Magyar Nemzeti Kormány megalakulása után, a szerkesztőség Debrecenbe költözött. Ott bekapcsolódtak a munkába a 2. Ukrán Front irányítása alatt megjelent Közlöny munkatársai is. A Közlöny beolvadt a Magyar Újságba, munkatársai beléptek ennek szerkesztőségébe. A főszerkesztő Illés Béla, egyik helyettese pedig Bolgár Elek lett.[101]

1945 január közepén az újság szerkesztősége áttette székhelyét Budapestre. Ebben az időben még súlyos harcok folytak Pesten. A szerkesztőség munkatársai hozzáláttak a kiadói munka feltételeinek megteremtéséhez. 1945. február 2-ától a lap Új Szó néven jelent meg. A szerkesztőség kibővült, új antifasisztákis bekapcsolódtak a munkába. 1945 szeptemberétől 1948. április 4-ig Illés Béla és Kassai Géza szerkesztésében a lap hétfő kivételével minden nap megjelent.

A magyar propagandisták a felszabadított területen segítették helyreállítani a békés életet.

Az új élet megindításában a legfontosabb a politikai munka és a szétesett közigazgatási apparátus helyébe alakult népi hatalmi szervek támogatása volt.

„Nem ment ez könnyen — emlékezett vissza Szántó Katalin —, mert eléggé nagy volt a zűrzavar a lakosság körében. Nekünk kellett segíteni az új, helyi szervek megalakításában, az új vezetők megtalálásában, tanácsokat, segítséget adni az új, szabad élet első lépéseinek megtételéhez. Mi győztük meg a lakosságot arról, hogy az iskolákat meg kell nyitni, az üzleteket kinyitni, stb. A mi kis csoportunknak — hiszen magyarok voltunk — nagyon sokféle feladatot kellett ellátnia. A felszabadított lakosságba hitet kellett önteni, megmagyarázni, hogy a szovjet hadsereg nem hódítani, hanem felszabadítani jött, nem ellenségnek, hanem barátnak tekinti a dolgozó magyar népet, amelyet mindenben segíteni kész, hogy egy új, szabad életet építsen magának... Sok előítélettel, hazugsággal kellett megküzdenünk, de lelkes örömmel és fáradhatatlanul csináltunk."[102]

Az 1944-ben végzett propagandista tevékenységet értékelve a következőket állapíthatjuk meg: A propagandamunkában magyar kommunisták, politikai emigránsok, antifasiszta honvédek és tisztek vettek részt. A magyar propagandistáknak ez a három csoportja közösen végezte munkáját s harcolt a fasizmus ellen. Hányan lehettek? A különböző források alapján — ha nem is teljesen pontosan — megállapítható, hogy ebben a munkában 1944-ben a fronton több mint 100 magyar antifasiszta vett részt. Többségüket a Moszkvában levő magyar kommunista vezetők irányították erre a területre.

A Vörös Hadsereg előrenyomulása során az agitátorok száma jelentősen megnövekedett. Sokan közülük már a fogság első napjában bekapcsolódtak az agitációs munkába, s arra az időre, amikor a Vörös Hadsereg már magyar területen harcolt, ez utóbbiak számát is százakban lehetett mérni. A magyar antifasiszták munkája a fronton a következőket jelentette:

1. a magyar honvédek felvilágosítása, a hazug horthysta propaganda leleplezése;

2. segítségnyújtás és felvilágosító munka a hadifoglyok körében, a hadifogolytáborokban és antifasiszta iskolákban;

3. a magyar csapatokra vonatkozó adatok gyűjtése, információk szerzése azok erkölcsi állapotáról, hangulatáról;

101 *Illés Béla:* i. m. 227. o.
102 HL Pgy. Szu/760. Szántó Katalin visszaemlékezése, II. 2. o.

4. a zsákmányolt anyagok elemzése és feldolgozása, továbbá az ellenség helyzetéről tanúskodó levelek és különböző dokumentációk összegyűjtése;

5. antifasiszta propaganda 1944 nyarán és őszén a magyar és német csapatok körében, majd ahogy a Vörös Hadsereg megkezdte Magyarország felszabadítását, a polgári lakosság felvilágosítása is, segítség a felszabadított területeken a békés élet feltételeinek megteremtéséhez.

Bekapcsolódtak végül az antifasiszták a magyar nemzeti bizottságok, a békés és demokratikus élet legfőbb irányító szervei létrehozásának munkájába is.

MELLÉKLET

Az 1944-ben propagandamunkát végzett magyar antifasiszták névsora

Abaróczki Sándor
Abelovszky házaspár
Abelovszky Vladimir
Beinrohr Dezső
Berés Tibor
Beszédes Antal
Boldog Gyula
Bolgár házaspár
Botás György
Czillag Miklós
Czinkon János
Dékán Sándor
Ék Sándor
dr. Érchegyi József
Farkas Mihály
G. Fazekas Erzsébet
Fazekas József
Földes Pál
Galambos László
Gerő Ernő
Görgényi Dániel
dr. Gruber József
Grünwald (?)
Gyáros László
Hábermann Gizella
Hábermann Miklós
Hahn Béla
Hamburger László
Herencsár Lajos
Hidas Antal
Hidvégi Ferenc
Hont Ferenc
Hunya István
Illés Béla
Jánosi Ferenc
Jász Pál
Kassai Géza
Kende Béla
Kertész Béla
Kertész Pál
Kovács István
dr. Kovács István
Kővári Márton
Köves László
Lévai Pál
Major István
Markó Imre
Márton József
Mátyás László
Mede József
Moknács János
Laszab Ferenc
Nagy György
Nagy Imre
Nagy Jenő
Németh Ferenc
Névai László
Oldner Vladimir
Örley Zoltán
Pártos Endre
Papp Béla
Párkányi János
Perei Mihály
Piros László
Pórffy György
Práth Károly
Rácz Gyula
Rákosi Endre
dr. Reiszner György
Révai József
Roczko György
Rosta Endre
dr. Simon László
Sitku András
Solt Lajos
Somogyi Imre
Somogyi János
dr. Soós Pál
Steinmetz Miklós
Szabó Ferenc
Szabó Gáspár
Szántó Katalin
Székely Antal
Szűcs Ernő
Tihanyi Sándor
Torma László
R. Tóth Ferenc
Vas Zoltán
Zamek Vladimir
Zsombor János
Wágner Anna
dr. Weinmann Ödön
dr. Weissveiler Gyula

Николай Держалук

УЧАСТИЕ ВЕНГЕРСКИХ АНТИФАШИСТОВ ВО ФРОНТОВОЙ ПРОПАГАНДЕ В 1944 ГОДУ

Резюме

В вводной части статьи дается характеристика международной военно-политической обстановки, сложившейся в начале 1944 года, затем рассматриваются те соображения, которые заставили гитлеровское военное руководство оккупировать Венгрию.

В результате военной политики, проводимой новым венгерским правительством после оккупации, венгерские воинские части вновь были брошены на советско-немецкий фронт.

Этот факт сделал необходимым, что венгерские антифашисты, жившие в Советском Союзе, начиная с этого времени вновь усилили и распространили свою деятельность, направленную на моральное разложение хортистской армии.

На основании разработки весьма многочисленных источников автор показывает эту деятельность с начала 1944 года вплоть до того, пока советские войска не вступили на территорию Венгрии.

В статье мы имеем возможность познакомиться с основным содержанием, методами агитации венгерских фронтовых пропагандистов, а также с теми средствами, которые использовались для ведения этой работы.

Автор приводит многочисленные факты для подтверждения результативности этой работы венгерских антифашистов и рассказывает о том, что одной из причин этих результатов было то, что содержание пропагандистской работы всегда увязывалось с обстановкой, сложившейся на фронте и на международной арене.

В статье мы познакомимся также и с теми людьми, которые содействовали в руководстве, организации и выполнении этой работы.

Статья, построенная на использовании имеющихся в настоящее время в распоряжении архивных материалов и мемуаров, показывает одну из значительных областей деятельности венгерских антифашистов.

N. Dershaluk

DIE TEILNAHME DER UNGARISCHEN ANTIFASCHISTEN AN DER FRONTPROPAGANDA I. J. 1944

Resümee

Zur Einführung schliesst der Autor die internationale militärpolitische Situation am Anfang 1944 auf, dann erötert, die Vorstellungen der Hitlerische Kriegsführung anbetracht der Besetzung Ungarns.

Aus der Militärpolitik der nach der Besetzung entstandenen neuen ungarischen Regierung folgte es, dass die ungarischen Truppen an der deutsch-sowjetischen Front wieder zum direkten Einsatz kamen.

Diese Tatsache machte es den in der Sowjetunion lebenden ungarischen Antifaschisten für notwendig, dass sie ihre auf die moralische Auflösung der Horthy-Armee zielende Tätigkeit wieder verstärken und verbreiten.

Der Autor stellt mit der Verarbeitung einer ziemlich reichen Quellenmaterial diese Tätigkeit vom Anfang 1944 an den Zeitpunkt, bis die sowjetischen Truppen des Gebiet Ungarns erreichten, vor.

Der Leser kann aus der Studie den grundsätzlichen Inhalt und die Methoden der Agitation von den ungarischen Frontpropagandisten kennen lernen, sogar auch die Mittel mit deren Gebrauch sie diese Tätigketi betrieben.

Den Erfolg der Propagandaarbeit der ungarischen Antifaschisten beweist der Autor mit der Menge der Tatsachen und findet dessen Ursache in erster Linie darin, daß sich der Inhalt der Propagandaarbeit den in den Fronten und der internationalen Lage zustande gekommenen Umständen jedesmal passen konnte. Die Studie macht auch die Personen bekannt, die die Propagandaarbeit lenkten, organisierten und durchführten.

Mit dieser Studie umfaßt der Autor ein bedeutendes Teilgebiet der Tätigkeit der ungarischen Antifaschisten an der Basis der zur Verfügung stehenden Archivmaterialien und Memoiren.

KÖZLEMÉNYEK

BONA GÁBOR

AZ ARADI VÉRTANÚK

Katonák!

Tinéktek jutott a szerencse éltetek feláldozásával megadni e szép honnak ősi önállóságát, nemzetiségét, örök fönnlétét...

Ezen harc nem Magyarország és Ausztria közti harc egyedül, — ez európai harc leend: a természet adta legszebb népjog harca a bitor zsarnokság ellen...

(A Feldunai Hadsereg napiparancsából, Komárom, 1849. április 29.)

Bécs, 1848. május 7.: V. Ferdinánd „legfelsőbb leiratában" a Magyarországon állomásozó császári királyi (cs. k.) csapatokat az első felelős magyar kormány honvédelmi miniszterének, Mészáros Lázárnak a fennhatósága alá rendeli.

Pest-Buda, 1848. május 15.: A Batthyány-kormány határozatot hoz egy 10 000 főből álló önkéntes sereg — az első tíz honvédzászlóalj — felállítására. A Szegeden alakuló 3. zászlóalj őrnagy-parancsnokává június 20-án Damjanich Jánost, a cs. k. 61. gyalogezred gránátos osztályának ez idő szerint még az itáliai hadszíntéren szolgálatot teljesítő I. osztályú századosát nevezik ki.

Mariampol (Galícia), 1848. május 28.: A tiszántúli legénységű cs. k. 6. Württemberg huszárezred 2. százada a Magyarországról érkező egyre komorabb hírek hatására altisztjei vezetésével megszökik és június 3-án zárt rendben, trombitaszó kíséretével bevonul Máramarosszigetre. A század élén Lenkey János főszázados, századparancsnok lovagol, aki a szökést követően csatlakozott alakulatához.

Pest-Buda, 1848. június 19.: A megyénként szerveződő nemzetőrség élére a miniszterelnök a nádor jóváhagyásával őrnagyokat nevez ki. A Pest városi gyalogos nemzetőrség egyik őrnagya Nagysándor József, őt hamarosan Nagykikindára helyezik át, a Sáros megyei nemzetőrség kisszebeni zászlóaljának parancsnoka Dessewffy Arisztid lesz — mindkettő nyugállományú cs. k. huszárkapitány.

A minisztertanács ugyanakkor határozatot hoz: a mind nagyobb méreteket öltő délvidéki szerb felkelés — melynek támogatására immár százával

érkeznek a szerb fejedelemség területéről a fegyveresek — leverésére csapatokat indít a Bácskába és a Bánátba. A felkelés kirobbanásakor itt tartózkodó és az összecsapásokban kezdettől részt vevő alakulatok — köztük a cs. k. 2. huszárezred Kiss Ernő ezredes és gr. Vécsey Károly őrnagy osztályparancsnok alatt — erősítésére ezt követően sorra érkeznek be a különböző cs. k. csapattestek. Köztük a 2. gyalogezred 1. zászlóalját Aulich Lajos alezredes ezredparancsnokhelyettes vezeti le Pozsonyból Verbászra, Egerből a 34. gyalogezred 3. zászlóaljával, mint százados, Knezic Károly masírozik egyenesen Szenttamás alá, a 33. gyalogezred 3. zászlóalja Pestről Láhner György parancsnoksága alatt kel útra.

Bécs, 1848. augusztus 5.: A császári királyi hadügyminisztérium épületébe kihallgatásra érkezik egy alacsony, de izmos termetű, vörösesszőke huszártiszt, Ernst Poelt Ritter von Poeltenberg, vagy ahogy mi ismerjük: Pöltenberg Ernő. Rendfokozatát tekintve rangidős százados a cs. k. 4. Sándor huszárezrednél. Annál a magyar ezrednél, amely alig négy hónapja, a bécsi márciusi forradalom idején, egy másik magyar — a 60. Wasa sorgyalog — ezreddel együtt a császárvár, a Burg védelmét látta el! Kérdést, kérést jött előterjeszteni: ezrede most kapott menetparancsot Magyarországra, mit tegyen? Ő nem magyar, különben is a viszonyok Magyarországon egyre áttekinthetetlenebbek. Tájékozódni szeretne, de méginkább átkerülni egy német lovasezredbe, az itáliai hadsereghez. Latour hadügyminiszter válasza azonban lakonikus. Poeltenbergnek menni kell ezredével, a magyar hadügyminiszter fönnhatósága alatt épp úgy az uralkodó katonája marad, mint Itáliában lenne. Az ezred, s vele Poeltenberg elindul tehát, s miután gr. Apponyi Károly ezredparancsnok és Conrad alezredes — első világháborús „dicső" vezérkari főnökünk atyja — beteget jelentve Bécsben visszamarad, a rangidős törzstiszt, Schweidel József vezetésével lépi át a magyar határt és teszi le előírás szerint az esküt a magyar alkotmányra. Csakúgy, mint a már korábban Morvaországból hazavezényelt 9. Miklós huszárezred — köztük az egyik század parancsnoka: Gáspár András.

Négyen még hiányoznak az aradiak közül. Török Ignác cs. k. mérnökkari alezredes — a horvátországi károlyvárosi erődítési kerület igazgatója — de már nem sokáig, hiszen május óta többször is kérvényezte, hogy helyezzék át Magyarországra és ez szeptember végén végre bekövetkezik: Komáromvár erődítési igazgatójává nevezik ki. Kazinczy Lajos — cím nélkül kilépett cs. k. huszár főhadnagy —, aki azonban már szintén kardot kötött: egyenlőre „nyargonc" (parancsőrtiszt) a Délvidéken összpontosított haderő főparancsnoka, br. Bechtold Fülöp cs. k. lovassági tábornok mellett. Lázár Vilmos, volt. cs. k. hadnagy, az Első Magyar Központi Vasúttársaság főpénztárnoka — ő majd csak októberben kezdi pályafutását a honvédseregben, s lesz a Győrben alakuló 39. honvédzászlóalj főhadnagya. Végül Karl Graf Leiningen-Westerburg szolgálaton kívüli cs. k. százados, ez idő szerint pozsonyi lakos és felesége révén törökbecsei földbirtokos, aki egyre feszültebb figyelemmel hallgatja a németországi forradalmi eseményekről szóló, számára oly kedves híreket, miközben szimpátiája mind erősebben fordul a felé a mozgalom felé, amit úgy hívunk, hogy magyar forradalom. S tart mindez addig, míg végül is nem bírja tovább tétlenül, dönt: októberben Pestre utazik és szolgálatra jelentkezik Mészáros hadügyminiszternél.

S ezzel el is érkeztünk az út elejére. Az út elejére, melyen nemzetőrök, honvédek, cs. k. katonák, népfelkelők, félreguláris és irreguláris csapatok találkoztak, akikből és amelyekből szinte emberfeletti erőfeszítésekkel és áldozatokkal kellett és lehetett csak egy egységes ütőképes honvédhadsereget

szervezni. S ennek munkáját nem kis részben éppen azok az előbb említett volt cs. k. tisztek végezték el, akik Pákozdtól Temesvárig és a világosi fegyverletételig a legjobb tudásuk és lelkiismeretük szerint vezették is e csapatokat. Azon az úton, amely történelmünk legszebb lapjai közé tartozik, de amely számukra Aradra vezetett és életük feláldozásával ért véget. Százharminc év távlatából járjuk be ismét ez út egyes állomásait.

1848 október közepén járunk. Az ország politikai közhangulatában érezhető feszültség, amely Jellasich támadása óta egyvégtében izzik, a végsőkig éleződik. Az ok az uralkodó, a „jó király" csak az imént — október 3-án — kiadott és ismertté vált legújabb proklamációja. „Az országgyűlést ezennel feloszlatjuk... általunk nem szentesített végzéseit... semmisnek nyilatkoztatjuk... Magyarországon, kapcsolt részeiben és Erdélyországban létező minden seregeink (a nemzetőrök és a honvédek is! — B. G.) Jellasich József báró altábornagyunk... alá rendeltetnek..." — követik egymást a kiáltvány súlyos mondatai.

De hát hogyan? Miért? — teszi fel a kérdést ezekben a napokban mintegy négyezer hivatásos cs. k. tiszt is, aki ez idő szerint Magyarországon szolgál, vagyis alakulatával a magyar honvédelmi miniszter parancsainak van alárendelve. Hát nem az uralkodó kívánságára és a bécsi hadügyminisztérium egyenes utasítására kellett esküt tenniük a magyar alkotmányra? Vajon nem bélyegezte-e Bécs is hivatalosan lázadásnak mindeddig azt a délvidéki szerb felkelést, amely ellen a magyar kormány parancsainak engedelmeskedve immár 5 hónapja küzdenek, s amelyben a Bácska-Bánát magyar, német és román polgári lakosságának életét védték — többek közt a Szerbiából jött tűzzel-vassal pusztító szerviánus csoportok ellenében is? S vajon a „rend és béke felforgatása" melynek következtében az „ország haditörvények alá rendeltetik", nem inkább Jellasich seregének műve-e, mintsem „Kossuth Lajos és társai nagy törvénytelenségeinek"? S ha így áll a helyzet, akkor miért utasította el a bécsi hadügyminiszter „teljesítsék a kötelességüket" jelszóval azokat a cs. k. tiszti küldöttségeket, amelyek Magyarországról Jellasich támadásával egyre sűrűbben kopogtattak ajtaján miheztartás végett?

Igen, így már érthető, hogy miért találtak Jellasich tábori postája elfogásakor olyan leveleket, amelyből egyértelműen világossá vált a bécsi hadügyminiszter és Jellasich „gyümölcsöző" kapcsolata. S e kérdések láncolata, a bennük rejlő válaszok végül is azt eredményezik, hogy 1848 októberében több száz olyan cs. k. tiszt is a magyar forradalom oldalára áll tiszti becsületérzése és esküje alapján, akik korábban — 1848 nyarán — még koránt sem tették volna. Itt van például Poeltenberg. Őt igazán nehezen „gyanúsíthatnánk" holmi forradalmi eszmékkel. Megélhetési gondokra sem panaszkodhat, hiszen kiterjedt birtokai vannak Galíciában. Sokáig ő is a habozók, latolgatók közé tartozik, sőt, október végén, amikor a Jellasichot üldöző magyar csapatok átlépik az osztrák határt, nem hajlandó velük menni és kilépési szándékát nyilvánítja. De *eskü* és *becsületérzés* is van a világon: s végül is a maradás mellett dönt.

Igen, egy Lenkey János — ha ez egyáltalán eszébe jutna — számára már nincs visszaút. A karriernek, úgy tűnik Damjanich János számára is végleg befellegzett a cs. k. hadseregben, akkor, amikor az év tavaszán az első felelős magyar kormány megítélése kapcsán oly élesen összeszólalkozott hadosztályparancsnokával, Haynauval. Persze ilyen aspirációi neki sem nagyon voltak.

De Aulich, a becsületben megőszült, talpig becsületes katona és a napóleoni háborúkban fegyvertársa: Schweidel József, vagy Kiss Ernő, Magyarország egyik leggazdagabb földesura, a személyes bátorságával is kitűnő horvát

Knezić Károly, a szerény, halk szavú, de annál nagyobb szervező képességgel bíró Láhner őrnagy, vagy a snájdig huszártiszt, gr. Vécsey Károly számára még nyitva áll a lehetőség vissza, az uralkodó zászlaja alá. Csakhogy ők *hazafiak* is — noha anyanyelvét tekintve nagyobb részük nem magyar. Időközben, a „délvidéki kis háború" során azonban ők is furcsa tapasztalatokra tettek szert: egy-egy csata során mind gyakrabban estek fogságba olyan szerb nemzeti ruhába öltözött — de nem szerb! — tisztek, tüzérek, akik alul még egy egyenruhát, cs. k. uniformist hordtak. Nem kis meglepetést okozva, de a kamarilla ellenséges magatartását annál inkább hitelesítve.

Az 1848 októbere után a honvédségnél szolgálatban maradt mintegy 2500 cs. k. tiszt nagy része november végéig, december elejéig azonban másban is bízott. Abban, hogy Bécsben végül is a józanság kerekedik felül, és a nemzet, valamint a dinasztia között feszülő ellentétek megoldására békés úton kerül sor. Messzire vezetne annak taglalása, hogy ez a vágyálom — mert hiszen ekkor az maradt — miből táplálkozott. Mennyiben volt annak eredménye, hogy e származása, előélete, a cs. k. hadseregben töltött gyakran több évtizedes katonai szolgálata következtében többségében dinasztikus érzelmű tisztikar ugyanakkor hazafias, szociális és egzisztenciális okokból fakadóan miként helyeselte az országban — és a hadseregben! — a márciusi forradalom és az áprilisi törvények eredményeként bekövetkező politikai változásokat. S később a szabadságharc további rövid 9 hónapja alatt hogyan radikalizálódott e tisztek politikai felfogása a bécsi udvar merev magatartása és az események belső logikája következtében. E koránt sem lényegtelen és a szabadságharc számos problémája megoldásához hozzájáruló kérdés vizsgálata helyett azonban térjünk vissza a konkrét eseményekhez!

1848 december közepén vagyunk, s amire már másfél hónapja számítani lehetett, bekövetkezett. A császári csapatok általános támadást indítanak a forradalmi Magyarország ellen. „Vesztett csaták, csúfos kudarcok" — írja Petőfi. A honvédsereg mindenütt visszavonulóban. Pontosabban: az elveszett Erdély határán Bem és Czetz most szervezi azokat a csapatokat, amelyekkel napokon belül megállítja az osztrákok támadását Csucsánál, a Délvidéken pedig szilárdan tartják magukat a magyar csapatok, de Schlik tábornok a Felvidéken már két alkalommal is szétverte az „éjszaki magyar hadtestet" és Kassánál áll, a főhadszíntéren pedig Görgei csapatai vonulnak vissza Windisch-Grätz elől. Bár a huszárkard azért itt is megvillan: mindjárt az első napon (december 16-án) Parndorfnál gr. Zichy Lipót dandárának lovassága alaposan megszabdalja az ellenséges lovasságot, s ebben a jelentés szerint a 4. huszárezred őrnagya, Poeltenberg is különösen kitűnik.

Néhány elkeseredett utóvédharc kisebb győzelme azonban mitsem változtat a lényegen: Perczel tábornok csapatai december 30-án súlyos vereséget szenvednek Mórnál, 5 nap múlva Görgei serege kardcsapás nélkül feladja a fővárost — s úgy tűnik a szabadságharc bukása már csak napok kérdése.

A császári csapatok hadisikereinek hatása alatt napok alatt mintegy 500 volt cs. k. tiszt — most honvédtiszt — hagyja ott a sereget. Közel kétezer azonban most már végleg elkötelezi magát a szabadságharc — vagy ahogy nagyrészük tekinti: az „önvédelmi harc" — oldalán. Ők azok, akik szaktudásukkal, egyre szilárduló hittel, politikai hitvallással a honvédsereg felső- és középszinti vezetőinek háromnegyedét adva vezetik győzelemre néhány hónap múlva csapataikat. Ők azok, akiket — számra több, mint hétszázat — majd a szabadságharcot követően Aradon, Nagyszebenben, Pesten, Nagyváradon és Pozsonyban ítél a győztes császári ármádia hadbírósága halálra, illetve „kegyelemből" 18, 16, 12 vagy 10 évi várfogságra.

S maradnak a későbbi aradi vértanúk. Emitt — 1849. január 23-án Körmöcbányánál — Aulich ezredes, a feldunai hadtest hadosztályparancsnoka vezeti ki embereit a bekerítésből egy bányaalagút segítségével. Amott — Törökszentmiklóson, január első napjaiban — Kazinczy Lajos őrnagy és Lázár Vilmos százados fejezi be nagy lelki nyugalommal az ellenség orra előtt a 2. és a 3. utász zászlóalj szervezését. Kazinczy aztán a jól végzett munka örömével lóra kap — a törzs- és tőtisztjeitől jórészt cserben hagyott 1. huszárezred parancsnokává nevezték ki — és veszi ki részét Perczel hadtestének szolnoki és ceglédi győzelmeiből. S ott van Nagyváradon Láhner ezredes, a honvédsereg felszerelési főfelügyelője. Irányít, szervez, csodákat művel: a főváros kiürítését követő második héten a fegyvergyár, a lőszergyárak, a ruházati műhelyek már teljes erővel termelnek — nem lesz munícióhiány.

Nincs tehát az ügy elveszve, csak minél előbb összpontosítani kell. Összpontosítani a rendelkezésre álló seregeket a Tisza-vonalon, s aztán előre! — Windisch-Grätz főseregét kell megverni.

A körülmények ezt most már lehetővé teszik. Erdély felől immár nem fenyeget veszély, sőt ellenkezőleg, Bem ellentámadásba ment át. Az „éjszaki", más néven felső-tiszai hadtestet Klapka újjászervezte, s megállította vele Schlik csapatainak előretörését. (E harcokban tűnik ki Dessewffy alezredes, majd ezredes, dandár-, majd hadosztályparancsnok.) A Pestről Debrecenbe vezető utat pedig Szolnoknál Perczel fedezi szilárdan.

Futárok indulnak tehát, parancsot visznek: Görgei seregének a bányavárosokból, a Felső-Tiszához, a bánáti és a bácskai hadosztályoknak pedig a Perczel hadtest balszárnyához kell csatlakoznia.

A Bácskában azonban baj van. A hadosztály parancsnoka, gr. Eszterházy Sándor és számos tiszt jelenti, hogy császári csapatok ellen — a szerbeket, akikkel eddig szemben álltak, nem tekintették annak — nem hajlandóak harcolni és a parancsnak nem tesznek eleget. A válságos helyzetben néhány hazafias tiszt élén gr. Vécsey Károly és Lenkey János lép elő. Eszterházyt és áruló társait távozásra kényszerítik és a hadosztály Vécsey vezetésével megindul Szeged felé.

A bánáti hadosztálynál más problémák vannak. Vezérválság. A hadosztály parancsnoka, Kiss Ernő honvéd tábornokként is megmarad huszárezredesnek, s minden becsületessége mellett sem alkalmas önálló hadvezérnek. Ellentétben beosztottjával, Damjanich ezredessel, aki győzelmet győzelemre halmoz. Csakhogy amikor ezt ki kellene használni, az ellenségre végső csapást lehetne mérni, a hadosztályparancsnok ingadozó hadviselési módja ezt sorra meghiúsítja. A tisztek — élükön Nagy Sándor alezredessel — végül is kikényszerítik Vukovics kormánybiztos döntését: a hadosztály parancsnokságát Damjanich veszi át, s csapatai szintén megindulnak a Tiszához.

Időzzünk még néhány pillanatig Damjanich seregénél. 1849. február 24-ét írunk. A hadosztály egyik dandára a cibakházi tiszai átkelőhelyet őrzi. Korán reggel osztrák dandár intéz támadást a híd ellen. A roham a magyar lövegek tüzében összeomlik, s ekkor a pillanat adta lehetőséget kihasználva néhány magyar gyalogos század átkel a híd roncsain és szuronyrohamot intéz az osztrák gyalogság ellen. Élükön egy fiatal, nyúlánk, szőke tiszt: Leiningen őrnagy. A roham sikerrel járt, de a parancsnok, szokása szerint, túl merész volt és fogságba esett. Közben a magyar táborban takarodót fújnak, vissza kellene térni a táborba. A legénység, a honvédsereghez csatlakozott 19. és 52. gyalogezred 3. zászlóaljának katonái azonban nem ezt teszik. Hiszen parancsnokuk esett fogságba. Leiningen, akiben kezdetben éppoly kevéssé bíztak, mint többi német nevű tisztjeikben, de aki igazságos szigorával, gondoskodásával, arisztokratára

koránt sem valló közvetlenségével már rég megnyerte bizalmukat, szeretetüket. Mindezt átgondolni azonban csak egy perc műve és a következő pillanatban már a fegyvereké a szó. A legények ismét rohamra indulnak, és rövid, de öldöklő tusa után parancsnokuk újra szabad.

1848 február végére tehát befejeződik a seregtestek összevonása, és a Tisza bal partján létrejön a négy hadtestből álló Feldunai Hadsereg. Erőpróba következik, a honvédsereg számára ez eddigi legnagyobb, a kétnapos kápolnai ütközet. Kápolna, mely után Windisch-Grätz azt jelenti az udvarnak, hogy szétverte az „iszonyú mennyiségben" talált „lázadó csordákat". Igaz, mindjárt hozzá is teszi, hogy hadseregének erősítésekre van szüksége, ami arra utal, hogy távolról sem volt olyan biztos a dolgában. Személyes — és alparancsnokai — tapasztalatai ugyanis éppen arról kellett, hogy meggyőzzék, többé már nem az első puskaszóra megszaladó ellenféllel, hanem szívós kitartással küzdő, jól fegyelmezett és a csapatmozdulatokat előírás szerint végrehajtó hadsereggel áll szemben. Igen, a honvédsereg felnőtt feladataihoz. Mert mi mást tanúsítana az a tény például, hogy Poeltenberg hadosztálya és Dessewffy dandára egy egész ellenséges hadtesttel szemben fedezi sikeresen a sereg visszavonulását a Tarna folyótól február 27-én? Ezt, és még valamit. Azt, hogy Poeltenberg, Dessewffy és a többi hadosztály- és dandárparancsnokok többsége immár nemcsak bátor, rohamot vezetni tudó huszártiszt, de feladatához felnőtt magasabbegység-parancsnok.

Bár így lenne a hadsereg felső vezetésével is! A sereg tisztjei előtt azonban egyre nyilvánvalóbb, hogy a hadsereg főparancsnoka, gr. Dembinszki Henrik, nem alkalmas feladatának ellátására. Március első napjaiban Tiszafüreden szabályos tiszti puccsra kerül sor — s az érvek, indokok súlya alatt a hírre lélekszakadva érkező Kossuth nem tehet mást, új főparancsnokot nevez ki Vetter, — majd ideiglenes jelleggel — Görgei személyében.

A főhadszíntéren a hadiesemények meglódulnak, végre támadunk! Jön március 5-e, a szolnoki diadal napja, amit Damjanich és Vécsey hadosztályai (köztük Knezić, Nagysándor és Leiningen dandárai) vívnak ki. Hatvan, Tápióbicske, Isaszeg — a győzelmes tavaszi hadjárat mindenki által jól ismert első állomásai.

Isaszeget követően a sereg két csoportra oszlik. Az I., a III. és a VII. hadtest, valamint Kmety György önállóvá szervezett hadosztálya Vác felé indul, a cél Komárom felmentése. Elvonulásának fedezésére a II. hadtest és Asbóth Lajos hadosztálya marad vissza Pest előtt. Feladatuk Windisch-Grätz és serege figyelmének lekötése elterelése. A haditerv sikeres végrehajtása tehát elsősorban rajtuk múlik. Rajtuk, vagyis a hadseregcsoport parancsnokán Aulich tábornokon. Tán választani sem lehetett volna jobban. Aulich kitűnően játssza szerepét és Windisch-Grätz már csak akkor döbben rá, milyen veszély fenyegeti, amikor Damjanich és Klapka már áttört Vácnál, s a Duna balpartján Komárom felé siet.

„Uraim, nincs többé hátrálás" — köszönt be április 18-án az új osztrák főparancsnok, Welden táborszernagy. Csakhogy az osztrák csapatok testben-lélekben már megtörtek. Másnap következik a nagysallói csata, s Damjanich, a „hősök hőse", valamint Klapka csapatai a szabadságharc legnagyobb katonai győzelmét aratják.

A Feldunai Hadsereg néhány napon belül eléri és felszabadítja Komáromot, amelynek védelmét a február óta tartó ostromzár ideje alatt két „aradi": Török Ignác, majd Lenkey János vezette. Az osztrák fősereg pedig a bekerítéstől való félelem hatása alatt erőltetett menetben vonul a Vág folyó védelme mögé.

Most, most kellene egy végső csapás, de Görgei e helyett visszafordul és Buda ostromához fog.

Majd két hónap telik el, mire megindul a Buda falai alól győzelemittasan visszatérő sereg támadása a Vág-vonal ellen. Pótolhatatlan időveszteség. Az osztrák csapatokat a frissen kinevezett Haynau közben már újjászervezte, s a cári segélyhad is útban van — csak az első lépcsőben közel 200 000 fő.

A támadásra felsorakozott magyar erőket a hibás haditerv túlságosan hosszú vonalon szétforgácsolja. S a csatákban derül ki, hogy más problémák is vannak. Damjanichot, rendíthetetlenségét, öntevékenységét a III. hadtest élén nem tudja pótolni Knezić, csakúgy, mint az I, hadtestnél Nagysándor Klapkát. Nem a személyes bátorság hiányáról van szó. Az egész ország beszéli, hogy Nagysándor Buda május 21-i bevételekor hadtestét személyesen vezette a falakra. Ami hiányzik belőle, az Klapka kiváló elméleti felkészültsége, józan mérlegelőképessége.

A június 16-i, 20—21-i támadások sorra összeomlanak tehát, noha az osztrákoknak végül csak utolsó tartalékaik — az orosz Panjutin hadosztály — bevetésével sikerül a győzelmet kicsikarniuk.

S most már Haynau az, aki támadást indít, a Feldunai Hadsereg Komárom falai alá szorul vissza.

Viszavonulóban az Északi-Kárpátokból Wysocki alatt felvidéki seregünk is. Ez az alig 16 000 főnyi sereg — a IX. hadtest Dessewffy tábornok vezetésével (ennek egyik hadosztályparancsnoka Lázár Vilmos) és a lengyel légió — meg-megállva, de teljesen esélytelenül próbálja lassítani a több, mint négyszeres túlerőt képviselő cári fősereg előnyomulását.

Talán az erők összpontosítása még segít. Az új haditerv: az erdélyit kivéve, az összes rendelkezésre álló katonai erőt a Tisza-Maros szögébe kell vezetni.

Görgei azonban késlekedik. Indulás helyett július 2-án csatát fogad el Komáromnál, melyben maga is megsebesül. Július 11-én a sereg Klapka vezetésével kétségbeesett kísérletet tesz arra, hogy áttörjön Haynau seregén. A III. hadtest új parancsnokának, az immár hadvezéri képességekről tanúbizonyságot tevő Leiningen honvédei messze betörnek az osztrák csapatok állásaiba. A támadás azonban máshol nem jár sikerrel, s cél végül is meghiúsul. Az út a Duna bal partján azonban még szabad. Nagysándor, Leiningen és Poeltenberg hadtestei meg is indulnak, de július 15-én Vácnál cári csapatokba ütköznek. Egyetlen megoldás van, meg kell ismételni a téli visszavonulás útirányát, és egy hatalmas félkör mentén, a bányavárosokon át jutni le Aradhoz. Ezt azonban már nem adják ingyen. Az elvonulást Vácról Leiningen és honvédei fedezik — ismét ritka szívós kitartással. A sereg állandó kemény utóvédharcok árán — az orosz fősereg hátában! — végül is sikerrel oldja meg feladatát.

Közben a Felvidékről visszavonult csapatokból és az újoncokból álló tartalék hadtestből Szolnokon új hadsereg alakul, a Középtiszai. Görgei útjának megkönyítésére a sereg parancsnoka, Perczel, július 20-án nagyarányú lovassági kémszemlét intéz Tura irányába. Közel fél napos ütközet alakul ki, melynek során a cári és a magyar lovasság több alkalommal is összecsap. Minden alkalommal az első sorokban vagdalkozik — a feljegyzések szerint — Dessewffy Arisztid tábornok, a sereg lovasságának főparancsnoka.

S következnek az utolsó napok. Debrecen, augusztus 2.: A Feldunai Hadsereg oldalvédje, az I. hadtest és Korponay ezredes népfelkelői Nagysándor parancsnoksága alatt többszörös túlerő ellenében csatát fogadnak el és súlyos veszteségeket szenvednek. Szeged—Szőreg—Csatád, augusztus 2—6.: Dembinszki a Délvidéken összpontosított fősereg élén harc nélkül feladja a Tisza—Maros vonalat és seregét őrlő utóvédharcok közepette — Arad helyett — Temesvárra

vezeti; Nagycsűr, augusztus 6.: másfél hónapi hősies küzdelem után Bem döntő vereséget szenved. Az erdélyi hadsereg töredékei — néhány ezer fő — Kolozsvárott és Déván gyülekeznek. Bem a Bánátba megy és átveszi Dembinszkitől a főparancsnokságot.

Az állandó visszavonulástól kimerült, kiéhezett katonákkal azonban már ő sem képes csodát tenni: és *augusztus 9-én Temesvárnál minden eldől.*

Kossuth lemond és diktátori hatalommal ruházza föl Görgeit. Görgeit, aki Aradon még mindig egy harcképes sereg fölött parancsnokol. Mintegy 24 000 fő a „régi gárdából" és vagy 6000, jobbára fegyvertelen újonc. Ha parancsot adna, ezek a katonák nem tekintenék a többszörös osztrák—orosz túlerőt. De vajon volna-e értelme egy újabb Mohácsnak?

Augusztus 11-én Aradon haditanács ül össze. Mintegy hatvan törzstiszt és tizenkét tábornok. Az „aradiak" közül itt van Leiningen, Nagysándor és Poeltenberg, a Feldunai Hadsereg hadtestparancsnokai, Aulich hadügyminiszter, Kiss Ernő országos főhadparancsnok, Török Ignác, a honvéd mérnökkar főparancsnoka, Knezić, utoljára a tiszai megfigyelő „hadtest" (valójában egy dandár erejű különítmény) parancsnoka, Lenkey János, a tartalék hadtest lovassági parancsnoka — májustól betegsége miatt nem szolgált —, Láhner György felszerelési főfelügyelő és Schweidel József, a kormány mindenkori székhelyének helyőrségparancsnoka. No meg Gáspár András, a tábornoki kar egyetlen tagja, aki a függetlenségi nyilatkozatot követően egészsége helyreállítására „meghatározatlan időre szóló szabadságot kapott", de ezekben a napokban maga is követte a kormányt.

A nehéz szívvel hozott döntés végül is egyhangú — le kell tenni a fegyvert. Két szavazat ellenében az is magától értetődő, hogy ez a cári csapatok előtt történjék meg.

A példát néhány napon belül követi Damjanich is az aradi várőrséggel, Beke ezredes Dévánál az erdélyi csapatok maradványaival, Vécsey, az V. hadtesttel és Kazinczy ezredes egy újonc-hadtest élén Zsibónál.

A fegyverletétel minden esetben azonos módon megy végbe, a kapitulánsok nem szabhatnak feltételeket és „őfelsége, a cár kegyelmére bízzák magukat."

Nem szabhatnak feltételeket azok sem, akik az osztrák csapatoknál jelentkeznek — így Dessewffy és Lázár a IX. hadtest töredékeivel. Leichtenstein altábornagy azonban sejtetni engedi: csak adják meg magukat, kegyelmet fognak kapni.

Ez a „kegyelem" már készül Aradon. Ide rendeli ugyanis Haynau Karl Ernst törzshadbírót, aki „üdvös" tevékenységét egy honvédtiszt, Ormai (Auffenberg Norbert ezredes ügyével kezdi, s a nehézkes császári hivatali bürokráciát ezúttal megszégyenítve, villámgyorsan intézkedik — Ormai órákon belül akasztófán lóg.

Néhány nap múlva mások is érkeznek Aradra. A honvédsereg cári- és császári fogságba jutott tisztjei és tábornokai. (Kivéve a volt erdélyi sereg tisztjeit, akiket Nagyszebenben gyűjtenek össze.)

Gondos válogatás kezdődik. A volt cs. k. tisztek a kazamatákba kerülnek, rájuk hadbíróság vár. A többieket, ha külön politikai jelegű vád nem áll fenn velük szemben, sorozóbizottság elé állítják.

A hadbírósági vizsgálat lefolytatását a „legbűnösebbekkel", a honvédsereg volt katonai vezetőivel kezdik. Ebbe a csoportba 16 személyt sorolnak: Aulich, Damjanich, Dessewffy, Gáspár, Kiss Ernő, Knezić, Láhner, Leiningen, Lenkey, Nagysándor, Poeltenberg, Schweidel, Török és Vécsey tábornokot, valamint Lázár Vilmos és Kazinczy Lajos ezredeseket.

Nem célunk ismertetni a per részleteit, körülményeit. Megtette ezt egy a közelmúltban megjelent kitűnő dokumentumgyűjtemény (Katona Tamás: Aradi vértanuk, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979. I—II. k.). Egy néhány szót azonban hadd fűzzünk a tábornokok itt közölt kihallgatási jegyzőkönyveihez. Ezeket olvasva a szakembert ugyanis óhatatlanul előveszi a kétely: vajon az 1848/49-es forradalom és szabadságharc kérdéseiben csak kevésbé járatos olvasó nem kerül e tévútra, ha a szabadságharc vértanúiról éppen ezek alapján alkot magának képet? Tisztában lesz-e vele, hogy e vallomásokban mi az igazság, mi csak féligazság, vagy éppen — ne szépítsünk — a jogos életösztön diktálta hazugság?

Gondos bevezető tanulmányában és jegyzetapparátusában Katona Tamás nem egy ilyen ellentmondást tisztáz — pl., hogy vallomásával ellentétben Kiss Ernő 1849 elején nem azért került le a bánáti csapatok éléről, mivel nem akart a császári csapatok ellen harcolni. De azt nem minden esetben teszi és teheti meg, éppen ismereteink hiányában.

Vegyünk egy példát. A hadbíróság előtt többen is azt állítják, hogy csak a „Kossuthi terrorizmus" hatása alatt vállaltak szolgálatot a honvédseregben, és szinte valamennyien leszögezik, hogy a függetlenségi nyilatkozattal nem értettek egyet. Tegyük mindjárt hozzá, szinte szóról szóra így vall jóformán az összes többi hadbíróság elé kerülő volt honvédtiszt is. S ez arra enged következtetni, ez volt a „bevett" védekezési forma. Mégis hiba volna egyszerű kézlegyintéssel elintézni, vagy az „önvédelem" számlájára írni ezeket az állításokat. Annál is inkább, mivel ezek igazságot is tartalmaznak. Tény például, hogy Kossuthék ellenőriztek, figyeltettek tiszteket — még az aradi 13 közül is, pl. Leiningent és Poeltenberget mindaddig, míg be nem bizonyosodott hűségük. Erre általában azonban nem volt szükség, hiszen *1848 végéig* jórészt *bárki szabadon távozhatott* a honvédseregből, aki nem kívánt itt szolgálni.

Már nehezebb azonban megállapítani az igazságot a függetlenségi nyilatkozat kérdésében. Hiszen köztudott, hogy ennek ellenzői még tiszti mozgalmat is idéztek elő a Feldunai Hadseregnél. Minden valószínűség szerint az aradi 13 között is voltak olyanok, akik a Habsburg-ház trónfosztásával nem értettek egyet és — az áprilisi törvények megtartásával — kiegyezést kívántak a dinasztiával, még 1849 áprilisa után is. Ezek a tények viszont arra mutatnak rá, mindmáig mily kevéssé ismerjük az aradi vértanúk többségének elveit, politikai nézeteit, felfogását.

Mindettől függetlenül egy azonban bizonyos. Ezek a volt cs. k. tisztek, honvédtábornokok a *szabadságharc utolsó pillanatáig kitartottak* a forradalmi hadseregben és *legjobb tudásuk és lelkiismeretük szerint munkálkodtak annak győzelmén.*

S ez az, amely a reakció szemében indokolttá tette 1849. október 6-án Ernst Poeltenberg, Török Ignác, Láhner György, Knezić Károly, Nagysándor József, Karl Leiningen-Westerburg, Aulich Lajos, Damjanich János és Vécsey Károly kötél általi kivégzését, Desewffy Arisztid, Kiss Ernő, Lázár Vilmos és Schweidel József, valamint néhány nappal később Kazinczy Lajos agyonlövetését.

KOVÁTS LAJOS

ADATOK A MAGYAR LÉGIERŐ ANYAGI-TECHNIKAI ÁLLAPOTÁRÓL 1938—1944

A magyar légierő a hadrendfejlesztési program megindulásakor

A „Huba I" hadrendfejlesztés kapcsán 1938. október 1-én életbe léptek a magyar honvédség alakulatainak nyílt elnevezései. Az eddig titokban létező magyar légierő különféle repülőalakulatainak fedőnevei is megszűntek.[1] A polgári lajstromjelzéssel álcázott felderítő, vadász, bombázó és gyakorlógépek az 1938. szeptember 23-án kiadott rendelkezés alapján hadijelzést kaptak, ettől a naptól megkezdődött a hadrendben szereplő 25 repülőszázad állományában levő hadirepülőgépekre a hadijelek és egyéni ismertető jelek felfestése.[2]

Figyelemre méltó a HFP (Hadsereg Főparancsnokság) által 1938. szeptember 27-én a VKF-hez beküldött harcérték-jelentés, amely a szeptember 21-i állapotot rögzítette.[3] Ez a dokumentum igen fontos abból a szempontból, hogy a repülőalakulatok az október 1-i nyílttá tétel előtt ténylegesen milyen létszámúak, harcerejűek és szervezésűek voltak.

A jelentés alapján a légierők élelmezési létszáma összesen 3716 fő, ebből 533 tiszt és 3183 legénység.

Hadihasználatban levő hadigép	196 db
Hadihasználaton kívüli hadigép	10 db

Hadrendben szereplő harcerő: 7 kf. (közelfelderítő) repülőszázad, 2 tf. (távolfelderítő) repülőszázad, 10 bombázó repülőszázad, 6 vadászrepülő-század, összesen: 25 repülőszázad.

Az egyes típusalakulatok átlagos létszáma a közvetlen alakulatokat is beleszámítva: egy vadászrepülő-század: 8 fő tiszt, 65 fő legénység és 9 db repülőgép; egy kf. repülőszázad: 18 fő tiszt, 65 fő legénység és 7 db repülőgép; egy bombázó repülőszázad: 15 fő tiszt, 110 fő legénység és 9 db repülőgép.

A szeptember 30-i összesített létszámkimutatás alapján a légierőnek (a tartalékokkal együtt) összesen 5564 fő volt a létszáma.[4]

1938. október 1-én a légierő hadrendjében is életbe lépett a repülőalakulatok új elnevezése, amelyek tulajdonképpen nem is voltak újak. A belső használatra kiadott VKF iratokban már 1933-ban megtalálható az alakulatok kétféle — titkos és nyílt — megnevezése.

A két éb. (éjjeli bombázó) repülőszázad összesen 15 db Caproni Ca—101/3 m. géppel rendelkezett, tehát nem érték el a már előzőekben említett harcértékjelentésben foglalt bombázó repülőszázadok 9 db-os átlagos gépszámát. A gépek 3, egyenként 370 LE teljesítményű Piaggio Stella K—7 motorjukkal, 240—250 km/ó csúcssebességükkel, 6000 m csúcsmagasságukkal, 1000—1200 km hatótávolságukkal teljesen korszerűtlenek és elavultak voltak. Az ebben az idő-

1 Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban — HL) VKF 1938. I. oszt. Eln. 2546. sz.
2 HL VKF 1938. 1. oszt. Eln. 3283. sz.
3 Uo. VKF 1938. 1. oszt. Eln. 3263. sz.
4 Uo. VKF 1933. I. oszt. Eln. 3314. sz.

szakban a csehszlovák légierő szolgálatában ugyancsak éjszakai bombázó feladatra rendszeresített Aero—MB—200—BN4 típusú gép sokkal korszerűbb volt, nem is szólva a román légierő állományában levő, szintén ilyen feladatokra szánt, Bloch MB 210 típusról.[5]

Bevetés szempontjából, az optimális esetet figyelembe véve, századonként négy, illetve öt Ca—101/3 m. gép volt bevethető állapotban. A gépek harmad része általában állandóan javításban volt. Számszerűség tekintetében ez a tizenöt gép igen csekély mennyiség: a szomszédos csehszlovák, román, vagy jugoszláv légierő éb. repülőgépmennyiségéhez viszonyítva is, nem szólva a más európai államok légierejében ugyanilyen feladatra rendszeresített gépek számáról.

Vadászrepülőgépek tekintetében kedvezőbb volt a helyzet. A légierő hat vadászrepülő-századának használatában levő 54 db harci, valamint 18 db gyakorló-harci együléses Fiat Cr—32 típusú, 600 LE teljesítményű, Fiat A—30 RA motorral és 2 db 8 mm űrméretű, 26/31 M típusjelzésű, nagy tűzgyorsaságú, magyar szerkesztésű és gyártmányú géppuskával felszerelt gép 375—380 km/ó maximális sebességével, 8800 méter csúcsmagasságával és igen kiváló fordulékonyságával jobb volt, mint a jugoszláv légierő alakulatainál rendszeresített Hawker Foury, a francia légierő szolgálatában levő Loire 45C—1 és jobb volt a román IAR—16, sőt a német Arado Ar—68 E típusnál is.[6]

A Fiat Cr—32 típust sebesség és fegyverzet viszonylatában jóval felülmúlta a csehszlovák Avia B—534/IV, a román légierő részére gyártott lengyel PZL—24 F, valamint a jugoszláv Ikarus IK—2, nem is beszélve a szovjet Polikarpov I—16 tip. 5—6-ról, illetve a német Bf—109 B típusokról.

Ezen összehasonlító adatok alapján a Fiat Cr—32 típus a honi védővadász feladatok ellátására megfelelt.

1938 első felében megérkezett a légierő bombázógép-parkját képező 63 db hadi repülőgép és a 3 db gyakorló Junkers Ju—86 K—2 típusú repülőgép, mely két, egyenként 900—950 LE teljesítményű Weiss Manfred—Gnome Rhone K—14 Kirs motorjával 380—385 km/ó maximális sebesség, 8000 méter csúcsmagasság, 2000 km maximális hatótávolság elérésére és 1000 kg bombateher vivésére volt képes. Noha e géptípus 15—50 km/ó sebességgel lassúbb volt a más európai országok légierejében rendszeresített és hasonló feladatok elvégzésére szánt géptípusoknál, teljesítménye meghaladta a lengyel Zubr, német DO—17 E—1 és az angol Handley Page Harrow-két. Egyenrangú volt a csehszlovák AVIA B—71, az angol Wickers Wellington MkI, sőt a német Heinkel He—111 B—1 típusokkal. Jobbak voltak az angol Bristol Bleinheim és a szovjet SzB—3 típusok, azonban „minden más tekintetben korszerű (volt) és megfelel"-t.[7]

A Heinkel He—170 (He—70K) típusú tf. gépek, amelyek 1937 végén és 1938 év első hónapjaiban érkeztek, Weiss Manfred—Gnome Rhone K—14 Kirs motorjukkal, 435 km/ó maximális sebességükkel világviszonylatban is az első ilyen feladatokat ellátó repülőgéptípusok közé tartoztak. Teljesítményük jóval felülmúlta a román légierő kötelékében rendszeresített IAR—38 és —39 típusú gépeket és a lengyel PZL—24 felderítő változatát. Jobb volt a francia Potez 63 típusnál, sőt a jugoszláv kétmotoros Do—17 K gépnél is.

Kétségtelen, hogy a gépnek több fogyatékossága volt. Problémák mutatkoztak például a motorok csapágyazásainál és a benzinszivattyúknál, de ezeket a hibákat megszüntették. A gépből rossz volt a kilátás és a látószög, csak messze lehetett látni, de mindezen hibák ellenére, kiváló aerodinamikai kiala-

5 *Nagyváradi—Varsányi:* Katonai repülőgépek. Budapest, 1976. 169. és 216. o.
6 Uo. 72., 101. és 153. o.
7 HL VKF 1938. 1. oszt. Eln. 2632. sz.

kítása miatt, kiemelkedő teljesítményei korának korszerű távolfelderítőjévé tették.

Igen rossz volt a helyzet az iskola-repülőgépek minősége tekintetében. A használatban levő székesfehérvár—sóstói gyártású „Hungária" első fokú iskolagépek, valamint a Weiss Manfred Repülőgép- és Motorgyár RT által licencben gyártott BFW-Udet U—12 b Flamingó, illetve a Heinkel HD—22 és a Fokker CVDK iskola- és kiképző gépek igen elhasznált állapotban voltak. Ennek következményeképpen igen sok baleset történt. A baleseteket legnagyobb részben ugyan „műszaki hiba és vezetési hiba okozta, kétségtelen azonban... jó részük kiképzési okokra vezethető vissza, ami az elavult és kevés számú kiképző repülőgépben leli magyarázatát". Ezzel kapcsolatos, de más problémákat is érint a honvédség főparancsnokának a honvédelmi miniszterhez intézett 1938. augusztus 24-én kelt ügyirata, amelyben a légierők helyzetét elemzi. A jelentés megállapítja, hogy „lassú járatú gyakorló rep. gépeken kiképzett pilóta és megfigyelő személyzet nem működhetik kifogástalanul a sokkal nagyobb sebességű hadigépeken. Modern gyorsjáratú gépek megfelelő számban való beállítása nélkül a kiképzés sem lehet megfelelő.

Egy rep. gépvezető iskola a szükséges számú pilóták kiképzésére nem elegendő... miután a jelenlegi nem tudja kiképezni a szükségletet és a kiképzést csak a polgári pilóta fokáig tudja elvégezni. A tábori alakulatokhoz szükséges személyzet harci kiképzése a tábori alakulatokat terheli... Az anyagi és személyi hiányosságok fokozzák a repülőgép balesetek számát is... a légierő 6 év óta iskola és gyak. gépek területén nagyon kevés pótlást kapott. Ennek következtében a kiképzés a követelményekkel nem tud lépést tartani. E helyzet következménye a legtöbb baleset, melyek hatása alatt a lepság a legutóbb kénytelen volt a kiképző repülés nagyfokú korlátozására a Hfp-nak javaslatot tenni, és ezenkívül ez évben fokozatosan 162 db elavult iskola és gyak. gép kiselejtítésére javaslatot tenni."

Ebből a szempontból érdemes megvizsgálni a Nyíregyházán állomásozó Regvi (repülőgépvezető iskola) két századának gépállományát. A 11 db első fokú gépből hatot (Hungária típus) letiltottak a repülésről. Az 5 db Heinkel HD—22 másodfokú és 7 db WM—Fokker CVD harmadfokú iskolagépek teljesen elhasznált állapotúak és elavultak voltak. Ezeken kívül még 4 db Bücker Bü—131, valamint 1 db Fokker VIII. repülőgép volt a század állományában.[8]

1938. január 1-től augusztus 1-ig a repülőalakulatoknál összesen 63 gépsérülés történt. Ebből 18 100%-os, 3 50—90%-os, 29 10—49%-os, 9 5—9%-os között és 4 db 5%-os alatt volt. A sérülések megoszlása a különféle típusoknál így alakult: kf. gépeknél 15, tf. gépeknél 2, vadászgépeknél 4, bombázó gépeknél 4, egyéb gépeknél 2, gyakorlógépeknél 11 és iskolagépeknél 25 sérülés történt.[9] A jelentésből továbbá világosan megállapítható, hogy tartalék sem gépanyagban, sem személyzetben nem volt: mivel „a rep. csapat szervezését, felszerelését, beszerzését intéző... (szerv) kellő szaktudás hiánya folytán, a rep. csapatok szervezése és felszerelésénél nem vette kellőképpen tekintetbe a rep. csapatok kívánalmait..." továbbá a repülőanyag beszerzését politikai meggondolások, a pillanatnyi hitelhelyzet, valamint „a rendelkezésre álló piacokon" az éppen kínálkozó gépanyag határozta meg; a rendszeresített hadirepülőgépekből a következők hiányoztak: 7 db tf., 49 db kf., 24 db éb., 33 db kb. (könnyűbombázó). A fenti számadatoknál „a hadihasználatra nem alkalmas"

8 Uo. VKF 1938. 1. oszt. Eln. 3124. sz.
9 Uo. VKF 1938. 1. oszt. Eln. 2820. sz.

éb. (Ca—101/3 m) és kf. (WM—Fokker CVD/F) gépek levonásra kerültek, és minden századnál 12 gépet vettek alapul.[10]

A légierő olasz orientációjú fejlesztése

Az olasz—magyar Repülő-műszaki Albizottságnak az Olasz Légügyi Minisztériumban 1938. február 16-án Rómában felvett jegyzőkönyvéből kiderült, hogy a könnyűbombázó repülőgépek egységesítése céljából „a fokozott teljesítményű Caproni Ca—310" típust, valamint vadászgépként a „módosított Cr—32"-est, a Cr—42 típust szándékozták megvásárolni.[11] A leghamarabb a Caproni Ca—310 típusú repülőgépek kipróbálására és első részszállítására került sor. 1938. április 9-én a római katonai attasé jelentette, hogy „az Olasz Repülő Minisztérium csapatpróbára rendelkezésre fog bocsátani Ca—310 könnyűbombázó gépet kb. május hó elejére".[12] Az olaszok azonban csak 1938. május 29-én mutattak be egy gépet a tapolcai repülőtéren. Három napon át tartott a gép bemutatása.[13] A bemutatásra kirendelt bizottságnak a géptípussal szembeni kívánalmai a következő voltak: A könnyűbombázó alkalmasságon felül távolfelderítésre, sőt alacsony támadási feladatok elvégzésére is megfelelőnek kellett lennie. A bemutatás három napja alatt a gépet a magyar részről kirendelt csapatpróba-bizottság személyzete is repülte, de úgy találták, hogy a gép lomha, sebessége nem elegendő. Az olasz fél szerint azonban a repülőgép Gnome—Rhone Mars motorral is használható, „sőt arra van méretezve", a számítások is azon alapulnak a beépített P—VII. C. 35 típusú motorok helyett. A fegyverzet is rossz volt. Az olaszok megígérték, hogy a szállításra kerülő gépekben semmiféle hiba nem lesz, mert azok kiküszöbölhetők.[14]

1938. június 5—12 között tanácskozásokra került sor Budapesten az összes HM és LüH (Légügyi Hivatal) szervek bevonásával. Ezeken a tanácskozásokon döntés történt, „mely szerint úgy anyagi, mint kiképzés terén olasz vonalra térünk át".[15]

E döntésnek két oka is volt. Az egyik, hogy hadianyagok beszerzésére ebben az időpontban csak olasz hitel állt rendelkezésre, a másik pedig, hogy az 1936-ban leszállított és hadihasználatban álló Fiat Cr—32 típusú gépek jó repülőtulajdonságaikkal, magyar fegyverzetükkel, és mivel 8 db 2 kg-os repeszbombát is szállíthattak, megfeleltek a honi védővadász feladatoknak.

1938. június 7-én a vezérkari főnök hivatalosan is tájékoztatást kapott a Ca—310 bombázó repülőgép típusról. A hivatalos tájékoztatás alapján a megrendelést javasolta, majd ezt követőleg június 9-én történt döntés alapján megrendeltek 36 db Ca—310 „U" (Ungheria) Libeccio típusú repülőgépet.[16] A hivatalos döntés tudomásulvétele után az olaszok a Tapolcán levő gépet rögtön hazavitték. A Tapolcán történt gyors kipróbálás alapján a magyar részről kirendelt bizottság jegyzőkönyvileg 22 féle javítást kívánt végrehajtatni a szállítandó gépeken.

Az 1938. június 7—9. között Budapesten járt Gallo-féle bizottságtól is ígéretet kapott a légierő, hogy a szállítandó gépeken a javításokat elvégzik. Az ígéret alapján, a június 9-én felvett jegyzőkönyv szerint, „a könnyű bombázó

10 Uo. VKF 1938. 1. oszt. Eln. 3124. sz.
11 HL A római magyar katonai attasé iratai (a továbbiakban — R. m. k. a. i.) 1003. gy. 192/126 (1938/29; 272/14a. sz.)
12 Uo. 1003. gy. 1938/192/126. sz.
13 HL VKF 1939. 1. oszt. Eln. 3324. sz.
14 Uo. VKF 1939. 1. oszt. Eln. 3324-ben 3110. sz.
15 Uo. VKF 1939. 1. oszt. Eln. 4301. sz.
16 Uo. VKF 1939. 1. oszt. Eln. 3324. sz.

gépek céljára a Ca—310 tip. gépet fogadták el". A római magyar katonai attasé már 1938. június 8-án, a gép megrendelése előtt jelentést küldött a HM-nek a Ca—310 vásárlási feltételeiről és a szállítási határidőkről. Az előbb említett ígéretek, valamint a június 9-én történt döntés alapján Olaszországba utazó bizottságot megbízták 36 db Ca—310 típusú kétmotoros repülőgép megrendelésével, valamint a sárkánygyártási licencjog megszerzésével. A tárgyalások eredményeképpen 1938. június 24-én hivatalosan megrendeltek a Caproni cégnél 36 db gépet.[17] A sárkánylicenc-tárgyalások azonban sokáig elhúzódtak, úgy, hogy egy másik bizottság július 12-én felvett jegyzőkönyve szerint a „Ca—310 típus könnyűbombázásra teljesen megfelelő. Alacsonytámadásra is az M—14-es motorral előreláthatóvélemény szerint alkalmas lesz."

A Budapesten 1938. július 12-én a „repülőgépeknek Olaszországból való megrendelése tárgyában" tartott értekezleten a légierők jelen levő tagjai vitéz Keresztes-Fischer Lajos altábornagy, vezérkari főnök felszólítására nyilatkoztak a Fiat Cr—42, valamint a Ca—310 típusú repülőgépeknek a magyar hadseregben való rendszeresítéséről: a „36 db Caproni 310-es gép már megtörtént megrendelését fenntartani és pedig teljes olasz felszereléssel, kivéve a rádiót, mégpedig magyar kívánság szerinti kivitelben".

A Fiat Cr—42-re vonatkozólag a légierők mindhárom jelenlevő tagja kívánatosnak tartotta a vadászgépek „előzetes csapatpróba nélkül való megrendelését, mert előreláthatólag az összes ma készen levő gépek között ez felel meg leginkább a mi követelményeinknek... 3 ilyen gép azonnal adassék át Magyarországnak, kipróbálásra, teljes olasz felszereléssel — rádiót is beleértve — a további 15 gépnek a gyártása pedig tartassék addig függőben, ameddig a magyar fél a kipróbálás eredménye alapján részletkívánságait is a berendezésre vonatkozólag közli."[18] Ezután derült csak ki, hogy a kért Cr—42-es gép csapatpróbára való megérkezésére nem számíthatnak, mert sorozatgyártás még nem kezdődött meg. A géptípus „kezdeti stádiumban van, csak egy mintapéldány állott rendelkezésükre az Olaszoknak is".[19]

A Ca—310 sárkánygyártási licenc ügyében a Caproni céggel az első tárgyalásra csak augusztus közepén került sor. Augusztus 23-án a HM elfogadta a licenctervezetet, majd szeptember 10-én a végleges licenctervet is jóváhagyta. 1938. október 1-én a római katonai attasé a HM által 1938. szeptember 24-én aláírt végleges szerződés alapján megkötötte a licenszerződést a Ca—310 típus sárkányának Magyarországon történő gyártására.[20]

Már ezt megelőzőleg, július közepén intézkedések történtek az 1938—39-es évek hazai repülőgépsárkány- és motorgyártási programjára vonatkozólag. Az eredeti program szerint a Weiss Manfred Repülőgép- és Motorgyár RT 352 db M—14 Mars motor és 36 db Caproni Ca—310 sárkány gyártására kapott megbízást. A később módosított program szerint 144 db M—14 Mars motor és 18 db Ca—310 sárkány, a MÁVAG és a győri Magyar Waggon- és Gépgyár RT pedig együttesen 36 db sárkány építését végezte volna el.[21]

1938 nyár végén a légierők átszervezési javaslatában, amely 1939. január 1-vel lépett életbe, az addig megérkezett Ca—310-ek az első bombázó ezred első és második osztályának állományába kerültek:

17 Uo. VKF 1939. 1. oszt. Eln. 4301. sz.
18 HL R. m. k. a. i. 1003. gy. 2. cs. 518/1003—1938.
19 HL VKF 1938. 1. oszt. Eln. 3294. és 1939. 1. oszt. Eln. 4301. sz.
20 HL R. m. k. a. i. 1003. gy. Emlékeztető a 60 479. Eln. III-hoz.
21 Országos Levéltár (a továbbiakban — OL) W. M. Repülőgép- és Motorgyár RT iratai Z—407 58. cs. 453. sz.

I. Bombázó ezred 1/1 osztály 1. század 8 db
2. század 8 db
1/2 osztály 1. század 8 db
2. század 8 db

A maradék 4 db gép mint bombázó-gyakorló, valamint kiképző gép került volna az alakulathoz.

1938. szeptember első napjaiban megérkezett az első három db Ca—310 típusú gép Szombathelyre. A csapatpróbát szeptember 4-én kezdte a bizottság és november első napjaiban fejezte be. A november 25-i jegyzőkönyv alapján: „... 3 db Caproni 310 tip. gép érkezett, de ezek közül állandóan 1—2 gép üzemzavar miatt áll. Vadonatúj gépeknél szokatlan ez a sok hiba." A gép főbb hibái: „A Caproni rep. gépgyár által épített sárkányok összeállítása felületes, megbízhatatlan. E tapasztalatok alapján a bizottság javasolja, hogy a további gépek beszerzéséből a Légierők Parancsnoksága zárja ki a Caproni gyárat. A gép

1. nem alkalmas gyalogság támogatására
2. nem fordulékony, nagy körön fordul
3. kormánymozdulatokra lomhán érzékeny (nem fürge)
4. emelkedése rossz
5. kilátás jó
6. felszállás 650 méter
7. leszállási kifutás 710 méter."

Önálló bombázási feladat elvégzésére sem tartotta a bizottság alkalmasnak a gépet, mert mindössze 600 kg bombaterhet vihetett magával. Maximális sebessége 286 km/ó volt. Rossz emelkedése és lomhasága miatt még felderítésre sem lehetett alkalmazni. Alacsony támadásra is alkalmatlan volt. Ilyen rossz teljesítmények alapján a bizottság a Caproni Ca—310 típusú gép hadigépként való rendszeresítését nem javasolta. A Lüh ez után a vélemény után csak mint gyakorló gépeket szándékozta azokat alkalmazni a légierő kötelékében.[22]

A gépbe 3 db 7,7 mm űrméretű olasz Safat típusú géppuska volt beépítve. Ezek gyakori meghibásodása miatt november végén tervbe vették a hazai 12,7 mm űrméretű Danuvia géppuskák beépítését. A már beérkezett újabb gépeken szerzett szomorú tapasztalatok eredménye egy 1939. januárjában kelt jelentés: „Tény, hogy a Ca—310 megrendelés elhamarkodottnak látszik."[23]

Míg a „Huba—I" hitel keretében megrendelt Ca—310 típusú gépek szállítása a lesújtó vélemények ellenére is tovább folyt, más fejlesztést szolgáló intézkedések is napvilágot láttak.

A „Huba I" hadrendfejlesztéssel volt kapcsolatban az az 1938. december 28-án kelt ügyirat, mely „a m. kir. légierők 1939. évi január hó 1-vel való önállósítását rendelte el". Ezen rendelkezés kimondta, hogy 1939. január 1-től „a m. kir. honv. légierők psága, az összes H. M., Hfp, és V. k. F. főcsoport- és osztályoktól, valamint egyéb központi szervektől függetlenül, önállóan működik és csak a m. kir. Honvédelmi Miniszternek marad alárendelve.

Kivétel: Általános hdm, követelmények, általános elvi szervezési, kiképzési, fegyverzeti és felszerelési ügyekben a m. kir. honv. Vezérkar Főnökének,

22 HL VKF 1939. 1. oszt. Eln. 3136. sz.
23 Uo. VKF 1939. I. oszt. Eln. 3324-ben 3110. sz.

fegyelmi és bü. szempontból; legfelsőbb illetékes parancsnoki jogkör szempontjából a Honvédség Főparancsnokának is alá van rendelve". Az önállósítás azzal a céllal történt, hogy „a fejlődés útjában levő sok féket kikapcsolva" a repülő fegyvernemet mind szervezési, kiképzési, mind felszerelési szempontból magasabb, „európai színvonalra" lehessen emelni.[24]

Még 1938 utolsó hónapjaiban a HFP a Lepság (Légierő Parancsnokság) javaslatára elrendelte a 162 db elavult iskola- és gyakorló repülőgép kiselejtezését. Ebből kifolyólag 1939-ben az alapfokú kiképzés igen nagy nehézségekkel küzdött. Elengedhetetlenül szükségessé vált iskola- és gyakorló repülőgépek beszerzése, annak ellenére, hogy Olaszországba Grottaglie-ba küldtek kétszáz főt repülő kiképzésre. A kiképzés költségeit az „F" hitel terhére számolták el.

Hogy az eddigi beszerzések eredményeként, valamint az 1938. évi nagy iskola- és kiképzőgép-selejtezés után 1939 nyarán milyen volt a gépállomány, azt az 1939. július 21-én kelt beadvány kimutatásaiból lehet megtudni.[25]

I. fokú gépek: Udet 1 db; Bücker Bü—131 (60 HP) 31 db; Bücker Bü—131 (100 HP) 10 db; WM—10 6 db; Breda Br—25 3 db. *II. fokú gépek:* Heinkel—WM HD—22 7 db; Arado Ar—96A (megr.) 6 db. *III. fokú gépek és kiképző gépek:* Fokker CVDF 4 db, Fokker CVDK 4 db; WM—16 Budapest—9 10 db; WM—16 Budapest—14 7 db; Heinkel He—45 6 db; Caproni Ca—101/3m 14 db; FW—56 23 db; FW—58 17 db; Dornier Do—23 6 db; BF(Me)108 7 db; Fiat Cr—30 13 db; Romeo Ro—41 9 db;

Hadigépmennyiség típusok szerint:

Géptípus:	*Állománytáblázat:* (db)	*Valóságban:* (db)
1. *Kf. gépek*		
Heinkel He—46E—2(K)	35	35
W. M. 21. Sólyom (megrendelve)	57	1 (átvétel alatt)
Romeo Ro—37 bis U(Ungheria)	14	14
2. *Tf. gépek*		
Heinkel He—170(He—70K)	16	16
3. *Vadászgépek:*		
Fiat Cr—32	69	69
Fiat Cr—42	18	3
Heinkel He—112 E (megrendelve)	16	3 (megérkezett)
4. *Bombázó repülőgépek:*		
Junkers Ju—86K—2	64	61
Ju—86K—2 gyakorlógép		3
Caproni Ca—310 U (Ungheria)	36	35 haszn. kívül
5. *Egyéb repülőgépek*		
Junkers Ju—52/3m	3	3
Savoia S—75	5	5

Az előző adatokból látható, hogy nagy hiány volt iskolagépekből, különösen a II. fokon. A meglevő hadigépállományból el kellett venni a harci ki-

24 Uo. VKF 1941. 1. oszt. Eln. 5141. sz.
25 Uo. VKF 1939. 1. oszt. Eln. 4301. sz.

képzéshez szükséges minimális gépmennyiséget is a régi repülő szakszemélyzet gyakorlatban tartásához, valamint az új személyzet kiképzéséhez. A légierők parancsnoka az 1939. október 18-án kelt felterjesztésében jelentette a vezérkari főnöknek, hogy „a rendkívüli szűk költségvetési hitel következményeként... a Feld., Vad, és Bomb. gyakorló gépekben is oly nagy a hiány (mindegyikből csak néhány db. van), hogy az évi 100 pilótanövendékkel még békében sem tudok rendszeres kiképzést folytatni.

Az elkövetkezendő 2 évben tehát teljes értékű repülőgépvezető utánpótlással sem szabad számolni." Továbbá „1939 okt. hó 1-vel felállított földi alapoknak semmi hadműveleti értékük nincs, mert anyagi felszerelésükre csak egészen minimális mértékben biztosíttatott beruházási hitel.

Nem lehet reális, az hogy a hadrendet állandóan fejlesztjük anyagi és személyi megalapozottság nélkül. Ez a legfelsőbb vezetés félrevezetését jelenti, ami háború esetén irtózatos katasztrófához fog vezetni. Nem oldható meg a jelen költségvetés keretei között a repülőgép és motorok (általában repülőanyag) hazai utánpótlásának kérdése, azaz a hazai gyártás, mert pénzügyi fedezet hiányában semmit sem tudok a gyárakban rendelni. Már pedig a hazai gyártás folyamatosságát biztosítani kell..." „...ha az eddigi rendszert folytatjuk, végzetes következményekkel fog járni..."; égetően szükséges a szilárd hazai repülőipar megteremtése, mert anélkül „nincs komoly ütőképes légierő".[26]

Lássuk, hogyan alakultak 1939 közepén a gépszállítások. A megrendelt 36 db Ca—310 gép leszállításának befejezése előtt, még március—április folyamán, a Lüh elrendelte a már megkötött és jóváhagyott sárkányépítési-licencszerződés hatálytalanítását.[27]

Ugyancsak ez történt az 1938. december 17-én megkötött Fiat Cr—42 sárkány gyártásának licencszerződésével is. 1939. március 21-i keltezéssel ugyanis a már megkötött licenszerződést hatálytalanították, az 1939. április 26-án kelt HM leirat pedig a licenc módosításának függőben hagyását rendelte el.[28]

Többszöri sürgetés után 1939. június 16-án három Fiat Cr—42 típusú repülőgép érkezett Szombathelyre, ahol rögtön méréseket végeztek velük. A gépek motorjainál több esetben olyan súlyos üzemzavarok léptek fel, hogy a motorokat le kellett szerelni és visszaszállítani Torinóba a Fiat céghez kijavítás végett.[29]

Még öt repülőgépet indítottak útnak az olaszok, ebből négy 1939. július 29-én érkezett meg Szombathelyre, egy gép azonban, a V—206 (gy. sz. 800 041) jelzésű „az átrepülés alkalmával... Körmend mellett... átadás előtt..." összetört. A gép pilótája, Stefanetti Franco alhadnagy sértetlen maradt, de a gép kb. 15%-os törést szenvedett. Ezt a sérült gépet a szombathelyi 1. ö. repülőgépjavító műhely vagonba rakta és visszaszállíttatta a Fiat céghez kijavítás céljából.[30] A gép 1940 március első napjaiban érkezett vissza vasúton, kijavítva.[31] A harmadik szállítmány, mely öt gépből állt, 1939. augusztus 17-én, az utolsó öt gép pedig a német kormány engedélyével (mert a gépeknek német légtér felett is át kellett repülni)[32] 1939. szeptember 20-án érkezett meg légi úton.

A megrendelt 36 db Ca—310-ből 1939. június 9-én az utolsó kettő gép is megjött. Mind a 36 gépet a Caproni cég szállította. 35 meg is érkezett, a harminc-

26 Uo. VKF 1939. 1. oszt. Eln. 5192. sz.
27 Uo. VKF 1939. 1. oszt. Eln. 4301. sz.
28 HL R. m. k. a. i. 1003. gy. 1939/391/1070. és 1005. gy. 1939/60 479. Eln. III. sz.
29 Uo. R. m. k. a. i. 1027. gy. 1939/67 402. Eln./III. sz.
30 Uo. R. m.k. a. i. 1027 gy. 1939/68 316. Eln./LeI. sz.
31 Uo. R. m. k. a. i. 1027. gy. 1940/197. sz.
32 Uo. R. m. k. a. i. 1027. gy. 1939/1692. sz.

hatodik azonban március 2-án, olasz személyzettel, Grác közelében nekirepült egy gyárkéménynek és lezuhant. A gépeket olasz pilóták hozták át Szombathelyre, itt B—401-től B—435-ig egyéni lajstromjellel látták el őket. A gépekhez megrendelt tartalékanyagot 1939. június 9-én szállították.[33]

1939. júliusában a Honvéd Légierő Parancsnoka így nyilatkozott: „A Ca—310 tip. géppel az olaszok csúnyán rászedtek bennünket: ... ha valaki az olasz repülőgép-ipar mellett akar lándzsát törni, az jobban tenné, ha a Ca—310 tip. gépeket meg sem említené. ... Jelenleg a Ca—310 ügyben vizsgálat folyik és az eredmény valószínűleg az lesz, hogy le kell tiltani a repülésről, sőt 1/4, vagy 1/2 áron visszavételre felajánljuk az olaszoknak.[34]

A gépek leszállítása után küldött gyári leírás is ezeket csak iskolagépeknek tünteti fel."

A vizsgálatot főleg az 1939. július 18-án történt baleset idézte elő, amikor a B—403 jelű Ca—310-es repülőgép üzemzavar miatt leszállásra kényszerült és összetört. A gépben levő két fő személyzet megsebesült. A vizsgálat eredménye: „a Ca—310 tip. repülőgépeket az illetékes századparancsnokok és osztályparancsnokok egyöntetű panaszai és indokai alapján a továbbiakig a repüléstől eltiltottam és elrendeltem a típussal szemben felmerült panaszok bizottsági kivizsgálását. A bizottság megállapította — nyolc szavazattal egy ellenében —, hogy a Ca—310 típusú repülőgépek kezelhetősége és műszaki kivitele annyira rossz, hogy a gépek további repülését műszaki és biztonsági okokból beszüntetni javasolta. A fentiek alapján javaslom, hogy az egész Ca—310 gépanyagot adjuk vissza az olasz szállítóknak, azzal a feltétellel, hogy helyette CR—42 vagy más általunk kívánt gépanyagot adjon. A Ca—310 típusú géppel a repülés a legmesszebbmenő gondosság, valamint biztonsági intézkedések ellenére életveszélyes. Még iskolagépnek sem alkalmas."

Rossz repülőtulajdonságok: a gép rosszul emelkedik, emelkedés után nehezen gyorsul, könnyen átesik, a motorok nem egyforma felgyorsulása folytán start közben gyakori az erős, 80 fokos irányváltoztatás, beperdülés, géppel földközelben repülni igen kockázatos, felhőben való repülésre a gépek nem alkalmasak.

Műszaki hibák: a légcsavarok repülés közben elállítódnak, farokkerék tengelye leragad, a sárkány farokrésze törik, a Naca-gyűrűk aránylag rövid idő alatt meglazulnak, a motorok beindítása gyakran órákig tart.

Javasolta a bizottság, hogy az egész Ca—310-es gépanyagot a légierők kötelékéből törölni kell és ha lehet, visszaszállítani.[35] Ezen vélemény után szeptember végén a VKF közölte a római katonai attaséval, hogy nagyon sok a hiba a leszállított Ca—310 típusú gépekkel. Októberben a magyar fél írásbeli kérésére az olasz fél hajlandónak mutatkozott egy bizottságot kiküldeni olyan alakulattól vett személyzettel, ahol az említett gépeket jól ismerték, hogy egy magyar bizottsággal együtt közösen kivizsgálják a panaszokat.[36] 1939 decemberében a repülőgépek használhatósági fokát a bizottságok közösen állapították meg. E szerint: van 35 gép, ebből selejt 1, nagyon sérült 1, üzemképtelen 4, üzemképes 29 db.[37] A magyar fél a Caproni cégtől három gép azonnali rendbehozatalát kérte, ám Rossini igazgató csak egy gép azonnali javítását ígérte meg.[38] E javított géppel alapos próbát végeztek, azután döntöttek a többi gépek kijavítása, illetve sorsa felől.

33 HL VKF 1939. 1. oszt. Eln.4301. és R. m. k. a. i. 1027. gy. 70 659. Eln. 6k. sz.
34 Uo. VKF 1939. 1. oszt. Eln. 4301. sz.
35 Uo. VKF 1939. 1. oszt. Eln. 4773. sz.
36 HL R. m. k. a. i. 1003. gy. 1939/1269/1812. sz.
37 Uo. R. m. k. a. i. 1003. gy. 1940/28. sz.
38 Uo. R. m. k. a. i.. 1003. gy. 1939/1673/2200 1940/74 129. Eln. L. e. III. sz.

A magyar bizottság tagjai javasolták, hogy a gépeket mindenféle próba nélkül vigyék vissza, mert „a gép halálfélelem gyakorlására alkalmas csupán, nem bombázó feladatok végrehajtására".

A javításra szánt gépeket légi úton felküldték Budapestre a Repülő Kísérleti Intézethez, ahol a WM-cég a javításokat elvégezte. Utána visszavitték őket Szombathely repülőterére. A mindent kimerítő próba eredménye nem ismeretes, de fennmaradt egy 1940. április hó 19-én kelt jegyzőkönyv, melynek tárgya „A légierők parancsnoksága és a SA. Aeroplani Caproni milánói cég között 1940. január hó 17-én létrejött írásbeli megállapodás értelmében... a Ca—310 típusú repülőgépek, tartalék motorok, légcsavarok, a Ca—310 típusú repülőgépek sárkányához, motorokhoz, műszerekhez, fegyverzethez stb. való pótalkatrészek és kellékek visszavétele a SA. Caproni részére, a visszaadásra kerülő cikkek felértékelése és a visszaadás módozatainak általában való szabályozása."

A bizottság a visszavétel tárgyát képező anyagot 1940. április hó 15—16—17-én Szombathelyen és Váton, 18-án pedig Székesfehérvárott és Csepelen megtekintette, majd közös megegyezéssel az alábbi feltételekben állapodtak meg: „Visszavételre kerül 33 db (harminchárom) Ca—310 repülőgép, teljes, a gyár által szállított berendezéssel, felszereléssel, fegyverzettel stb., eredeti szállítójegyek szerint.

E gépek visszavételi értékét a bizottság az eredeti vételár 63%-ában állapítja meg, az avulási %, teljesített üzemidő és a gépeken előállott rongálódások figyelembevételével." A harmincnegyedik gépet is visszavásárolta a Caproni cég, ám csak a vételár 20%-ában, egy gépet pedig kiselejteztek. A visszavételre kerülő anyag átvétele és átadása Szombathelyen történt.[39] 1940. november közepére a Ca—310 anyag átadása megtörtént, majd a gépeket decembertől kezdve magyar személyzet visszavitte Olaszországba. Az utolsó gépek visszarepülésére 1941 februárjában került sor. Nagyon keveset repültek a gépek 1938—39-ben. A legtöbbet repült gép — egy 1940. január 6-i kimutatás alapján — 95 óra 48 percet repült, a többi gép általában 2—40 óra repülési idővel rendelkezett.

A továbbiakban nem volna érdektelen tájékoztatásképpen összefoglalva is dokumentálni a „Huba I" és a „Huba IA" hitel kertében különféle olasz intézményeknek, valamint cégeknek kiadott repülési anyag megrendeléseket.

1. *Olasz Légügyi Minisztérium:* (1938. július)
   a) 36 db Caproni Ca—310 repülőgép fegyverzettel, 24 db P—VII. C. 35. tartalék motor és 8 db tartalék légcsavar, valamint különféle tartalék alkatrészek a gépekhez és motorokhoz, továbbá géppuskalőszer, bombák és 144 db ejtőernyő;
   b) 1 db Fiat Cr—30 használt gyakorló repülőgép;
   c) 9 db Romeo Ro—41 vadász-gyakorlógép és 2 db P. VII. C—45. tartalék motor, valamint tartalék alkatrészek;
   d) 3 db Breda Br—25 típusú iskolagép és 1 db Alfa-Romeo D2—C30 tartalék motor, valamint tartalék alkatrészek gépekhez és motorokhoz;
2. *Caproni cég:* Ca—310 licenc;
3. *Fiat cég* (1938.): 10 db Fiat Cr—30 típusú gyakorló iskolagép; 2 db Fiat A—30 RA tartalék motor és tartalék alkatrészek, 18 db Fiat Cr—42 típusú vadászgép és 9 db Fiat A—74 R1. C. 38. típusú tartalék motor, valamint tartalék alkatrészek és Fiat Cr—42 licenc;

39 Uo. R. m. k. a. i. 1003. gy. 1940/1950/1003. 1940/60 534. Eln. L. e. III. sz.

4. *Fiat cég* (1940): („Huba IA" hitel) 30 db Fiat A—30 RA bis motor a Fiat Cr—32 gépekhez és 30 db hűtő a Fiat A—30 RA bis motorokhoz.[40]

A felsorolt, de eddig még nem említett gyakorlógép-anyag leszállítása a következőképpen alakult: a Fiat Cr—30 típusú használt, de felújított kétüléses vadász-gyakorlógépeket az Otto Rossoni olasz szállítócég vasúton szállította Novarából a Regjü (Repülőgép Javító Üzem, Székesfehérvár—Sóstó) címére 1939. október 22-én.[41] A megrendelt 9 db Romeo Ro—41 típusú vadász-gyakorlógépet két részletben szállíttatta az Olasz Légügyi Minisztérium. Az első szállítmány, három komplett kétüléses Piaggio K—7 motorral felszerelt vadász-gyakorlógép, valamint az ezekhez tartozó pótalkatrészek, 1938. október 22-én érkeztek meg. A gépekbe 1 db Safat 7,7 mm-es légcsavarkörön keresztül szinkronizáltan tüzelő géppuska volt beépítve.[42] A második szállítmány szintén vasúton érkezett meg 1939. október 12-én, több mint kilenc hónappal a szerződésben meghatározott szállítási határidőn túl. A repülőgépek összeszerelését, berepülését, üzemképességük megállapítását a Székesfehérvár—Sóstó-i Központi Repülőgép Javító Műhely végezte, a szállítmánnyal küldött olasz nyelvű okmányok alapján.[43] A Romeo Ro—41 gépek pótalkatrészeinek utolsó szállítmánya 1940 januárjában, a 3 db Breda Br—25 típusjelzésű iskolagép pedig a hozzájuk tartozó alkatrészekkel együtt 1938. október 22-én érkezett meg Settebagniból.[44]

A CR—30 típusú vadász-gyakorló repülőgépeket is három részletben szállították. Az első szállítmány, két kétüléses és 1 együléses gép, 1939. július 5-én, a második, három együléses gép, július 12-én, s végül az utolsó, négy együléses gép, július 29-én érkezett meg.[45]

Tájékozódás új beszerzések iránt
Változatlan olasz orientáció

Nyilvánvaló, hogy a „Huba I" hitel keretében beszerzett egyes olasz repülőgéptípusok nem váltották be a magyar szakemberek által az előzetes gyári információk alapján várt technikai és harcászati elvárásokat, az olasz beszerzésekkel végeredményben nem oldódott meg a légierő hadrendjének repülőgéphiánya. Ezért igyekeztek a légierő vezetői másfele is orientálódni repülőgépek beszerzése céljából.

A légierő parancsnokságának ezt az erőfeszítését tükrözi az 1939. december 11-én a honvédelmi miniszter vezetése alatt megtartott értekezlet, melyen szóba került a légierő hadrendje repülőgéphiányának pótlása. Az értekezleten felmerült annak lehetősége, „hogy hadrendi hiányainak pótlására esetleg amerikából lehetne korszerű rep. gép típusokat beszerezni". Ez ügyben Horthy parancsára a légierő parancsnoka december 12-én a miniszterelnöknél kihallgatáson jelent meg. A kihallgatáson a beszerzendő repülőgép típusokkal kapcsolatban a légierő parancsnoksága a következő támpontokat adta: „a.,... hadrendi hiányaink pótlására vadász- és zuhanóbombázásra is alkalmas egyetem-

40 HL HM 1939. 6k. oszt. Eln. 40 605. sz.; 1940. 6k. oszt. Eln. 48 602. sz.; 1941. 6k. oszt. Eln. 72 682. sz.; 1942. 6k. oszt. Eln. 17 642. sz.; 1942. 6k. oszt. Eln. 21 322. sz.
41 Uo. 1942. 6k. oszt. Eln. 21 322/127/1-1939. sz.
42 Uo. és R. m. k. a. i. 1027. gy. 1939/70 659. sz.
43 Uo. 1942. 6k. oszt. Eln. 21 322/66 135/127/1. és Rep. alakulatok 1939/127 és 1940/76. sz.
44 Uo. 1942. 6k. oszt. Eln. 21 322. sz.
45 HL R. m. k. a. i. 1027. gy. 1939/70 659. sz.

leges bombázógépekre van szükség. b., 70 db vadász, 70 db bombázó géprę lenne szükség. ... ez a 140 db gép 152,6 millióba kerülne a felszereléssel együtt, nem számított kiadással összesen 180 millió pengőt jelentett be a lepság."

Megvásárlásra vadászgépnek a Curtis Wright P—36a típust, bombázónak pedig a Curtis YA—18 típust tartotta alkalmasnak a légierő vezetősége.

A beszerzéssel kapcsolatban a vezérkari főnök véleménye az volt, hogy az „amerikából való beszerzés csakis az olasz és német vonal változatlan fenntartásával engedhető meg, mert politikai kapcsolataink katonai vonatkozása ezt megköveteli". Azonban „... az amerikai beszerzést a német és olasz lehetőség kihasználásán felül meg kell kísérelni, mert ... előfordulhat, hogy lehetőségek egyike máról-holnapra bezárul".[46]

A kihallgatást követő pár nap múlva, 1939. december 16-i keltezéssel, megérkezett a római magyar katonai attasé leirata, amely a december elején a Re—2000 típusú vadászgép, valamint a Caproni Ca—135 bis és Savoya S—79 bombázógépek megtekintésére és kipróbálására Olaszországba kirendelt bizottság vizsgálati eredményeinek összefoglalását tartalmazta.[47] A bizottság jelentése alapján a Re—2000 Falco I. vadászgép minden tekintetben megfelelt a követelményeknek, ezért a légierő parancsnoksága javasolta, hogy 70 db-ot azonnal rendeljenek. A Ca—135 bis típusú bombázógép is várakozáson felül jónak bizonyult és a Savoya S—79 teljesítményeivel kb. egyenlő, ezért javasolja, hogy mindkét típusból egy-egy db-ot kipróbálásra vegyenek meg.[48] Az előzőekben felsorolt hiányok megszüntetésére, valamint az igények és javaslatok kielégítésére 1939. december 19-én az LHT (Legfelsőbb Hadi Tanács) — ülés úgy döntött, hogy a honvédelmi miniszter és a vezérkari főnök részéről kért hitelt megadja.[49]

Ezek után az amerikai repülőgép-beszerzés lekerült a napirendről. Mindenesetre a nagy távolság, valamint az akkor már bizonytalanná vált tengeri szállítás, s nem utolsósorban a kellően nem tisztázott fizetési feltételek is közrejátszottak az amerikából való beszerzés lehetőségének elejtésében.

A felsorolt adatok alapján nyilvánvaló, hogy a magyar légierő hadirepülőgép-típusai, technikai és harcászati teljesítményeik, valamint mennyiségük miatt, nem képeztek ütőképes fegyvernemet. A Horthy-hadsereg legfelsőbb vezetése ezért arra törekedett, hogy valamilyen úton-módon mégis létrehozzon egy, a lehetőségekhez képest ütőképes, támadási feladatok végrehajtására alkalmas légierőt. Ennek a légierőnek a gerincét vadász- és „zuhanó bombázásra is alkalmas, egyetemleges bombázógép"-park képezte volna. Az ez irányban történt erőfeszítéseket az 1939/40-ben tervezett és adott külföldi, valamint belföldi megrendelések igen jól tükrözik.

Olasz és német repülőanyag-beszerzések 1939-től

A „Huba II" hitel keretében adott megrendelések nagyobb részét újra olaszországi cégek kapták, viszont 1936 óta először ekkor adtak jelentősebb repülőanyag-megrendelést különféle német cégeknek is. Ugyanakkor szinte elenyésző volt az a pénzügyi keret melyet a hazai sárkánygyártás részére biztosítottak. Olasz cégeknek adott megrendelések 1939 végétől:

Fiat cég, 1939 november: 50 db Fiat Cr—42 vadászrepülőgép, 40 db Fiat

46 HL VKF 1939. 1. oszt. Eln. 5265. sz.
47 HL R. m. k. a. i. 2118. gy. 1939/2216 és 1939/74 063 Eln. L. e. III. sz.
48 HL VKF 1939. 1. oszt. Eln. 5265. sz.
49 Uo. VKF 1939. 1. oszt. Eln. 5281. sz.

A—74 R 1 C tartalék repülőgépmotor, 40 db tartalék légcsavar és tartalék alkatrészek.

Fiat cég, 1940 augusztus: Cr—42 licenc és rajzok.

Reggiane cég, 1940: 70 db Héja (Re—2000 Falco I) vadászrepülőgép és ezek átrepülési költsége, Héja (Re—2000 Falco I) licenc, 20 db (24) Piaggio P. XI. RC. 40 repülőgépmotor a Héja gépekhez, 8 db tartalék légcsavar, 67 db bombafelfüggesztő, valamint tartalék alkatrészek motorokhoz és gépekhez.

Caproni cég, 1940: 36 db Caproni Ca—135 bis bombázó, 24 db Piaggio P. XI. RC 40 tartalék repülőgépmotor és 12 db tartalék légcsavar, továbbá tartalék alkatrészek.

Consorzio cég, 1940 március: 12,7 mm-es lőszer, valamint bombák.

Fiat cég, 1940 június: 50 db Fiat A—30 repülőgépmotor a Fiat Cr—32 típusú gépekhez.

Breda cég, 1940: 23 db 12,7 mm-es géppuska a Cr—42 gépekhez.

Isotta Frascini cég, 1941: 7,7 mm-es és 12,7 mm-es hevedertagok.[50]

A hivatalosan 1939. november 20-án megrendelt 50 db Cr—42 vadászgép szállítását 1940 februárjában kezdték el. A tíz gépből álló első szállítmány olaszországi útbaindulásának napja február 10-e volt.[51] Június végéig mind az ötven gépet leszállította a Fiat cég. A gépekkel együtt megrendelt tartalék alkatrészek, motorok és légcsavarok, valamint egyéb alkatrészek szállítását azonban csak 1941 júliusában fejezték be.

Az 1939 december első felében különféle repülőgépek kipróbálására Olaszországba kiküldött bizottság jelentést tett többek között a Re—2000 Falco I típusú vadászrepülőgépről is. A vizsgálati jelentés alapján a római magyar katonai attasé már a megrendelés hivatalos kiadása előtt, 1939. december 27-én intézkedett 70 db Re—2000 Falco I repülőgép megrendelését illetően.[52] Az első Re—2000, magyar nevén Héja, 1940. május 21-én érkezett légi úton Udinéből Székesfehérvárra. A többi gépet részben légi úton, részben vasúton, folyamatosan szállították. Az utolsó Héja gép, amelynek jelzése V—408 volt, 1943. május 29-én érkezett meg.[53]

Az ugyanezen időpontban kiadott Héja licenc első fizetésére a licencrajzok átvételét és a gyártási készülékek megrendelését követően 1940. október 11-én került sor, mikor is a római magyar katonai attasé 2 000 000 lírát fizetett ki.[54] E géptípus gyártásával a MÁVAG budapesti gyáregységét bízták meg 1940-ben.

1940. május 21-én megérkezett Szombathelyre a 36 megrendelt Caproni Ca—135 bis U kétmotoros bombázógép első szállítmánya, három gép. Az utolsó kettőt pedig szeptember 16-án vették át, szintén Szombathelyen.[55] Átvétel után a gépek egy részét Kecskemétre, másik részét Debrecenbe vitték. A gépekhez megrendelt 24 db tartalék motor és 12 db tartalék légcsavar, valamint egyéb tartalék alkatrészek 1941 augusztus végéig szintén megérkeztek.

Az 50 db Fiat A—30 típusú repülőgépmotort a Fiat Cr—32-es gépekhez egy tételben, 1940 szeptember 23-án indították el hét vagonba rakva Torinóból. Erről tanúskodik a római magyar katonai attasé irata, mely 1940. szeptember 30-i keltezésű.[56]

A Breda cégnél megrendelt 23 db 12,7 mm-es Cr—42 típusú géppuska és a

50 HL HM 1941. 6k. oszt. Eln. 72 682. és 1940. 6k. oszt. Eln. 11 455. sz.
51 Uo. 1940. 6k. oszt. Eln. 30 001-ben 33 729/11446. sz.
52 Uo. 1940. 6k. oszt. Eln. 30 001-ben 1665/2223. Lü. a. — 1939. sz.
53 HL R. m. k. a. i. 3075. gyűjtő, szám nélküli feljegyzés.
54 HL HM 1941. 6k. oszt. Eln. 45 569/60 167. sz.
55 HL R. m. k. a. i. 2118. gy. 1940/5204. sz.
56 HL HM 1941. 6k. oszt. Eln. 45 571. és 57 161. sz.

tartalék alkatrészek egy része 1941 március körül már szintén Magyarországon volt.[57]

1939. február elején egy Heinkel He—112 típusú vadászgép érkezett Németországból. A bemutató repülés a W. M. Repülőgép- és Motorgyár RT Csepel-szigeti repülőterén történt 1939. február 5-én, melyen a gép lezuhant. A Heinkel cég itt levő képviselői rögtön intézkedtek, hogy a tönkrement gép helyett egy másik géppel a bemutató repüléseket magyar szakemberek jelenlétében meg lehessen tartani. Az újabb repülőgéppel március 10-én tartották a bemutatót. Ezt követően a légierők parancsnoka március 23-án jelentette a vezérkari főnöknek: „Fenti tip. rep. gépet f. hó 27-vel kezdődőleg csapatpróbára kirendeltem."[58] A csapatpróbán a He—112 nagyon jó benyomást tett a szakemberekre. „A gép — teljesítmény rendkívülien tetszik itt mindenkinek és valószínű, hogy a gép licencgyártását meg fogjuk venni (hogy végre áttérhessünk korszerű repgép építésére)."[59]

A Honvéd Légierők parancsnoka májusban a He—112 típusú repülőgépsárkány hazai gyártására a „Huba I" hitel terhére gyártási licencet kötött a rostocki Heinkel művekkel. Ezután a légierők parancsnoksága 1939. június 1-én megrendelt a W. M. Repülőgép- és Motorgyár RT-nél 12 db repülőgépet.

Közben még két He—112 E típusú gép érkezett a Heinkel cégtől Magyarországra. 1939 augusztusában a gépeket 10 kg-os bombákhoz alkalmas függesztő készülékkel szerelte fel a W. M. cég. A későbbiekben a német fegyvereket kiszerelték, és helyettük magyar géppuskákat építettek be.[60] Az volt a terv, hogy a W. M. Repülőgép- és Motorgyár RT által gyártott 12 db He—112 E után egy teljesen új típust fejlesztenek ki He—112 U jelzéssel. Erre azonban, de még a 12 db gép gyártására sem került sor, mert 1939. október 11-én a Honvéd légierők Parancsnoka leállíttatta a gépek gyártását, sőt decemberben a már a Heinkel céggel megkötött licencszerződést is hatálytalanította. A He—112 E vadászgép gyártásának ügye 1940 májusában teljesen lezárult.[61]

Az első nagy mennyiségű német repülőanyag-megrendeléseket a „Huba II" hitel terhére adták ki abban a reményben, hogy végre sikerül a technikailag élenjáró német repülőgépipar igen jó teljesítményű, megbízható gépanyagából a hadi gépeken kívül az iskola- és gyakorlógép-hiányokat is pótolni.

A német cégek a következő megrendeléseket kapták a „Huba II" hitel keretében:

Német Birodalmi Kormány, 1939. osztrák anyagból: 34 db Fiat Cr—32 vadászgép és 4 db Fiat Cr—30 vadász-gyakorlógép, valamint az ezekhez tartozó tartalékanyag. Szintén osztrák anyagból még 2 db Cr—32 típusú vadászgép, valamint 7,7 mm-es és 12,7 mm-es lőszer.

Heinkel cég, 1939/1940: 20 db He—111 P repülőgép és tartalékmotor, Heinkel He—111 P javítási licenc, valamint a 20 db gép átrepülési költsége.

Junkers cég, 1939/1940: 28 db Ju—87 B zuhanóbombázó repülőgép és 9 db tartalékmotor, tartalék alkatrészek és a 28 gép átrepülési költsége; Ju—87 B rajzok, valamint a géptípus sárkánygyártási licencjoga; 1940: Junkers-Jumo 211 Ba és Da típusú repülőgépmotorok gyártási licencjoga.

Fieseler cég, 1940: 15 db Fi—156 Storch repülőgép, valamint ezekhez alkatrészek és a gépek átrepülési költsége.

57 Uo. 1941. 6k. oszt. Eln. 28 652. sz.
58 HL VKF 1939. 1. oszt. Eln. 3255. és 3535. sz.
59 HL R. m. k. a. i. 1003. gy. 1056/39. sz.
60 OL W. M. Repülőgép- és Motorgyár RT iratai Z—407 58. cs. 460. sz.
61 Uo. 69. cs. 498. sz.

Focke—Wulf cég, 1940: 10 db Focke—Wulf FW—58 gyakorlógép, valamint sárkánygyártási licencjog, licenckészletek.
Hirth cég, 1940: 40 db Hirth repülőgépmotor.
Arado cég, 1940: 30 db Arado Ar—96 A iskolagép, valamint a típus javítási licence.
Daimler—Benz, 1940: Daimler Benz repülőgépmotorok.
Argus cég, 1940: 75 db Argus As . . . repülőgépmotor
Bücker cég, 1940: 14 db Bücker Bü—131 D—2 iskolagép, majd későbbi időpontban újabb 58 db Bü—131 iskolagép.
Focke—Wulf cég, 1940: Focke—Wulf FW—58 gépekhez nyersanyag és alkatrész.
Rheinmetall Borsing cég, 1940: gyújtó- és robbanóbombák.
Arado cég, 1941: Alkatrészek az Ar—96 A gyakorlógépekhez.
Hirth cég, 1941: 10 db Hirth repülőgépmotor.[62]

A „Huba II" keretében megrendelt német repülőanyagok legnagyobb része, mint a felsorolásból kiderül, iskolagépekből, gyakorlógépekből, valamint futárgépekből állt, amelyeknek a szerződésekben meghatározott leszállítási időpontjai állandóan kitolódtak.

Az osztrák anyagból a német birodalmi kormánynál megrendelt Cr—30 vadász-gyakorló és Cr—32 vadászrepülőgépeket, valamint a lőszert 1940-ben leszállították. Később, egy 1941. május 21-én történt bizalmas levélváltás alapján ezen anyagok ellenértékének kifizetésétől a német kormány eltekintett.[63]

Az összes megrendelt (20 db) He—111 P repülőgépet azonban teljes mennyiségben soha nem szállították. Az első két gép valószínűleg 1940 júliusában vagy augusztus elején érkezett meg. Ezek az LFKCs (Légi Fényképező és Kiértékelő Csoport) állományába kerültek, mint távolfelderítők.[64] E két gépet 1942 március—áprilisában még négy követte, amelyeknek átalakítását szintén a W. M. cég végezte el május végéig Csepelen.[65] Még egy He—111 típusú gépről van tudomásom, mely 1943 januárjában a keleti fronton látott el szállítási feladatokat a 2. repülődandár kötelékében tevékenykedő 1/1 tf. század számára.

A 28 Junkers Ju—87 B zuhanóbombázóból 1940 októberében csak két B—2 típusú gép volt a légierő állományában.[66] Még négy db Ju—87 A—1 típusú repülőgépet szállítottak 1942 első felében, kiképzés céljából, ám a továbbiakban több zuhanóbombázó nem érkezett Németországból.

Annak, hogy a He—111, valamint Ju—87 típusú repülőgépek teljes szállítására soha nem került sor, feltehetően két fő oka volt: részben a német hadvezetés által 1941 elején elrendelt tilalom a hadi repülőgépek külföldre szállítására,[67] részben pedig az 1941. június 6-án megkötött magyar—német repülőipari államközi szerződés. Ebben a szerződésben a magyar kormány és a hadsereg vezetése elkötelezte magát a Bf—109 F (G) vadászgép és a Me—210 (többféle harci feladat — zuhanó és vízszintes bombázó, romboló, felderítő, nehéz-vadász — elvégzésére alkalmas) géptípus gyártására.

A többi megrendelt gépanyag szállítása a következő időpontokban történt: a 14 és 58 db Bü—131 D—2 iskolagép fokozatosan érkezett 1941-től 1943 közepéig, a 15 Fieseler Fi—156 Storch gép pedig csak 1942-ben. A 10 FW—58 gyakorlógépből csak 6 db került átadásra, négyet nyersanyag értékben szállí-

62 HL HM 1943. 6k. oszt. Eln. 22 564/51 984. és 22 564/56 724/40 830. sz., valamint 1940. 6k. oszt. Eln. 11 455. és 35 961. sz.
63 Uo. 1943. 6k. oszt. Eln. 22 564/3044/56 724. sz.
64 HL VKF 1940. 1. oszt. Eln. 5790. sz.
65 OL W. M. Repülőgép- és Motorgyár RT iratai Z—407 41. cs. 327. sz.
66 Uo. 84. cs. 699. sz.
67 HL VKF 1941. 1. oszt. Eln. 5166. sz.

tottak a győri Magyar Waggon- és Gépgyár RT által licencben épített 75 db géphez. A harminc Arado Ar—96 A iskolagép, 3 kivételével, 1941 közepéig megérkezett. A Focke—Wulf cégnek kiadott FW—58 sárkánygyártással kapcsolatos megrendelések realizálásával a győri Magyar Waggon- és Gépgyár RT-t bízták meg.

A Ju—87 B—2 repülőgépsárkány és a Junkers Jumo 211 Ba és Da repülőmotor-licenc gyártási jogát a HM a W. M. Repülőgép- és Motorgyár RT-nek adta.

A FW—58 és a Ju—87 típusú gépek licencgyártása már a hazai repülőgépgyártás fejezetébe tartozik.

A 2 db Fi—156 C—2 típusú repülőgép 1941. augusztus 22-én érkezett meg. A gépek R—116 és R—117 egyéni jelzést kaptak.[68] Az 1941. október 9-én megrendelt 55 db használt Arado Ar—96 A 1 gépek első példánya 1941. november 8-án érkezett a Székesfehérvári repülőtérre. A gépeket több csoportban és részletben légi úton küldték Magyarországra, nagy részük 1942 júniusáig beérkezett, a tartalék alkatrészek pedig augusztusig.

A magyar légierő állapota 1941 elején

Az eddigiek alapján megállapítható, hogy az 1941 május—júniusban a magyar légierő anyagi-technikai állapota és felszereltsége az 1938/39-es évekhez viszonyítva bizonyos fejlődést mutatott: 1940 közepéig 68 Fiat Cr—42 típusú vadászgéppel és 36 db Caproni Ca—135 bis U kétmotoros közepes bombázógéppel gyarapodott. Az említett időpontig beérkezett Re—2000 típusú Héja gépeket nem számíthatjuk ide, mert azok nem voltak hadrafogható állapotban.

A Fiat Cr—42 vadászgép 430—445 km/ó maximális sebességével, 10 200 méteres csúcsmagasságával és 795 km hatótávolságával, valamint igen jó fordulékonyságával és stabilitásával a honi védővadász feladatoknak európai színvonalon is megfelelt, annak ellenére, hogy sebessége 50—60 km/ó-val kevesebb volt, mint a legkorszerűbb elfogó vadászgépeknek.

A Caproni Ca—135 bis U 1000—1600 kg bombaterhet is szállító közepes bombázó 430 km/ó csúcssebességével, 2000 km-es hatótávolságával kategóriájában — szerkezeti hibái ellenére — megfelelőnek volt mondható.

Egy 1941. február 12-i jelentés szerint a légierő helyzete a következő volt: harminc repülőszázad létezett papíron, de csak tizennyolc századra való anyag és személyzet állt rendelkezésre, tizenkettőre csak keret. A meglevő anyagot a 30 repülőszázad között egyenlően felosztották, így egyik századnak sem volt meg az előírt teljes személyi, valamint repülőgépállománya.[69]

A gyakorló és iskolagépeket illetően a helyzet a megnövekedett követelményekhez viszonyítva semmit sem javult, sőt annyira rossz volt, hogy sem a személyzet kiképzésére, sem gyakorlatban tartására nem volt elegendő gép. A légierő kb. 60%-os gyakorlógép-hiánnyal küzdött.[70]

Az 1939. január 1-vel elrendelt önállóság tehát 1941 február—márciusig sem a szervezés, sem a felszerelés területén nem hozta, de nem is hozhatta meg a várt fejlődést. A megadott önállóság csak papíron létezett, mert „egyes HM (Vkf) oszt.-ok ügykezelése és működése a Le vezetését sokszor megbénította, meglassította és igen sok nehézségeket okozott".[71]

68 HL HM 1941. 32. oszt. Ált. 128 498. sz.
69 HL VKF 1941. 1. oszt. Eln. 4673. sz.
70 Uo. VKF 1941. 1. oszt. Eln. 4180. sz.
71 HL Repülő alakulatok 1940. Szám nélküli irat.

Az eredménytelenségek miatt a legfelsőbb vezetés 1941 februári határozatában 1941. március 1-vel megszüntette az önállóságot. Hogy mennyi repülőgép volt 1941 május elején, az egy VKF kimutatásból megtudható:

Iskolagép: I—III fokú 146 db
Vadászgép: gyakorló 12 db., hadihasználatú 162 db.
Bombázógép: gyakorló 15 db, kiképző 8 db, hadihasználatú 48 db.
Felderítőgép: hadihasználatú kf. 123, hadihasználatú tf. 13 db.
Egyéb: légvédelmi célvontató 5 db, ejtőernyős 4 db.

Ebben a kimutatásban nem szerepelnek az ez időpontban javítás alatt álló, valamint mindazon akkor még üzemképes gépek, melyek elavultságuknál fogva kiképzés céljaira számításba már nem jöhettek.[72]

Az olasz megrendelések csökkenése, a német rendelések növekedése 1942-től

Az utolsó olaszországi megrendelések a „Huba III", illetve más elnevezésű hitelek terhére történtek:

Caproni cég, 1942: 32 db Caproni Ca—135 bis repülőgép, 22 db P. XI. R. C. 40 tartalék repülőgépmotor, 12 db bombaszóró a gépekhez, valamint tartalék alkatrészek.
Reggiane cég, 1942: 55 db „Héja" páncélülés.
Fiat cég, 1942: 1 db Fiat G—12 és 13 db Fiat G—12 T repülőgép.
Piaggio cég, 1943: 50 db Nardi FN 305 II fokú iskolagép, 10 db Alfa-Romeo 115—1 tartalék motor a gépekhez és tartalék alkatrészek.
Isotta Fraschini cég, 1943: 6 db Beta motor és 10 db Gamma motor.
Caproni cég, 1943: Tartalék alkatrészek a Ca—135 bis gépekhez.
Fiat cég, 1943: Tartalék alkatrészek a Fiat G—12 T gépekhez és a Fiat A 74. R. C. 42 repülőgépmotorokhoz.
Reggiane cég, 1943: Héja futóművek, valamint tartalék alkatrészek a Re—2000 gépekhez.
Fiat cég, 1943: 11 db Fiat A 74 R C—42 tartalék repülőgépmotor.[73]

A 32 Caproni Ca—135 bis repülőgépet több csoportban szállították le. Az első csoportban 6 gép repült át 1942. április 10-én Milánóból Szombathelyre. Mind a hat gépet magyar személyzet hozta haza.[74] Az első Nardi FN 305 típusú gép 1942. november 19-én érkezett meg Csepelre és itt mindjárt próbarepüléseket is végeztek vele.[75] Jelzése MM 52072 volt.[76] A próbarepülések alapján adták ki a megrendelést. A FN 305 típusú II. fokú iskolagépek szállítását a Piaggio cég csak úgy vállalta, ha a magyar fél faanyagszállítási kötelezettséget vállal.[77] 1943. július 5-én indult Finale Liguréból vasúton az utolsó, negyvenkettedik gép. A hátra levő nyolc gépet, valamint a megrendelt 10 Alfa Romeo 115—1 motort és egyéb tartalék alkatrészeket nem szállították le, ezért 1944 májusában sztornírozták azokat.

A Reggiane cégnél megrendelt 55 db Héja páncélülés 1944 nyarán érkezett meg. A hat „Beta" motort 1944 májusában szintén sztornírozták, csak a 10 db

72 HL VKF 1941. 1. oszt. Eln. 5141. sz.
73 HL HM 1944. 32 a oszt. Eln. 193 410. és 1943. 32 a oszt. Alt. 838 854-ben 8663/3134. sz.
74 HL R. m. k. a. i. 3061. gy. 1942. 6511/3061.
75 Uo. R. m. k. a. i. 3031. gy.
76 Uo. R. m. k. a. i. 3508. gy. 146 163/32 a sz.
77 Uo. R. m. k. a. i. 3508. gy. 1943/9526. sz.

Gamma motort szállította le 1944-ben az Isotta Fraschini cég.[78] A Caproni Ca—135 bis, valamint Re—2000 Falco 1 Héja repülőgépekhez megrendelt tartalék anyagok nem érkezetek meg, a Héja futóművek pedig csak 1944-ben. Az 1942-ben megrendelt 14 Fiat G—12 T típusú hárommotoros szállítógépből mindössze öt gépet sikerült leszállíttatni. Az utolsó gép 1944. szeptember 5-én érkezett meg. Több gépről nincs tudomásom.

Az 1945. március 18-án kelt rádiótávirati rendelet intézkedett a le nem szállított repülőgépekről, valamint a tartalék alkatrészekről. E szerint „... a G—12 repgépekre és itt tároló Fiat tartalék alkatrészekre nem tartunk többé igényt."[79]

Az 1943-as és 1944-es német megrendelések:

Bücker cég, 1943: tartalék alkatrészek a Bü—181 típusú gépekhez.
Rheinmetall Borsing cég, 1943: 5 db MG—17 repülőgép-géppuska[80]
Fieseler cég, 1943 február—március: alkatrészek 5 db Fi—156 Ca—3 géphez.
Rheinmetall Borsing cég, 1943. március: 13 mm-es lőszer.
Aradó cég, 1943: 10 db Ar—96 B—1 repülőgép.
Fieseler cég, 1943. március: 10 db Fi—156 Da—1 sebesültszállító repülőgép.
Arado cég, 1943 május: 1 db Ar—96 B—1 repülőgép, As—410 motorral.
Arado cég, 1943 május: szerszámok, sablonok és készülékek az Ar—96 B—1 gépekhez.
Arado cég, 1943 május: alkatrészek az Ar—96 A—1 gépekhez.
Bücker cég, 1943: gyártási sablonok a Bü—181 gépek gyártásához.
Junkers cég, 1943: Junkers Ju—87 B alkatrészek.
Junkers cég, 1943 július: 2 db Jumo 210 motor a Bf—109 D gépekhez. Ju—87 bombavető berendezések.
Wiessing cég, 1943 szeptember—október: 100 db Bücker Bü—131 D—2 használt, de felújított repülőgép.
Argus cég, 1943. október: 150 db Argus Ar—410 A—1 és 3 db Argus As—412 repülőgépmotor és 200 db légcsavar.
Junkers cég, 1943 október: 10 db Ju—87 B—1 használt repülőgép.
Junkers cég, 1943. október: 7 db BMW—132 A típusú használt repülőgépmotor.
Focke—Wulf cég, 1943: 1 db Focke Wulf FW—189 Aa—2/U—3 fényképező repülőgép.
Dornier cég, 1943: 8 db Dornier Do—215 használt repülőgép, 3 db DB—601 F és 7 db DB—601 A típusú repülőgépmotor.[81]
Junkers cég, 1943: 2 db Junkers Ju—52/3 m g8e szállítógép.
Messerschmitt cég, 1943: alkatrészek a 3 Bf—109 D—1 géphez.
Junkers cég, 1943: 2 db Junkers Ju—86 K—14 használt szállítógép (BMW—132 N motorral)
Fieseler cég, 1944: 6 db Fi—156 repülőgép.

A tartalék alkatrészeket a Bü—181 gépekhez részletekben szállította le a Bücker cég Szombathelyre 1943 március és április folyamán.[82]

Az 5 db Fi—156 Ca—3 gép szállítása 1943 augusztusában, illetve 1944. február 23-án megtörtént.[83] A 13 mm-es lőszert a Rheinmetall Borsing cég több tételben szállította 1943 novembertől 1944 márciusáig. A 10 db Fi—156 Da—1 se-

78 HL HM 1944. 32 a oszt. Eln. 193 410. sz.
79 HL R. m. k. a. i. 3126. gy.
80 HL A berlini katonai attasé iratai 1944. 769/124. sz.
81 Uo. A berlini katonai attasé iratai 1944. 750/11. sz.
82 HL M. kir. Honv. Hadianyaggyárt. Hdb. 1943/1068. sz.
83 Uo. 4573. sz.

besültszállító gép 1943-ban érkezett. Az 1943. május 12-én megrendelt 1 db Ar—96 B—1 repülőgépet KJ + PZ német jelzéssel 1943 júliusában szállították le.[84] Szerszámok, sablonok az Ar—96 B—1 gépekhez 1943 júniusában érkeztek meg.[85] A Bü—181 gépek gyártásához szállított sablonok 1944 augusztusában légitámadás következtében megsemmisültek. A két Jumo—210 motor minőségi vizsgálata, melyeket a Bf—109 D—1 gépekhez rendeltek, 1943. november 12-én történt.[86]

A 100 db Bü—131 D—2 felújított repülőgép 1944 januártól folyamatosan érkezett Budaörsre.[87] Az Argus cégtől megrendelt 150 db As—410 A—1 motorból — eddigi tudomásom szerint — 36—40 érkezett 1943 októberétől 1944 április—májusáig. Az 1943 októberében megrendelt 10 Ju—87 B—1 gépből csak az első öt gép leszállításáról van tudomásom, ezek 1944 január első felében érkeztek Magyarországra. 1944 márciusában német személyzet hozta át Liegnitzből Budapestre az 1943-ban megrendelt FW—189 Aa—2/U—3 fényképező repülőgépet.[88] A 8 db Do—215 típusú repülőgép utolsó szállítmánya 1944. április 12-én érkezett meg.

1943 végén megérkezett az 1943-ban megrendelt 2 db Ju—52/3 m g8e szállítógép. A három Bf—109 D—1 géphez az alkatrészek 1943. május 1-én, az 1943-ban megrendelt 2 db Ju—86 K—14 (BMW—132N motorral) szállítógép pedig 1943. július 6-án érkezett.[89]

A fentieken kívül 1944-ben még a következő repülőgépek leszállításáról van tudomásom: 31 db Potez, 20 db Caudron, valamint ismeretlen számú Bücker Bü—181 Bestmann gyakorlógép.

E típusok szállítására, illetve megrendelésére hiteles bizonyítékokat eddig még nem sikerült találnom. A gépekről csak annyit lehetett kideríteni, hogy 1944 május hó folyamán egy légitámadás alkalmával a 31 db Potez-ből 18 50%-os sérülést szenvedett, a 20 db Caudron gépből pedig 17 teljesen elpusztult. Mindössze 3 példány maradt épségben.[90]

Magyar repülőgépgyártás

1939-ben az „irányelv" elsődlegesen a hazai szerkesztés és hazai gyártás minden módon való megvalósítása volt, bizonyos mennyiségű gépanyag külföldről való beszerzése mellett. E program keretében került sériagyártásra a Weiss Manfred Repülőgép- és Motorgyár RT-nél tervezett és kifejlesztett WM—21 Sólyom felderítő-bombázó, valamint megtervezésre és prototípus-megépítésre a WM—23 Ezüst Nyíl vadászgép.

A WM—21 Sólyom tervezési munkálatai az 1936-os évre vezethetők vissza. A prototípus a HA—SAI lajstromjelzésű WM—16 Budapest 14 gép volt, melyet a WM—21 terveinek megfelelően átépítettek. Az átépített HA—SAI, mint a WM—21 prototípusa, 1937 március—áprilisban végezte próbarepüléseit, csapatpróbáját 1938 április—május hó folyamán folytatták le, „nagy részletességgel" és körültekintéssel. A csapatpróba eredménye alapján a Lüh 1938. július 28-án kelt rendeletében 36 db gép gyártásáról intézkedett.

A 36 db-os széria építésével a HM — a W. M. Repülőgép- és Motorgyár

84 Uo. 2042. sz.
85 Uo. 1794. sz.
86 Uo. 7728. sz.
87 Uo. 1944/4071. sz.
88 Uo. 7678. sz.
89 Uo. 1943/7727. sz.
90 HL HM 1944. 34. oszt. Eln. 194 333. 6791. cs.

RT vezetőivel való közös megállapodás alapján — a W. M. Repülőgép- és Motorgyár RT-t, a MÁVAG budapesti gyáregységét, valamint a győri Magyar Waggon- és Gépgyár RT-t bízta meg. A WM—21 Sólyom sériagyártása 1938-tól 1942 augusztus végéig tartott. Ez idő alatt a prototípus HA—SAI (később B—207) gépen kívül 128 db Sólyom felderítő-bombázó repülőgép épült. A megépült gépek megoszlása a három gyár között a következő volt:[91]

Széria szám	db	Megrendelés száma és ideje	W. M. RT		MÁVAG		MWG RT	
			jelzés	db	jelzés	db	jelzés	db
1.	36	23 835/Lüh. 14. a. —1938. (1938. júl. 28.)	F201— F212	12	F—213— F—224	12	F—225— F—236	12
2.	21	63 360/Le. III. —1939. (1939. ápr. 12.)	F—237— F—243	7	F—244— F—250	7	F—251— F—257	7
3.	23	30 397/Le. III. —1940. (1940. ápr. 13.)	F—258— F—265	8	F—266— F—273	8	F—274— F—280	7
4.	48	36 595/Le. III. —1940. (1940. szept. 2.)	F—281— F—296	16	F—297— F—613— F—600 jel nem volt.	16	F—614— F—629	16
				43		43		42

Az első Sólyom repülőgépek 1939 végén kerültek ki a közelfelderítő repülőszázadokhoz. 1941 nyarán öt felderítő repülőszázad volt felszerelve ezzel a típusú géppel. Az utolsó WM—21 gépet a Magyar Waggon- és Gépgyár RT F—628 lajstromjelzéssel 1942. augusztus 29-én szállította le Mátyásföldre. A negyedik Sólyom széria gépeit mind a három üzemben WM—14A motorral szerelték fel. Így 48 db gép jobb és nagyobb teljesítménnyel rendelkezett.

A WM—23 Ezüst nyíl vegyes építésű, egymotoros vadászgép terveit 1939 október—november folyamán kezdték részletesen kidolgozni. A gép 1940 végére teljesen elkészült. A géppel július közepéig folytak a berepülések, majd az átvételi kísérleti repülések. 1941 július közepén, egy sebességi mérőrepülés alkalmával, a gép lezuhant és teljesen megsemmisült. A berepülések, valamint az átvételi-kísérleti repülések alkalmával mért jó teljesítmények alapján tervbe vették a WM—23 sériagyártását is, a zuhanás után azonban a sériagyártás megkezdését állandóan elhalasztották.[92]

Harci repülőgépeken kívül hazai szerkesztésű iskolagépek gyártására is sor került. Így az 1938—39-ben tervezett Káplár és Levente jelzésű iskolagépek

91 OL W. M. Repülőgép- és Motorgyár RT iratai Z—407 32. cs. 247. és 41. cs. 327. sz.; Dunai Repülőgépgyár RT iratai Z—411 6/2t. 1942.
92 Uo. W. M. Repülőgép- és Motorgyár RT iratai Z—407 84. cs. 698. és 62. cs. 499. sz.

prototípusai 1940—41-ben elkészültek. Az utóbbi típussal kapcsolatban — egy 1942. március 13-án kelt HM leirat alapján — az Uhri Testvérek Autókarosszéria és Járműgyára megkezdte a gép szériagyártásának előkészítését. A Levente II sorozatgyártására 1942. november 9-én az Uhri testvérek megalapították másik vállalatukat „Repülőgépgyár RT" néven.[93] A gépek szériagyártása Csepelen kezdődött 1943-ban. Az első 10 gép november végén, berepülve, szállításra készen állt.[94] 1944 november közepéig — lajstromjelek alapján — mintegy 83—85 Levente II gépet szállított le a RÁB-nak (Repülő Átvételi Bizottság) az üzem.

Még a hazai gyártás körébe tartozik a Re—2000 Héja típusú gépek licencgyártása is a MÁVAG budapesti gyáregysége által. A megbízást a HM 1940. március 8-i keltezéssel adta ki az üzemnek. A licencrajzokat a gyár mérnökei Olaszországban már 1940 október első felében átvették.[95] Az első gépet 1942 novemberében repülték be.[96] Nem ismeretes, hogy hány MÁVAG Héja gép épült; csak azt tudjuk, hogy a V—655 jelű repülőgép műszaki átadása 1944. május 10-én volt.

Magyar—német repülőgépgyártás

1939-ben vetődött fel az a gondolat, hogy egységesíteni kell az iskola-, valamint a hadirepülőgép-állományt. Az érdekelt szervek ezért a hazai szerkesztés és gyártás megvalósítása mellett külföldi szerkesztésű, korszerű repülőgépek és motorok licenciáinak megvételét határozták el.[97] Ez a törekvés konkretizálódott 1939 utolsó hónapjaiban a W. M. Repülőgép- és Motorgyár RT, valamint a Daimler Benz és Junkers cég közötti tárgyalásokban is. Ezen tárgyalások eredménye az volt, hogy 1940 elején a HM megvette a Junkers cégtől a Ju—87 B K repülőgépsárkány, valamint a Junkers Jumo—211 Ba/Da motor gyártási licenciáját. A végleges szerződéseket Budapesten 1940. február 23-án írták alá.[98] A szerződést az RLM (Német Birodalmi Légügyi Minisztérium) 1940 áprilisában jóváhagyta, majd a légierők parancsnoka 1940 május végén értesítette a W. M. céget, hogy 30 db Ju—87 repülőgépsárkány gyártását haladéktalanul kezdje meg. Erre harminc gépre a végleges megrendelést 1940 augusztusában adták ki a cégnek. A légierők parancsnokának 1940. december 27-én kiadott előzetes megrendelése újabb 70 db Ju—87 sárkány és 30 + 70 db Jumo—211 Da típusú repülőgépmotor „... gyártásának haladéktalan megindítását..." rendelte el.

Az 1941. január végi, valamint februári tárgyalássorozatból — mely a Junkers cég és a W. M. cég küldöttsége között folyt — kiemelkedik az 1941. január 30-án és 31-én megtartott megbeszélés, melyen a „... Junkers cég 500 db Ju—87 zuhanóbombázó és 1000—1500 db Jumo—211 motor rendelését tervezi Magyarországon". A februári tárgyalások jegyzőkönyveiből, feljegyzéseiből kiderül, hogy a W. M. Repülőgép- és Motorgyár RT-nél ekkor már a Ju—87 D típusváltozat sárkányának gyártása került szóba. A dokumentumokból az is kiderül, hogy a Junkers cég képviselői nyilatkozatra kérték fel a W. M. céget: tudná-e vállalni a német légierő számára a fent említett 500 db Ju—87 sárkány és 1000—1500 db Jumo—211 motor szállítását.[99] E tárgyalásokkal pár-

93 Uo. Dunai Repülőgépgyár RT iratai Z—516 1. cs. 1. sz.
94 Uo. 17/6222. sz.
95 HL HM 1941. 6k. oszt. Eln. 45 569-ben 60 169. Eln. 6k. 1940. sz.
96 OL Dunai Repülőgépgyár RT iratai Z—411. 2. cs. 6/4. sz. 1130/A—1/9—1942.
97 HL VKF 1940. 1. oszt. Eln. 5461. sz.
98 OL Dunai Repülőgépgyár RT iratai Z—410. 9. cs. 18. sz.
99 OL W. M. Repülőgép- és Motorgyár RT iratai Z—407. 84. cs. 699. sz.

huzamosan 1941. február 18-án a HM tanácstermében értekezletet tartottak a haderőfejlesztéssel kapcsolatban, és határozat született, hogy „... magunk akarjuk gyártani a legfontosabb harci repülőgépeket, tehát zuhanóbombázó, az erőszakos felderítést végrehajtó és a vadászgépek hazai gyártását minden eszközzel meg akarjuk kezdeni itthon... Így hát Magyarországon a Ju—87, Ju—88 és Me—109 gépeket fogjuk gyártani."[100]

A Budapesten 1941. március 10-től 14-ig tartott magyar—német bizottsági tárgyalások, valamint a május 8—10. között Berlinben folytatott megbeszélések alapján 1941. június 6-án Berlinben magyar részről Littay András gyalogsági tábornok, német részéről Udet vezérezredes írta alá az államközi szerződést. A szerződés célja az volt, hogy Magyarországon korszerű és nagy teljesítményű hadirepülőgép-ipar létesüljön abból a célból, hogy a gyártás fölöslegét a németek kaphassák. „Magyarországon a következő repülőgép és motor minták állíttassanak elő... Me—210 repülőgép, Me 109 F repülőgép, DB 605 repülőgép motor... E célból a HM meg fogja szerezni a magyar légierő szükségletére a Messerschmitt cégtől a Me—210 és Me 109 F sárkány építésére és a Daimler Benz cégtől a DB—605 repülőgépmotorra vonatkozó licenciát... Az RLM szükségletére és a HM céljára szolgáló licencgyártásra Magyarországon közös gyártást létesítenek és pedig

a Me 210 minta részére a Weiss Manfred cégnél Budapesten

a Me 109 F minta részére a Győri Waggongyárnál Győrben

a DB—605 repülőgépmotor részére a Weiss Manfred cégnél Budapesten.

A repülőgépek és motorok a következő arányban lesznek az RLM és a HM részére leszállítva:

Minta	RLM részesedés	HM részesedés
Me 210	1	1
Me 109 F	2	1
DB 605	2	1

... Egyelőre mintánként 900 db repülőgép és 3600 db motor gyártása van tervbe véve... H. M. a gyártásból összesen 280 db Me 210, 240 db Me 109 F, és 1066 db DB 605-t vehet át.

... A HM által a Ju 87 repülőgépre és a Jumo 211 repmotorra vonatkozóan a Junkers cégtől megszerzett licenciák helyébe mostantól a Messerschmitt és Daimler—Benz cégektől megszerzendő, a Me 210, Me 109 F és a DB—605-re vonatkozó licenciák lépnek... Az RLM és a HM részére történő átállítás tekintetében intézkedni fog.

A magyar fél által kért repülőgépekből a következőket szállítja az RLM:

a) Ar 96 A
10 db havonként szállítható 1941 májusától. A szállítás felső határa 44 db.

b) Me 109 Jumo 210 motorral
3 db szállítható azonnal.

c) Fi—156
2 db szállítható azonnal.

d) Bü 131
15 db szállítható azonnal.

Harci kiképzésben a német fél nem nyújt támogatást, ha esetleg mégis átvesz

100 HL HM 1941. 4407. sz.

kész repgépvezetőket, azt csak abban az esetben teszi, ha azok német fél részéről magyar parancsnok alatt bevethetők lesznek."[101]

Az egyezmény aláírását követőleg a HM a Messerschmitt céggel a végleges licencszerződést 1941. június 26-án, illetve a Daimler—Benz céggel pedig a DB—605 A és B motorra 1941. július 10-én kötötte meg.[102] A megkötött szerződések ellenére a légierő vezetői írásban is leszögezték, hogy a Me—210 típus vízszintes bombázóként és távolfelderítőként való hazai alkalmazása a Huba III. hadrendben „csak szükségmegoldásképpen" jöhet számításba. Helyette ilyen feladatok elvégzésére a He—111-es géptípust javasolták. Így a felállításra kerülő 10—14 repülőszázad gépanyagát — mely kb. 4—6 század vízszintes bombázó és 6—8 század távolfelderítő lett volna — Németországból „állandó vásárlással" akarták biztosítani a fenti típusból. A Me—210 „gyártásával iparunkat viszont oly típus gyártására köteleztük el, amelyből a le-nek szükséglete mindössze 6 rep. szd. anyaga lenne". A HM felsőbb vezetése a repülőszázadok He—111 géppel való felszerelését elvetette, mert „tény hogy a He 111. típusnak a H. III. hadrendbe bombázógépként való beállítása kívánatos volna, de ez lehetetlen, mert... a H. III. hadrend pénzügyi kerete eléggé szűkre szabott... Hazai gyártásra nincs lehetőség, ipari kapacitás hiányában... No-ból beszerezni nem lehet miután minden darabra Németországnak szüksége van."[103]

Ezek alapján a He—111 bombázógép beszerzésének még a távolabbi reménye is szertefoszlott, s nem maradt más hátra, mint a légierőt az itthon gyártandó Me—109-re és 210-esre alapozva megszervezni.[104]

Az 1941. június 6-án kelt magyar—német repülőgépipari államközi szerződés által létrejött magyar repülőgép- és repülőgépmotor-gyártás egész termelését a következőkben összegezhetjük:

Dunai Repülőgépgyár RT (Szigetszentmiklós): Me—210 Ca—1 összesen 270 db. Ebben a mennyiségben az időközben történt utólagos távolfelderítő, nehézvadász, lokátoros éjjeli vadász átépítések is benne vannak magyar részről. Ebből a mennyiségből a magyar légierő állományába 158 + 2 db került. Az utóbbi kettő az 1944. augusztus 9-i légitámadás alkalmával az üzemben megsemmisült. A német légierő számára 110 db-ot szállítottak.[105]

Weiss Manfred Repülőgép- és Motorgyár RT (Csepel): Daimler Benz DB—605 A és B motor, összesen kb. 1200 db.

Magyar Waggon- és Gépgyár RT (Győr): Messerschmitt Bf—109 Ga—2, Ga—4, Ga—6, július közepéig összesen kb. 310 db. Ebből a magyar légierő állományába kb. 120 gép jutott, a többi gép a német légierőhöz került. Ez a mennyiség csak az 1941. június 6-án kelt eredeti program szerinti gépeket jelenti.

A későbbiekben a gépek elosztásának arányszáma megváltozott. Egy 1944. július 26-án kelt HM irat alapján: „július, augusztus és szeptember havi Me 109 typ. repülőgéptermelés a németekkel való megállapodás alapján teljes egészében a HM részére kerül leszállításra".[106]

A megváltozott körülmények és igények miatt 1944. június 16-án az úgynevezett „vadászprogram" megvalósítása céljából együttműködés létesült a Wiener Neustädter Flugzeugwerke GmbH, a győri Magyar Waggon- és Gépgyár RT, valamint a Dunai Repülőgépgyár RT között. A teljes felfutás után

101 HL VKF 1941. 1. oszt. Eln. 6064/5564. sz.
102 OL Dunai Repülőgépgyár RT iratai Z—410. 1. cs. 1/1. sz.
103 HL VKF 1941. 1. oszt. Eln. 5093. sz.
104 Uo. VKF 1941. 1. oszt. Eln. 5166/1008. sz.
105 OL Dunai Repülőgépgyár RT iratai Z—410 6. cs. 10/8. sz.
106 HL HM 1944. 17. r. oszt. Eln. 211 064. sz.

havonként 550 Me—109 típusú gép került volna közösen gyártásra, illetve összeszerelésre. E mennyiségből 100 gépet a Magyar Waggon- és Gépgyár RT, 200 darabot a Dunai Repülőgépgyár RT és 250-et a WNF szerelt és készített volna elő átvételre.[107] Ennek a programnak a megvalósítását a Dunai Repülőgépgyár RT-nek a kőbányai sörpincékbe települt üzemrészei végezték. Az itt gyártott Bf- (Me) 109 G—10 és G—14 típusú gépek pontos száma egyelőre ismeretlen; egy 1944. november 1-én kelt gyártási helyzetjelentés alapján: „...X. 27-ével bezárólag 118 db gépet adtunk csak át... a hónap végéig a napi öt darabos kapacitást kellett elérnünk, mi általában sikerült is."[108]

A program keretében a Magyar Waggon- és Gépgyár RT győri üzemeiben szeptember végéig körülbelül 150—200 gépet gyártottak, illetve szereltek össze. Ezek egy része WNF-től előreszerelt állapotban érkezett.

Meg kell emlékezni a Magyar Waggon- és Gépgyár RT-nél licencben épült kb. 75 db FW—58 gyakorlógépről is, amelyekből az első három már 1942 szeptemberében megépült. Eleddig nincsenek megbízható adatok arra vonatkozólag, hogy hány Arado Ar—96 Ba—3 gép épült 1944 végéig a MÁVAG budapesti gyáregységében. Nincs megbízható adat a PIRT-nél (Pestszentlőrinci Ipartelepek) történt Ju—52 típusú gépek licencgyártásáról sem. Valószínű, hogy az üzem a „vadászprogram"-ba való bekapcsolódásáig 30—34 gépet adott át.

107 OL Dunai Repülőgépgyár RT iratai Z—410 10. cs. 21/2/3. sz.
108 Uo. Z—1179. 1. cs. 8. sz.

SZEMLE

ISZTORIJA VTOROJ MIROVOJ VOJNI 1939—1945

(Vojenizdat, Moszkva, 1977. 8. k. 536 o.)

„*A második világháború története 1939—1945*" c. mű 8. kötete 1977-ben jelent meg. A kötet részletesen kutatja a második világháború katonapolitikai, hadászati, gazdasági helyzetét és egyéb jelenségeit az 1944-es évi téli-tavaszi hadjárat időszakában, a szovjet—német arcvonalon. Ezen események során a szovjet fegyveres erők három nagyméretű hadászati támadó hadműveletet folytattak: Leningrád és Novgorod alatt, a jobbparti Ukrajnában (a Dnyeper folyótól nyugatra) és a Krímben.

A leírt események kutatásának tudományos objektivitása érdekében a szerzők nagy mennyiségű levéltári anyagot, a világ számos országában fellelhető dokumentumot és forrást vettek igénybe, azokat a marxista—leninista módszertan alapján elemzik. Konkrét tényekkel leplezik le a burzsoá történelemhamisítókat, akik megkísérlik elferdíteni az elmúlt háború eseményeit, elfedni a Szovjetunió győzelmének forrásait, elvitatni a szovjet hadsereg felszabadító küldetését, fehérre mosni az imperializmus agresszív politikáját.

A szerzők a kötetben bemutatják az SZKP és a szovjet kormány politikájának döntő hatását a politikai és katonai események menetére és kimenetelére ebben az időszakban. Nagy helyet szentelnek Délkelet- és Közép-Európa országai kommunista pártjai tevékenységének, mely arra irányult, hogy megszervezzék és kibontakoztassák népeik harcát a fasizmus ellen és meghiúsítsák a belső reakció terveit. Leírják a megszállt nyugat- és észak-európai ellenállási mozgalmak tevékenységét, a Távol-Keleten és Délkelet-Ázsiában, Afrikában, a Közel- és Közép-Keleten kibontakozott felszabadító harcot.

Bár az e kötetben leírt események időtartama mindössze fél esztendő — 1943 december — 1944 május —, mégis rendkívül nagy befolyást gyakoroltak a harcoló felek politikájára és hadászatára. Ezen események kiinduló pontja, alapja a háború menetében bekövetkezett gyökeres fordulat, melyet a szovjet hadsereg a sztálingrádi és a kurszki csatákban ért el, aminek eredményeként sikerült kiragadni a hadászati kezdeményezést az ellenség kezéből és megfordítani a háború menetét az antifasiszta koalíció javára. A szovjet—német arcvonalon elért győzelmek hatására aktivizálódott a fegyveres küzdelem más hadszíntereken is, fellángoltak a megszállt országok népeinek nemzeti-felszabadító harcai. A Szovjetunió a fasiszta agresszor elleni harc élvonalában küzdve viselte a háború fő terheit, a szovjet-német arcvonal volt a második világháború fő arcvonala.

A kötet meggyőzően bizonyítja a Wehrmacht támadó, majd pedig védelmi hadászatának teljes csődjét. A sztálingrádi és a kurszki győzelem után már a szovjet Legfelsőbb Főparancsnokság diktálta a fegyveres harc feltételeit. Az 1944-es évi téli-tavaszi hadjárat konkrét példáin mutatják be a Főhadiszállás szerepét a hadműveletek katonapolitikai céljainak elérésében: jelentéktelen erőfölényben, bonyolult időjárási viszonyok között biztosította azok megvalósítását. A szovjet csapatok fölénye személyi állomány tekintetében 1,3-szeres, lövegekben, aknavetőkben 1,7-szeres, harci repülőgépekben 3,3-szeres volt. Harckocsi és önjáró tüzérségi lövegek terén a szovjet hadsereg elmaradt a Wehrmachttól; ezt az 1943-as évi hatalmas méretű támadó hadműveletek nagy veszteségei magyarázzák. A szerzők szemléltetően bizonyítják, hogy ez nem is annyira mennyiségi, mint inkább minőségi fölény volt; mindenekelőtt a szovjet katonák magas fokú erkölcsi-harci tulajdonságaiban, a szovjet hadművészet élenjáró jellegében, a parancsnoki és politikai állomány megnövekedett mesterségbeli tudásában nyilvánult meg.

Ezen időszak hadműveleteinek kutatásában az is tanulságos, hogy a szerzők felsorolják a harcoló felek helyzetét, terveit, ismertetik a Főhadiszállás direktíváit és a frontparancsnokok elhatározásait. Hadműveleti-hadászati áttekintést nyújtanak a harctevékenységekről és megvilágítják a szovjet hadsereg hadművészetének legjellemzőbb vonásait. 1943 végétől a szovjet csapatok, a nyári-őszi támadásokat követően, támadó hadműveleteket folytattak a Wehrmacht ellen, hadműveleti szünet nélkül. Ezen hadműveletek teljes időtartama valamivel meghaladja a négy és fél hónapot. Jellemző, hogy a szovjet csapatok támadásában hat harckocsi- és tizenegy légi hadsereg, valamint a Balti és Fekete-tengeri Flotta és néhány flottilla vett részt. Az ellenség szétzúzásában segítettek a partizánok, akik mesterien együttműködtek a szovjet hadsereggel.

A támadó tevékenységeket három (északnyugati, nyugati és délnyugati) hadászati irányban, több mint 2,5 ezer km kiterjedésben, a Finn-öböltől a Kercsi-félszigetig folytatták. Az 1944-es téli-tavaszi hadjáratban a szovjet csapatok felmorzsolták a Wehrmacht védelmét majdnem az egész szovjet—német arcvonalon, északnyugati irányban 220—280 km-t, délnyugati irányban mintegy 250—450 km-t nyomultak előre. Felszabadították a szovjet terület jelentős részét, kijutottak Lengyelország és Csehszlovákia határához, Románia területére léptek — és a harctevékenységet a Szovjetunió határain túlra helyezték. A támadás során az ellenség 172 hadosztályát és 7 dandárját zúzták szét. Az ellenség több mint egymillió katonát és tisztet, valamint hatalmas mennyiségű harci technikát és fegyverzetet veszített.

A szerzők rámutatnak, hogy a kötetben vizsgált események legfőbb eredménye a Wehrmacht hadászati védelmének áttörése a második világháború fegyveres harca döntő irányában, a szovjet—német arcvonalon. A hitleri stratégák arra számítottak, hogy miután hadászati védelembe mennek át, sikerül megtartaniuk a megszállt területeket és ezzel időt nyernek, hogy mozgósítsák a rendelkezésükre álló forrásokat a háború menetének saját javukra történő megváltoztatására. Számítottak arra is, hogy ez idő alatt az antifasiszta koalícióban szakadás mehet végbe. De ezeket a számításokat a szovjet fegyveres erők hatalmas csapásai keresztülhúzták.

Az 1944. évi téli-tavaszi hadjárat előestéjén kedvező hadászati helyzetet foglaltak el az újabb nagyméretű támadó hadműveletek szétbontakoztatására. Az „Észak" hadseregcsoportra mért csapások után a szovjet—német arcvonalon északnyugati irányban kedvező helyzet alakult ki a szovjet Baltikum és Karélia felszabadítására, valamint Finnország kiugratására a háborúból. A nyugati irányban, a Belorussziában védekező „Közép" hadseregcsoport szárnyainak átkarolása eredményeként, kedvező feltételek teremtődtek a szovjet csapatoknak Németország határához való kijutásához. Délnyugaton, az itt védekező fasiszta csapatok kettéosztása és elszigetelése következtében, lehetőség nyílt támadás kibontakoztatására a Balkánon.

A szovjet hadsereg sikeres támadó hadműveletei meghiúsították a fasiszta parancsnokság kísérleteit, hogy megerősítse védelmét nyugaton, ezáltal kedvező feltételeket biztosítottak a szövetségeseknek a franciaországi partraszállás előkészítéséhez, és nagyban elősegítették annak megvalósítását. Ez vitathatatlan történelmi tény. A kötetben rámutatnak azonban arra is, hogy a szovjet fegyveres erők téli-tavaszi támadásának a második világháború általános menetére gyakorolt hatását, illetve jelenőségét a háború után nyugaton megjelent számos műben elhallgatják vagy tagadják. A burzsoá történelemhamisítók szándékosan, durván elferdítik a Szovjetunió tevékenységét a második front megnyitása előestéjén. Ugyanakkor a történelmi tények azt bizonyítják, hogy ebben az időszakban a Wehrmacht szárazföldi csapatainak és légierejének alapvető erőit és eszközeit továbbra is a szovjet—német arcvonal emésztette fel. Az 1944-es téli-tavaszi hadjárat során a keleti arcvonal helyreállítása céljából a német parancsnokság kénytelen volt Németországból és Nyugat-Európa más országaiból 40 hadosztályt és 4 dandárt keletre irányítani.

Hadművészeti szempontból a kötet értéke az, hogy az olvasó számos, napjainkban is érvényes tanulságos példát talál a szovjet hadászat, hadműveleti művészet és harcászat alapvető tételeinek alkalmazására. Ezek megmutatják a politikai és katonai döntések kölcsönös összefüggését, az ellenséges csoportosítások bekerítésére és szétzúzására irányuló hadászati és frontméretű hadműveletek szervezését és lefolytatását, valamennyi haderőnem és fegyvernem alkalmazását, valamint együttműködésüket a hadműveletek, csaták és harcok során; a törzsek munkáját és a csapatok vezetésének megszervezését, a partizánmozgalom harcának összehangolását a szovjet hadsereg támadásával.

Az egész hadjárat eredményeit befolyásoló tényezők közül különösen nagy jelentőségű volt a főcsapás irányának kiválasztása. Ezt délnyugati irányban ter-

vezték, az ellenséges csapatok legerősebb csoportosítása ellen. A főcsapás végrehajtására a harcoló hadsereg rendelkezésére álló erők több mint egyharmadát jelölték ki, beleértve a Főhadiszállás mind a hat harckocsi-hadseregét és alapvető tartalékait. A főcsapás biztosítása érdekében északnyugaton és a szovjet—német arcvonal tengelyében három-három front indított döntő támadást. Ez felmorzsolta az ellenség erőit és megfosztotta a szabad manőverezéstől, déli csoportosítása megerősítésének lehetőségétől.

A frontok egylépcsős hadműveleti felépítése (néhány harckocsi-hadseregből álló) nagyerejű gyorsan mozgó csoportok kijelölésével biztosította az erők összpontosítását és a fasiszta csapatok feletti jelentős fölényt a főcsapás irányában, ami lehetővé tette az előre elkészített védelem áttörését, a támadás kifejlesztését nagy mélységben. Ez megfosztotta az ellenséget attól, hogy védelmére felhasználja a természetes terepszakaszokat.

A kötet vitathatatlan érdeme, hogy széleskörűen bemutatja a parancsnokok és törzsek katonai hozzáértését, kezdeményezőkészségét, a szovjet katonák bátorságát, tömeges hősiességét; a front és a hátország nagyszámú hősének nevét ismerteti.

A szovjet-német arcvonalon végbemenő döntő események bemutatása mellett a szerzők a kötetben vizsgálják a más hadszíntereken folyó hadműveleteket is: Délnyugat- és Nyugat-Európában, a Csendes-óceánon, Ázsiában, az Atlanti-óceán útvonalain és a Földközi-tengeren.

A kötet külön fejezete foglalkozik a Szovjetunió gazdasági erejének növekedésével: a szerzők hangsúlyozzák, hogy a hátország dolgozóinak hősies erőfeszítései nyomán a Szovjetunió megoldotta a legfontosabb hadigazdasági feladatot — megelőzte Németországot a katonai felszerelések, mindenekelőtt harci-technika és fegyverzet gyártásában. Ez a szocialista gazdasági rendszer fölényét bizonyítja. Bemutatják az SZKP KB, a szövetséges köztársaságok kommunista pártjai központi bizottságai, a területi, megyei, városi, járási pártbizottságok és pártalapszervezetek munkáját, mely arra irányult, hogy mozgósítsák a szovjet embereket az ipari és mezőgazdasági tervek teljesítésére, a felszabadított területeken a népgazdaság helyreállítására, a front minden szükségessel való ellátására. Hangsúlyozzák, hogy a frontokon elért sikerek elképzelhetetlenek lettek volna, ha a nép nem tett volna meg mindent a hátországban a győzelem érdekében.

A kötetben jelentős helyet foglal el a Szovjetunió külpolitikája. Gazdag tényanyaggal, meggyőzően bizonyítják, hogy a fasiszta blokk katonapolitikai tervei meghiúsításának egyik fontos előfeltétele az antifasiszta koalíció megerősítése, a Szovjetunió, az Amerikai Egyesült Államok és Nagy-Britannia együttműködésének kiszélesítése volt. A szövetséges hatalmak katonai együttműködésének megszilárdításában fontos szerepet játszott a Szovjetunió, az Egyesült Államok és Anglia kormányfőinek teheráni konferenciája.

A kötetben érdekes, korábban nem publikált adatokat jelentettek meg a Szovjetunió és más országok fegyveres erőinek technikai felszereléséről és létszámáról. Számos új adatot, dokumentumot használnak fel. A kötet jól illusztrált, térképek és vázlatok egészítik ki, mindez kétségtelenül emeli tudományos értékét.

A 8. kötet a háború ezen időszakát, a harcok céljait, tartalmát és jellegét teljesebben és világosabban mutatja be, mint az e témában korábban megjelent művek.

A kötet megjelenése a hadtörténettudomány kimagasló eredményeként értékelhető, nagymértékben hozzájárul a második világháború e bonyolult szakaszának teljesebb és pontosabb megismeréséhez és megértéséhez.

Sugár Jenő

NAGY LÁSZLÓ

A VÉGVÁRI DICSŐSÉG NYOMÁBAN

(Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1978. 275 o.)

Nagy László legújabb munkája széles ívű és átfogó igényű összegezést ad a magyarországi végvári katonaság XVII. századi történetéről, arról a korszakáról tehát, amely — a végváriak XVI. századi „hőskorszakával" ellentétben — némileg háttérbe szorult a történeti köztudatban csakúgy, mint a török-kor tudományos felderítésében. A szerző áttekintésének végkövetkeztetése kettős: egyrészt meggyőzően mutatja ki, hogy e jellegzetes magyar hadielem harcértéke az egyetemes hadművészet fejlődésének, s ezen belül is főleg az állandó zsoldos hadseregek megjelenésének a következtében az előző századhoz képest törvényszerűen csökkent, másrészt, ezt a megállapítását mintegy ellenpontozva, cáfolja a kezdeti végvári dicsőség XVII. századi lehanyatlásának Takáts Sándor, Szekfű Gyula és néhány későbbi történész (köztük e sorok írója) által vallott tételét, könyve egész tendenciájával érvelve a régi vitézi erények változott körülmények közötti továbbélése mellett. A könyvnek ez a felfogása a szerző azon újszerű módszertani eljárásán alapul, hogy — ellentétben a kérdéssel foglalkozó korábbi vagy kortárstörténészekkel — ő nem szűkíti le a figyelmét a végvári katonaság végvárakon *belüli* sorsára, hanem (tegyük hozzá, nagyon is indokoltan vizsgálati körébe vonja e sokat próbált hadinép várakon *kívül* folytatott harctevékenységét is, mindenekelőtt a XVII. századi Habsburg-ellenes felkelésekben játszott szerepét. Éppen tárgyának ilyen értelemben való kitágítása vezeti el a szerzőt ahhoz a megállapításhoz, hogy a magyar katona „jó híre-neve, szép tisztessége", amely a XVI. században többnyire a törökellenes várvédelmekben és török elleni portyákban csillogott, a következő században elsősorban a Habsburg-ellenes küzdelmek seregeiben élt tovább.

Mindezzel összefügg a könyvnek egy másik, részben módszertani, részben történetszemléleti alapvonása, az az eljárása tudniillik, hogy a tömegek részvételének motívumai tekintetében a korabeli török-, illetve Habsburg-ellenes törekvések között nem állít fel éles és merev határt, hanem a katonaelemek nagyméretű fluktuációjában az ellentétes irányzatok egymásba nyúló, egymást részben „átfedő", közös társadalmi alapjait mutatja ki. Bármilyen paradoxnak is tűnik a szerzőnek ez a felfogása, meggyőződésünk szerint ténylegesen megfelel a kor nagyon is ellentmondásos történeti valóságának, s amellett történetírásunknak azokkal az újabb próbálkozásaival is összhangban van, amelyek más társadalmi rétegek, pl. a vármegyei nemesség esetében is hasonló módon keresik a szemben álló pártok egymásba fonódó szociális gyökérzetét. De a szerző más vonatkozásokban is jó érzékkel és biztos kézzel lesz úrrá a tárgyválasztásából adódó metodikai nehézségeken. A könyv vizsgálati köre ugyanis olyan, hogy a végváriak sorsát nyomon követve, a szerzőnek egy nagyon sok tényezőből összetevődő, bonyolult és ellentmondásos történeti közegből kellett az általa választott tárgyat — mint egyetlen szálat egy sűrű szövedékből — kiemelnie; ráadásul egy olyan motívumot, amely, ha mégoly fontos szerepet játszott is nem egy vonatkozásban, egészében véve mégiscsak alárendelt jelentőségű volt a történelmi összmozgásban, vagyis inkább következménye és okozata, semmint kiváltó oka volt a döntő politikai fordulatoknak. Egészében elmondható, hogy a szerző nagyon jó arányérzékkel, az alá- és túlbecsülés buktatóit egyaránt elkerülve oldotta meg korántsem könnyű feladatát, a végváriak reális helyének kijelölését a kor általános történetében. Ebben szemmel láthatólag nagy segítségére voltak kitűnő hadtörténetírói kvalitásai, amelyek egyaránt megmutatkoznak a taktikai és stratégiai szempontok differenciált tárgyalásában, a létszámviszonyok maximális pontosságra törekvő számbavételében, haditechnika és harceljárás kölcsönhatásának mindenkori árnyalt bemutatásában stb.

Műve epilógusában Nagy László maga *„hadikrónika"*-ként jellemzi könyve műfaját, s ebben az „önmeghatározás"-ban teljesen egyetérthetünk vele. Már a monográfia terjedelmi arányai is ezt a krónika-jelleget húzzák alá: míg a végváriak küzdelmének általános társadalmi és politikai háttérrajzára az összterjedelem mintegy harmadrésze jut, addig — a tizenötéves háború 1593. évi nyitányától az 1699-es karlócai békéig — a végváriak török- és Habsburg-ellenes harcának krónikaszerű bemutatására kb. a terjedelem kétharmadát fordítja a szerző. De a terjedelmi arányokon túl mintha a könyv tartalmi értékei is tisztábban, egyértelműbben érvényesülnének a XVII. századi küzdelmekről szóló hadtörténeti áttekintésben! Mert ami a bevezető politikai

és társadalomtörténeti fejezeteket illeti, azokban a szerző, történetírásunk újabb kutatásai eredményeinek a hasznosításával, kitűnő *helyzetképet* ad ugyan a végváriak életkörülményeiről, s részben a korabeli társadalmi struktúrában elfoglalt helyükről is, ámde a végvári társadalmon belül lezajlott *folyamatok* bemutatásával már egy-két vonatkozásban adós marad, mint ahogy néhány megállapítása (pl. a korabeli nagybirtok és a vármegyei nemesség helyzetének jellemzésével kapcsolatban) nem mentes bizonyos differenciálatlan általánosítástól sem, amennyiben nem eléggé veszi figyelembe a korban erőteljesen érvényesülő regionális eltéréseket. De a társadalmi összkép még egy másik és fontos szempontból is hiányosnak tűnik. Nagy László nagyon szépen kidolgozott és árnyalt képet ad a végvári katonaság és a termelő parasztság közötti ellentmondásos kapcsolatokról, de a várbeli vitézek és a környező feudális joghatóságok közötti ütközéseknek már nem szentel kellő figyelmet, s így az sem derül ki eléggé áttekintéséből, hogy a korabeli végvárak a legsokágúbb szociális feszültségek gócpontjai, s egyúttal — a török- és a Habsburg-ellenes küzdelmeken kívül — a főúri és nemesi uralkodóosztályok ellen vívott társadalmi harcok fellegvárai is voltak.

A politikai és társadalomtörténeti bevezető után, a szorosabb értelemben vett hadtörténeti áttekintésben, a könyv jól követhető, világos tagolásban veszi sorra a végvári katonaságnak a tizenötéves háborúban való részvételét, a XVII. század első felének Habsburg-ellenes küzdelmeibe való bekapcsolódását, a II. Rákóczi György lengyelországi vereségét követő erdélyi törökellenes harcokban, illetve az 1663—64. évi magyarországi török háborúban kifejtett harctevékenységét, végül pedig a századvégi kuruc mozgalomban, a Thököly-felkelésben és a török elleni felszabadító háborúban való közreműködését. S jóllehet a könyvnek ebben a részében is találkozhatunk egyes vitatható megállapításokkal (így pl. az *1664-es vasvári béke* indokolásában, amelynek a bécsi udvar részéről történt megkötését a szerző a „Franciaország elleni háborúra való készülődés"-sel magyarázza, holott, nézetünk szerint, itt alapvetően nem offenzív, hanem defenzív szempontok vezették az udvart, amennyiben a béke meglepetésszerű, gyors megkötésével akarták *elejét venni* annak, hogy a rajnai ligával szövetkezett francia politika *magához ragadja* az egyesült Európa törökellenes küzdelmének a vezetését), de ezek az ellenvetésre késztető állítások apró részmozzanatok csupán egy egészében kitűnő áttekintésben. A könyv e hadtörténeti fejezeteinek legnagyobb érdemét talán történelmünk elfelejtett, rejtett értékeinek újrafeltárásában, az „*értékmentés*" motívumában láthatjuk: jó néhány olyan vitézi helytállásról, nagyszerű fegyvertényről olvashatunk ezeken a lapokon, amely idők folyamán kihullott a kollektív nemzeti emlékezetből. Ennek az értékmentésnek, a történeti emlékezés felfrissítésének kiemelkedő példája az a leírás, amelyet Szalárdi János krónikája nyomán Várad 1658. évi hősi védelméről, a skót származású Gaudi András várkapitány Dobó Istvánéval vetekedő törökellenes hőstettéről olvashatunk.

Tudományos szempontból általában is érdeme a könyvnek élénk és friss vitaszelleme, számos kérdés újszerű, illetve újonnan való felvetése, így egyebek között az az érdekes és izgalmas, habár több szempontból is hipotetikus fejtegetése, amelyet „*kuruc*" szavunk eredetéről és fejlődéstörténetéről olvashatunk. Gazdag és igen hasznos a főszöveghez csatlakozó függelék is, a terjedelmes és korrekt jegyzetanyaggal, a XVII. századi híresebb végvári vitézek és katonák sok fáradsággal összeállított névjegyzékével, valamint a korabeli idézetekben előforduló idegen és régies szavak magyarázatával. S ismertetésünk nem lenne teljes, ha nem emlékeznénk meg a könyv irodalmi és művészi „veretéről": olvasmányos megírásáról, gazdag képanyagáról, a korabeli költészet gyakori megszólaltatásáról, valamint a nagyobb fejezetek elé találóan kiválasztott és a mondanivalót költői képekben előrevetítő Ady-idézetekről. A Zrínyi Kiadó, azzal, hogy technikai kivitelezésében, esztétikailag is ritka szép formában adta közre Nagy László munkáját, olyan könyvet tett le az olvasók asztalára, amely a szakmai igényesség és a népszerűsítő jelleg egyesítésével színvonal tekintetében követendő példát állít a tudományos ismeretterjesztés elé.

Benczédi László

GÁBOR IMRE—HORVÁTH ÁRPÁD

A HADITÉRKÉPEK HISTÓRIÁJA

Fejezetek a térképészet és a katonaföldrajz történetéből

(Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1979. 270 o., 17 színes tábla)

A szerzőpáros munkáját — a térképek iránt érdeklődők körében — nagy várakozás előzte meg. A korábbi hason témájú kiadványok sikereit biztató jelként értékelhette a Zrínyi Katonai Kiadó is akkor, amikor úgy döntött, hogy a térképezés katonai vonatkozásait közreadja, hiszen régen várt kiadványról van szó, amely jelentős szerepet tölthet be az ismeretterjesztésben és a honvédelmi nevelésben egyaránt.

A térképek varázsa című előszó utolsó bekezdése leszögezi: „A szerzők egyik legnehezebb feladata az volt, hogy az óriási anyagból — az adott terjedelem korlátai között — a legérdekesebbet nyújtsák át az olvasóknak." Az Utószó egyik mondatában viszont már ezt olvashatjuk: „Az adatok beszerzésében néha a feldolgozhatatlanul nagy tömeg, máskor meg éppen az elérhetetlenség okozott gondot."

A szerzők mondanivalójukat számos szöveg közti ábrával és térképrészlettel, a könyv utolsó lapjait pedig tizenhét — amint írják — „színes táblával" gazdagítják. A csaknem háromszáz oldalt kitevő ismertetés bepillantást nyújt a térképtörténet rejtelmeibe a görögök és rómaiak térképeitől a napjainkban egyre többször emlegetett űrfelvételekig. A művelődéstörténet, a kultúrhistória külön fejezete a műszertörténet és a térképészmérnök-képzés. A katonai terminológiában régen ismert megfogalmazás — a katonaföldrajz — is bizonyára sok új ismerettel gazdagítja mindazokat, akik tanulmányaik során csak természet- és gazdaságföldrajzzal ismerkedhettek.

Különösen századunk második felében megkülönböztetett érdeklődés kíséri a térképtörténeti feldolgozásokat, valamint a régi térképek hasonmás kiadásait. Felismerték a kutatók, de a monográfiaírók is, hogy múltunk alapos tanulmányozásánál, értékelésénél elengedhetetlenül szükséges a régi térképek forrásadatainak felhasználása. Bár a szerzők ilyen irányú figyelemfelkeltéssel alig foglalkoznak, mégis kihangsúlyozandó, hogy a részletes, nagy méretarányú térképek történelmi értékét hasznosságukon keresztül is vizsgáljuk.

A szerzők sokirányú feldolgozásában terjedelemben a legnagyobb teret kapta „A térképészet fejlődése a XIX. század közepétől az első világháború kitöréséig" c. fejezet. Ide kívánkozik néhány módosítás: a második katonai felvétel méretaránya helyesen: 1:28 800. Ugyanitt arról ír a szerző, hogy császári rendeletre abbahagyták a második katonai felvétel méréseit, holott az ország területét fedő *valamennyi* szelvény megtalálható a Hadtörténelmi Térképtár gyűjteményében. Itt említem meg, hogy az olvasó több esetben találkozik ismétlődéssel, ami a két szerző szövegének átfedéséből adódik, és sajnálatosan elkerülte a lektorok és a szerkesztő figyelmét. Így pl. 50 oldallal előbb ugyanezen kérdés tárgyalása olvasható olyan elírással, hogy 1862-ben (!) abbahagyták a háromszögelési munkálatokat, mert a méterrendszer bevezetésével (!) kapcsolatos fokmérések új, egységes, egész Európára kiterjedő szabványosított mérőeljárásokat írtak elő. (N. B. a franciák 1875-ben készítették el az etalonokat.) Ugyanitt olvasható, hogy 1820—26 között szünetelt a felmérési munka. A Hadtörténelmi Térképtár gyűjteményében 65 térképszelvény található (13 650 km^2 területről), amelyek felmérése a fenti időben történt. Nem lenne helyes, ha elhallgatnánk, hogy a kérdés tárgyalásánál bemutatott térképrészlet több évtizeddel később készült és méretaránya 1:144 000, így a második katonai felmérés térképeként való bemutatása félrevezető.

Az első katonai felmérés képi bemutatásánál hasonló tévedéssel találkozunk. Mint a szerző írja: „... ismerték a szintvonalakkal történő ábrázolást." A térképrészletek alatt az alábbi felirat olvasható: szintvonalak, csíkozás, színtörlés az első katonai felvételen. Nyilvánvaló, hogy egy szintvonalas térkép elkészítéséhez nagyszámú magasságmérésre van szükség — márpedig akkor ilyen mérést nem végeztek —, és a több mint ezer térképszelvényen egyetlen ilyen adat sem található. Szintvonalas térképet hazánk területéről csak közel 100 év múltán készítettek, színtörléses *katonai térképet* pedig a jelen századforduló előtt, csak kísérletként. Így a bemutatott három ábrából egyedül a csíkozásos elfogadható. Egy oldallal hátrább viszont azt írja a szerző, hogy a szintvonalakkal történő ábrázolást már a XVIII. században ismerték, noha nem magassági, hanem mélységi viszonyok kifejezésére.

Az 1700-as évek első felében — a

magyar térképezés terén — jelentős szerepet töltött be Mikoviny Sámuel. Munkásságának — tartalmában és terjedelmében — a jóemlékű Bendefy László állított méltó emléket az MTA gondozásában 1976-ban megjelent kiadványával, amelyet 24 hasonmás kiadású Mikoviny-térkép gazdagít. Sajnos a fejezet írója ezt nem ismeri, hiszen „méltatásának" utolsó bekezdése így szól: „A Mikovinyról szóló legterjedelmesebb, gazdagon illusztrált munka Ph. Dr. Ján Purgina tollából Samuel *Mikovini* címmel jelent meg. (Pozsony, 1958)." Purgina feldolgozásában tagadja Mikoviny magyar voltát, nevét „y" helyett „i"-vel írja, annak ellenére, hogy a térképeken mindig Mikoviny aláírás olvasható. A mindkét kiadványt ismerők véleménye bizonyára nem azonos a fejezet állításával.

Bizonyára Amerika felfedezésének jelentősége lebegett a szerző előtt akkor is, amikor Kolumbusz Kristófról így ír: „... azt bizonyossággal állíthatjuk, hogy a kartográfia történetében *senki sem írta be olyan mélyen a nevét, mint Ő.*" Ez az álláspont mindenképpen túlzó: tekinthetjük Kolumbuszt kutatónak, felfedezőnek, bátornak, hősnek, de a kartográfia „leg"-jének semmiképpen.

Nehéz lenne kategorikusan határt szabni az egyes fejezetek terjedelmének, de néhány esetben indokolatlan aránytalanságok tapasztalhatók. Kanitz Fülöp és Tóth Ágoston munkásságának méltatása esetében például 3:1 az arány annak a Tóthnak a kárára, aki korában a legtöbbet tette a katonai és polgári térképezés ügyében. Tudnivaló, hogy Kanitz Fülöp Felix német műtörténész és etnográfus, Tóth pedig a 48-as szabadságharc honvédezredese, az OHB által felállított Térképészeti Osztály vezetője és Bem adjutánsa volt, akinek Sopronban levő sírját a hálás térképészutódok — koordinátáinak meghatározásával — bekapcsolták a soproni városi háromszögelési hálózatba.

Gazdagítja a szerzők feldolgozását, hogy a forrásanyag jegyzetként is feltüntetésre kerül. Hasznossága persze csak akkor mérhető, ha a kikeresett irodalom további ismereteket ad. „Az első katonai felvétel és kora" c. fejezet egyik lábjegyzete például ismert szövegre hivatkozott. A hivatkozott helyen egy szó sem olvasható az idézetből, mert ott a szerző által említett könyvnek csak egy recenziója található Rédey István tollából. A könyvben nem ez az egyetlen pontatlan hivatkozás.

Bizonyára nagy érdeklődéssel olvassák majd, főként a fiatalok, „Az iránytű és az iránytűtérképek" c. fejezetet, melynek néhány mondata, sajnálatosan, kételyeket támaszt. Így pl.: „A terepen a térkép tájolására *is* felhasználják". Máshol: „A bányászatban, az erdészetben — *bár kisebb jelentőséggel* — ma is használják". Két oldallal hátrább: „Az iránytű a bányákban, a barlangokban *felbecsülhetetlen* értékű tájékozódási eszköz".

Lipszky János térképező munkája — kalandos pályafutása miatt — eléggé vitatható. Lipszky katonai beosztása nem engedte meg, hogy a készülő térkép munkálatait, melynek elkészítése rendkívül munkaigényes volt, egyedül végezze. Talán még a szervezési munkák egy részét is másra ruházta. A sok-sok eddig tisztázott kérdést a fejezet szerzőjének sikerült alaposan összekeverni. Nézzük a könyvbeli leírást:

„Készülő térképeinek vázlatát 1799-ben a helytartótanács útján azzal küldette meg a megyéknek, hogy adatait ellenőrizzék." Néhány bekezdéssel hátrább így ír a szerző: „Az első kész lap 1794-ben került ki a nyomdából, a további lapok négyhónaponként követték egymást." Hogy történhetett ez, hiszen 1799-ben még csak vázlatai voltak, amint azt fentebb idéztem? Majd így folytatja a szerző: „Már-már úgy tűnt, hogy mind a kilenc lap akadálytalanul megjelenik, amikor 1805-ben a franciák ellen háború kezdődött. Lipszky ezredével a franciák felé masírozott."

Ha valóban megjelent 1794-ben az első lap, majd azt négyhavonként követően nem egészen három év alatt a többi nyolc, akkor az 1805-ös háború mit akadályozott meg, és akkor miért volt szükség az alábbiakra: „Az 1803. év alapján a közölhetőség, illetve a nyomdai sokszorosítás engedélyezéséért a helytartótanácshoz, illetve a királyhoz felterjesztette" tervezett térképét?

A Lipszky-féle térkép tartalmában és kivitelében egyaránt még napjainkban is elismerésre, csodálatra méltó, kár, hogy ilyen ellentmondó leírással került bemutatásra.

Megtévesztő lehet a „Légifelvétel az első világháborúból" aláírással bemutatott ábra is mindazoknak, akik légifényképet még nem láttak, de olvasták, hogy azokat névrajzzal és kiegészítő jelekkel látják el. Az itt bemutatásra került részlet egy 1927-es kiadványból átvett *térkép és nem légifénykép.*

Korunk információrobbanása olyan mennyiségű ismeret birtokába juttatja az olvasókat, amelyek széleskörű tájékozottságot biztosítanak. Így hihetetlennek tűnik még a szakterülettől távol levőknek is az alábbi megfogalmazás: ... az űrrakétákról, űrhajókról és a mesterséges bolygókról készített felvételek ... jelenleg még nem alkalmasak térképek

készítésére". Ennek ellenkezőjéről minden újságolvasó meggyőződhetett a napilapok, folyóiratok egyre részletesebb leírásaiból. A műhold-felvételek hasznosításáról 1976-ban hazánkban megjelent egyetemi tankönyvben ezt olvashatjuk: „... az 50 000-es és ennél nagyobb méretarányszámú térképezésre teljes értékűek". Nem titok ma már, hogy a műhold-felvételek lehetővé tettek egy újnak mondható eljárást, az „évszaktérképezést" is. Bátran fogalmazhatunk úgy, hogy a műhold-felvételek térképi értéke — a szerző állításával szemben — felbecsülhetetlen. Ha figyelemmel kísérjük azt az 1971-es szovjet felmérést, mely szerint a Föld felszínének csupán 5%-áról vannak 1:25 000 méretarányú és csupán 80%-áról 1:1 000 000 méretarányú térképek, egyértelmű a műhold-felvételek szükségessége és értéke. A műhold-felvételek sokirányú felhasználhatóságát bizonyítja a földtani kutatásokban betöltött szerepük is, melyekre minden földi felmérésnél inkább alkalmasak.

Elgondolkodásra késztet azon megállapítás is, hogy a szovjet felderítő repülőgépek a Nagy Honvédő Háború éveiben 15 millió négyzetkilométernyi területet fényképeztek le 1:4 000, illetve 1:15 000 méretarányban. (Ez az adat 50%-kal meghaladja Európa 10 498 000 km^2-t kitevő területét!)

A térképek iránti széles körű érdeklődés parancsolólag szabja meg a témakör kutatóinak, feldolgozóinak feladatát, az olvasók tudásszomjának kielégítését. A könyvben közölt lexikális adatok azonban számos esetben tévesek: Tóth Á. életét pl. 9 évvel rövidíti meg a szerző, Kánitz születési dátumát csaknem egy évtizeddel változtatja meg stb.

Sajnálatosan sok utalás található a bécsi hadilevéltár, a pannonhalmi apátság, de még a londoni cserkészmúzeum fellelhető térképeire is, és annál kevesebb a hazai térképtárakra, pedig a könyvben említett térképek, vagy azok másolatainak igen jelentős százaléka, hazai térképtárakban is fellelhetők.

Csak dicsérni lehet az ilyen témájú könyvek megjelentetését, sajnálatos ugyanakkor, hogy az ismertetett könyv értékét csökkentik a benne fellelhető hibák, tévedések, elírások.

Csendes László

THEODOR KÖRNER

AUF VORPOSTEN. AUSGEWÄHLTE SCHRIFTEN 1928—1938*

(Europa Verlag, Wien, 1977. 300 o.)

Theodor Körner a modern Ausztria, a második Osztrák Köztársaság kiemelkedő politikusai közé tartozik. Hosszú katonai és politikai pályafutása a második világháború után újjászülető semleges Ausztria köztársasági elnöki székében fejeződött be. Az osztrák államszerződés megkötését (1955) egy évvel élte túl s nemcsak az osztrák nép, hanem Európa haladó közvéleményének megbecsülése is elkísérte utolsó útjára azt az embert, aki az Osztrák—Magyar Monarchia Isonzo-hadseregének vezérkari főnökéből — nehéz küzdelmes esztendők harcai és belső vívódások után — az osztrák munkásmozgalom egyik harcosa, a hitleri Németország elszánt ellenfele és a Szovjetunió nagy barátja lett s a háborús megrázkódtatásokból és pusztulásból lassan feléledő új Ausztria élére állt.

Körner nemcsak haladó politikusként, az ausztro-marxizmus elismert személyiségeként emelkedett ki kortársai közül, hanem hadtudományi, hadművészettörténeti teoretikusként is figyelemre méltót alkotott.

Írásai két nagy csoportra oszthatók. Első csoportba azok az írások tartoznak, amelyeket 1928—1932 között alkotott, s amelyekben a 19. és 20. századi forradalmak, osztályharcok katonapolitikai, hadművészettörténeti elemzését adta. Megjelenésüket az osztrák szociáldemokrata párt katonai szövetségének (az ún. katonaszakszervezetnek) „Der freie Soldat" c. lapja biztosította: írásai az említett lap „Vorposten" (Őrhelyen) c. mellékletének anyagát képezték, a szerző ama nem is titkolt szándékával, hogy a szociáldemokrata fegyveres gárdákat a szervezkedő reakció és fasizmus ellen felvértezzék. A kérdéses témakör egyes cikkeit a Schutzbund hasonló nevű lapja is átvette, sőt a németországi „Reichsbanner" c. lap is számosat megjelentetett közülük.

Az írások másik csoportját a Clausewitz-cel kapcsolatos tanulmányok képezik, amelyeket szerző 1938 nyarán alko-

* *Th. Körner:* Őrhelyen. Válogatott írások 1928—1938. Szerkesztette és magyarázó jegyzetekkel ellátta Duczynska Ilona.

tott. A külön Clausewitz-tanulmányok inspirálója a fasiszta német birodalmi hadügyminisztérium lapjában, a Militärwissenschaftlicher Rundschauban közzétett két Clausewitz-levél, valamint a hozzájuk kapcsolódó gyalázkodó kommentár volt, amely az Anschluss után fizikai létében is fenyegetett Körnert mély felháborodással töltötte el. A tanulmányokat a bécsi Kriegsarchivban végzett szorgos kutatások közben készítette.

Hogy viszonylag békés körülmények között dolgozhatott, azt első világháborús katonabajtársának, R. Kisslingnek, a Kriegsarchiv igazgatójának köszönhette, aki Körnernek menedéket biztosított a Gestapo és az SS zaklatásai elől. Emellett kétségkívül az is szerepet játszott, hogy a náci hatóságok — elsősorban külpolitikai megfontolásból — az osztrák köztársaság tekintélyes politikusát nem tették a megsemmisítendők listájára s később is megelégedtek azzal, hogy a Kriegsarchivból kitiltsák. A Clausewitz-tanulmányok ezt az állapotot sajátos módon tükrözik vissza: a bennük végighúzódó gondolat a náci Németország figyelmeztetése, elriasztása egy szovjetellenes fegyveres harctól, szinte indirekt apellálás józanabbul gondolkodó náci vezetőkhöz, hogy — úgymond — a Szovjetunió elleni fasiszta háború menthetetlenül Németország teljes katonai vereségével végződik.

A válogatás a magyar forradalmi munkásmozgalomból is jól ismert Duczynska Ilona munkája. Duczynska politikai tevékenysége az osztrák munkásmozgalomhoz is szorosan kapcsolódik, különösen annak 30-as évekbeli harcaihoz. Duczynska így nemcsak mint szakavatott közíró, történetíró vállalkozott a mű összeállítására, hanem a pályatárs és politikai küzdőtárs tiszteletét is leróhatta Th. Körner emléke előtt. Munkája nem volt könnyű: Körner publikált írásai név nélkül jelentek meg, különös gonddal, filológiai alapossággal kellett vigyázni tehát a szerző autentikusságára. A Clausewitz-tanulmányokat pedig az ismeretlenségből kellett napvilágra hozni, összegyűjteni, rendszerezni, magyarázó jegyzetekkel ellátni. Elmondható, hogy Duczynska szerkesztői munkája jól sikerült, s az olvasó, különösen a történész, hadtörténész szakember egy igen jól használható, fontos válogatás birtokába jutott. A művet bevezető R. Neck-féle tanulmány erőteljes vonásokkal festi meg az írások alkotóját, felvázolva ugyanakkor azokat az ellentmondásos, sokszor tragikus, majd reménytkeltő évtizedeket, amelyekben Th. Körner élt, s mint államférfi, az osztrák szociáldemokrata párt elkötelezettjeként, de ugyanakkor humanistaként, a nemzetközi viszonyokat és Ausztria helyzetét pontosan érzékelő politikusként, rányomta a maga bélyegét az osztrák állam legújabbkori történetére.

A tanulmányok első csoportját Duczynska Ilona Körner két vezérgondolata szerint tagolja: „Tanulj meg katonapolitikailag gondolkodni!" jelszó alatt olvashatjuk megemlékezését Clausewitz halálának 100. évfordulója alkalmából, továbbá az Engels hadtudományi, hadtörténeti stúdiumáról szóló, valamint a 48-as német forradalomban való aktív részvételéről írt méltatást, majd a „Tanulj meg történetileg-politikailag gondolkodni" címszó alatt gyűjti össze az 1848-as bécsi forradalomról és magyar szabadságharcról, az 1904—5-ös orosz—japán háborúról és az 1905-ös orosz forradalomról, ezt követően az 1920-as németországi Kapp-puccsról és tanulságairól, végül az 1830 júliusi francia forradalomról írt tanulmányokat.

Valamennyi tanulmánynak az olvasó számára legfontosabb tanulsága Clausewitz ama híres tételének igazolása, hogy a háború (a fegyveres harc) a politika folytatása más eszközökkel. A tétel igazolása a fent említett események elmélyült kifejtésével történik. Az igazoláson túl számunkra azonban az is fontos, hogy Körner rendkívül egyszerű, világos, közérthető stílusban, a néptömegek, a dolgozó osztályok, a társadalmi haladás aspektusából ábrázolja az eseményeket. Közülük talán legérdekesebb az 1848-as bécsi forradalom és az 1848/49-es magyar szabadságharc. Ellentétben a polgári történetírás Habsburgokkal szembeni elfogultságával, sok esetben megbocsátó, vagy éppen felmentő ítéletével, Körner mondatai az utca népe, az elnyomott, kizsákmányolt tömegek társadalmi-nemzeti felszabadulásért folyó elkeseredett harcának apológiája az évszázados Habsburgzsarnoksággal, az európai reakcióval s annak valamennyi csatlósával szemben. A dolgozók igazságos ügye melletti szenvedélyes kiállás hitelét nem ronthatja, ha az ábrázolás pontossága csorbát is szenved, vagy éppen egyoldalúan elnéző, mely a forradalom és szabadságharc által elkövetett hibákat gyakran figyelmen kívül hagyja, és a történelmi igazságot feláldozza az írói szemüvegen át megjelent történelmi valóság érdekeinek. Mindenesetre az olvasó az ábrázolás hiányosságait is megbocsátja annak a szerzőnek, aki a magyar honvédsereg győzelmeinek okát forradalmár tábornokaiban és még inkább katonáiban látja. „A különböző csatatereken a magyarok forradalmár tábornokai egészen rendkívüli képességről tettek tanúbizonyságot. A császári tábornokokat a hadművészet szabályaival el-

lentétes módon, a forradalmár vezetők által irányított éppoly forradalmár csapatok tökéletes szabályossággal verték szét. Forradalmi módszerekkel." Ezek után már nem lehetett semmi mást sem tenni, mint „koldulni" fegyveres segítség után a legelmaradottabb államnál, a cári Oroszországnál. A cár nem is késlekedett, mert tudta: a forradalmár magyarok elleni harc a saját ügye is. „A sors a Habsburgok 1848-as politikáját a Monarchia 1918-as összeomlásával és a forradalommal büntette meg. A Habsburg tradíció még egyszer, 1919-ben éledt fel, amikor a magyar nagybirtokos osztály és a burzsoázia a külföldet, nevezetesen a román haderőt hívta segítségül, hogy saját népét, a magyar munkásokat és parasztokat leverje és hatalmát megszilárdítsa. Mert »nép« és »nemzeti tudat« fogalma az arisztokrácia és a burzsoázia számára mindig és mindenütt a nagybirtokkal, a pénzeszsákkal és a dolgozó nép kizsákmányolásával egyenlő. A sors büntetése ezúttal sem fog elmaradni."

Az orosz—japán háborúról és az 1905-ös forradalomról írt cikksorozata megelőzte az 1848-as forradalomról és szabadságharcról írt átfogó tanulmányát. Mindkettő megszületését az akkori Ausztria súlyos belpolitikai helyzete sugalmazta, egy olyan időszak, amelyben az első köztársaság létét a belső reakció erősödése nap mint nap veszélyeztette. Mindkettőt jellemzi a szerző szilárd meggyőződése a reakciós próbálkozások elkerülhetetlen kudarcáról, s maguknak az eseményeknek a taglalása, ábrázolása ezt a hitet kívánja az olvasóban is megerősíteni. A ma olvasója természetesen jóval szélesebb ismeretekkel rendelkezik pl. az orosz—japán háborúról és az azt követő polgári demokratikus forradalomról, de az akkori idők olvasójának Körner tanulmánya a leleplezés erejével hatott a nemzetközi imperializmus összeesküvéséről (a cári rendszer megmentésére), a munkásosztály és parasztság ellen felvonult erők kétségbeesett erőfeszítéséről (a forradalom leverésére), s mindenekelőtt a dolgozó tömegek egységes harcát megbontó szélsőséges demagógiáról, amelynek a parasztság áldozatul esett, s következményeként levált legtermészetesebb szövetségese, a munkásosztály oldaláról. Körner végkövetkeztetése ugyanígy az újdonság erejével hatott: az akkori osztrák publicisztikában először tárta olvasói elé 1905 és 1917 szerves kapcsolatát, s juttatta kifejezésre Lenin történelmi ítéletét a Nagy Októberi Szocialista Forradalom főpróbájáról.

A belpolitikai aktualitás inspirálta a németországi Kapp-puccsal kapcsolatos írását is, hogy annak tanulságain keresztül az osztrák demokratikus erőket rádöbbentse a köztársasághoz feltétlen hű fegyveres erő, a Bundesheer létrehozásának szükségességére. Bármennyire is őszintén hitt azonban Körner egy ilyen hadseregnek a köztársaságot fenyegető veszély elhárításában vállalt megmentő szerepében, az események nem őt igazolták. Hiszen ez a hadsereg vált a Dollfuss-féle fasizmus végrehajtó eszközévé, s lett a bécsi munkásmegmozdulások kíméletlen felszámolójává, majd pedig, az Anschluss idején, minden különösebb megrázkódtatás nélkül integrálódott a hitleri Németország Wehrmachtjába.

Az 1830-as francia forradalommal foglalkozó következő írása szorosan illeszkedik a fenti cikksorozatba. Tulajdonképpen Marx: Osztályharcok Franciaországban c. klasszikus művének tanulságait összegezi népszerű tudományos formában. A cikk az utolsó azok között, amelyeket Körner aktív politikusként a húszas évek végén — a harmincas évek elején írt. 1935-től 1945-ig teljes visszavonultságban, mint magánember járt be a bécsi Kriegsarchivba, ahol idejét a marxizmus—leninizmus és a hadtörténelem klasszikusainak tanulmányozásával töltötte. Különösen erős érdeklődést tanúsított a Szovjetunió élete iránt s a hozzáférhető sajtóból és egyéb más forrásokból megkísérelte rekonstruálni maga számára a Nagy Októberi Szocialista Forradalomtól megtett utat. A Vörös Hadsereg fejlesztésének tanulmányozására megkülönböztetett figyelmet fordított s érdeklődésének középpontjába a két nagy forradalom, az 1789—93-as francia és az 1917-es orosz szocialista forradalom hadseregfejlesztési, hadászati és harcászati problémái kerültek. Ez viszont önkéntelenül is elvezetett Clausewitz átfogó tanulmányozásához, aki tudvalevőleg a „Háborúról" írott nagy jelentőségű művében nagy teret szentelt a francia forradalom és Napóleon hadseregének. Clausewitz volt Körner vezetője a Napóleon-ellenes német függetlenségi harc és porosz hadseregreform megismerésében csakúgy, mint a 48-as forradalmat megelőző, majd azt követő évtizedek Poroszországában.

Mindezek termékei a Clausewitz-tanulmányok lettek, amelyek egymásutánját a már említett affér indította el.

A tanulmányok sora elvi megalapozással indul. A fő kérdés a háború maga, annak meghatározása: „Clausewitz szerint »nem a hadművészet dolga egy háború jogosságának vagy jogtalanságának eldöntése, (a hadművészet) feladata (a háború) megnyerése, de hogy erre képes is legyen, lényegében a politika milyenségétől függ, amelynek folytatása más

eszközökkel«". A tétel bizonyítása ugyancsak Clausewitztől: „A francia forradalom felmérhetetlen hatása kifelé nyilvánvalóan sokkal kevésbé a francia hadvezetés új eszközeiben és nézeteiben keresendő, mint inkább a teljesen megváltozott állam-, és közigazgatás művészetében, a kormány jellegében, a nép állapotában stb. Hogy a többi kormány mindezeket nem ismerte fel, hogy hagyományos eszközökkel akart új és hatalmas erőket egyensúlyban tartani, a politika hibája. — Az alaptétel, amelynek kétségbevonhatatlansága evidens (ld. Lenin erre vonatkozó megállapításait), csupán bevezetője annak a mérhetetlen gondolati gazdagságnak, amellyel Clausewitz feltárja a háború, a fegyveres harc minden vonását. Ezek összessége mély bölcselet, a háború filozófiája, amelynek alkalmazhatósága valamennyi háborúra fennáll, múlt és jövő háborújára egyaránt." Körner következő terjedelmes értekezése Az első világháború és Clausewitz címet viseli s voltaképpen az imperialista háború gondos elemzése a „Clausewitz-i tanok fényében". Körner a továbbiakban részletesen elemzi a bolsevizmusnak a háborúhoz való viszonyát. Kiindulása Lenin nevezetes munkájához kapcsolódik (Szocializmus és háború), aki Clausewitz nagy érdemét a háború és politika szoros kapcsolatának zseniális meglátásában látta. Hivatkozik továbbá Leninnek arra a munkájára, amelyben a honvédelem kérdéseit világítja meg, s ugyanakkor tisztázza az imperialista világháború jellegét, meghatározva a nemzetközi munkásosztálynak a háborúval kapcsolatos feladatait. E feladatot, nevezetesen az imperialistákkal, a háború okozóival való fegyveres szembefordulást a bolsevikok oldották meg következetesen: a cári imperializmus megsemmisítésével egy időben létrehozták a történelem első munkás-paraszt államát, egy új társadalom, az osztálynélküli szocialista társadalom felépítésének feltételeit. Az új állam születése pillanatától kezdve a nemzetközi reakció, egy új Szent Szövetség keresztтüzébe került. Annak idején a forradalmi Franciaország a feudális országok és a konkurrens burzsoá Anglia kihívásával szemben mentette meg az új társadalmat, 1917 után a fiatal szovjet állam 14 állam intervenciós haderejével és belső árulók szervezett túlerejével szemben harcolta ki az új társadalom létét. A párhuzam a két forradalom, annak hadserege és forradalmi háborúja között roppant tanulságos. Különbségek természetesen vannak, de nem változtatják meg azt az alapvető igazságot, hogy a társadalommal, a társadalom céljaival történő teljes népi azonosulás a legválságosabb helyzeten is képes urrá lenni. A különbségek egyike azért is kiemelendő, mert az orosz forradalomnak nem volt egy Napóleon nevű likvidátora; az orosz dolgozó tömegek a győzelem után még szorosabban zárkóztak fel azok mögött, akik győzelemre vitték őket. A 30-as évek Szovjetuniója pedig a nép és a hatalom egységének eddig nem tapasztalt példája. Eme nagyszerű egység védelmezője a Vörös Hadsereg, élet halál küzdelemben kialakult nagyszerű szervezetével és tapasztalataival, mindenekelőtt azonban olyan tömegekkel, akiknek saját személyes érdeke az államával nemcsak összefonódott, hanem egyenlő is azzal. (Körner megállapításait Sztálin és Vorosilov szavaival támasztja alá, amelyek a Bolsevik Párt XVII. kongresszusán hangzottak el.)

Mint arról már említés történt, Körner előrelátó szavaival a Német Birodalmat kívánta figyelmeztetni s talán visszariasztani a szovjetellenes rablótámadástól. Feltételezhető, hogy azok, bár a német felelős tényezők tudtak róluk, a birodalom valamelyik hivatalnokának fiókjában süllyedtek el.

Körner jelentősége, mint katonai teoretikusé korlátozott. Egyénisége inkább a meggyőző felvilágosító, gondolatokban gazdag, önmagával is gyakran vívódó, termékeny publicistáé volt. 1945 után őszinte lelkesedéssel lépett újból a politika színpadára, mert úgy érezte, a második köztársaság felelős vezetőjeként (előbb Bécs polgármestereként, majd államelnökként) mindazon célok megvalósulását segítheti elő, amelyért egész életében küzdött.

Farkas Márton.

HISTORIE A VOJENSTVÍ

(Csehszlovákia, 1977.)

Az 1977-es évben a folyóirat szerkesztősége folytatta néhány sorozat-téma cikkeinek megjelentetését, többek között a CSKP történetével, a második világháború és a szlovák népi felkelés történetével kapcsolatosan.

Ladislav Novotný a „CSKP története — az osztálytudatos és internacionalista nevelés fontos tényezője" (1. sz., 3—22. o.) c. cikkében méltatja a „CSKP áttekintő története" című könyv megjelenését és a kommunista történészek 1976 októberében megtartott tanácskozását. Ennek célkitűzése a párttörténet feldolgozásának a CSKP XV. kongresszusa szellemében való további minőségi javítása módjainak megvitatása volt. Kiemelte, hogy a párttörténet általánosítása jelentős eszmei nevelőerőt képvisel és egyben az ideológiai harc hasznos eszköze. A szerző olyan következtetésre jut, hogy ismételten hangsúlyozni kell a történettudomány ismeretterjesztő és nevelő funkciójának egységét, emlékeztetni kell arra, hogy az egyik vagy másik oldal előtérbe helyezése mindenkor nagy károkat okozott a marxista—leninista történetírás fejlődésében. A történésztanácskozáson a főreferátumot e tárgykörben a szerző (a Hadtörténelmi Intézet parancsnoka) tartotta.

Eduard Čejka „A győzelemhez vezető úton" című cikksorozatának következő részei „A második világháború prológja" (1. sz., 143—178. o.), „A „Barbarossa"-terv — a Szovjetunió elleni náci támadás terve" (2. sz., 35—63. o.), „A hitleri Németország támadása a Szovjetunió ellen" (4. sz., 81—111. o.; 5. sz., 63—96. o.) alcímeket kapták. Az elsőben a szerző az afrikai háborúval, a balkáni hadjárattal, a japán agresszió ázsiai bevezetésével és a leigázott európai népek antifasiszta mozgalmával, a Szovjetuniónak határai biztosítására tett intézkedéseivel foglalkozik és összefoglaló jellemzést ad a második világháború első időszakáról. A következő részben ismerteti a Szovjetunió elleni támadás előzményeit, a hitleri stratégia fő vonásait és a nemzetiszocializmus elhivatottságával kapcsolatos tételeit, a Barbarossa-terv kidolgozási folyamatát, a Szovjetunió általános helyzetét a támadást megelőző hónapokban, a lengyel eseményeket, a német fegyveres erők közvetlen felkészülését a váratlan támadás végrehajtására, végül a támadás helyét és szerepét a második világháború egész rendszerében. A harmadik részben a támadáskor fennálló erőviszonyokat, a felek gazdasági-katonai potenciálját, a hadászati tervnek megfelelő német haderőfejlesztést, a Barbarossa-terv többszöri átdolgozását és fejlesztését, a Szovjetunió által ebben az időszakban folytatott aktív békepolitikát, a szovjet államhatárok védelmére kidolgozott tervet és a szovjet csapatok részleges hadászati felvonulását, a támadás előtti hetekben kialakult nemzetközi helyzetet, végül a támadás közvetlen megindításának körülményeit tárgyalja.

Pavel Bosák cikke a szlovák népi felkelés időszakát tárgyalja „A Banská Bystrica felé vezető átjárók védelme Čremošné körzetében" (6. sz., 86—101. o.) címmel. A szerzőnek „A szlovák népi felkelés északnyugati arcvonalszakaszán vívott hadművelet" című készülő könyvéből vett részlet a német fasiszta csapatoknak 1944. augusztus 29-től a felkelők frontja ellen folytatott támadó tevékenységét tárgyalja. Ismerteti a szlovák felkelő erők tagozódását és felvonulását a körzet védelmére, a harctevékenységek körzetét, a harcoló felek erőviszonyait, Čremošné jelentőségét a védelem szilárdsága szempontjából, az ellenséges felderítés működését, a közvetlen harcérintkezés felvételét, a harc lefolyását és a partizánokkal való együttműködést. Kitér a védelem megszervezésének és a harcrend felépítésének gyenge oldalaira, a harcbiztosítás megszervezésének elégtelenségére, az 1944. október 4-én aratott német győzelem okaira és ezzel a további feladat — a Banská Bystricához való kijutás — végrehajtásának lehetőségére. A felkelők hősi ellenállása azonban megakadályozta az áttörést és az arcvonal szilárdsága biztosított volt. Ezért Ján Golian dandártábornok október 5-én hadseregparancsnoki elismerésben részesítette az északnyugati frontszakasz védőit.

A második világháborúhoz kapcsolódik *Pavel Drška* „A csehszlovák hadsereg harca a banderisták ellen 1945-ben" c. cikke (6. sz., 141—160. o.). A szerző a csehszlovák hadseregnek a háborút követő időszakban, a népi demokratikus forradalomból a szocialista forradalomba való átmenet éveiben folytatott legjelentősebb fegyveres akcióját szemlélteti, amely a nyugat-ukrajnai nacionalisták, ún. Ukrán Felkelő Hadsereg (UFH) egységei, ismert néven a banderisták ellen irányult. Az UFH Stefan Bandera vezetésével már a háború idején a Vörös Hadsereg és a partizánok ellen harcolt.

A háború befejezése után, de főleg 1946 tavaszán, súlyos károkat okoztak a Szlovák Kommunista Pártnak a reakciót segítő fegyveres akciókkal, mivel ebben az időszakban zajlottak a májusi választások előkészületei. Végleges felszámolásukra a lengyel fegyveres erőkkel együttműködésben 1947-ben került sor. A banderisták szétzúzásában aktívan részt vettek a BM belső karhatalmi erői is. A szlovákiai politikai válság leküzdése és a harc sikeres befejezése hozzájárult a legfontosabb probléma — a hatalom kérdése — megoldásához.

A sorozatban megjelent cikkeken kívül ki kell emelni néhány egyedi témával foglalkozó tanulmányt is.

Az évfolyam 1. számában (179—192. o.) *Čestmir Amort* tanulmányban emlékezik meg a bolgár népnek a török elnyomók ellen 1876 áprilisában szervezett hős felkeléséről. A bolgár nép sohasem tudott megbékélni az 1393-tól tartó török hódítással és nem egy ízben fegyverrel a kézben kelt fel a török iga ellen. Az európai diplomácia ebben az időszakban nagy figyelemmel követte a Balkánon erősödő népi-felszabadító mozgalmakat, attól tartva, hogy a Törökország keretein belüli nemzetiségi probléma nemzetközi kérdéssé nőhet át; úgy vélte, hogy ennek az égető kérdésnek a megoldása a látszat-autonómia biztosítása révén célszerű, mert a forradalmi úton való teljes felszabadulás veszélyeket rejt magában. A szerző részletesen ismerteti a bolgár nép hősi felszabadító harcát Hriszto Botev vezetésével, egészen alakulatának élén harc közben bekövetkezett haláláig. A felkelést leverték és a bolgár nép azt követően nemzeti történelmének legsúlyosabb időszakát élte át. Jelentősége történelmi szempontból mégis rendkívüli, mert súlyos csapást mért a török feudális hatalomra és megindított egy folyamatot, amelynek eredményeként 1878-ban, az orosz fegyverek győzelmével, megalakult az önálló, független bolgár állam.

Ján Lipták cikke (2. sz., 64—93. o.) „A szovjet hadművészet hatása a CSNH hadművészetének fejlődésére az 1945—1948-as években" címmel, képet ad a népi demokratikus forradalom szocialista forradalommá való átnövése időszakában a szovjet hadművészet hatására a CSNH-ban végbemenő elméleti fejlődésről. A szerző nagyobb terjedelmű munkájából vett részlet a hadművészetnek egyik részével — a támadó tevékenységgel, mint a fegyveres harc fő és döntő formájával — foglalkozik. A CSNH ezzel kapcsolatos elveinek alapjait ebben az időszakban éppen a szovjet hadművészeti elvek hatására fogalmazták meg. A szerző hangsúlyozza, hogy ezeknek az elveknek az érvényre juttatása a CSNH háború utáni építésében és harckiképzésében — nyilvánvalóan a szovjet hadművészet második világháborúban beigazolódott fölénye hatására — nem jelentett olyan problémát, mint a társadalmi-politikai jellegű kérdések elfogadtatása. A doktrinális elvek és alapok átalakítása a szovjet tapasztalatok felhasználásával hozzájárult a hadművészet alapvető meghatározásainak és normáinak folyamatos kialakításához, a megfelelő szabályzatok kidolgozásához, valamint az elmélet és gyakorlat tapasztalatainak a katonai szakirodalom segítségével történő általánosításához.

Alois Michňák cikkét (3. sz., 23—41. o.) a szovjet hadsereg fennállása 60. évfordulójának szentelte. Meghatározza az új típusú hadsereg jellemző sajátosságait, funkcióit és építésének elveit, történeti sorrendben áttekinti a szovjet hadsereg születésének és fejlesztésének körülményeit és főbb eseményeit. Különös hangsúllyal tárgyalja a Szovjetunió Fegyveres Erőinek felszabadító küldetését a második világháborúban és ezen belül a cseh és szlovák népnek nyújtott segítségét nemzeti-felszabadító harcában. Képet ad a háború utáni időszak fejlesztési tendenciáiról, valamint az egyes kongresszusi határozatok és a párt katonapolitikai irányvonala megvalósításáról. Kitér a Varsói Szerződés jelentőségére és a szocialista vívmányok kollektív védelme lenini elvének érvényesítésére, valamint a szocialista államok közössége védelmi képességének fokozására a nemzetközi helyzet alakulásának függvényében.

Vlastimil Vávra „A csehszlovák internacionalisták Szovjet Oroszországban az 1917—1920-as években" (4. sz., 51—63. o.) c. cikkében képet ad arról, hogy az első proletárhatalom kivívásához hogyan járultak hozzá más nemzetek internacionalista harcosai. Áttekinti az Osztrák—Magyar Monarchia bukását előidéző okokat és az ezzel kapcsolatos általános politikai helyzetet, a párizsi csehszlovák Nemzeti Tanács működését, a csehszlovák internacionalista mozgalom kialakulását és kibontakozását Ukrajnában, az 1. csehszlovák forradalmi ezred megalakítását Penzában 1918 elején, a csehszlovák vöröskatonák harctevékenységét Ukrajna, Kazány, Szibéria területén, a csehszlovák kommunista szekció működését és agitációs munkáját Moszkvában és az internacionalisták soraiban. Kitér a magyarországi forradalom és a németországi forradalmi mozgalom hatására, valamint a tervezett szovjet segítségre. Ennek szellemében Kijevben kellett volna megalakítani egy nagy erejű szovjet csoportosítást,

mely a Magyar Vörös Hadsereggel találkozó csapást mért volna. A csoportosítás állományába tartozó internacionalista egységek közös parancsnoki tisztét Slavojar Částek látta el. A terv végrehajtása azonban meghiúsult. 1919 augusztusában — a Szlovák Köztársaság megalakulása kapcsán — létrehozták vezetésével az 1. internacionalista dandárt. Feladatuk azonban a forradalmak támogatása helyett a világ első szocialista államának védelme és a szovjethatalom megszilárdítása lett.

František Nesvadba „*Hatvanéves a szovjet katonai historiográfia*" címmel (5. sz., 3—27. o.) áttekinti a hadtörténetírásnak a Nagy Októberi Szocialista Forradalom és az SZKP XXV. kongresszusa közötti időszakát. Kiemelten foglalkozik a Marx és Engels által megalapozott materialista elmélet érvényesülésével a társadalmi-történelmi folyamatok vizsgálatában és annak forradalmasító hatásával a fejlődés törvényszerűségeinek feltárásában és meghatározásában, majd a Lenin részéről való alkotó továbbfejlesztésével és általánossá tételével. A szerző gondot fordít arra, hogy jellemezze a legkimagaslóbb historiográfusok munkásságát (Frunze, Kalinyin, Kirov, Ordzsonikidze, Szverdlov, Sztálin stb.), a történetírásban érvényesülő tendenciákat, a tudományosan megalapozott és argumentumokra támaszkodó kutató és elemző munka kialakulását. A fontosabb feladatok közül kiemeli a marxizmus—leninizmusnak a háborúval, a hadsereggel és hadtudománnyal kapcsolatos állásfoglalása kidolgozási folyamatát, valamint a háborús tapasztalatok értékelése és általánosítása érdekében végzett széles körű tevékenységet. Számszerűen ismerteti a Nagy Honvédő Háborúval foglalkozó munkákat és a háború utáni időszak más kutatási irányaiban elkészült műveket. Külön említést tesz a hadtörténelmi kutatás marxi—lenini metodológiája kidolgozásában végzett értékes tevékenységről. Végül a szocialista közösség fegyverbarátságával kapcsolatos történetírásról ad áttekintő képet.

Josef Urban „A Szovjetunió és a Varsói Szerződés országai következetesen fejlesztik Október katonapolitikai hagyatékát" c. cikkében (6. sz., 29—51. o.), amelynek aktualitását a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 60. évfordulója adta meg, a szocialista közösség védelmi képessége állandó fokozásának követelményéből kiindulva értékeli a történelmi tapasztalatok és azok feldolgozásának jelentőségét. Foglalkozik Leninnek a proletárforradalom katonai programjáról szóló tételeivel és azok érvényesülésével, a szocialista állam katonai szervezetének jellemző vonásaival, a szocializmus védelmének internacionalista jellegével, az Októberi Forradalom katonapolitikai hagyatéka és a történelmi tapasztalatok felhasználásának lehetőségeivel és objektív törvényszerűségeivel. Kiemelten tárgyalja a szocialista honvédelem sajátosságait a nemzetközi feszültség enyhülésének körülményei között, ezen belül a Varsói Szerződés szervezetének pozitív hatását a haladó társadalmi rendszerek fejlődésére. Leszögezi, hogy a szocializmus katonai ereje a gazdasági, politikai és ideológiai haladással együttesen alkotja a szocialista közösség szilárd nemzetközi helyzetének megingathatatlan bázisát.

Nádor Tibor

BIBLIOGRÁFIA

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK HADTÖRTÉNELMI REPERTÓRIUMA

1976

I. RÉSZ

A REPERTÓRIUM BEOSZTÁSA

Bibliográfiák
Historiográfiák
Katonai sajtó, könyvtár- és levéltárügy
Katonai múzeumügy
A marxizmus—leninizmus a háborúról, a hadseregről és a hadtudományról
A hadtörténetírás szervezeti kérdései
A hadtörténetírás elméleti és módszertani kérdései
Tudományos élet, kongresszusok és konferenciák
A hadtörténelem tanulmányozásának és tanításának jelentősége és problémái
A hadtudomány és a hadművészet történetének elméleti kérdései
Fegyvernemek és csapattestek története
Hadijog
Haditechnika története
Hadtörténelem az ókortól napjainkig
Ókori hadtörténelem
Középkori hadtörténelem
Újkori hadtörténelem
Az első világháború
Legújabbkori hadtörténelem
A két világháború közötti korszak hadtörténelme
A spanyol polgárháború
A második világháború
A második világháború politikai és diplomáciai története
Hadi-, gazdasági és társadalmi potenciál
Katonai propaganda
Szervezés, vezetés
A második világháború hadművészete
Haditengerészet
Légierő
A Lengyelország elleni hadjárat 1939-ben
Nyugati hadszíntér
Afrikai, földközi-tengeri, olaszországi, balkáni hadszíntér
Keleti hadszíntér
A Nagy Honvédő Háború kezdeti időszaka és a moszkvai csata, 1941
Az 1942—1944. évi hadműveletek
Felszabadító hadműveletek Lengyelország területén
Felszabadító hadműveletek Románia, Bulgária és Jugoszlávia területén
Magyarország, Ausztria és Csehszlovákia felszabadítása
A berlini hadművelet, az európai háború befejező eseményei
Távol-keleti hadszíntér
Antifasiszta ellenállási mozgalom és partizánharcok a második világháborúban
Háborús bűnök
Megemlékezések a fasizmus felett aratott győzelem 30. évfordulóján

A második világháború utáni időszak hadtörténelme
Varsói Szerződés 1955—1976.
Hadtörténelem országok szerint
Megemlékezések, életrajzok

A FELDOLGOZOTT FOLYÓIRATOK JEGYZÉKE ÉS RÖVIDÍTÉSEIK

Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift	ASMZ
Armor	A
Army	AR
The Army Quarterly	AQ
Beiträge zur Konfliktforschung	BZK
Bojova Priprava	BP
Ceskoslovensky Casopis Historicky	CCH
Défense Nationale	DN
Deutsches Waffen Journal	DWJ
Europäische Wehrkunde	EW
Fáklya	F
Glasnik RV i PVO	GRV
Historicky Casopis	HC
Historie a Vojenstvi	HV
Isztorija SZSZSZR	ISZSZSZR
Italia Contemporanea	IC
Journal of the Royal United Service Institution	RUSI
Journal of the Society for Army Historical Research	JSAHR
Kampftruppen	KTR
Kommuniszt Vooruzsennüh Szil	KVSZ
Korunk	KO
Krasznaja Zvezda	KZ
Mezsdunarodnaja Zsizn'	MZS
Military Affairs	MA
Military Review	MR
Militärgeschichte	MG
Militärgeschichtliche Mitteilungen	MM
Militärtechnik	MTT
Militärwesen	M
Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung	MÖG
Mysl Wojskowa	MW
Narodü Azii i Afriki	NAA
National Defense	ND
NATO's Fifteen Nations	NFN
Novaja i Novejsaja Isztorija	NNI
Odbrana i Zastita	OZ
Österreichische Osthefte	ÖO
Przeglad Historyczny	PH
Revue de Droit Pénal Militaire et de Droit de la Guerre	RDPM
Revue d'Histoire de la Deuxieme Guerre Mondiale	RHDGM
Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine	RHMC
Revue Historique des Armées	RHA
Revue Internationale d'Histoire Militaire	RIHM
Revue Militaire Soviétique	RMSov
Revue Militaire Suisse	RMS
Revue Roumaine d'Histoire	RRH
Rivista Militare	RM
Der Schweizer Soldat	SS
Der Soldat	S
Soldat und Technik	SUT
Truppendienst	TR
Truppenpraxis	TRP
Ukrainszkij Isztoricsnij Zsurnal	UIZs
Vesztnik Drevnej Isztorii	VDI
Vesztnik Protivovozdusnoj Oboronü	VPVO
Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte	VFZ

Voenna Miszöl	VOM
Voennaja Müszl'	VM
Voenno Isztoricseszki Szbornik	VISZ
Voenno Isztoricseszkij Zsurnal	VIZS
Voennüj Vesztnik	VV
Vojni Glasnik	VG
Vojno Delo	VD
Vojnoekonomski Pregled	VP
Vojnoistorijski Glasnik	VOG
Voproszü Isztorii	VI
Wehrwissenschaftliche Rundschau	WR
Wojsko Ludowe	WL
Wojskowy Przeglad Historiczny	WPH
Zeitschrift für Geschichtswissenschaft	ZG
Zeitschrift für Heereskunde	ZFH

BIBLIOGRÁFIÁK

Adatok a második világháború bibliográfiájához. Összeáll. M. Harz, A. Mochnacka—Wójcik stb. — WPH, 1976. 1. sz. 363—382., 2. sz. 307—326., 3. sz. 336—354., 4. sz. 369—389. p.

Hadtörténelmi cikkek repertóriuma 1974. . — 1975. 3. rész. — MG, 1976. 1. sz. 116—126., 2. sz. 246—254., 4. sz. 500—510., 5. sz. 627—638., 6. sz. 758—766. p.

Hadtörténeti és hadművészettörténeti irodalom. — VIZS, 1976. 12. sz. 104—108. p.

A jugoszláv történelmi irodalom bibliográfiája. 1966—1974. (Könyvek.) — VOG, 1976. 1—2. sz. 151—164. p.

A konfliktuskutatás bibliográfiája. — BZK, 1976. 1. sz. 139—186. p.

Kortörténeti bibliográfia. Összeáll. Th. Vogelsang — U. van Laak. — VFZ, 1976. 1—4. sz. Beilage 89—180. p.

A második világháború és az antifasiszta ellenállás, 1943. A csehszlovák politikai emigráció és a külföldi csehszlovák hadsereg sajtócikkeinek bibliográfiája, 1943. — CCH, 1975. 3. sz. 439. p.

A második világháború külföldi történelmi irodalmának bibliográfiája. 1971—1972. — VOG, 1976. 1—2. sz. 165—171. p.

A második világháborúval foglalkozó újabban megjelent könyvek és tanulmányok bibliográfiája. — RHDGM, 1976. 101. sz. 135—144., 102. sz. 123—144., 103. sz. 129—143., 104. sz. 127—140. p.

Millett, A. R. — Cooling, B. F.: Hadtudományi disszertációk bibliográfiája. 4. r. MA, 1976. 1. sz. 32—41. p.

HISTORIOGRÁFIÁK

Adaniloaie, N.: A függetlenségi háború a múlt századvégi román történetírásban. Az 1877/78. évi háború katonai és politikai eseményei. — Revista de Istorie, 1975. 5. sz. 689—708. p.

Alekszandrov, A.: A. J. P. Taylor a második világháborúról. — RMSov, 1976. 5. sz. 54—55. p.

Alekszandrov, A.: A Szovjetunióé a döntő szerep a fasizmus leverésében. — VIZS, 1976. 5. sz. 13—20. p.

Arhipova, T. G.: A szovjet államapparátus története a Nagy Honvédő Háború éveiben — a legújabb irodalomban. — VI. 1976. 5. sz. 149—158. p.

Babin, A.: „A második világháború története 1939—1945" c. munka tudományos problémái és a szovjet koncepció hatása a külföldi történetírásra. — VIZS, 1976. 10. sz. 78—81. p.

Bertaud, J. P.: Új utak a francia forradalom katonai történetében. — Annales Historiques de la Révolution Francaise, 219. sz. 1975. 66—94. p.

Blank, A. S.: A német fasizmus a szovjet történettudományban. — VFZ, 1975. 4. sz. 443—452. p.

Bucko, N. A.: A Nagy Honvédő Háború történetének problémája „Az Ukrán SZSZR városainak és falvainak története" c. mű 26. kötetében. — UIZS, 1976. 8. sz. 45—52. p.

Cairns, J. C.: A legújabb történész vélemények az 1940. évi „furcsa háborúról". — The Journal of Modern History, 1974. 1. sz. 60—85. p.

Ceausescu, I.: Az amerikai forradalom és polgárháború visszhangja a román történetírásban. — RRH, 1976. 4. sz. 687—694. p.

Ceva, L.: Az olasz hadsereg történeti irodájának monográfiái az észak-afrikai háborúról 1940—1943. — ItC, 119. sz. 1975. 105—129. p.

Constantiniu, F.: Románia és az antihitlerista háború a történetírás tükrében. Románia részvétele a szomszédos or-

országok felszabadításában. — Revista de Istorie, 1975. 5. sz. 637—644. p.

Cruccu, R.: Olaszország a második világháborúban, az 1945—1975-ig megjelent művek tükrében. — RM, 1976. 2. sz. 58—64. p.

Douglas, W. — *Greenhous,* B.: A kanadai történetírás és a második világháború. — RHDGM, 104. sz. 1976. 67—81. p.

Dunkel, W.: Párizs lövetésének elhúzódása 1870—1871-ben és az esemény irodalma. — ZFH, 1976. 265. sz. 113—119. p.

Hrochová, V. — *Hroch,* M.: A keresztes hadjáratok mítosza a polgári történetírásban. — CCH, 1975. 4. sz. 533—564. p.

Hronsky, M.: A szlovák történetírás az 1914—1918-as évek szlovák nemzeti felszabadító harcáról és forradalmi mozgalmáról. — HC, 1976. 1—2. sz. 189—195. p.

Hurczeanu, D.: A román historiográfia új távlatai. — RRH, 1975. 1. sz. 5—8. p.

Jadziak, E.: A Lengyel Néphadsereg története historiográfiájának aktuális problémái. — VIZS, 1976. 1. sz. 61—65. p.

Kamenec, I.: Az 1938—1945-ös évekkel foglalkozó szlovák történetírás tendenciái. — HC, 1976. 1—2. sz. 239—248. p.

Kanis P.: Nézetek a Szlovák Tanácsköztársaságról. — HC, 1976. 1—2. sz. 211—219. p.

Kennedy, P. M.: A nagyhatalmak hadműveleti tervei 1880—1914 között. A legújabb irodalom elemzése. — MM, 1976. 1. sz. 188—206. p.

Koszakovszkij, A.: Burzsoá történelemhamisítók a Szovjet-Oroszország elleni 1918. évi német intervencióról. — VIZS, 1976. 10. sz. 96—100. p.

Madajczyk, Cz.: Lengyelország hitleri megszállása az összehasonlító kutatás megvilágításában. — HC, 1976. 1—2. sz. 335—357. p.

Noszkov, I. — *Szekirin,* M.: El nem halványuló dicsőség. (A Nagy Honvédő Háború memoárirodalma.) — VIZS, 1976. 11. sz. 99—105. p.

Steinmetz, M.: A német parasztháború történeti helye. — ZG, 1975. 3. sz. 253—270. p.

Zbigniewicz, F.: Szovjet hadtörténeti munkák 1975-ben. Historiográfiai áttekintés. — WPH, 1976. 3. sz. 264—278. p.

Zolotarev, V. A.: Az 1877/78. évi orosz—török háború memoárirodalmának néhány szempontja. — ISZSZSZR, 1976. 6. sz. 150—160. p.

KATONAI SAJTÓ, KÖNYVTÁR- ÉS LEVÉLTÁRÜGY

Anders, L.: Az „Infantry Journal" 1934—1938 között. — MA, 1976. 1. sz. 12—16. p.

Bantea, E.: A román antifasiszta fegyveres felkelés egy német katonai újságban, a „Dél-Ukrajná"-ban. — Revista de Istorie, 1974. 7. sz. 1065—1082. p.

Bugajak, K. — *Jadziak,* E.: A lengyel hadtörténeti folyóirat 20 éve. — WPH, 1976. 4. sz. 294—300. p.

Buschmann, H.: 20 éves a Bundeswehr Térképészeti Intézete. — SuT, 1976. 6. sz. 275—276. p.

Gasparinetti, A.: A katonai sajtó. Történelmi visszapillantás. — RM, 1976. 3. sz. 69—74. p.

Gondek, L.: A lengyel vezérkar II. hadosztálya iratanyagának háború alatti és háború utáni sorsa. — WPH, 1976. 1. sz. 217—230. p.

Hansen, F.: Könyvtárügy a Bundeswehrben. — TRP, 1976. 3. sz. 152—154. p.

Jähnig, B.: A Schwerini Állami Levéltár hadtörténelmi forrásanyaga a Göttingeni Állami Levéltárban. — MM, 1976. 1. sz. 181—187. p.

Kopecky, L.: A katonai levéltárak és a tudományos kutatómunka a hadseregben. — HV, 1976. 1. sz. 130—139. p.

Koral, M.: Beszámoló a „Wojskowy Przeglad Historyczny" c. folyóirat 20. évfordulójára 1976. május 6—7-én rendezett ünnepi ülésről. — WPH, 1976. 4. sz. 338—341. p.

A lengyel hadtörténeti folyóirat 20. évfordulója alkalmából rendezett szimpóziumon a szocialista országok hadtörténeti folyóiratai főszerkesztőinek (V. Maculenko, Fr. Crha, K. Nuss, T. Gigov, Balázs József és A. Savu) felszólalásaiból. — WPH, 1976. 4. sz. 316—337. p.

A lengyel hadtörténeti folyóirat (Wojskowy Przeglad Historyczny) 20. évfordulója. — WL, 1976. 6. sz. 89—91. p.

Miller, J. E.: Az európai ellenállási mozgalomra vonatkozó anyagok az Amerikai Egyesült Államok levéltáraiban. — RHDGM,103. sz. 1976. 73—94. p.

Nikitcsenko, T.: Negyven éves a Szovjetunió Honvédelmi Minisztériumának Központi Levéltára. — VIZS, 1976. 10. sz. 121—123. p.

Okecki, St.: A Szovjetunióban lengyel nyelven kiadott frontújságok szerepe (1944—1945). — WL, 1976. 2. sz. 96—98. p.

Prinet, J.: A párizsi sajtó a háború alatt (1870—1871). — Icare, 77. sz. 1976. 63—67. p.

A „Rivista Militare" centenáriuma. A folyóirat témái a 100 év során. — RM, 1976. 6. sz. 5—144. p.

Stapor, D.: A hadi tapasztalatok szerepe a korszerű katonai gondolkodás fejlődésében. A lengyel hadtörténeti folyóirat 20. évfordulóján tartott előadás. — WPH, 1976. 4. sz. 301—315. p.

Urbanowicz, J.: 20 év a Lengyel Néphadsereg szolgálatában. A lengyel hadtörténeti folyóirat 20. évfordulóján tartott ünnepi ülés megnyitó beszéde. — WPH, 1976. 4. sz. 290—293. p.

Wiecha, St.: A lengyel Katonapolitikai Akadémia (WAP) tudományos könyvtára. — WL, 1976. 9. sz. 108—111. p.

Zajic, W.: Német katonai könyvtárak katalógusai. — ZFH, 1976. 266/267. sz. 137—140. p.

Zajic, W.: Német katonaújságok a 18. sz. közepétől a napóleoni korszak végéig. — ZFH, 1976. 264. sz. 49—53. p.

Zalka Máté levelei a honvédelmi népbiztoshoz, Vorosilovhoz, 1933—1935. (Dokumentumok.) — VIZS, 1976. 4. sz. 81—84. p.

KATONAI MŰZEUMÜGY

Altunin, P.: A szovjet Északi-flotta Múzeuma. — RMSov, 1976. 12. sz. 36—37. p.

Argan, C. M.: A katonazene. Történeti visszapillantás. — RM, 1976. 1. sz. 92—97. p.

Bovay, P.: A vaudi katonai múzeum. (Svájc.) — RMS, 1976. 3. sz. 141—147. p.

Bovio, O.: A „Pinerolo" dandár gyalogzászlóaljai, a címereiken keresztül. — RM, 1976. 4. sz. 129—136. p.

Brutsche, H.: A katonai egyenruhák történeti fejlődése. — DWJ, 1976. 3. sz. 253. p.

Dite, J.: Magyar díszkardok a 19. sz-ból. 1—2. r. — DWJ, 1976. 11. sz. 1318—1321., 12. sz. 1456—1459. p.

Gennaro, A.: A tüzérség a címertanon keresztül. A lovas ütegek. — RM, 1976. 2. sz. 121—128. p.

Hermann, Ch.: Az NDK Hadseregmúzeumának kiállítása: „Németek Spanyolországban, a nemzetközi brigádokban 1936—1939". — MG, 1976. 3. sz. 357—359. p.

Hermann, Ch. — *Tannert,* B.: Újra megnyílt a Potsdami Hadseregmúzeumban a „Német hadtörténelem a 16. sz-tól 1945-ig" c. kiállítás. — MG, 1976. 1. sz. 85—91. p.

Herrmann, F.: Bajor testőrök ruházata őrségben, 1912. — ZFH, 1976. 263. sz. 15—16. p.

Herrmann, F.: Braunschweigi egyenruhák, 1809—1812. — ZFH, 1976. 265. sz. 89—92. p.

Herrmann, F.: Tiszti rangjelzések nyolc európai hadseregben 1815-ben. — ZFH, 1976. 266/267. sz. 140—147. p. + mell.

Kersten, F.: Brit díszegyenruhák 1914-ből. 1—5. r. — ZFH, 1976. 263. sz. 11—14., 264. sz. 56—58., 265. sz. 109—111., 266/267. sz. 159., 268. sz. 213—215. p. + mellékletek.

Knötel, H.: A horvátok egyenruházata 1812—1813-ban. — ZFH, 1976. 268. sz. 206—212. p. + mell.

Kosar, F.: A brit harckocsimúzeum Bovingtonban. — TR, 1976. 6. sz. 448—449. p.

Kredel, Ch. E.: Izraeli katonai kitüntetések. — TR, 1976. 2. sz. 110—112. o.

Régi fegyverek svájci gyűjteménye. — RMS, 1976. 11. sz. 543—548. p.

Siedel-Sande, F.: Az emderi fegyvermúzeum. — DWJ, 1976. 3. sz. 266—270. p.

Siedel-Sande, F.: Látogatás a „Tojhusmuseet"-ben, a koppenhágai fegyvermúzeumban. — DWJ, 1976. 9. sz. 1020—1025. p.

Stein, H. R.: A nem porosz szövetségi államok tábori csendőrségének egyenruhái. — ZFH, 1976. 265. sz. 112—113. p.

Steinböck, E.: Az osztrák haderő zászlói 1918—1938. — ZFH, 1976. 263. sz. 1—10. p.

Streubel, J.: A katonai hagyományok a potsdami Hadseregmúzeum kiállításain. —MG, 1976. 5. sz. 591—601. p.

A MARXIZMUS—LENINIZMUS A HÁBORÚRÓL, A HADSEREGRŐL ÉS A HADTUDOMÁNYRÓL

Andrianov, V.: V. I. Lenin a partizántevékenységről. — VIZS, 1976. 10. sz. 10—18. p.

Azocev, N. — *Guszarevics,* Sz.: Lenin és az SZKP a militarizmus jellegéről és az ellene folytatott harcról. — VIZS, 1976. 4. sz. 13—21. p.

Bukov, A.: Az SZKP. XXV. kongresszusa az ideológiai nevelőmunkáról. — VIZS, 1976. 6. sz. 3—11. p.

Giertz, H. — *Küttler,* W.: A militarizmus kérdésének tárgyalása Lenin műveiben. —MG, 1976. 6. sz. 645—655. p.

Golman, L. I.: Engels és a történeti megismerés néhány problémája. — VI, 1976. 3. sz. 91—110. p.

Golub, P.: A párt katonai programjának kidolgozása Lenin vezetésével az 1905—1907-es években. — VIZS, 1976. 1. sz. 3—11. p.

Kondratkov, T.: Az SZKP XXV. kongresszusa és a béke és háború problémája. — VIZS, 1976. 7. sz. 3—10. p.

Kulikov, V.: A hadtörténelem aktuális problémái a XXV. kongresszus határozatainak tükrében. — VIZS, 1976. 12. sz. 11—23. p.

Szeleznev, K. L.: Friedrich Engels 1892. július 22-én Paul Lafarguehoz írott katonai kérdésekkel foglalkozó levelének forrásai. — MG, 1976. 5. sz. 602—603. p.

Szeleznev, K. L.: V. I. Lenin az imperialista hadseregek erkölcsi szelleméről, a téma kutatásáról és értékeléséről. — MG, 1976. 2. sz. 155—167. p.

Az SZKP XXV. kongresszusa és az ország védelmi képességének erősítése. — VIZS, 1976. 10. sz. 3—9. p.

Tjuskevics, Sz.: A háborúról és hadseregről szóló tanítás fejlődése. — BZK, 1976. 2. sz. 160—169. p.

Volkogonov, D.: Az SZKP XXV. kongresszusa és az ideológiai harc problémái. — VIZS, 1976. 5. sz. 3—12. p.

A HADTÖRTÉNETÍRÁS SZERVEZETI KÉRDÉSEI

Babin, A.: Tízéves a Szovjetunió Hadtörténelmi Intézete. — VIZS, 1976. 11. sz. 94—98. p.

Olech, U.: A lengyel hadtörténeti koordinációs bizottság ülése. — WPH, 1976. 3. sz. 307—308. p.

Pucskov, A.: A Szovjetunió Honvédelmi Minisztériumának Hadtörténelmi Intézetében. — VIZS, 1976. 8. sz. 97—101. p.

Ransone, J. F.: A múlt tanulmányozásának jövője. (Az Egyesült Államok Hadtörténelmi Intézetében folyó munkáról.) — MR, 1976. 11. sz. 22—27. p.

Tízéves a Szovjetunió Hadtörténelmi Intézete. — MG, 1976. 6. sz. 729—738. p.

Warren, H.: A hadtörténelem tanulmányozása az Egyesült Államok szárazföldi erőinél. — MR, 1976. 10. sz. 29—33. p.

Wiggershaus, N.: A hivatalos hadtörténeti kutatás a Blank-hivatalban és a nyugatnémet hadügyminisztériumban 1952—1956 között. Elképzelések, tervek. — MN. 1976. 2. sz. 115—122. p.

A HADTÖRTÉNETÍRÁS ELMÉLETI ÉS MÓDSZERTANI KÉRDÉSEI

Beth, H.—J.: Aktuális hadtörténelmi problémák a Militärgeschichte c. folyóirat hasábjain. — VIZS, 1976. 11. sz. 70—75. p.

A hadtörténetírás célkitűzései és módszerei. — MM, 1976. 2. sz. 9—20. p.

Hildebrand, K.: Hitler. Faj- kontra világpolitika. A kutatás eredményei és feladatai. — MM, 1976. 1. sz. 207—224. p.

Orlov, A.: A második világháború története éles ideológiai harc frontja. — VISZ, 1976. 4. sz. 45—62. p.

Simovcek, J.: A szlovák hadtörténelem néhány problémája. — HC, 1976. 1—2. sz. 289—292. p.

Zwolinski, S.: A lengyel Hadtörténeti Intézet tudományos tevékenységéről. — WPH, 1976. 2. sz. 270—271. p.

Tudományos élet, kongresszusok és konferenciák

Bleyer, W.: Nemzetközi kollokvium a második világháború történetéről Weimarban. — ZG, 1975. 12. sz. 1438—1440. p.

Brühl, R.: A XIV. Nemzetközi Történész Kongresszus. — MG, 1976. 4. sz. 473—479. p.

Európa kommunistái a nemzeti felszabadító mozgalmak problémáiról. — NAA, 1976. 6. sz. 3—6. p.

Hermann, W.: Nemzetközi konferencia az NDK Drezdai Hadseregmúzeumában „a hadtörténet múzeumi bemutatása" témáról. — MG, 1976. 5. sz. 604—607. p.

Higham, R.: A Nemzetközi Hadtörténész Bizottság ülése Teheránban, 1976. július 6—16. között. — MA, 1976. 4. sz. 147—156. p.

Hoop, J. M.: A teheráni nemzetközi hadtörténelmi értekezlet (1976. július 6—16.). — RHA, 1976. 4. sz. 175—177. p.

Labour, E.: Az európai kollektív biztonság és együttműködés történeti aspektusai. (Nemzetközi konferencia. Smolenice, 1974.) — ZG, 1975. 3. sz. 310—311. p.

Schreyer, M.: „Hadtörténelem a múzeumokban". Nemzetközi tudományos konferencia Drezdában az NDK Hadseregmúzeumban. (1976. január 28—30.) — M, 1976. 6. sz. 105—107. p.

Szmirin, M. M.: Tudományos konferencia: „Parasztháború Németországban 1524—25-ben. Történetek, tradíciók,

doktrínák". (Erfurt, 1974. november 6—8.) — Szrednie Veka, 1975. 39. sz. 41—46. p.

Tihvinszkij, Sz. L. — *Tiskov*, V. A.: Az új és legújabbkori történelem problémái a XIV. Nemzetközi Történész Kongresszuson. (1975. augusztus 22—29.) — NNI, 1976. 1. sz. 62—78. p.

A hadtörténelem tanulmányozásának és tanításának jelentősége és problémái

Episev, A. A.: A szovjet hadsereg harci hagyományai döntő tényezők a szocialista katonaszemélyiség kialakításában. — MG, 1976. 2. sz. 133—142. p.

Golovnin, M.: A csapatoknál és a hadiflottánál végzett hadtörténeti munka mérlege. — VIZS, 1976. 9. sz 80—86. p.

Kirchner, R.: 1961. augusztus 13-a a „Rosa Luxemburg" Határőrtiszti Főiskola történelemoktatásában. — MG, 1976. 1. sz. 76—84. p.

Lipickij, Sz.: A hadtörténelmi és hadművészettörténeti előadások tapasztalatai. —VIZS, 1976. 4. sz. 104—109. p.

Michnak, A.: A hadtörténettudomány jelentősége a katonai-elméleti gondolkodás fejlődésében. — HV, 1976. 3. sz. 84—96. p.

Murasov, Sz. — *Szmirnov*, P.: — Szeresd a hazát, légy kész a haza védelmére! (Az ifjúság honvédelmi nevelése.) — VIZS, 1976. 8. sz. 101—104. p.

Nuss, K.: Forradalmi hagyományok az NDK ifjúságának hazafias-honvédelmi nevelésében. — VIZS, 1976. 2. sz. 73—78. p.

Panov, B. — *Kiszelev*, V.: Hadtörténelmi szemináriumi foglalkozások módszertana. — VIZS, 1976. 10. sz. 92—95. p.

Sobczak, K.: A történelem nevel és formál. A lengyel Katonapolitikai Akadémián (WAP) folyó történelemtanításról. — WL, 1976. 9. sz. 113—117. p.

Zubanov, Sz.: A tanulók iskolán kívüli honvédelmi nevelése. — VIZS, 1976. 9. sz. 100—103. p.

A HADTUDOMÁNY ÉS A HADMŰVÉSZET TÖRTÉNETÉNEK ELMÉLETI KÉRDÉSEI

Bergonioux, A. — *Polivka*, P.: Clausewitz és a német militarizmus. — RHMC, 1976. 4. sz. 501—528. p.

Bond, B.: Liddell Hart hatása az izraeli katonai elméletre és gyakorlatra. — RUSI, 1976. 2. sz. 83—89. p.

Cserednicsenko, M.: A hadászati támadó hadműveletek elméletének fejlődése 1945—1953. években. — VIZS, 1976. 8. sz. 38—45. p.

Fedorov, L.: A légvédelmi harcászat és hadműveleti művészet fejlődéséről a nyugati hadseregekben (1918—1944.) — VPVO, 1976. 12. sz. 81—85. p.

Giertz, H. — *Küttler*, W.: A militarizmus fogalmának tartalmi meghatározása és történelmi dimenziója. — MG, 1976. 4. sz. 407—417. p.

Gorelik, Ja.: I. P. Uborevics katonapedagógiai nézetei. — VIZS, 1976. 1. sz. 99—102. p.

Hublot: Rendelkezzünk a politikának megfelelő hadsereggel. (Történeti áttekintés 1870-től a második világháború végéig, és az állam és a hadsereg viszonya napjainkban.) — DN, 1976. 11. sz. 11—27. p.

Ivanov, V.: A váratlanság Szuvorov hadvezéri művészetében. — VIZS, 1976. 9. sz. 86—93. p.

Kutsche, E.: A mozgás. Három hadtörténeti példa. 1—3. r. — TRP, 1976. 5. sz. 317—324., 6. sz. 399—407., 7. sz. 481—489. p.

Latnikov, V.: A szovjet hadigazdasági elmélet fejlődése a húszas években. — VIZS, 1976. 1. sz. 103—109. p.

Maculenko, V.: A háború kezdeti időszaka. — RMSov, 1976. 2. sz. 48—50. p.

Magenheimer, H.: Háborúk és konfliktusok a 20. században. — ÖMZ, 1976. 4. sz. 278—285. p.

Mjagkov, V.: A légierő harci alkalmazása elméletének fejlődése 1946—1953 között. — VIZS, 1976. 2. sz. 42—49. p.

Molander, A.: A katonai-ipari kriticizmus történeti előzményei. — MA, 1976. 2. sz. 59—63. p.

Orelli, M.: Foch marsall katonai elméletei. — RMS, 1976. 6. sz. 277—288. p.

Reznicsenko, V.: A harcászat a korszerű háborúban. — RMSov, 1976. 9. sz. 9—11. p.

Rübkin, E. I.: A jelenkori háborúk társadalmi és politikai karakterének elemzése. — MG, 1976. 2. sz. 143—154. p.

Schramm, W.: Clausewitz. Megjegyzések egy figyelemreméltó életúthoz és életműhöz. — EW, 1976. 1. sz. 2—8. p.

Szkrülnik, A.: Az ideológia és a háború. — RMSov, 1976. 7. sz. 14—16. p.

Weck, H. de: A katonai vezető mindig bizonytalanságban van. A katonai harcászat történetének kritikája. — RMS, 1976. 2. sz. 85—93. p.

FEGYVERNEMEK ÉS CSAPATTESTEK TÖRTÉNETE

Borel, D.: A svájci páncélos fegyvernem megszületése és fejlődése. — RMS, 1976. 1. sz. 2—8. p.

Brand, V.: Haditengerészeti erők. — ZFH, 1976. 263—265. sz. 47—49. p. Mell. M25—M36. p.

Buchhorn, O.: Műszaki szolgálat. — ZFH, 1976. 268. sz. 50. p. Mell. El—E4. p.

Gottier, B.: A svájci hadsereg páncélos fegyvernemének fejlődése. — SS, 1976. 3. sz. 10—12. p.

Heiberg, H. H. D.: A gépesített erők szervezésének története 1941-ig. — A, 1976. 5. sz. 8—11., 48—51.p.

Jeschonnek, F.: Az inváziós csapatoktól az Egyesült Nemzetek fegyveres erőiig. Kanadai ejtőernyős vadászok régen és ma. — TRP, 1976. 12. sz. 877—881. p.

Korkisch, F.: 20 éves az osztrák légierő. — ÖMZ, 1976. 2. sz. 100—114. p.

Kroschel, G.: Német aknászok száz éve. —TRP, 1976. 12. sz. 909—913. p.

Michler, M.: A rendőrség a történelemben. — EW, 1976. 8. sz. 409—413. p.

Müller, J.: A vadászrepülők 60 éve. — EW, 1976. 7. sz. 351—355. p.

Pokrovszkij, R.: A szovjet rádiólokáció történetéből. — VIZS, 1976. 1. sz. 73—78. p.

Reifberger, J.: A katonai hírszerző szolgálat fejlődése a k. u. k. hadseregben. — ÖMZ, 1976. 3. sz. 213—223. p.

Schneider, J. W.: A „Prinz Eugen" Waffen-SS hadosztály. — ZFH, 1976. 265. sz. 124—129. p.

Stein, H. R.: A német szövetségi államok csendőr-hadtestei. — ZFH, 1976. 264. sz. 69—73., 268. sz. 240—244. p. Kieg. 268. sz. 245—247. p.

Stein, H. R.: Utászok 1914—1918. — ZFH, 1976. 264. sz. 62—68., 265. sz. 120—123., 266/267. sz. 165—182., 268. sz. 220—239. p.

Stenzel, E.: A tüzérség fegyvernemmé válása a késői feudalizmusban (17—18. sz.) — MG, 1976., 2. sz. 211—223. p.

Stenzel, E.: A tüzérség fejlődése a 19. században. — MG, 1976. 4. sz. 459—472. p.

Stolz, G.: A porosz csendőrség 1812—1923. 1—2. r. — ZFH, 1976. 265. sz. 93—101., 266/267. sz. 148—158. p.

Tolubko, V.: A szovjet hadászati rakétacsapatok fejlődése. — VIZS, 1976. 10. sz. 19—27. p.

Vopersal, W.: A bécsi SS-gépjárművezető iskola. (A Waffen-SS történetéből.) — — Der Freiwillige, 1976. 1. sz. 19—21., 2. sz. 17—20., 3. sz. 14—15., 4. sz. 13—15., 5. sz. 16—19., 7. sz. 16. p.

Vopersal, W.: A prágai SS-kiképző ezred. (A Waffen-SS történetéből.) — Der Freiwillige, 1976. 12. sz. 16—17. p.

Vopersal, W.: SS-rádiós-század: V. RF—SS. (A Waffen-SS történetéből.) — Der Freiwillige, 1976. 8. sz. 16—19. p.

Wagner, A.: Ausztria tüzérsége az 1866. évi háborúban. — TR, 1976. 3. sz. 185—190. p.

Woche, K.: A berlini Őrzászlóalj története. — ZFH, 1976. 263. sz. 34—42., 264. sz. 82. p.

HADIJOG

Mushkat, M.: A hadijog, a Vörös Kereszt és új tendenciák az emberi jogok fejlődésében. — RDPM, 1976. 1—2. sz. 113—147. p.

Niciu, M. I.: Az államok alapvető jogainak és kötelességeinek törvénybe iktatása. — KO, 1976. 10. sz. 771—774. p.

Rosenblad, E.: A polgári célpontok bombázása és a nemzetközi jog. — RDPM, 1976. 1—2. sz. 53—111. p.

Stypmann, R.: Katonai vezetők óvintézkedései katonák és katonai objektumok leküzdése esetén. (A polgári lakosság védelme a hadijogban.) — WR, 1976. 1. sz. 19—24. p.

Suter, K. D.: Értekezés az „Emberi jogok a fegyveres konfliktusokban" kifejezés értelmezéséről. — RDPM, 1976. 3—4. sz. 393—439. p.

Talmor, D.: A katonák panaszainak megvizsgálása az izraeli fegyveres erőknél. — RDPM, 1976. 1—2. sz. 9—18. p.

HADITECHNIKA TÖRTÉNETE

Baer, L.: A német gyalogság páncélzata az első világháborúban. — DWJ, 1976. 9. sz. 1036—1041. p.

Barlow, R.: A Remington-gyár fegyverei. — DWJ, 1976. 7. sz. 756—759. p.

Chitescu, L.: Moldova várai Stefan del Mare idejében. — Revista de Istorie, 1975. 10. sz. 1534—1546. p.

Christensen, G. B.: A Varsói Szerződés hadseregeiben rendszeresített világító- és jelzőpisztolyok. — DWJ, 1976. 5. sz. 521—525. p.

Csehszlovák PAK- és FIAK-önjáró lövegek 1934—1936. — TR, 1976. 6. sz. 458—459. p.

Dicke, W.: Egy történelmi Colt forgópisz-

toly modell, a „Navy 1851" az amerikai polgárháborúból. — DWJ, 1976. 12. sz. 1434—1436. p.

Dite, J.: A keleti szálfegyverek meghatározásának és osztályozásának problémái. — DWJ, 1976. 3. sz. 276—279. p.

Dite, J. — *Dite, T.:* „Partenbajonett" szurony a 17—19. századból. — DWJ, 1976. 8. sz. 928—932. p.

Dollfus, C.: A poroszok válasza a francia léghajók bevetésére. Krupp „ballonágyúja". — Icare, 77. sz. 1976. 31—36. p.

Engels, H.: Az esseni fegyvermanufaktúra elöltöltős kovás puskája 1850-ből. — DWJ, 1976. 4. sz. 372—373. p.

Fiecconi, A.: Erődítmények és építési struktúrák Fabrianóban a XI—XIII. században. — Nuova Rivista Storica, 1975. 1—2. sz. 1—54. p.

Galperin, P.: Az 1841 M. 14,43 mm-es Dreyse gyutüs puska. — DWJ, 1976. 1. sz. 34—35. p.

Georg, O.: Martin Johannes Wetzer fegyverkészítő (1868—1954). — DWJ, 1976. 6. sz. 649—651. p.

Golino, L.: John Moses Browning fegyverei és lőszerei. — RM, 1976. 2. sz. 97—107. p.

Groehler, O.: A vegyi háború eszközeinek fejlődése az imperialista Németországban, 1915—1945. — MG, 1976. 6. sz. 718—728. p.

Komarov, N. — *Mihajlenko,* I.: Kapitalista államok légvédelmi fegyverzetének fejlődése a második világháborúban. — VPVO, 1976. 11. sz. 86—92. p.

Kosar, F.: Az amerikai hadsereg FIA-páncélosai és FIA-önjáró lövegei a második világháborúban. — TR, 1976. 1. sz. 23—27. p.

Kosar, F.: Német, japán, szovjet és magyar önjáró lövegek a második világháborúban. — TR, 1976. 3. sz. 195—198. p.

Kramer, H.: Horace Smith és Daniel Baird Wesson — egyeduralkodók a forgópisztoly gyártásban. — DWJ, 1976. 5. sz. 504—508. p.

Lehner, H.: A legrégibb porosz kovás pisztolyok. — DWJ, 1976. 1. sz. 36—40., 2. sz. 156—161. p.

Leuenberger: Személyes gondolatok a Maginot-vonal megépítésének kezdetéről és koncepciójáról. — RMS, 1976. 10. sz. 460—468. p.

Lord, F. A.: A Lindsay-puska 1860. — DWJ, 1976. 3. sz. 264—265. p.

A második világháborúban rendszeresített finn 9 mm-es „9.00 pist./44" öntöltő pisztoly. — DWJ, 1976. 8. sz. 1014—1015. p.

Monticone, F.: A történelem előtti korszak fegyverei. — RM, 1976. 3. sz. 108—114. p.

Morawietz, O. — *Vollmer,* U.: Poroszországban és a német szövetségi államokban a 19. században használt gyutüs puskák. — DWJ, 1976. 6. sz. 644—647., 8. sz. 883—889., 12. sz. 1486—1490. p.

Rehling, B.: Samuel Colt és Robert Adams a nagy ellenfelek. — DWJ, 1976. 9. sz. 1062—1063. p.

Reitmaier, P.: Kanócos-muskéták a 15. századból. — DWJ, 1976. 1. sz. 42—45. p.

Reitmaier, P.: A tüzérség története, 2. r. Az 1850-es évek hadiröppentyűi. — DWJ, 1976. 7. sz. 774—778. p.

Roth-Fuchs, G.: Rust szabadváros erődítménye. — Burgenländische Heimatblätter, 1976. 1. sz. 33—42. p.

Röhner, St.: Az angol haditengerészetnél 1899 és 1912 között rendszeresített 455-ös Webley-Scott öntöltő pisztoly. — DWJ, 1976. 5. sz. 532—535. p.

Röhner, St.: Japán szolgálati pisztolyok 1893-tól a második világháborúig. — DWJ, 1976. 6. sz. 656—659. p.

Schiller, Th.: A második világháború utáni orosz géppuskák. — DWJ, 1976. 4. sz. 398—402., 5. sz. 548—551., 6. sz. 638—641. p.

Schiller, Th.: Skócia. A skót highlander és fegyverei a 16—18. században. — DWJ, 1976. 10. sz. 1164—1171. p.

Schinmeyer, K.: Springfield „Trapdoor" karabélyok 1873-ból. — DWJ, 1976. 9. sz. 1056—1061. p.

Schinmeyer, K. — *Wirnsberger,* G.: Száz éves a Fiocchi-művek. — DWJ, 1976. 5. sz. 494—501. p.

Schuy, J.: Augustin rendszerű osztrák gyalogsági puska 1840-ből. — DWJ, 1976. 6. sz. 636—637. p.

Seifert, G.: A porosz gyalogság zászlótartóinak, a porosz csendőrség gyalogos csapatainak és az elzász-lotharingiai „Reichs-Gendarmerie-Brigade" harcosainak oldalfegyverei a 19—20. században. — DWJ, 1976. 12. sz. 1460—1462. p.

Suchenwirt, H.: A lövedékek fejlődése a kezdetektől az új robbanóanyagok bevezetéséig — DWJ, 1976. 2. sz. 148—155. p.

Suchenwirt, H.: A tüzérségi lövedékek fejlődése az első világháború kezdetétől napjainkig. 1—4. r. — DWJ, 1976. 7. sz. 752—754., 8. sz. 917—919., 11. sz. 1312—1315., 12. sz. 1447—1449. p.

Vrba, O.: Csehszlovák szálfegyverek 1918—1945. — DWJ, 1976. 9. sz. 1042—1044. p.

Wirnsberger, G.: Egy 1851 M. svájci karabély restaurálása. — DWJ, 1976. 6. sz. 664—671. p.

HADTÖRTÉNELEM AZ ÓKORTÓL NAPJAINKIG

Ókori hadtörténelem

Schwarz, H.: Hadügy az ókorban. — ZFH, 1976. 266/267. sz. 161—164. p.

Középkori hadtörténelem

Bachrach, B. S.: Katonai szervezet Aquitaniában a korai Karoling időszakban. Nagy Károly hadseregének kialakulása. — Speculum, 1974. 1. sz. 1—33. p.

Ciociltan, V.: Az erdélyi török hadjárat a nemzetközi politika összefüggésében (1438). — RRH, 1976. 3. sz. 437—445. p.

Demény, Lajos: Székelyek az 1595. évi havasalföldi felszabadító hadjáratban. — Revista de Istorie, 1975. 4. sz. 495—515. p.

Columbeanu, S.: Mihai Viteazul csatái a Duna birtoklásáért. — Revista de Istorie, 1975. 4. sz. 483—494. p.

Corfus, I.: A moldvai lengyel intervenció és következménye Mihai Viteazul török elleni háborújára, — Revista de Istorie, 1975. 4. sz. 527—540. p.

Hainisch, R. R.: A Habsburgok, a Porta és a cseh felkelés 1618—1620. Részletes elemzés Bethlen Gábor politikájáról. — Südostforschungen, 34. sz. 1975. 79—124. p.

Hoyer, S.: A német parasztháború okai és lefolyása. — ZG, 1976. 6. sz. 662—680. p.

Koledarov, P.: Erődvárosok a Dunától délre a Balkán-félsziget katonai térképén, 1388—1393 között. — VISZ, 1976. 3. sz. 11—23. p.

Lombares, M. de: Castillon (1453. július 17.) a százéves háború utolsó csatája, a tüzérség első győzelme. — RHA, 1976. 3. sz. 7—31. p.

Pippidi, A.: Új információk a sellenberki csatáról. — Beszámoló az 1599. október 28-i eseményekről. — Revista de Istorie, 1975. 4. sz. 553—574. p.

Queller, D. E. — *Compton,* Th. K. — *Campbell,* D. A.: A negyedik keresztes-hadjárat. Miért nem jutott el a hadsereg nagy része a Szentföldre? — Speculum, 1974. 3. sz. 441—465. p.

Simionescu, S.: A román fejedelemségek és a Habsburgok keleti törökellenes politikájának kezdetei 1526—1594. — Revista de Istorie, 1975. 8. sz. 1197—1215. p.

Stoicescu, N.: Vlad fejedelem győzelme a törökök ellen 1462-ben. — RRH, 1976. 3. sz. 377—398. p.

Veselá-Prenosilová, Z.: A szlovák nép és az oszmán expanzió. — CCH, 1975. 5. sz. 687—705. p.

Vogler, G.: A német parasztháború és a speyeri birodalmi gyűlés tárgyalásai 1526-ban. — ZG, 1975. 12. sz. 1396—1410. p.

Újkori hadtörténelem

Alexander, D. W.: Francia katonai problémák a gerillaelhárító hadviselésben Spanyolországban 1808—1813 között. — MA, 1976. 3. sz. 117—122. p.

Barbaszov, A.: Új adatok az 1877—1878. évi orosz-török háború tervezéséről. — VIZS, 1976. 2. sz. 98—104. p.

Bertin, P.: A harmincéves háború német zsoldos lovas katonája, Reinhold de Rosen. — RHA, 1976. 1. sz. 23—48. p.

Bihl, W.: Ausztria-Magyarország és a bolgár kérdés 1876-ban. Az áprilisi felkeléstől az oszmán egyezmény proklamációjáig. — ÖO, 1976. 4. sz. 329—345. p.

Bodinier, G.: Rochambeau expedíciós hadseregének tisztjei és a francia forradalom. — RHA, 1976. 4. sz. 139—163. p.

Carles, P.: Az ír hadtest Franciaország szolgálatában a Konzulátus és a császárság alatt. — RHA, 1976. 2. sz. 25—54. p.

Costantini, A.: A Rochambeau-hadsereg helytállása az Amerikai Egyesült Államok és a francia királyság gazdasági nehézségei közepette. — RHA, 1976. 4. sz. 107—137. p.

Cousine, A.: Turenne marsall 1674—1675. évi hadjárata. — RHA, 1976. 1. sz. 8—22. p.

Dollfus, C.: Léghajós katonák a francia hadseregben 1870—71-ben. — Icare, 77. sz. 1976. 21—29. p.

Druene, B.: La Fayette katonai pályafutásának kezdete az amerikai függetlenségi háborúban. — RHA, 1976. 4. sz. 25—44. p.

Fassio, F.: A nagy északi háború Svédországban. (1700—1721). — RM, 1976. 3. sz. 124—134. p.

Fedoszova, E. I.: A lengyel kérdés Franciaország külpolitikájában 1807—1812. években. — VI, 1976. 7. sz. 86—100. p.

Fonteneau: Az amerikai függetlenségi háború francia időszaka (1776—1780). — RHA, 1976. 4. sz. 47—85. p.

Georgescu, I.: Francia hadifoglyok délkelet-európai táborokban a francia—osztrák háborúk időszakában (1792—1815). — RRH, 1976. 3. sz. 509—531. p.

Gibson, C. L.: Az 1899. évi hágai békekonferencia. — MR, 1976. 1. sz. 79—88. p.

Glück Jenő: Adatok Románia 1877—1878.

évi függetlenségi háborújának történetéhez. — KO, 1976. 5. sz. 373—374. p.

Harris, R. D.: A francia pénzügyek és az 1777—1783. évi amerikai háború. — The Journal of Modern History, 1976. 2. sz. 233—258. p.

Kennett, L.: Rochambeau és Ternay küldetése: diplomáciai siker az amerikai függetlenségi háborúban. — RHA, 1976. 4. sz. 87—105. p.

Kossuth Lajos bírálata a Villafranca-i „előzetes békehatározványokról". Bev. Georges Hajdú-Villa. — RHMC, 1976. 1. sz. 102—115. p.

Maincent, P.: Röplapszórás léghajóból 1870-ben. — Icare, 77. sz. 1976. 41—43. p.

Mondain, P.: Obligado: 1845. november 28. Egy francia-angol tengeri hadművelet. — RHA, 1976. 2. sz. 55—68. p.

Narocsnickij, A. L.: Az 1875—1878. évi balkáni válság és a nagyhatalmak. — VI, 1976. 11. sz. 32—52. p.

Parlato, G.: Az amerikai függetlenségi háború. — RM, 1976. 5. sz. 63—72. p.

Perkins, K. P.: A francia katonaság politikai nyomása 1830—1962 között az észak-afrikai gyarmatokon. — MA, 1976. 2. sz. 74—78. p.

Piszarev, Ju. A.: Az 1875—1878. évi bosznia-hercegovinai felkelés és az európai államok. — NNI, 1976. 2. sz. 48—58. p.

Rehm, W.: Szuvorov és Kosciuszko, két ellentétes személyiség a Varsói Szerződés országainak hagyományaiban. — WR, 1976. 2. sz. 64—65. p.

Reinermann, A. J.: Metternich, I. Sándor és az orosz provokáció Olaszországban, 1815—1820. — The Journal of Modern History, 1974. 2. sz. 262—276. p.

Reschke, V.: Blücher tábornok expedíciója Pomeránia ellen 1807-ben. — ZFH, 1876. 263. sz. 18—23. p.

Roy, P.: XIV. Lajos titkos diplomáciája a második bécsi győzelem időszakában (1680—1684.) — RHA, 1976. 1. sz. 49—67. p.

Schnitter, H.: Polgári forradalom és forradalmi háború — az amerikai függetlenségi háború 1776—1783. — MG, 1976. 5. sz. 530—541. p.

Showalter, D. E.: A porosz lovasság 1806—1871. — MM, 1976. 1. sz. 7—22. p.

Singh, J.: Francia haditervek az amerikai függetlenségi háborúban. 1763—1770. — RHA, 1976. 4. sz. 7—22. p.

Skaggs, D. C.: A brit hadászat az amerikai függetlenségi háborúban. — MR, 1976. 4. sz. 41—55. p.

Szilin, A. Sz.: Forradalmi propaganda az orosz hadifoglyok között Japánban (1905—1906). — VI, 1976. 5. sz. 121—131. p.

Völcsev, A.: A török hadsereg az 1876. áprilisi felkelés folyamán és szerepe a felkelés elfojtásában. — IP, 1976. 1. sz. 34—55. p.

Zajewski, W.: Napóleon kultusz Danzig szabad városban (1807—1813). — RHMC, 1976. 4. sz. 556—572. p.

Az első világháború

Cagny, J. de: Léghajósok az első világháborúban. — RHA, 1976. 2. sz. 69—89. p.

Diepenbroick-Grüter, *v.*: A lovasság tartalékosai és tartalékos tisztjei az 1914. évi általános mozgósítás idején. — ZFH, 1976. 263. sz. 17—18. p.

Edwards, J. C.: Az amerikai polgárőrség az első világháborúban 1916—1918. — AQ, 1976. 3. sz. 277—286. p.

Elsner, L.: Belga kényszermunkások Németországban az első világháború idején. — ZG, 1976. 11. sz. 1256—1267. p.

Elsner, L.: A külföldi munkaerő kizsákmányolásának biztosítása Németország érdekében az első világháborúban. — ZG, 1976. 5. sz. 531—546. p.

Farrar, L. L.: Különbéke — általános béke — totális háború. Válság a német politikában 1917 tavaszán. — MM, 1976. 2. sz. 51—80. p.

Farrar, L. L.: Teljes blokád felé: amerikai csatlakozás Franciaország gazdasági háborújának célkitűzéseihez. 1917. április—augusztus. — Revue d'Histoire Diplomatique, 1975. 1—2. sz. 127—143. p.

House, J. M.: A döntő támadás: a francia gyalogság harcászatának újabb vizsgálata az első világháború idején. — MA, 1976. 4. sz. 164—168. p.

Iordache, A.: Románia diplomáciai kapcsolatai a Központi Hatalmakkal a semlegesség évei alatt (1914—1916). — RRH, 1976. 2. sz. 265—280. p.

Iordan-Sima, C.: Olaszország hadbalépése és a délkelet-európai semleges államok helyzete (1915 április-május). — RRH, 1976. 2. sz. 281—291. p.

Maciu, *V.*: Románia és a nagyhatalmak politikája az első világháború küszöbén (1912. október — 1914. augusztus). — — RRH, 1976. 4. sz. 719—734. p.

Narocsnickij, A. L.: A nagyhatalmak és Szerbia 1914-ben. — NNI, 1976. 4. sz. 22—32. p.

Netea, V..: A román nép politikai egységének kérdése Románia semlegességi időszaka alatt (1914—1916). — RRH, 1976. 2. sz. 249—264. p.

Ohl, J. K.: A haditengerészet, a hadiipar és háborús mozgósítása 1917—1918-ban. — MA, 1976. 1. sz. 17—21. p.

Peball, K.: A dél-tiroli offenzíva 1916. — TR, 1976. 3. sz. 210—215. p.

Rocolle, P.: Véres harcok Douaumont erődjéért 1916-ban. — RHA, 1976. 3. sz. 55—81. p.

Stanciu, I.: Stanley Washburn, egy amerikai haditudósító a román fronton, 1916. szeptember-november. — RRH, 1976. 2. sz. 293—304.p.

Vinogradov, V. N.: Románia belépése az első világháborúba (1916. augusztus). — NNI, 1976. 5. sz. 53—83. p.

Wagner, A.: Verdun 1916. — TR, 1976. 1. sz. 41—44. p.

Wiener, F.: A Somme-menti csata 1916. — TR, 1976. 4. sz. 301—303. p.

Young, H. F.: Téves felfogás 1914. augusztus 1-ről, az első világháború kitöréséről. — The Journal of the Modern History, 1976. 4. sz. 644—665. p.

Zilch, R.: A német imperializmus gazdasági előkészületei az első világháborúra. — ZG, 1976. 2. sz. 202—215. p.

Legújabbkori hadtörténelem

A két világháború közötti korszak hadtörténelme

Bradley, J. F.: A szövetséges intervenció a Balti-államokban 1919-ben. — RHMC, 1976. 2. sz. 236—257. p.

Carley, M. J.: A francia intervenció kezdete az orosz polgárháborúban, 1918. január-május. Újraértékelés. — The Journal of Modern History, 1976. 3. sz. 413—439. p.

Davies, N.: A szovjet—lengyel háború előzményei, 1919—1920. — European Studies Review, 1975. 1. sz. 47—67. p.

Désiré-Vuillemin, G.: Nyugat-Trákia megszállása a Keleti Francia Hadsereg által (1919. október — 1920. május). — RHA, 1976. 1. sz. 124—157. p.

Hass, G.: A német imperializmus agresszív politikája Csehszlovákiával szemben, és a nyugati hatalmak békéltetési politikája 1933—1938. — Jahrbuch für Geschichte der Sozialistischen Länder Europas, 1974. 2. sz. 33—51. p.

Korotkov, *I.*: A háborús tapasztalatok általánosítása a két világháború közötti időszakban. — VIZS, 1976. 6. sz. 95—100. p.

Mihajlenko, I. — *Komarov*, N.: A kapitalista országok légvédelmének fejlődése a két világháború között. — VPVO, 1976. 1. sz. 84—90. p.

Mlynsky, J.: Az 1935. évi csehszlovák-szovjet egyezmény. Csehszlovákia és a szovjet hadsereg. — Casopis Matice Moravské, 1975. 1—2. sz. 68—86. p.

Mueller, G. H.: Rapallo: új megvilágítás Németország titkos katonai együttműködéséről Oroszországgal 1922-ben. — MA, 1976. 3. sz. 109—117. p.

Ocak, J.: Jugoszlávok az oroszországi fehérgárdista egységekben a polgárháború idején, 1918—1920. — Casopis za Sovremenu Povijest, 1974. 1. sz. 39—57. p.

Petracchi, G.: Az olasz intervenció Oroszországban, 1917—1919. — Storia Contemporana, 1975. 3. sz. 469—522. p.

Rochat, G.: A Graziani elleni merénylet és az olasz megtorlás Etiópiában 1936—1937-ben. Olasz-abesszin háború. — ItC, 118. sz. 1975. 3—38. p.

Schindler, B.: Ernst Thälmann és a harc az imperialista háborús veszély ellen, 1932. — ZG, 1976. 11. sz. 1278—1289. p.

Szapozsnikov, B. G.: Kína és az imperialista intervenció a szovjet Távol-Keleten (1918—1922). — VI, 1976. 4. sz. 90—101. p.

Trani, E. P.: Woodrow Wilson és az Oroszország elleni intervenció elhatározásának felülvizsgálata. — The Journal of the Modern History, 1976. 3. sz. 440—461. p.

Trofimov, V.: Olaszország agressziója Etiópiában és következményei. — VI, 1976. 8. sz. 63—74. p.

Wimmer, W.: Ernst Thälmann a Szovjetunió megvédéséről, az 1920-as években. — MG, 1976. 2. sz. 261—273. p.

A spanyol polgárháború

Artem'ev, I.: Szovjet rádiósok a spanyol polgárháborúban. — VIZS, 1976. 7. sz. 57—62. p.

Cserneckij, V.: Spanyolország egén. (Szovjet repülők a polgárháborúban 1937—1938.) — VIZS, 1976. 8. sz. 89—93. p.

Gless, R. — *Kolmsee*, P. — *Kopetz*, B.: A Nemzetközi Egészségügyi szolgálat történetéhez Spanyolországban, 1936—1939. — MG, 1976. 3. sz. 312—320. p.

Gosztony, P.: A spanyol polgárháború és a Szovjetunió segélynyújtása. — SS, 1976. 7. sz. 9—13. p.

Jäntsch, R.: A spanyol nemzetközi brigádok német alakulatai — egy demokratikus néphadsereg csírái. — MG, 1976. 3. sz. 286—298. p.

Kern, W. — *Moritz*, E.: A német fasiszta hadsereg főparancsnokság tapasztalatai a spanyolországi fegyveres intervencióban, 1936—1939. Dokumentumok. — MG, 1976. 3. sz. 321—337. p.

Kozlowski, E.: A „Jaroslaw Dabrowski" dandár spanyol eposza. — WPH, 1976. 3. sz. 9—33. p.

Kravcsenko, V. G.: 40 éve kezdődött a spanyol nép nemzeti felszabadító háborúja. — UIZS, 1976. 6. sz. 124—126. p.

Kühne, H.: Imperialista intervenció és proletár internacionalizmus az 1936—1939. évi spanyol szabadságharcban. — M, 1976. 9. sz. 31—39. p.

Richardson, D.: Külföldi harcosok a spanyol polgárháborúban, 1936—1939. — MA, 1976. 1. sz. 7—11. p.

Vávra, V.: A CSKP és a Spanyol Köztársaságnak nyújtott segítség az 1936—1939-es években. — HV, 1976. 4. sz. 58—78. p.

A második világháború

A második világháború politikai és diplomáciai története

Cejka, E.: A győzelemhez vezető úton. A második világháború prológja. — HV, 1976. 6. sz. 119—146. p.

Darricau, R.: XII, Pius erőfeszítései a háború áldozataiért és a béke helyreállításáért 1939—1943. — Revue d'Histoire Diplomatique, 1974. 1—2. sz. 145—162. p.

Gibbons, R.: Ellenzés a „Barbarossa"-tervvel szemben 1940 őszén. A moszkvai német követség emlékirata. — VFZ, 1975. 3. sz. 332—340. p.

Graml, H.: A Jalta és Potsdam közötti időszak. Dokumentumok az Egyesült Államok Németország-tervéhez 1945 tavaszáról. — VFZ, 1976. 3. sz. 308—323. p.

Granatstein, J. L.: Függetlenség és függőség: Kanada külpolitikája a második világháború alatt. — RHDGM, 104. sz. 1976. 49—66. p.

Krammer, A.: Japán Moszkva és Berlin között (1941—1945). — RHDGM, 103. sz. 1976. 1—11. p.

Lipgens, W.: De Gaulle 1944—1946. évi külpolitikájának francia bírálata. — VFZ, 1976. 2. sz. 136—198. p.

Login, I.: Roosevelt és Churchill titkos levelezése a háború alatt. — MZS, 1976. 11. sz. 105—110. p.

Martin, B.: Különbéke-tárgyalások 1942—1945. Adalékok a hidegháború kialakulásához. — MM, 1976. 2. sz. 95—114. p.

Marwedel, U.: A szövetséges hatalmak háborús szövetsége a második világháborúban de Gaulle tábornok szemszögéből nézve. I. rész. — EW, 1976. 12. sz. 632—638. p.

Melichár, V.: A csehszlovák-lengyel szövetség a második világháború alatt és után. — CCH, 1976. 5. sz. 641—668. p.

Nemjatüj, V. N.: Az Ukrán SZSZK a Nagy Honvédő Háború időszakában. — UIZS, 1976. 8. sz. 32—44. p.

Richter, K.: A hitlerellenes koalíció tevékenységéről szóló egyezmény 35. évfordulóján. — HV, 1976. 2. sz. 89—111. p.

Smith, J. E.: Lucius D. Clay tábornok kinevezése a megszállt Németországba helytartónak, 1945-ben. — MA, 1976. 3. sz. 123—129. p.

Szergeev, F.: A „Napfelkelte" hadművelet, 1945. — NNI, 1976. 3. sz. 125—144., 4. sz. 115—129. p.

Szlucs, Sz. E.: Az „USA-faktor" a Wehrmacht vezetésének értékelésében a második világháború előestéjén. — Vesztnik Moszkovszkogo Universziteta, 1973. 2. sz. 51—68. p.

Szumowski, T. A.: A lengyel—csehszlovák kapcsolatok fejlődésének koncepciója a lengyel emigránsok között a második világháború alatt (1940—1941). — PH, 1976. 3. sz. 399—416. p.

Villa, B. L.: Az amerikai hadsereg, a feltétel nélküli megadás és a potsdami nyilatkozat. — The Journal of American History, 1976. 1. sz. 66—91. p.

Hadi, gazdasági és társadalmi potenciál

Az Aeroflot a Nagy Honvédő Háború éveiben. Dokumentumok. Közli: I. A. Rubin. — Szovetszkie Arhívű, 1976. 2. sz. 46—55. p.

Akcsurin, R. — *Belonoszov*, I.: A dolgozók tömeges részvétele a háborús tartalékok előkészítésében. (Dokumentumok.) — VIZs, 1976. 7. sz. 81—85. p.

Borel, D.: Svájci vállalatok a második világháború folyamán. — RMS, 1976. 2. sz. 52—57. p.

Grigorovics, D. P.: Az ukrán kommunisták marxista—leninista nevelése a Nagy Honvédő Háború éveiben. — UIZS, 1976. 12. sz. 45—54. p.

Krülov, L.: A kommunista párt a fasiszta agresszió visszaverésének ösztönzője és szervezője. — VIZS, 1976. 6. sz. 12—19. p.

Plahin, V. N.: A kommunista párt központi bizottságának hadügyi tevékenysége és a helyi pártszervezetek 1943—1945-ben. — UIZS, 1976. 11. sz. 73—81. p.

Schönfeld, R.: A hadászati nyersanyag biztosítása Németország számára Jugoszláviában. 1934—1944. — VFZ, 1976. 3. sz. 215—258. p.

Siebert, I.: Az első és második világháború költségmegállapításának nehézségei. — TRP, 1976. 9. sz. 672—678. p.

Az SZKP — a szocialista haza védelmének szervezője. — VIZs, 1976. 2. sz. 3—11. p.

Volkmann, H.-E.: Autarkia, nagytérgazdálkodás és agresszió. Gazdasági motivációk Luxemburg, Belgium és Hollandia megszállásakor 1940-ben. — MM, 1976. 1. sz. 51—76. p.

Zsucsenko, I. Ja.: A partizánok és a lakosság segítsége a Kárpátontúli Vö-

rös Hadseregnek. (1944.) — UIZS, 1976. 10. sz. 52—58. p.

Katonai propaganda

Creary, E. M.: A filmpropaganda és az amerikai közvélemény. A „miért harcolunk" filmek. — RHDGM, 101. sz. 1976. 63—86. p.

Crémieux-Brilhac, J.-L. — *Bensimhon,* C.: A rádiópropaganda és a közvélemény Franciaországban 1940-től 1944-ig. — RHDGM, 101. sz. 1976. 3—18. p.

Herzstein, R. E. Goebbels és a történelmi mítosz a német filmekben. (1942—1945). — RHDGM, 101. sz. 1976. 41—62. p.

Pavlov, B.: A burzsoá képes szemléltető irodalom és a tömegek ideológiai megdolgozása. — VIZs, 1976. 1. sz. 66—72. p.

Szervezés, vezetés

Altuhov, P.: A csapatvezetés néhány kérdése hadsereg támadó hadműveletben, a Nagy Honvédő Háború tapasztalatainak tükrében. — VIZs, 1976. 9. sz. 11—19. p.

Andrianov, V.: A partizánalakulatok irányításának néhány kérdése a Nagy Honvédő Háború tapasztalatai alapján. — VIZs, 1976. 5. sz. 39—46. p.

Dolgotovics, B.: A partizánfelderítés vezetése Belorusszia felszabadításakor. 1943. — VIZs, 1976. 3. sz. 88—92. p.

Gosztony, P.: Sztálin 1942. július 28-i napiparancsa. — WR, 1976. 2. sz. 60—63. p.

A Honvédelmi Népbiztosság és a Sztavka utasításai és irányelvei a szovjet gárdacsapatokról és a csapatvezetésről. [Dokumentumok.] — VIZs, 1976. 9. sz. 58—60. p.

A Honvédelmi Népbiztosság utasításai a csata- és vadászrepülők nappali bombázóként való alkalmazására a harcmezőn, 1941 őszén. — VIZs, 1976. 3. sz. 73—74. p.

Kulikov, I.: A vezérkari tisztek a kurszki csatában. (1943 nyarán). — VIZs, 1976. 8. sz. 79—84. p.

Maramzin, V.: A támadó hadműveletek során végzett parancsnoki munka módszerei a Nagy Honvédő Háborúban. — VIZs, 1976. 4. sz. 22—28. p.

Matusak, P.: A parasztzászlóaljak szervezési problémái 1940—1945 között. — WPH, 1976. 3. sz. 161—214. p.

Mjagkov, V.: Vadászrepülő ezred harcászati légi felderítésének vezetése a belorusz hadművelet tapasztalatai alapján. — VIZs, 1976. 8. sz. 46—50. p.

Petrov, Sz.: A csapatok együttműködésének megszervezése és fenntartása támadó harcban — a Nagy Honvédő Háború tapasztalatai alapján. — VIZs, 1976. 5. sz. 21—29. p.

Stükov, N.: A 26. gárda légideszant ezred harcának megszervezése és vezetése Spremberg irányában 1945 áprilisában. — VIZs, 1976. 1. sz. 45—50. p.

Szilan'tev, A.: A légierő irányítása a csapatok támadó tevékenysége alatt a Nagy Honvédő Háborúban. — VIZs, 1976. 4. sz. 29—38. p.

Szinenko, I.: A 164. lövészezred Berlin körzetében Batzlow birtokáért vívott harcának megszervezése és vezetése. — VIZs, 1976. 4. sz. 65—70. p.

Szinickij, A.: A csapatfelderítés vezetésének módjai a Nagy Honvédő Háború tapasztalatai alapján. — VIZs, 1976. 4. sz. 89—94. p.

A Sztavka utasításai a haditengerészeti flotta és flottilla hadműveleti vezetésének tökéletesítéséről a Nagy Honvédő Háborúban. (Dokumentumok.) — VIZs, 1976. 11. sz. 66—69. p.

Szvetlisin, A.: A frontok honi légvédelmi csapatai és vezetésük a Nagy Honvédő Háború idején. — VIZs, 1976. 6. sz. 37—45. p.

Tovsztuha, P.—*Savel'ev,* V.: A csapatok vezetésének néhány kérdése támadó harcban a Nagy Honvédő Háborúban. — VIZs, 1976. 7. sz. 11—19. p.

Utenkov, F.: A szovjet hadvezetés dokumentumai a páncélelhárítás megszervezéséről a Nagy Honvédő Háborúban. — VIZs, 1976. 8. sz. 65—68. p.

A második világháború hadművészete

Ammon, G.: A szárazföldi és tengerészeti erők közös tevékenysége a Nagy Honvédő Háborúban. — RMSov, 1976. 3. sz. 48—50. p.

Baranov, A.: A rádióelektronikai harc fejlődése a második világháborúban a nyugati szövetséges haderőkben. — VPVO, 1976. 7. sz. 87—91. p.

Bétit, E.: A Szovjetunió 1945. évi mandzsúriai hadjárata a szovjet támadás prototípusa. — MR, 1976. 5. sz. 64—73. p.

Buhonszkij, V. V.: A kommunisták az Ukrán frontok csapatainál. — UIZS, 1976. 10. sz. 58—63. p.

Baturlin, F.:—*Moszevkin,* Ju.: A honi légvédelmi csapatok és a Vörös Hadsereg légierejének együttműködése a Nagy Honvédő Háború éveiben. — VPVO, 1976. 10. sz. 86—91. p.

Castiglioni, V.: Az olasz hadtápszolgálat az orosz fronton 1941—1943. — RM, 1976. 2. sz. 26—37. p.

Cirlin, A.: A hadsereg támadó hadművelete műszaki biztosításának néhány kérdése a Nagy Honvédő Háború tapasztalatai alapján. — VIZs, 1976. 12. sz. 35—42. p.

Cseremiszov, V.: A honi légvédelmi csapatoknál 1941-ben végzett pártpolitikai munka formái és módszerei. — VIZs, 1976. 1. sz. 84—89. p.

Csernjaev, V.: A védelmi harcászat fejlődése a Nagy Honvédő Háborúban. — VIZs, 1976. 6. sz. 20—36. p.

Csugunov, A.: A csapathadtáp védelme Közép- és Délkelet-Európa államainak felszabadítási műveleteiben. — VIZs, 1976, 11. sz. 89—94. p.

Degtjarev, P.—*Gurkin*, V.: A reaktív tüzérség létrehozása és fejlődése a Nagy Honvédő Háború első időszakában. — VIZs, 1976. 12. sz. 24—34. p.

Doughty, R. A.: A francia páncélelhárítás 1940-ben. Az ellenintézkedés, amely kudarcot vallott. — MR, 1976. 5. sz. 36—48. p.

Erofeev, T.: Légvédelmi csapatok hadászati védelemben 1941/42-ben. — VPVO, 1976. 4. sz. 71—77. p.

Garn, A. V.: Általános feladatok ütközetben. Egy 1941 augusztusi találkozó ütközet leírása és kritikai értékelése. — TRP, 1976. 4. sz. 240—243. p.

Golusko, I.: A szovjet fegyveres erők hadtápja a háború harmadik időszakának hadműveleteiben. — VIZs, 1976. 2. sz. 34—41. p.

Gorbatenko, D.: A fasiszta Németország légvédelme. — VPVO, 1976. 8. sz. 82—87. p.

Gorbatenko, D.: A honi légvédelmi csapatok és a flották légvédelmi csapatainak együttműködése a háború éveiben. — VPVO, 1976. 11. sz. 78—82. p.

Gorbatenko, D.: Parti objektumok oltalmazása repülőgép-anyahajó fedélzeti repülőinek csapásaitól. — VPVO, 1976. 6. sz. 83—88. p.

Govorov, M.: Szovjet honi légvédelem a második világháborúban: vasútvonalak légvédelme. — VPVO, 1976. 8. sz. 71—76. p.

Grehnev, P.: A honi légvédelmi csapatok harctevékenysége a határ menti övezetben 1941 nyarán. — VPVO, 1976. 6. sz. 75—78. p.

Hepp, L.: A második világháború legnagyobb titkai. — EW, 1976. 2. sz. 86—89. p.

Jakubov, V.—*Dmitriev*, D.: A lángszórós egységek harcászata a Nagy Honvédő Háborúban. — VIZs, 1976. 1. sz. 78—84. p.

Jakusevszkij, A.: Az USA légvédelme a második világháború éveiben. — VPVO, 1976. 9. sz. 87—91. p.

Kaljagin, A. Ja.: Műszaki felszerelés a Nagy Honvédő Háborúban. — VI, 1976. 7. sz. 101—112. p.

Kirjane, M.: A hadsereg támadásban. (A Nagy Honvédő Háború tapasztalatai.) — RMSov, 1976. 8. sz. 53—55. p.

Klimko, Sz.: A Dnepr mentén 1943-ban folyó hadműveletek hadtápbiztosítása. — Tül i Sznabzsenie, 1976. 10. sz. 53—56. p.

Kobrin, N.: A harckocsihadseregeknek az összpontosítási körletből ütközetbevételhez való előrevonásának tapasztalatai a Nagy Honvédő Háborúban. — VIZs, 1976. 9. sz. 70—77. p.

Kobrin, N.: Páncélos hadsereg támadásban. (A Szovjet Hadsereg hadműveletei a Nagy Honvédő Háborúban.) — RMSov, 1976. 1. sz. 47—49. p.

Komarov, N.: A frontövezetben lévő közigazgatási, politikai és ipari centrumok légvédelme a második világháború éveiben. — VPVO, 1976. 7. sz. 75—81. p.

Komarov, N.: A légvédelmi vadászrepülőerő irányítási rendszerének tökéletesítése a Nagy Honvédő Háború tapasztalatai alapján. — VIZs, 1976. 12. sz. 94—98. p.

Konev, I.: Bekerítő hadműveletek — a Nagy Honvédő Háború tapasztalatai alapján. — VIZs, 1976. 7. sz. 70—80. p.

Konjuskov, N.: Leningrád védelmében. A hadműveletek hadtápbiztosítása 1943-ban. — Tül i Sznabzsenie, 1976. 1. sz. 48—50. p.

Kozlov, L. P.: A szovjet hadsereg lövészalakulatainak páncélelhárítása a Nagy Honvédő Háborúban. — MG, 1976. 4. sz. 389—406. p.

Kozsevnikov, M.: A légierő és a szárazföldi csapatok együttműködése támadásban, a Nagy Honvédő Háború tapasztalatai alapján. — VIZs, 1976. 5. sz. 30—38. p.

Levcsenko, P.: A honi légvédelmi csapatok és a szárazföldi csapatok légvédelmi csapatainak együttműködése a Nagy Honvédő Háborúban. — VPVO, 1976. 9. sz. 77—82. p.

Levcsenko, P.: A szárazföldi csapatok légvédelme támadó hadműveletekben a háború második és harmadik időszakában. — VIZs, 1976. 3. sz. 32—38. p.

Mal'cev, E.: Pártpolitikai munka a hadsereg támadó hadműveletében — a Nagy Honvédő Háború tapasztalatai alapján. — VIZs, 1976. 12. sz. 52—60. p.

Maljugin, N.: A Voronezsi Front hadtápja a belgorod-harkovi hadműveletben. — VIZs, 1976. 8. sz. 30—37. p.

Manilov, V.: A nép és hadsereg egysége. Honi légvédelmi csapatok a Nagy Honvédő Háborúban. — VPVO, 1976. 2. sz. 79—83. p.

Mihajlenko, I.: Légvédelmi csapatok hadászati támadó hadműveletekben

1941/42-ben. — VPVO, 1976. 4. sz. 77—82. p.

Mjagkov, V.: A légierő harci alkalmazása hadsereg támadó hadműveletében a Nagy Honvédő Háborúban. — VIZs, 1976. 7. sz. 20—28. p.

Mukovszkij, I. T.: Pártpolitikai munka a Délnyugati Front katonái között a háború kezdetén. — UIZS, 1976. 10. sz. 63—70. p.

Narojczyk, J.—*Kowalski*, A.: A lengyel 1. és 2. hadsereg tüzérsége alkalmazásának kérdései az 1944—45-ös harctevékenységekben. — Przeglad Wojsk Ladowych, 1976. 11. sz. 86—89. p.

Orlov, A.: A Brit-szigetek légvédelme az „angliai csata" időszakában. — VPVO, 1976. 5. sz. 86—92. p.

Olszewski, S.: A rakétatüzérség fejlődésének és alkalmazásának vázlata 1945-ig. — MW, 1976. 8. sz. 87—90. p.

Perecsnev, Ju.: Tengerészeti és tábori tüzérség együttműködése a Nagy Honvédő Háború védelmi időszakában. — VIZs, 1976. 4. sz. 39—46. p.

Peredel'szkij, G.: Tüzérségi támadás hadsereg hadműveletben a Nagy Honvédő Háború idején. — VIZs, 1976. 11. sz. 12—19. p.

Pereszüpkin, I.: A híradás megszervezése és fenntartása az összfegyvernemi hadsereg támadó hadműveletében, 1943-ban. — VIZs, 1976. 12. sz. 43—51. p.

Radzievszkij, A.: Harckocsihadseregek áttörésbevetése a Nagy Honvédő Háború tapasztalatai alapján. — VIZs, 1976. 2. sz. 19—26. p.

Radzievszkij, A.: A harckocsihadseregek harcképességének fenntartása és helyreállítása támadó hadműveletekben, a Nagy Honvédő Háborúban. — VIZs, 1976. 3. sz. 13—21. p.

Rawski, T.: A gyalogság a második világháborúban. 3—4. r. — WPH, 1976. 1. sz. 257—289., 2. sz. 202—227. p.

Seszterin, F.: A nyugati államok légvédelme a második világháború első időszakában. — VPVO, 1976. 3. sz. 88—93. p.

Simpson, K.: A keleti fronton 1941—1945-ben szerzett német tapasztalatok a mögöttes területbiztosításról. — RUSI, 1976. 4. sz. 39—46. p.

Sutov, Z.: Páncélos hadseregek találkozó ütközetei. (A Nagy Honvédő Háború tapasztalatai.) — RMSov, 1976. 12. sz. 51—53. p.

Sutov, Z.: Tartalékok manővere a Nagy Honvédő Háborúban. — RMSov, 1976. 4. sz. 54—56. p.

Szidorov, V.: Manőverezés a műszaki zárakkal. — VV, 1976. 6. sz. 98—100. p.

Szvetlisin, N.: A honi légvédelmi csapatok hadműveleti művészetének és harcászatának fejlődése a háború éveiben. — VPVO, 1976. 5. sz. 75—80. p.

Szvetlisin, N.: A szovjet honi légvédelem a moszkvai csatában. — VPVO, 1976. 12. sz. 75—80. p.

Turbiville, G. H.: A szovjet légideszant alakulatok a Dnepr-menti hadműveletekben. — MR, 1976. 12. sz. 26—40. p.

Veraksza, E.: Harcászati és hadműveleti együttműködés a szovjet légi és szárazföldi erő között a Nagy Honvédő Háborúban. — RMSov, 1976. 10. sz. 54—56. p.

Wheatle, D.: Megtévesztés a második világháborúban. — RUSI, 1976. 3. sz. 87—88. p.

Zimin, G.: A Nagy Honvédő Háború tapasztalatainak érvénye napjainkban. — VPVO, 1976. 5. sz. 13—19. p.

Haditengerészet

Bannikov, B.: A Fekete-tengeri Flotta Odessza védelmében. (1941.) — VIZs, 1976. 9. sz. 29—36. p.

Belousz, N.: A tengerészgyalogság tevékenysége a Nagy Honvédő Háború első időszakában. — VIZs, 1976. 11. sz. 29—38. p.

Dorotka, M.: A Jugoszláv Nemzeti Felszabadító Hadsereg haditengerészetének hadműveleti és hadműveleti-hadászati tapasztalatai. — VOG, 1976. 1—2. sz. 9—30. p.

Kadurin, N.: A vladivosztoki torpedóromboló-hajóraj útja a sarki vizeken 1942-ben. — VIZs, 1976. 5. sz. 88—102. p.

Konecki, T.: Az Északi-Flotta harci bevetése a német—szovjet háborúban, 1941—1945 között. Befejező rész. — WPH, 1976. 1. sz. 93—116. p.

Kuznecov, N.: A győzelem felé. (Együttműködés a szovjet és a szövetséges tengeri erők között az Északi-tengeren.) — RMSov, 1976. 6. sz. 58—61. p.

Kuznecov, N.: A győzelem felé. (A szovjet Balti-flotta hadműveletei 1944—45-ben.) — RMSov, 1976. 10. sz. 57—59. p.

Kuznecov, N.: A győzelem felé. (A szovjet Fekete-tengeri flotta hadműveletei 1943 szeptemberében és Krím felszabadítása 1944 tavaszán.) — RMSov, 1976. 8. sz. 56—59. p.

Lopatinszkij, *V.*—*Zakolpszkij*, Ju.: A haditengerészeti flotta híradásának megszervezése és működése 1941—1945-ben. — VIZs, 1976. 2. sz. 27—33. p.

Sevcsenko, Sz.—*Perecsnev*, Ju.: A Balti Flotta vasúti partvédő tüzérsége a Nagy Honvédő Háborúban. — VIZs, 1976. 2. sz. 85—88. p.

Vorob'ev, V.: A Fekete-tengeri Flotta tengeralattjáróinak harctevékenysége 1941—1942-ben. — VIZs, 1976. 6. sz. 46—53. p.

Vorob'ev, V.: A felszíni hadihajók harci alkalmazása a Nagy Honvédő Háborúban. — VIZs, 1976. 1. sz. 26—33. p.

Zaharov, Sz. E.: Szovjet tengerészek a főváros védelméért a Nagy Honvédő Háborúban. — Szovetszkie Arhivü, 1976. 6. sz. 71—75. p.

Zsavrid, A.: A Balti Flotta tengeralattjárói harctevékenységének egészségügyi biztosítása 1944—1945-ben. — VIZs, 1976. 10. sz. 81—84. p.

Légierő

Britikov, A.: A háború kezdetén. [A légierő alkalmazásának története 1941.] — Aviacija i Koszmonavtika, 1976. 6. sz. 14—15. p.

Cükin, A.: A távolsági légierő harcászata a Nagy Honvédő Háború második időszakában. — VIZs, 1976. 1. sz. 19—25. p.

Inozemcev, I.: A légierő sarkvidéki harci alkalmazásának sajátosságai a Nagy Honvédő Háborúban. — VIZs, 1976. 11. sz. 20—28. p.

Kozsevnikov, M.: A Sztavka repülőtartalékainak létrehozása és felhasználása a Nagy Honvédő Háború első évében. — VIZs, 1976. 10. sz. 28—35. p.

Kuznecov, G.: Az Északi Flotta repülőerőinek harctevékenysége az ellenség tengeri összeköttetési vonalai ellen. — — VIZs, 1976. 3. sz. 39—46. p.

Lolic, F.: Jugoszláv hidroplán-század az angol légierő állományában a második világháborúban. — Glasnik RV i PVO, 1976. 1. sz. 67—76. p.

Palasevszkij, I.: A szovjet légierő tevékenysége az ellenség repülőterei ellen a Nagy Honvédő Háborúban. — VIZs, 1976. 9. sz. 20—28. p.

Pejcic, P.: A légierő működése az usztasa és csetnik alakulatok elleni befejező hadműveletekben. — Glasnik RV i PVO, 1976. 3. sz. 56—60. p.

Przeniczny, A.: A szovjet, német, angol—amerikai és japán légierő a második világháborúban. — MW, 1976. 11. sz. 66—78., 12. sz. 74—85. p.

Roglic, S.: A jugoszláv légierő és légvédelem megalakulása és fejlődése. — Glasnik RV i PVO, 1976. 1. sz. 61—63. p.

Scsepankov, N.: A törzsnél és az arcvonalban. [A 2. légi hadsereg a kurszki csatában.] — Aviacija i Koszmonavtika, 1976. 1. sz. 14—15. p.

Veraksza, E.: Az amerikai és angol hadászati légierő hadműveletei Nyugat-Európa fölött 1943—1945-ben. — VIZs, 1976. 8. sz. 73—78. p.

Zajcev, A. D.: Szovjet repülők hőstettei a második világháborúban. — ISzSzSzR, 1976. 4. sz. 104—123. p.

Összeállították:
Viniczai István
Windisch Aladárné

TARTALOM

TANULMÁNYOK

FODOR PÁL — Török várerődítési munkák Magyarországon a XVI—XVII. században — — — — — — — 375

SZABÓ BALÁZS — A szovjet csapatok hadtápbiztosításának sajátosságai a Magyarország felszabadításáért vívott hadműveletekben 1944. szeptember 23—1945. április 4. — — — — — — — — — — — 399

NY. GYERZSALUK — A magyar antifasiszták részvétele a frontpropagandában 1944-ben — — — — — — — 425

KÖZLEMÉNYEK

BONA GÁBOR — Az aradi vértanúk — — — — — — — 453

KOVÁTS LAJOS — Adatok a magyar légierő anyagi-technikai állapotáról 1938—1944 — — — — — — — 462

SZEMLE

* * * — Isztorija vtoroj mirovoj vojni. 8. k. *(Sugár Jenő)* 486

NAGY LÁSZLÓ — A végvári dicsőség nyomában *(Benczédi László)* 489

GÁBOR IMRE—HORVÁTH ÁRPÁD — A haditérképek históriája *(Csendes László)* — 491

THEODOR KÖRNER — Auf Vorposten *(Farkas Márton)* — — — — 493

* * * — Historie a Vojenství *(Nádor Tibor)* — — — 497

BIBLIOGRÁFIA

* * * — Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma 1976. I. rész *(Viniczai István—Windisch Aladárné)* — — — — — — — — — — — 500

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

ПАЛ ФОДОР — Работы турок по укреплению крепостей в Венгрии в XVI—XVII веках — — — — — — — — — — 375

БАЛАЖ САБО — Специфика тылового обеспечения советских войск в операциях, проводимых за освобождение Венгрии в период с 23 сентября 1944 г. по 4 апреля 1945 г. — — 399

Н. ДЕРЖАЛУК — Участие венгерских антифашистов во фронтовой пропаганде в 1944 году — — — — — — — — 425

ПУБЛИКАЦИИ

ГАБОР БОНА — Арадские мученики — — — — — — — — 453

ЛАЙОШ КОВАЧ — Данные о материально-техническом состоянии венгерской авиации в 1938—1944 гг. — — — — — 462

ОБЗОР

* * * — История второй мировой войны Т. 8. *(Енё Шугар)* 486

ЛАСЛО НАДЬ — Вслед за славой оконечных крепостей *(Ласло Бенцеди)* 489

ИМРЕ ГАБОР—АРПАД ХОРВАТ — История военных карт *(Ласло Чендеш)* — — — 491

ТЕОДОР КЁРНЕР — Auf Vorposten *(Мартон Фаркаш)* — — — — 493

* * * — Historie a Vojenství *(Тибор Надор)* — — — — 497

БИБЛИОГРАФИЯ

* * * — Библиография зарубежных военно-исторических журналов 1976 года. Часть 2. *(Иштван Виницаи—Элеонора Виндиш)* — — — — — — — — — — — 500

INHALT

STUDIEN

PÁL FODOR — Türkische Befestigungsarbeiten in Ungarn in den XVI—XVII. Jahrhunderten — — — — 375

BALÁZS SZABÓ — Die Eigentümlichkeiten des Etappendienstes der sowjetischen Truppen in den Kriegsoperationen für die Befreiung Ungarns, 23. Sept. 1944—4. Apr. 1945. — — — — — — — — — 399

N. DERSHALUK — Die Teilnahme der ungarischen Antifaschisten an der Frontpropaganda i. J. 1944. — — — — 425

MITTEILUNGEN

GÁBOR BONA — Die Märtyrer von Arad — — — — — — 453

LAJOS KOVÁTS — Daten vom material-technischen Zustande der ungarischen Luftwaffe, 1938—1944. — — — — 462

RUNDSCHAU

* * * — Istorija wtoroj mirowoj wojni. 8. B. *(Jenő Sugár)* — — — — — — — — — — — — 486

LÁSZLÓ NAGY — Auf der Spur des Ruhmes der Grenzfestungen *(László Benczédi)* — — — — — — — — 489

IMRE GÁBOR—ÁRPÁD HORVÁTH — Die Geschichte der Kriegskarten *(László Csendes)* 491

THEODOR KÖRNER — Auf Vorposten *(Márton Farkas)* — — — — 493

* * * — Historie a Vojenství *(Tibor Nádor)* — — — 497

BIBLIOGRAPHIE

* * * — Kriegsgeschichtliches Repertorium ausländischer Zeitschriften 1976. I. Teil *(István Viniczai—Eleonora Windisch)* — — — — — — — — 500

Ára: 11,– Ft

A Zrínyi Katonai Kiadó legújabb kiadványaiból

Mucs S.–Zágoni E.
A MAGYAR NÉPHADSEREG TÖRTÉNETE 1945–1959 40 Ft

P. Hadzsiivanov
AZ ALPOKIG AZ I. BOLGÁR HADSEREGGEL 24 Ft

Sárközi Sándor
KÜZDELMES KATONAÉVEK 23 Ft

H. Wouk
HAJSZA 60 Ft

FÁKLYÁK A MAGASBAN. ANTOLÓGIA 26 Ft

AZ EZRED HARCÁSZATA 33 Ft

Bognár Károly
HARMINC ÉV A HALADÁS ELLEN 28 Ft

Kovács L.–Nagy I.
LÖVÉSZFEGYVEREKKEL A PÁNCÉLOSOK, A REPÜLŐGÉPEK ÉS A HELIKOPTEREK ELLEN 19 Ft

Várnai Ferenc
A HOSSZÚ MENETELÉSTŐL AZ AGRESSZIÓIG 10 Ft

Árkus István
AKCIÓBAN A FEKETE INTERNACIONÁLÉ 10 Ft